
A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS REGIONÁLIS ELOSZLÁSA VIETNAMBAN

BALOGH TIBOR¹

1. BEVEZETÉS

A nemzetközi fejlesztési együttműködés témájában a kutatók döntő többsége – alapvetően Robert Cassen érvelését követve (CASSEN, R. 1986) – a nemzetközi fejlesztési együttműködés (=NEFE) hatékonyságával kapcsolatosan eléggé szkeptikus konklúziót fogalmaz meg. A pesszimizmus okai különbözőek és az évek során megváltoztak: még kezdetben elsősorban a befogadó országok elmaradottságát, belső viszonyait és a korrupciót okolták, később a donor országok hiányosságaira és tévedéseire is rámutattak.

Az ellenérvek között találjuk a segélyfüggőség kialakulását, mely nyomán megszűnik a fejlődő országok részéről a motiváció és a nyomás a szükséges reformok és gazdaságpolitika kialakítására. A szkeptikusok szerint a támogatások gyakran presztízs beruházások vagy az import fedezését szolgálják. Közgazdasági szemléletű kutatók érvelése szerint, ha a támogatások kiváltják a hazai megtakarításokat és befektetéseket, akkor ezáltal az ország makrogazdasági helyzete romlik. A globalizáció körülményei között a fejlesztési együttműködés a fejlődő országok közötti különbségeket betonozza be azáltal, hogy a fejlettebbek hatékonyabban használják fel a támogatásokat modernizációs folyamatokban, így a fejlődő világban belül a meglévők mellett újabb ellentétek keletkeznek. A támogató országokat bíráló vélemények szerint a segélyezés alapvetően a donor ország külpolitikai eszköze, nem a felvevő országé. A politikai motivációk között elsősorban a segély, mint más országok befolyásolása jelenik meg. Ráadásul kereskedelempolitikájuk sem konzisztens a fejlesztéspolitikával: a Nyugat inkább segélyez, mint megnyitná piacait a fejlődő országok termékei előtt (élelmiszer, textilipar stb.).

Miután a modern multilateralizmus egyik alappillére a szolidaritáson alapuló szegénységcsökkentés a világban, a nemzetközi fejlesztési együttműködés a fejlett országokból érkező támogatások eljuttatásának legfontosabb csatornája. Ma egyetértés mutatkozik a kutatók és a gyakorlati szakemberek között abban, hogy a pazarlást elkerülendő, a segélyeket a legszegényebb országok felé szükséges irányítani. Ezen a csoporton belül is differenciálni kell, beazonosítva azokat az országokat, amelyek vezetése kész partnerként viselkedni a reformorientált gazdaságpolitika kidolgozásában.

---

¹ Doktorandusz, PTE TTK FDI; Tanácsos, Külügyminisztérium, Ázsiai és Csendes-óceáni Főosztály; tbalogh@kum.hu

A segélyezésnek a fenti érvrendszeren alapuló szkeptikus megítélése – noha sok tekintetben helytálló – túlságosan egyoldalú. A segélyezés, ha jó időben és jó helyen történik, sikeres fejlődést generálhat. A segélyeknek tudható be Dél-Korea látványos fejlődése az 1960-as években, további kiemelkedő, további optimizmust sugárzó példák az 1970-es években Indonézia, az 1980-as években Bolívia és Ghána, az 1990-es évek második felében pedig Vietnam. Célunk ez utóbbi háttérnek megvilágítása.

2. A NEMZETKÖZI FEJLESZTÉSI EGYÜTTMŰKÖDÉS KEZDETEI VIETNAMBAN

Vietnámban az 1980-as évek közepére az addig követett irracionális gazdaságpolitika következményeként, illetve a katonai konfliktusok (vietnami-amerikai háború, vörös khmer támadások 1975-79, Kambodzsa katonai megszállása 1979, kínai határkonfliktus 1979) miatt katasztrofális helyzet állt elő, a vietnami vezetés az évtized folyamán a lakosság ellátását csak az élelmiszersegélyek jóvoltából volt képes ellátni. Az ország külgazdasági kapcsolatait kizárólag a szocialista táborral folytatott kereskedelem és az onnan származó áruk, segélyek és támogatások jelentették. A Szovjetunióból érkező segélyek az ország GDP-jének több mint 10%-át tették ki, ám ezeket a rezsim fenntartására és nem a gazdaság fejlesztésére fordították. Ebben az időszakban Vietnam jó példa arra, hogy a nagy összegű pénzügyi támogatás sem javítja a gazdaság helyzetét, ha az intézményrendszer elmaradott és a gazdaságpolitika tévúton jár. 1986-ra Vietnam a világ 40 legszegényebb országának egyike volt, a társadalmon és a párton belüli elégedetlenség olyan méreteket öltött, hogy a gazdasági reformok beindítása elkerülhetetlenné vált – természetesen még csak a szocialista gazdálkodás megreformálásáról volt szó.

Az 1980-as évek végére a Szovjetunióból érkező segélyek is minimálisra csökkentek, majd megszűntek. A korábbi 10%-ról kb. 1%-ra apadtak a GDP arányos segélyek, melynek két fő forrása az UNDP és az akkori egyetlen bilaterális donor, Svédország volt. A politikai vezetés a végsőig távolságot tartott a kapitalista világtól, valamint a nemzetközi pénzügyi intézményektől, ezért sem a Világbank, sem az IMF nem nyújtott támogatást. E kezdeti szakaszban az IMF és a Világbank – svéd meghívásra – csak szakértőket delegálhatott a kormányintézmények, pl. a Nemzeti Bank mellé.

Vietnam nyitása a nemzetközi pénzügyi intézmények, és egyben a széles értelemben vett donorközösség felé 1991-ben következett be, amikor a vietnami reformközgazdászok először kaptak információkat más ázsiai országoktól (Indonézia, Malajzia, Dél-Korea) a pénzügyi stabilizáció, kereskedelmi liberalizáció, külföldi befektetések stb. témakörökben.

A széleskörű donortevékenység 1993-ban indult be, amikor az Egyesült Államok embargóját feloldva, nem ellenezte tovább, hogy a Bretton Woods-i pénzügyi intézmények Vietnámnak hiteleket folyósítsanak. 1993-tól mind a Világbank, mind az Ázsiai Fejlesztési Bank jelentős hiteleket nyújtott az országnak, illetve a bilaterális donorok is kifejezték érdeklődésüket – köztük Japán maszszív támogatást ajánlott fel. 1993 végén a donorközösség összesen 1,86 milliárd USD-t, egy évvel később 2 milliárd USD-t ajánlott fel.

1994-ben a segélyek ismét a GDP 3%-át tették ki, melynek további növelésére ösztönözte a donorokat a vietnami vezetés, az ország segély abszorpciós képességének javításával 2000-ig több, mint 10 milliárd dollár segély fogadást tűzte ki célul. Ezzel egyidőben sikerült a Párizsi Klub hitelezői felé fennálló kb. 2 milliárd USD adósságot kedvezőbb feltételekkel magas vissza nem fizetendő részt tartalmazó segélyhitellé konvertálnia és átütemeznie.

Ebben az időszakban az ODA oroszlánrészét infrastrukturális projektek finanszírozására fordították. 1994-95-ben a kb. 4 Mrd kilowatt kapacitású Hoa Binh-i vízerőmű, az Észak-Déli 500 kilovoltos távvezeték, a Ho Chi Minh városi repülőtér új épülete, a Ba Ria gázturbina stb. voltak az első jelentős beruházások.

3. A DONORKÖZÖSSÉG ODA FELAJÁNLÁSAINAK ÁTTEKINTÉSE

A 2001-2005 közötti évek Vietnám külvilág felé történő nyitásának legintenzívebb időszaka volt. A NEFE frontján ezt abban is tetten érhetjük, hogy a donor országok és szervezetek jelentős ODA támogatást vonultattak fel, melynek következtében 2005-re Vietnám a realizált ODA tekintetében az első 10 ország között szerepelt. A donorközösségnek a 2001-2005 időszakra vonatkozó teljes vietnami felajánlásait, és a realizált ODA-t követhetjük nyomon az *1. táblázat* segítségével. A vizsgált időszakban mind a felajánlások, mind a teljesítés folyamatos növekedést mutattak, a realizálás aránya 2001 és 2004 között folyamatosan emelkedett, de a következő évben a 2001-es szint közelébe esett vissza. A teljes ODA felajánlás először 2005-ben érte el a 3 milliárd dollárt.

1. táblázat. ODA felajánlások és teljesítések Vietnámnak 2001-2005/ millió USD

	2001	2002	2003	2004	2005	Összesen
Felajánlások	2 070	2 113	2 444	2 564	3 001	12 194
Teljesítések	1 276	1 407	1 861	1 816	1 914	8 276
Realizációs arány	61%	66%	76%	70%	63%	67%

Forrás: Saját szerkesztés a vietnami MPI DAD adatbázis felhasználásával

A teljes ODA felajánlásokon belüli vissza nem térítendő (adomány) és segélyhitel arányokat hasonlítja össze évek szerinti bontásban a 2. táblázat.

2. táblázat. ODA vissza nem térítendő segélyek és segélyhitelek Vietnámnak 2001-2005

Segélytípusok	Felajánlások / millió USD				
	2001	2002	2003	2004	2005
Vissza nem térítendő	462	463	571	607	583
Segélyhitel	1 608	1 650	1 873	1 957	2 418
Összesen	2 070	2 113	2 444	2 564	3 001

Forrás: Saját szerkesztés a vietnami MPI DAD adatbázis felhasználásával

Az egyes donor felajánlások között nagyságrendi különbségeket figyelhetünk meg. A bilaterális felajánlások szerinti rangsort Vietnámban a 2001-2005 közötti időszakban – és hozzátehetjük azóta is – Japán vezet. A szigetországot Franciaország, Németország, Svédország, Nagy-Britannia és Ausztrália követte. Ezt a sorrendet csak Dánia módosította 2005-ben, amikor kiemelkedően nagy összegű ODA-t fordított vietnami tevékenységére. A középmezőnyben, évi 20-40 millió USD támogatással Kanadát, Dél-Koreát, Olaszországot és az Egyesült Államokat találjuk, mely csoporthoz 2005-ben Spanyolország is felzárkózott. 10 millió USD feletti összeggel támogat további két észak-európai állam: Norvégia és Finnország. A 10 millió USD szint alatt találjuk Svájcot, Luxemburgot, Új-Zélandot, Belgiumot, és a donorközösséghez csak viszonylag későn, 2005-ben csatlakozott Írországot. A sort a kis donor országok, pl. Csehország, Magyarország és Thaiföld zárja.

4. A TÁMOGATÁSOK REGIONÁLIS ELOSZLÁSA

A donorok deklarált célja a fejlesztési támogatások arányos megosztása, az elmaradottabb térségek súlyozott támogatása. Vietnám reformfolyamata a belső stabilitás fenntartásán alapszik, melynek egyik feltétele az egyes térségek kiegyensúlyozott fejlesztése, elkerülendő a régiók közötti konfliktusok kiéleződését. A központi vezetésnek nem érdeke, hogy a fejlődés előnyeiből kimaradó régiókban az elégedetlenség növekedjen, ez nemcsak a lakosság körében kérdőjelezné meg a központi irányítás alkalmasságát, de a helyi vezetés is saját céljainak eléréséhez használhatná fel. A vidékfejlesztési stratégia alapvetően nem tér el az egész országra vonatkozó fejlesztési koncepciótól: a kor-

mány nagy állami beruházásokat hajt végre a közlekedés, energetika, távközlés, vízellátás és mezőgazdaság (öntözés) területén. Tárgyidőszakunkra vonatkozó regionális eloszlást tekintve, a 3. táblázat alapján az alábbi leglényegesebb megállapításokat tehetjük.

Mind nominálisan, mind egy főre vetítve Vietnam magashegyi jellegű Északnyugati régiója részesült a legkevesebb fejlesztési támogatásban. Egy főre vetítve hasonlóan alacsony segélyezési rátát regisztrált a Mekong-delta is, az összehasonlítás azonban e tekintetben félrevezető is lehet, hiszen az ország második legnépesebb és legsűrűbben lakott régiója nominálisan a legkisebb lélekszámú Északnyugati régióhoz képest nyolcszor annyi támogatásban részesült. A 30 USD/fő szinten szintén két régiót találunk, az Észak-közép-vietnami régiót és a főként kisebbségek lakta Magas-fennsíkot. Az egy főre eső segély értéke szerinti listát a Középső-partvidék vezet egyetlenként 100 USD-t meghaladó összeggel, míg a legtöbb támogatás, a fővárost is magában foglaló Vörös-folyó deltája statisztikai régióhoz jutott el. A Vörös-folyó deltája a legnagyobb népességet tömöríti, ezért lehetséges az, hogy az egy főre jutó összeg csak az átlagérték körül alakul.

Az Északnyugati régió és Magas-fennsík nemcsak a segélyösszegek vonatkozásában, de a végrehajtott projektek számának tekintetében is az utolsó helyen állnak, mindkét régióban a tárgyidőszakban végrehajtott projektek száma nem éri el a 100-at. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a szegényebb régiók ráadásul gyenge segélyabszorpciós képességekkel is rendelkeznek, ezért amennyiben nem irányul rájuk megkülönböztetett figyelem, akkor lemaradásuk súlyosbodhat. A többi régióban 200 közeli projekttel számolhatunk, a Vörös-folyó deltájában pedig 383 projektet regisztráltak, ebben benne lehetnek egyes, földrajzilag a fővároshoz köthető, de központi jellegű projektek is. Az említett két legszegényebb és egyben legalacsonyabb nominális támogatásban részesülő régió problémái és azoknak kezelése eltér, amely jól kitapintható, ha megvizsgáljuk, hogy az adott régiókban melyek voltak a fejlesztés legfontosabb célágazatai. Az Északi-hegyvidéki régióban a természeti adottságokhoz igazodó erdészeti projektek mellett a szegénységcsökkentési és a lakosság szociális állapotát javító programok voltak előtérben. A népesedéstervezési (reprodukciós) projektek a magas születésszámot célozzák csökkenteni, a lakosság általános helyzetén az oktatási és egészségügyi projektek beindításával próbálkoznak javítani.

A Magas-fennsík abban a tekintetben hasonlít az előző régióhoz, hogy mindkettő területén nagy számban és összefüggő területen élnek kisebbségek. A Magas-fennsík képe, a lakosság összetétele és helyzete azonban az elmúlt évtizedben a kinh betelepülések nyomán alapvetően megváltozott. A lakosság szociális körülményei lényegesen javultak, a kormány koncentrált intézkedésekkel próbált javítani a szociális ellátórendszeren, nem utolsósorban azért, hogy a kisebbségi megmozdulások gazdasági indítékait amennyire lehet, visszaszorítsa. Hasonló módon politikai indíttatásból, a külvilág számára látványos fejlesztések indultak be a régióban, hogy meggyőzzék a kisebbségek emberi jogainak tiszteletben nem tartása miatt aggódó nyugati donorokat. A betelepült kinh lakosság monokulturális (tea, kávé, gumi stb.) gazdálkodást folytat. A régió gazdaságilag felzárkózik a fejlet-

tebb országrészekhez, a fejlesztések következő szakaszában – a fejlettebb országrészekhez hasonlóan – az infrastrukturális, energetikai, közlekedési, ipari projektek térnyerése tapasztalható. A régió sajátosságainak megfelelően a mezőgazdasági és az erdészeti (újraerdősítés) programok szintén a fókuszban állnak.

2001-2005 között nominálisan a legtöbb segélyt három régió, a Vörös-folyó delta, a Középső-partvidék, Délkelet-Vietnam (Ho Chi Minh város és környéke) kapta, e három régió 65%-kal több segélyt vett fel, mint az összes többi régió együttesen. Ennek a nagyfokú fejlesztési támogatási koncentrációnak a magyarázatát abban látjuk, hogy egyrészt ezekben a régiókban hajtották végre a legnagyobb infrastrukturális beruházásokat, másrészt itt található az ország két legnagyobb gazdasági erőtere, északon a Hanoi-Hai Phong gazdasági tengely, délen Ho Chi Minh város. E régiókban szintén meghatározóak voltak az infrastrukturális projektek, valamint az urbanizációhoz kapcsolható ivóvízellátási és csatornázási, valamint az egészségügyi ellátást fejlesztő programok. A déli régióban a Mekong-delta peremvidékén mezőgazdasági projektek is végrehajtásra kerültek.

3. táblázat. A vietnami régiók teljes és egy főre jutó ODA adatai 2001-2005 (millió USD)

Régió	Lakosság ezer fő (2002)	Projektek	Teljes ODA ösz- szeg (M USD)	Egy főre jutó ODA (USD)	Célágazatok
Vörös-folyó del- tája	17 836,0	383	1 045	58,62	Közlekedés, raktározás Vízellátás, csatornázás Energiatermelés és ellátás Multiszektorális Egészségügy
Középső-partvi- dék	6 981,7	246	784	112,39	Közlekedés, raktározás Energiatermelés és ellátás Vízellátás, csatornázás Távközlés Multiszektorális
Délkelet-Vietnam	13 190,1	189	580	43,99	Energiatermelés és ellátás Közlekedés, raktározás Vízellátás, csatornázás Mezőgazdaság Egészségügy

Régió	Lakosság ezer fő (2002)	Projektek	Teljes ODA ösz- szeg (M USD)	Egy főre jutó ODA (USD)	Célágazatok
Északkelet-Vietnam	9 244,8	198	496	53,67	Közlekedés, raktározás Multiszektorális Vízellátás, csatornázás Egészségügy Oktatás
Mekong- Delta	17 076,1	182	430	25,23	Közlekedés, raktározás Mezőgazdaság Vízellátás, csatornázás Egészségügy Népesedéspolitika
Észak-közép-Vietnam	10 504,5	221	325	31,03	Közlekedés, raktározás Multiszektorális Egészségügy Vízellátás, csatornázás Erdészet
Magas-fennsík	4 674,2	90	153	32,94	Energiatermelés és ellátás Mezőgazdaság Multiszektorális Ipar Közlekedés, raktározás
Északnyugat-Vietnam	2 524,9	79	54	21,66	Erdészet Multiszektorális Oktatás Egészségügy Népesedéspolitika

Forrás: Saját szerkesztés a vietnami MPI DAD adatbázis felhasználásával

5. KONKLÚZIÓ

Vietnám megítélése kevesebb, mint egy évtizeden belül gyökeresen megváltozott, miután 1992-től produkálni kezdte az évi 8% feletti GDP növekedést. A makrogazdasági és szegénységi mutatók szintén kedvező folyamatokat tükröztek. A donorközösség felismerte, hogy a vietnami vezetés elkötelezett a reformok mellett, és erre a hivatalban lévő gazdasági reformszemléletű gazdaságpolitikai vezetés garanciát jelentett. A donorok bizalmát elsősorban azzal nyerte meg, hogy 1989-92 között, a legkritikusabb időszakban, Vietnám új gazdaságpolitikát kísérletezett ki, a helyes reformok feltérképezésére fókuszált, és nem a donoroktól próbált minél több támogatást kisajtolni. Ugyanakkor mivel 1993-ig a segélyek csapja gyakorlatilag zárva volt, Vietnámnak, hosszú belső vívódás után, önmagának kellett a reformokra vonatkozó, a rezsim számára nehéz és részben önpusztító döntéseket meghoznia.

Vietnámban a 2001-2005 közötti időszakban mind a donorok száma, mind a támogatás nominális összege növekedett, melynek okát több tényező együttes hatásában kereshetjük. Egyrészt 2000 után, a milleniumi célkitűzések meghatározásával a nemzetközi fejlesztési együttműködés új lendületet kapott, másrészt a felvevő országok között – a legszegényebb országoktól eltekintve – nagyobb vonzerővel rendelkeznek azok a Vietnámmal hasonló országok, amelyek támogatás abszorpciós képességeik kiemelkednek, a donorok együttműködési elvárásait jól teljesítik. A támogatások regionális eloszlása nagy különbségeket mutat, a fejletlen országrészek segélyabszorpciós képességeikben is lemaradást mutatnak. A hegyvidéki, jórészt nemzeti kisebbségek lakta területek felzárkóztatása még e masszív segélyezési aktivitás mellett is hosszú folyamat lesz.

6. IRODALOMJEGYZÉK

- CASSEN R. 1986: *Does Aid Work?* Clarendon Press, Oxford
- LE B. P. 2001: *The transition from socialism to capitalism*. Journal of Asia-Pacific Affairs, Vol 2. 2001/2002 pp. 85-110.
- NGUYEN D.C. - PHAM A.T. - BUI V. - DAPICE. D. 2004: *History or policy? Why don't northern provinces grow faster?* CIEM, Hanoi
- PERKINS, D. - RADELET, S. - SNODGRASS, D. - GILLIS, M. - ROEMER, M. 2001: *Economics of Development*. Norton, London

Partnership Group for Aid Effectiveness 2005: Harmonization and Alignment for Greater Aid Effectiveness in Vietnam – Report 2004. Hanoi

UNDP 1995: *A Brief Note on the Socialist Republic of Viet Nam*, Hanoi

UNDP Vietnam 2005: *Vietnam Development Report*, Hanoi

Socio-Economic Statistical Data of 64 provinces and cities 2005 General Statistical Office, Statistical Publishing House, Hanoi

Socio-Economic Development Report of 64 provinces Provinces 2005 General Statistical Office, Statistical Publishing House, Hanoi

www.dad.mpi.gov.vn

A NEMZETKÖZI WELLNESS-TURIZMUS JELLEMZŐI A XXI. SZÁZADBAN

LACZKÓ TAMÁS¹

1. BEVEZETÉS

Napjainkban az egészségturizmus különböző formái egyre jelentősebb szerepet játszanak a világ turizmusában, illetve számos ország gazdasági teljesítményében. Az elmúlt évtizedben töretlenül fejlődő egészségturizmuson belül mind világ-, mind hazai viszonylatban főként a wellness-turizmus területén figyelhető meg dinamikus bővülés. Az olyan általános trendek, mint az individualizáció erősödése, a demográfiai átalakulás, a nők társadalmi szerepeinek megváltozása, a spiritualizálódás, vagy az egészséges életmód felértékelődése megteremtette a wellness szolgáltatások és termékek iránti igény társadalmi háttérét (FRIEDL H. 2007, ZSIGMOND E. 2007). A különböző tudományterületek szakemberei szerint a társadalomban tapasztalható átalakulásoknak, illetve az ágazat kedvező gazdasági teljesítményének köszönhetően a wellness piac a jövőben is az egyik leggyorsabban fejlődő turisztikai és gazdasági ágazat lesz (ARDELL, D. 1985, NEFIODOV, L. 1996, HORX, M. 2001, SCHOLZ, J. 2003, PILZER, P. 2007).

Az egészségturizmus keresleti viszonyaiban, az utóbbi években tapasztalható változások új helyzetet teremtenek az idegenforgalmi piacokon. A megváltozott elvárásoknak megfelelni tudó, az új típusú szolgáltatásokat, termékeket és komplex wellness-turisztikai csomagokat nyújtani képes szolgáltatók száma gyors ütemben növekszik a világ számos területén. A legjelentősebb wellness kínálattal és forgalommal rendelkező országok elsősorban Észak-Amerikában, Európában és Dél-kelet Ázsiában találhatók, ahol a nyújtott szolgáltatások jellegében, az igénybevétel társadalmi bázisában és alapeszméiben napjainkig számottevő különbségek tapasztalhatók.

A nemzetközi egészségturisztikai piacnak - amelynek ma már a wellness-turizmus jelenti a legjelentősebb forgalmat bonyolító terméktípusát - Magyarország hagyományosan az egyik fontos szereplője volt és kíván maradni a jövőben is, amelynek következtében minden hazai régióban egyre szélesebb körben nyújtanak wellness szolgáltatásokat, a különböző egészségturisztikai szolgáltatók. Ehhez hazánk rendelkezik nemzetközileg egyedi arculattal és piaci előnyt biztosító erőforrásokkal, amelyek szélesebb körű és hatékonyabb kihasználása a fokozódó belföldi érdeklődés és a versenytársnak tekinthető európai országok nagyon dinamikus egészségturisztikai bővülése és fejlesztései miatt rendkívül fontossá vált

---

¹ PTE Egészségtudományi Kar, tamas.laczko@etk.pte.hu

2. WELLNESS DEFINÍCIÓK, ÉRTELMEZÉSEK

A wellness piac bővülésének köszönhetően az elmúlt évtizedben egyre szélesebb körben jelent meg mind a világban mind hazánkban a wellness kifejezés és vele az integrált fogalmi rendszer (FÓRIS Á. 2007). A wellness kifejezés értelmezésében és a hozzá kapcsolódó koncepciókban a számos közös vonás mellett, jelentős különbségek láthatók Európa, Észak-Amerika és más desztinációk között.

A wellness koncepciók az Amerikai Egyesült Államokban a saját kezdeményezésből és felelősségből kiinduló hétköznapiakra érvényes egészségfejlesztő koncepcióként alakultak ki, amelyek a társadalom széles körében elfogadottak. Ezek szerint a wellness átfogóan a legjobb életminőségre vonatkozik (fizikai, érzelmi, szociális, intellektuális, spirituális, foglalkozási dimenziókban), ahogy az az egyén specifikus helyzetéhez viszonyítva lehetséges. Ezt a felfogást tükrözi az amerikai Nemzetközi Wellness Intézet definíciója is, mely szerint: „A wellness aktív folyamat, amely által az emberek tudatosává válnak és egy sokkal sikeresebb létezés mellett döntenek” (ZSIGMOND E. 2007).

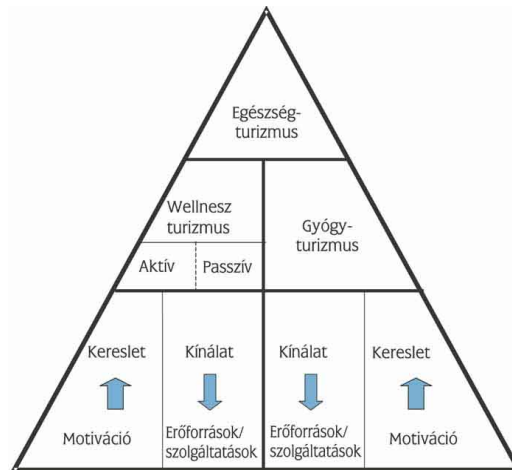
Az amerikai példával szemben a szűkebb értelmezési területű, inkább a turizmus és szabadidő területére szorítkozó jólléttel és passzivitással jellemezhető európai wellness koncepciót és felfogást mutatják be a Német Wellness Szövetség és K. Illing definíciói, melyek szerint a wellness: „A teljes jóllét folyamata, amely egészségfejlesztő tényezőkkel függ össze. Laikus módon kifejezve: élvezettel egészségesen élni.” Továbbá „a wellness a teljes törekvés a testi, szellemi és lelki jóllétre, vitalizáló és lazító eszközök/programok által, amelyeket különleges egészség központokban alkalmaznak” (ILLING K. 2002).

A wellness kifejezés értelmezése a hazai szakirodalomban sem egységes, illetve még nem történt meg a terminológia harmonizációja, melyekből például az idegenforgalomban komoly gazdasági hátrányok származhatnak (FÓRIS Á. 2007). A legelfogadottabb definíciók között tartják számon Rátz T. (2004) meghatározását, mely szerint a wellness „egészséget jelent a szó holisztikus értelmében, a fizikai, szellemi és érzelmi képességek harmonikus egyensúlyát.” Emellett gyakorta alkalmazott meghatározás a Magyar Wellness Társaság (2006) wellness definíciója, mely szerint a wellness életforma, „amelynek gyakorlója a civilizáció okozta bántalmakat a test, a lélek és a szellem együttes kényeztetésével, odafigyeléssel, tudatos életvitellel igyekezik megelőzni”.

2.1. A wellness-turizmus helye az egészségturizmus rendszerében

Napjaink hazai idegenforgalmi szakirodalmában a wellness-turizmusra vonatkozó konszenzus szerint a bemutatott turisztikai terméktípus a szabadidős turizmus részeként megjelenő egészségturizmus termékcsaládhoz tartozik. A hazai szakirodalomban legszélesebb körben elfogadott motiváció alapján történő besorolás szerint (1. ábra) a vizsgált termékcsaládon belül két területet különböztetnek meg, a hagyományos gyógyüdüléseket, valamint wellness jellegű utazásokat (KISS K.-TÖRÖK P. 2001, KPMG 2002, RÁTZ T. 2004, HEGEDŰS V.-LACZKÓ T. 2007, KATOR M. 2007).

Ezek szerint a wellness-turizmus állandó lakóhelyen kívüli, ideiglenes tartózkodást jelent, amely során a turista célja, hogy egészségét megőrizze, az optimális egészségi állapot elérje, illetve bármilyen betegség kialakulását megelőzze a testi, lelki és szellemi egyensúly megteremtését biztosító szolgáltatások igénybevételével (RÁTZ T. 2004). A wellness-turizmust a motiváció alapján történő besorolás szerint aktív és passzív terü-

1. ábra.

Az egészségturizmus rendszere

(Forrás: www.itthon.hu)

letekre bontják. A sokszor önállóan tekintett fitness turizmust² az aktív wellness részeként, míg az úgynevezett selfness³ turizmust a wellness (a lelki egészséget és a személyiségfejlesztést középpontba állító) egyfajta új irányzataként értelmezik. Természetesen a nemzetközi és a hazai szakirodalomban számos egyéb tipológiája jelent meg a wellness-turizmusnak, amelyek közül Smith – Puczkó (2008) besorolása szerint a wellness-turizmus részét képezik a holisztikus⁴, a pihenés-rekreációs⁵, és (egyfajta átmenetként a gyógyturizmus területére) a medical wellness⁶ célú utazások.

Nem tisztázott, hogy az egészségturizmus újonnan kibontakozó turisztikai terméke a medical wellness⁷, a wellness-turizmus részét képezi-e, vagy az egészségturizmus új önálló terméktípusa, amely a gyógyés a wellness-turizmus ötvözeteként fogható fel. Ez az egészségturisztikai termék a wellness alapeszméjét kívánja az orvosi professzióval összhangba hozni (OES 2007).

A wellness-hez szorosan kapcsolódik a Spa fogalma, mint az egészségturizmust kiszolgáló létesítmények összessége, ami nem csupán a hagyományos értelemben vett fürdőket jelöli, hanem olyan létesítményeket, melyek szolgáltatásaikkal nyugtatják, felélénkítik, gyógyítják, egészségesebbé, kiegyensúlyozottabbá teszik a vendéget. Legfőbb jellemzőjük a wellness állapotának biztosítására való törekvés, fizikai, szellemi és érzelmi szükségletek kielégítésével (KPMG 2002, Rátz T. 2004, OES 2007).

² Természetesen, amennyiben az utazás fő motivációja valamely sporttevékenység, akkor sportturizmusról beszélünk, mivel ebben az esetben a turista fő célja kevésbé az egészség megőrzése, vagy a prevenció, sokkal inkább egy egyedi sporttevékenység áll az érdeklődése középpontjában (Rátz T. 2004).

³ A selfness a wellness-hez hasonlóan a testi, érzelmi és lelki kiegyensúlyozottságot tűzi ki célul, amely eléréséhez a hangsúlyt elsősorban a lélekápolásra, a lelki egyensúly megtalálására, és a személyiség megismerésére, erősítésére és fejlesztésére helyezi (Horx, M. 2005).

⁴ A definíciójuk szerint a holisztikus wellness irányzathoz tartoznak a spirituális, jóga és New Age / ezotérikus utazási motivációk.

⁵ A pihenés rekreációs célú utazások közé a szépségápolási, a sport/fitness és kényeztetésre irányuló motivációkat sorolják.

⁶ A medical wellness turizmushoz sorolják a terápiás rekreáció, a munkahelyi egészségfejlesztés és az életmódbeli tevékenységekhez kötött rehabilitáció motivációit.

⁷ „a medical wellness orvos és/vagy terapeuta által vezetett és tudományosan megalapozott törekvés a teljes testi, szellemi és lelki jóllét állapotának elérésére vitalizáló és lazító eszközökkel, illetve programokkal, amelyeket különleges egészség központokban alkalmaznak.” (ILLING, K. 2002).

A Spa fogalmi rendszere ma még nem egységes, tartalmáról egészen eltérő elképzelések és percepciók élnek a világ különböző területein. Európa nagy részén (főként a német nyelvterület országaiban és Közép-Európában) elsősorban a gyógyászati szolgáltatásokat kínáló (termál) fürdővel kapcsolatban használják, Észak-Európában inkább melegvízes élményfürdőt jelent, míg az USA-ban olyan szolgáltatásokat, amelyek fizikai és/vagy mentális felfrissülést nyújtanak, akár termálvíz hiányában is (THORNTON F. – BRUTSCHER H. 2001, RÁTZ T. 2004).

3. TENDENCIÁK A NEMZETKÖZI WELLNESS-TURIZMUSBAN

A wellness-turizmus jelenben tapasztalható és a jövőben várható (gyógyturizmusénál dinamikusabb ütemű) bővülését részben támogatják, részben magyarázzák azok a nemzetközi turisztikai piacokon látható, területre jellemző sajátosságok, trendek és folyamatok, amelyeket a továbbiakban röviden bemutatok:

- Az elmúlt években a turisztikai szolgáltatásokkal szemben egyre szélesebb körben fogalmazódott meg a magasabb minőség iránti igény (AUBERT A. - SZABÓ G. 2005). Fokozottan igaz ez a wellness-turizmusra, ahol a minőséggel kapcsolatos elvárások kiterjednek az igénybe vett szolgáltatás minden összetevőjére, a fizikai környezet állapotára, az emberi tényezőkre, illetve a szolgáltatások, kezelések, módszerek hatékonyságára, az ehhez felhasznált eszközök fejlettségére (RÁTZ T. 2004).
- Napjaink turisztikai trendjei között markánsan jelen lévő személyre szabottság iránti igény (LENGYEL M. 2004, AUBERT A. - SZABÓ G. 2005), fokozottan jelen van mind a programok összeállításánál, mind a személyes kapcsolatokban, a wellness-turizmus termékeit fogyasztók körében (RÁTZ T. 2004, ISPA 2005).
- Erősödik a változatosság iránti igény a wellness létesítményekben, ami nemcsak a szolgáltatások körére, hanem a helyiségek kialakítására (a keleti, természetes, vagy modern stílusban berendezett terek) és a konyha kínálatára (a nemzetközi, hazai és a speciális wellness konyha) is vonatkozik (RÁTZ T. 2004, ISPA 2005, 2006, 2007).
- Az egyik legfontosabbnak tűnő trend a wellness-turizmus piacán, hogy a fogyasztók egyre gyakrabban keresik a teljes körű, ún. all inclusive szolgáltatásokat. Egy helyen kívánják igénybe venni a turisztikai alapszolgáltatásokat (a szállást és az étkezést), és a wellness szolgáltatások teljes körét – beleértve az aktív, a passzív tevékenységeket, illetve egyéb, az egészséges táplálkozáshoz kötődő szolgáltatásokat, életmód tanácsadást, állapotfelmérést, spirituális tanfolyamokat, vagy közösségi programokat (RÁTZ T. 2004, RUSZINKÓ Á. 2005).
- A wellness-turisztikai kínálat területén a meglévők mellett egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a különböző, modern technológiával ötvözött tradicionális kezelések; az olyan módszerek, programok, amelyek többféle (például történelmi, spirituális, vagy ökológiai) tényezőt kombinálnak, vagy a fogyasztók szemében egzotikusnak minősülnek (például a különböző keleti fürdő, masszázs, vagy lelki technikák) (RÁTZ T. 2004, ISPA 2005, 2007).

- Az új évezred elején jelent meg a testi, lelki, szellemi felfrissülést és feltöltődést biztosító szolgáltatások egészségmegőrző hatásának egzakt igazolhatósága és orvosi kontrollja iránti igény. Ez az elvárás a wellness szolgáltatások és programok egészség- és orvostudományi kutatásokon alapuló összeállítását feltételezi, amely a medical wellness megjelenését eredményezte (ILLING, K. 2002, HERMES K. 2005, RUBOVSKY A. 2008).
- Az elmúlt években, mind világ, mind hazai viszonylatban jól látható a wellness-turizmus közeledése más turisztikai termékekhez. Különösen szoros kapcsolat alakult ki a hivatásturizmus bizonyos típusai (elsősorban a konferenciaturizmus) és a wellness-turizmus között. Egyre nagyobb szerepet játszanak a wellness szolgáltatások az incentive turizmusban is. Ezek mellett jellemző a wellness szolgáltatások kombinálása olyan turisztikai termékekkel, mint a golf, a hajóutak, a sí (pl.: Ausztriában), illetve a borturizmus (pl.: az Amerikai Egyesült Államokban). Ez a wellness szolgáltatók mellett a hagyományos szolgáltatásokat nyújtó cégeknek (hajózási társaságoknak, síközpontoknak, golfkluboknak, vagy borászatoknak) is kiváló lehetőséget teremt a kínálat bővítésére, a vendégek körének szélesítésére (RÁTZ T. 2004, RUSZINKÓ Á. 2005, OES 2007).
- A wellness-turizmust támogatja, a már említett egészségtudatos életmód terjedésében megnyilvánuló társadalmi szemléletváltozás. Az egészség fontos társadalmi és gazdasági értéké válásának következtében az emberek egyre többen hajlandók tenni egészségük megőrzéséért (SZÁNTÓ Zs. 2006), amelynek eredményeként a wellness szolgáltatások, illetve termékek használata fokozatosan beépülhet a mindennapi életbe. Ennek következtében egyre erősödik a napi wellness szolgáltatók szerepe. Különösen igaz ez az Amerikai Egyesült Államokban és Ázsiában, ahol a wellness kínálat jelentős részét teszik ki az úgynevezett day spa-k, amelyek elsősorban bevásárlóközpontokban, szépségfarmokon, fitness központokban, stb. működnek (KPMG 2002, RÁTZ T. 2004, ISPA 2006). A napi szolgáltatások mellett széles körben elterjedt (először az észak-amerikai kontinensen, de mára Ázsia bizonyos országaiban és Európában is) az „otthoni spa” és „wellness otthon” termékek és szolgáltatások igénybevétele, amelyek a különböző technikai eszközök, a szépségápolási cikkek, a természetes alapú táplálékok és kiegészítők, a fürdőszoba kellékek, stb. segítségével - otthoni körülmények között biztosítják a spa-wellness élményt (LACZKÓ T. – RÉBÉK N. Á. 2008).
- A wellness-turizmusban is jellemző, hogy a vendégek egyre gyakrabban maguk szervezik utazásaikat, ami egyéni csomagok fejlesztését és piacra vitelét követeli meg a szolgáltatóktól, egyre fontosabbá téve az internet marketingcsatornaként történő használatát (KPMG 2002).
- Az egészségturisztikai utazások és szolgáltatások igénybevételének támogatását nemzetközi viszonyok között vizsgálva elmondható, hogy a társadalombiztosítás által finanszírozott utazások aránya csökken az egészségturizmuson belül, az általában egyénileg fizetett wellness-turizmus részarányának növekedése miatt. Ezzel a trenddel párhuzamosan megfigyelhető egy olyan elképzelés is, hogy a prevenció tevékenységeket, szolgáltatásokat és termékeket is érdemes finanszíroznia a különböző egészség és társadalombiztosítóknak, hiszen ennek eredményeként a betegségek kialakulásának megelőzésével hosszabb távon költségmegtakarítást lehetne elérni (KISS K. – TÖRÖK P. 2001).
- A wellness-turizmus elsősorban az egészséges embereket szólítja meg, de nem zárja ki az egészségükben károsodott embereket sem, így vendégköre lényegesen szélesebb mint a gyógyturizmusé a fiatal felnőttektől az idősekig terjedve (de ma már speciálisan gyerekeknek szóló wellness prog-

ramok is megjelentek a kínálatban). Az elsődleges célközönséget a középkorú és fiatal felnőtt, jellemzően házastárssal, családdal, barátokkal vagy partnerrel utazó emberek alkotják. A wellness vendégek körére általában a magasabb fizetőképesség jellemző, kevésbé igénylik a különböző támogatásokat, mint a gyógyturisták (KPMG 2002, KISS K.- TÖRÖK P. 2001).

- Egy évtizeddel korábban a wellness szolgáltatások luxusnak számítottak a szállodai vendégek körében, mára azonban a versenyképesség megőrzésének alapfeltételévé vált. Ezek egy folyamatosan bővülő szolgáltatási kört jelentenek, amelyek bár kisebb megtérüléssel jellemezhetők, mint az általános szállodai szolgáltatások, de az ezekből befolyó bevételek az utóbbi években nagyobb ütemben növekedtek, mint a szállodai bevételek átlaga (MESTER T. 2006).
- A hagyományosnak tekinthető fürdők közül napjainkra többen wellness szolgáltatásokkal kiegészített komplexumokká váltak (például Therme Loipersdorf, vagy Bad Tatzmannsdorf Ausztriában, Fürdőház Bad Kreuznach, Németországban, stb.). Ezek kínálata már sokkal komplexebb és sokrétűbb (szauna, sport, relaxációs és szépségápoló szolgáltatásokkal is bővítettek) amely már alig hasonlítható a csak vízhez kötődő szolgáltatásokkal rendelkező uszodák, fürdők és strandok kínálatához. (KPMG 2002, LACZKÓ T –RÉBÉK N. Á. 2008)
- A nemzetközi wellness-turizmusban kialakultak olyan egyedi márkanévek, amelyek mögött álló turisztikai kínálatban és kritérium rendszerekben tudatosan kapcsolják össze a wellness szolgáltatásokat a helyi természeti, kulturális és gazdasági adottságokkal (mint pl.: Ausztriában az „alpine wellness”, vagy Finnországban a „lake wellness”) (PUCZKÓ L. 2007, ABA 2008).

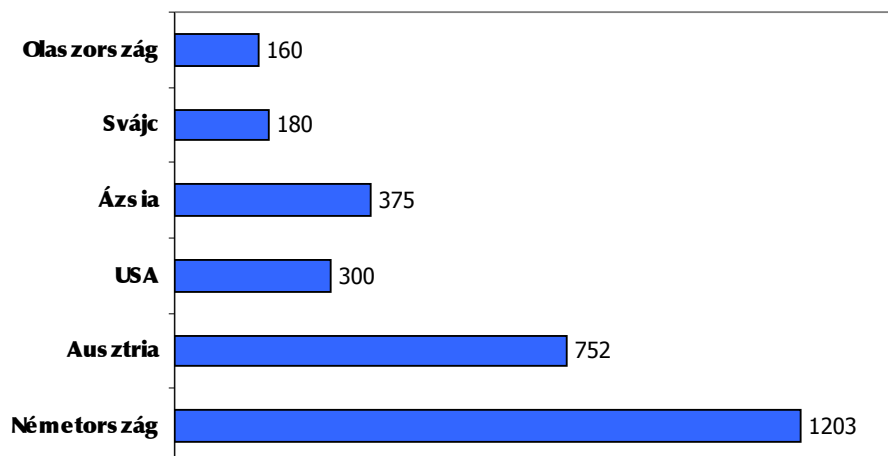
4. A NEMZETKÖZI WELLNESS-TURIZMUS REGIONÁLIS JELLEMZŐI

A nemzetközi wellness-turizmus területi jellemzőinek áttekintésekor el kell mondani, hogy a különböző földrészek és államok wellness piacainak méretét és egyéb jellemzőit összehasonlítani sok nehézségbe ütközik. A korábbi fejezetben már bemutatott terminológiai különbségek, az országonként egészen eltérő mérési módszerek és adatszolgáltatási hajlandóság miatt a kapott információk nehezen egységesíthetők és hasonlíthatók össze. Sajnos még a nagy szövetségek – mint az ESPA⁸, ISPA⁹ – esetében sem működnek egységes mérési rendszerek, különösen nem a wellness-re vonatkozó adatok tekintetében. Sok esetben nehéz az egészségturizmust külön wellness és gyógyturizmusként értelmezni, mivel sem a szolgáltatók profiljánál sem a vonatkozó adatoknál nem különülnek el egymástól ezek a turisztikai kategóriák, illetve a földrészenként eltérő tartalmú Spa kategóriát mutatják be, amely nem minden esetben azonosítható a wellness-szel. Ezért a továbbiakban földrészenként bemutatott jellemzés, egy általános képet kíván és tud nyújtani a vizsgált wellness-turisztikai piacról.

Az ISPA becslése szerint 2007-ben világszerte mintegy 100 millió turista vett részt wellness-spa utazáson. Napjainkban a legjelentősebb wellness kínálattal és forgalommal rendelkező országok elsősorban Európában, Észak-Amerikában, illetve Dél-kelet Ázsiában találhatók, ahol a nyújtott szolgáltatások jellegében, az igénybevétel társadalmi bázisában és alapeszméiben még számottevő különbségek tapasztalhatók (RÁTZ T. 2004, RUSZINKÓ A. 2005, ABA 2008) (2. ábra).

⁸ Európai Fürdőszövetség (ESPA)

⁹ Nemzetközi Spa Szövetség (ISPA)

2. ábra

Spa szállodák száma a világban, 2006 (db.)

Forrás: Relax Guide 2006 www.relax-guide.com

4.1. Európa

Az európai államokat a gyógy és wellness-turizmus iránt megjelenő kereslet és kínálat nagysága és összetétele alapján Kiss Kornélia és Török Péter (2001) négy csoportba sorolta. Az elsőbe tartoznak az egészségturizmusban hagyományosan résztvevő német anyanyelvű országok, a másodikba az ebben a turisztikai termékcsaládban rejlő lehetőségeket felismerő mediterrán államok, a harmadikban Nyugat- és Észak-Európa egyéb államai, amelyek inkább, potenciális kereslettel jelennek meg, míg a negyedikbe hazánk és közvetlen versenytársai tartoznak.

A német anyanyelvű országok (Németország, Svájc és Ausztria) Európa legegészség-tudatosabb államai közé tartoznak (EUROPE HEALTH 2006), ahol jelentős hagyományai vannak, mind a fürdőkultúrának, mind a gyógyturizmus igénybevételének. Ezek az országok rendelkeznek a világ legjelentősebb egészségturisztikai kínálatával, illetve jelentik a legfontosabb küldőországokat (főként a német turisták) Európa és hazánk egészségturisztikai szolgáltatói számára (MÜLLER, H. – KAUFMANN, E. 1998, NAHRSTEDT W. 2001, ESPA 2006).

Az egészségturizmus Németországban a kiemelt turisztikai termékek közé tartozik (F.U.R. 2007). A világ legnagyobb piacának nagyságát mutatja, hogy 2006-ban a Német Fürdőszövetség adatai alapján 18,06 millió vendég, csaknem 100 millió (97,74) vendégéjszakát töltött egészségturisztikai szolgáltatóknál. 2006-ban Németország volt a világ legtöbb spa szállodájával (wellness és gyógy) rendelkező ország, több mint 1200 ilyen profilú egységgel. A nemzetközi viszonyokhoz hasonlóan az utóbbi évtizedben a német egészségturisztikai kínálatban is markánsan megjelent a wellness. Brittner-Widmann tanulmánya szerint 2006-ban Németországban 350 wellness orientációjú településen 497 wellness kritériumoknak megfelelő szálloda működött. Ezek 60%-a a tradicionális egészségturisztikai helyekhez, a másik része nagyvárosokhoz (pl.: Berlin 14, Hamburg 8, Köln 4 wellness szállodával) és azok agglomerációjához, illetve egyéb kiemelt turisztikai attrakciókkal rendelkező területekhez (pl.: Szász Svájc, Elbai Homokkőhegység) kötődött. A klasszikus német gyógyhelyek (gyógyfürdők, klimatikus-, tengeri- és Kneipp gyógyhelyek) wellness irányú nyitottságát jelzi, hogy ezeknek a településeknek több, mint két harmadánál található wellness szálloda. A német szolgáltatók-

ról elmondható, hogy döntően belföldi vendégek látogatják, a külföldi vendégek aránya tartósan alacsony volt az elmúlt években (F.U.R. 2007). A német lakosság körében végzett vizsgálatok eredményeként megállapítható, hogy 2007-ben az utazások több mint kétharmadának (69%-a) volt kikapcsolódás/wellness és 45%-nak medical wellness motivációja. Ebben az évben nyolc és fél millió embernél több vett részt wellness/beauty utazásban, ami kétszerese a 2002-ben ilyen céllal utazók számának (F.U.R. 2007, OES 2007). A német wellness üzletág bevételét több gazdaságkutató intézet becsli, ezek közül az amerikai piackutató Global Insight adatai szerint 2005-ben a német lakosság 72,9 milliárd eurót költött wellness szolgáltatásokra és termékekre, amely összeg 1999-hez képest 18,6 milliárd euróval emelkedett (NAHRSTEDT, W. 2005). A német wellness-turisztikai szolgáltatások magas színvonalának és hitelességének megőrzése érdekében számos minőségi és termék védjegyet vezettek be (pl. Prävention im Kurort, WellVital Bajorországban, Wellness Stars Baden Württembergben), amelyek közül több, már Németországon kívül is bevezetésre került (pl. öt szálloda vette fel a Medical Wellness szálloda védjegyet már hazánkban is).

Ausztria az elkövetkező években, évtizedben Európa első számú egészségturisztikai célpontjává kíván válni (ABA 2008). Az elsősorban az Alpokhoz kötődő tömegturizmus negatív hatásainak és kedvezőtlen trendjeinek ellensúlyozására kialakított célt aktív kormányzati támogatással és széleskörű iparági összefogással (pl. olyan egészségturisztikai klaszterek és nemzeti stratégiák létrehozásával, mint a „Best Health Austria”, a „Wellbeing Cluster Niederösterreich”, vagy az „Alpine Wellness International”), valamint államilag koordinált marketingtevékenységgel kívánják elérni (KPMG 2006). Napjainkban az osztrák egészségturisztikai kínálatot dinamikus bővülés jellemzi, amit a szolgáltatók számának évről évre tapasztalható növekedése jól mutat (1. táblázat). 2008-ban a 822 spa szálloda mellett, 28 gyógy- és élményfürdő, valamint közel 200 magánklinika és rehabilitációs központ működött, amelyekben 11 millió wellness- és gyógyturistát regisztráltak (ABA 2008).

Évek	1996/97	1999/2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Spa hotelek	88	318	396	436	536	612	689	752	799	822

1. táblázat

ÚA spa hotelek számának alakulása Ausztriában 1996-2008 (db.)

Forrás: Relax Guide 2006 www.relax-guide.com

Ausztria a 2007-ben üzemelő több mint 550 wellness szállodájával a világ egyik legjelentősebb wellness-turisztikai kínálatával rendelkezik (MINTEL INTERNATIONAL GROUP LTD. 2004, ABA 2008). Az Alpok egyedülálló természeti, kulturális és gazdasági adottságait kihasználó turisztikai klaszter és minősítési rendszer az „Alpin Wellness” garantálja a turistáknak a kínálat magas színvonalát és egyediségét. Széleskörű és magas színvonalú wellness kínálat jellemző a keleti és déli tartományok (Burgerland, Steiermark, Kärnten) sikeresen pozícionált gyógy- és élményfürdőire is (pl.: Lutzmannsburg, Tatzmannsdorf, Blumau) (KPMG 2002, BÄSSLER 2006, ABA 2008). Az Osztrák Statisztikai Hivatal által 2005-ben felvett mikrocenzus eredményei alapján a lakosság több mint fele (51%) érdeklődik wellness üdülés iránt, és 12%-a vett részt ilyen üdülésen a megkérdezést megelőző évben. Az osztrákok elsősorban hazai célpontokat választanak (wellness esetében gyakran a kisebb, külföldiek számára kevésbé ismert fürdőket, szolgáltatókat) ilyen típusú utazásaikhoz. Az osztrák wellness-turizmus külföldi vendégkörének 40%-a Németországból érkezett 2005-ben.

Hasonlóan Németországhoz és Ausztriához, Svájc egészségturizmusán belül is markánsan megjelent a wellness kínálat, amely magas minőségét szigorú kritériumrendszer és védjegyek segítségével biztosítják. Svájcban 2008-ban 75 minősített wellness szálloda működött, amelyek közül a leggyakrabban (56 hotel) az egyedülálló természeti környezetet kihasználó aktív wellness profilú szállodák jelennek meg. Ezek mellett

nagy számban található wellness szállodák a nagyvárosokban (10 hotel), valamint az Alpin Wellness klaszter tagjaként az Alpokban. Legtöbb szálloda Graubünden és Bernese Oberland idegenforgalmi régiókban található, ahol az Alpok természeti és kulturális értékei mellett, termál- és ásványvízforrásokra épülő wellness szolgáltatásokat nyújtanak. A svájci wellness-turizmus fejlesztése érdekében 2000-ben „Wellfeeling Schweiz” néven a svájci turisztikai szervezet a szállodaszövetség, és az egészségturisztikai szolgáltatók (gyógy- és wellness szállodák, illetve fürdők) klasztert hoztak létre, amelynek keretében minőségi és ellenőrzési rendszert, illetve közös marketingstratégiát és megjelenést dolgoztak ki (KAUFMANN, L. 2002).

Az Európai Unió mediterrán országai a világ legkedveltebb turisztikai célpontjai közé tartoznak (KISS K. – TÖRÖK P. 2001, LENGYEL M. 2004). Bár ezen országok jelentős egészségturisztikai erőforrásokkal (pl. gyógy-, termálforrásokkal főként Francia-, Olasz- és Törökországban) és tradíciókkal (pl. török-, a római- vagy az arab fürdő kultúra) rendelkeznek, a tömegesen ide látogató turisták elsősorban a tengerparti üdülőhelyekre érkeznek. Az elmúlt évtizedben a tömegturizmus negatív hatásainak köszönhetően ezekben az országokban is (elsősorban Olasz-, Francia-, Spanyol-, és Görögországban) jelentős erőfeszítéseket tettek a wellness-turizmus fejlesztésére. A már meglévő egészségturisztikai kínálat bővítésében kiemelten fontos szerepet tölt be a thalasso terápia (elsősorban Francia- és Görögországban) és a wellness szolgáltatások (főként Olaszországra jellemző) fejlesztése. Ennek köszönhetően napjainkban Olaszországban és Franciaországban a világ egyik legmagasabb színvonalú wellness kínálata áll az ide látogatók rendelkezésére, amelyek egyediségét biztosítja a wellness szolgáltatások összekapcsolása a kulturális és gasztronómiai adottságokkal (pl. Olaszországban 200 desztinációnál jelenik meg a wellness és a kultúra kombinációja mint elsődleges vonzerő). A régió több országa rendelkezik egyre jelentősebb kínálattal a holisztikus wellness területén (pl. Skyros Görögországban, vagy Cortijo Romero Spanyolországban) (KISS K. – TÖRÖK P. 2001, ESPA 2006, RUSZINKÓ A. 2007, SMITH M – PUCZKÓ L. 2008).

Nyugat- és Észak-Európa egyéb államaiban a meglévő tradicionális fürdők (pl. Bath-Aquae Sulis Nagy-Britanniában, Spa Belgiumban) ellenére nem alakult ki olyan kultúrája a gyógy és termálfürdőzésnek, mint a német nyelvterület államaiban, vagy hazánkban. Az országoknak ebbe a csoportjába tartozó skandináv és Benelux államokban, illetve Nagy-Britanniában Európa más területeihez képest ritkábban fordulnak elő olyan, az egészségturizmus alapját képező tényezők és erőforrások, mint a gyógy- vagy termálforrások (kivéve Izland), amelye gyógyító hatásában kevésbé bíznak, mint a kontinens más országaiban. Az emberek inkább az egészséges életmóddal és egészségmegőrzéssel összekapcsolható turisztikai formák így főként wellness szolgáltatások iránt érdeklődnek fokozottan, amelyek igénybevétele kedvéért külföldre is szívesen utaznak. A skandináv országokban a wellness-turizmus a szauna-, relaxáció-, a fitness- és a masszázs tradíciókon alapul, amelyhez olyan turizmus számára kihasználható tényezők párosulnak, mint az egyedi természeti adottságok (klíma, tiszta levegő), vagy táplálkozási szokások (pl. a halban gazdag étrend). Finnországban már sikeresen működik az a „Lake Wellness”-nek nevezett koncepció, mely a helyi természeti adottságokat (pl. a tavak és erdők télen és nyáron kihasználható vonzereje) és gazdasági és kulturális vonzerőket fűzi egy turisztikai terméké.

Izlandon ezzel szemben a wellness kínálat is elsősorban a vulkáni és utóvulkáni működésnek köszönhető melegvízen alapul (pl. Blue Lagoon), amelyhez egy széleskörű fürdő kultúra kapcsolódik (2007-ben egy átlagos reykjaviki lakos évente 15-ször volt termálfürdőben). Nagy-Britanniában és Hollandiában Európa legjelentősebb turisztikai forgalma bonyolódik holisztikus wellness motivációval. Ezekben az országokban a folyamatosan bővülő állandó kínálat mellett évente több fesztivál és rendezvény vonzza a látogatókat. A bővülő wellness motivációjú belföldi turizmus mellett, a skandináv államok, Belgium, Hollandia és Nagy-Britannia az európai wellness-turizmus fontos küldőországaiként számítanak (KISS K. – TÖRÖK P. 2001, RUSZINKÓ A. 2005, OES 2007, SMITH M – PUCZKÓ L. 2008).

Európa egészségturisztikai piacán hazánk közvetlen versenytársait Szlovénia és Csehország jelentik, amelyek mellett erősödő konkurenciaként jelenik meg Románia és Bulgária. A szlovén és cseh egészségturizmusra a jelentős wellness-turisztikai beruházások ellenére hazánkhoz hasonlóan főként gyógyturisztikai profil jellemző, amelyhez rendelkeznek jó adottságokkal, általában magas színvonalú létesítményekkel és (orvosi) szolgáltatásokkal, tradicionális fürdőkulturával és a nyugatinál alacsonyabb árakkal. Mindkét országban jelentős a belföldi érdeklődés (amely részben államilag támogatott) és a külföldi vendégek száma is (MAG 2000, KISS K. – TÖRÖK P. 2001, KPMG 2002).

Csehország a gazdag egészségturisztikai kínálatán belül elsősorban a gyógyturizmusra koncentrál, ahol érvényesíteni tudja évszázados hagyományait és szakértelmét. A gyógy- és wellness szolgáltatások, illetve az ehhez kapcsolódó szálláshely kínálat (37 egészségturisztikai profilú helyiség található az országban 2008-ban) földrajzilag koncentráltan, az ország legnyugatibb tartományába, Nyugat-Bohémiaiba összpontosul. A cseh egészségturizmus versenyképességének megőrzése érdekében az elmúlt években komoly erőfeszítéseket tettek a fürdők infrastruktúrájának javítására és a jó minőségű szálláshelyek számának növelésére (főként a hagyományos fürdőhelyeken, mint Mariánske Lázně, vagy Karlovy Vary), amelyek szinte kivétel nélkül wellness szolgáltatásokat is nyújtanak. (KISS K. – TÖRÖK P. 2001, MAGYAR TURIZMUS ZRT. 2007)

A szlovén turizmuson belül az egészségturizmus egyre jelentősebb volumennel szerepel. Ezt tükrözik a Szlovén Statisztikai Hivatal adatai, melyek szerint 2006-ban a hazai vendégek 39%-a, a külföldi turisták esetében pedig csaknem minden második vendégéjszaka (47,7%) egészségturisztikai helyszínen és szolgáltatónál realizálódott. Ezek a szolgáltatók az elmúlt két évben már több vendéget fogadtak, mint a tengerparti szálláshelyek, így az egészségturizmus a hegyi üdülés után a második legkedveltebb termék lett a szlovén turisztikai kínálatban. A wellness-turizmus fiatal területe a szlovén egészségturizmusnak. 2007-ben 47 wellness szolgáltató működött (ebből 19 wellness szálloda), amelyek főként a gyógy és termálfürdők, illetve a klimatikus gyógyhelyek településein jöttek létre. Az utóbbi években a nagyvárosokban és a turistaközpontokban (mint pl.: Portoroz, vagy Bled) is megjelentek a wellness hotelek és szolgáltatók (www.slovenia.info 2007).

Románia és Bulgária a wellness-turizmus fejlesztéséhez kiváló természeti adottságokkal (termál és gyógyforrások, klimatikus gyógyhelyek és egyéb természetes gyógytényezők) rendelkezik, amit a turisztikai és általános infrastruktúra hiányosságai miatt sok esetben nagyon kevésbé tudnak kihasználni (SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008).

4.2. Észak-Amerika

Az Észak-Amerikai kontinens wellness-turizmusának (ami ezekben az országokban főként az ún. spa szektort jelent) vizsgálatakor figyelembe kell venni, hogy jelentős különbségek vannak a „spa” fogalom európai, illetve észak-amerikai értelmezésében. Az észak-amerikai értelmezés szerint olyan, az egészséges fogyasztóra épülő létesítményt takar, ahol a szolgáltatások fő célja az igénybevevők testi, lelki, szellemi jólétének és egyensúlyának a legkülönfélébb eszközökkel (pl. meditáció, szépségkezelés, jóga, sporttevékenység, megfelelő táplálkozás) való megteremtése (RÁTZ T. 2004).

A '90-es évektől a spa-szektorra gyors bővülés volt jellemző az Észak-Amerikai kontinensen. Az ISPA 2006. évi Jelentése alapján a spa-ipar mérete megsokszorozódott az elmúlt 15 év alatt, amit jól mutat, hogy az 1990-ben működő 1331 spa szolgáltatóhoz képest 2006-ban már 13 757 ilyen egység működött az Amerikai Egyesült Államokban. A 2. táblázatban látható, hogy az utóbbi években további bővülés volt jellemző a

	2003	2005	Átlagos éves növekedés (%)
Bevétel (milliárd USD)	7,0	9,7	19,3%
Látogatások száma (millió db.)	109,0	131,0	10,0%
	2004. április	2006. augusztus	Átlagos éves növekedés (%)
Spa-k száma (db.)	10 128	13 757	17,9%
Összes alkalmazott (fő)	215 200	267 400	12,1%

2. táblázat

Az USA spa iparának forgalmi mutatói

Forrás: ISPA 2006 Spa Industry Update www.experienceispa.com

spa szektor kínálati és keresleti viszonyaiban egyaránt. Ennek a fejlődésnek magyarázatoként elsősorban az átalakuló fogyasztói igényeket, a befektetői és terméktrendek változását, valamint az USA-ban erre az időszakra jellemző általános gazdasági expanziót említik (ISPA 2006).

Az USA spa kínálatának különböző típusú szolgáltatói közül a legelterjedtebbek a Day Spa-k¹⁰ (a spa-k mintegy 80%-át adják), az Üdülőhelyi Spa-k¹¹ (9%), valamint a Gyógyászati Spa-k¹² (ISPA 2006), amelyhez hasonlóan a fiatal spa szektorral rendelkező Kanadában (kb. 2100 működő spa-val) is a szolgáltatók háromnegyede a Day Spa kategóriába tartozik (ISPA 2005).

A táblázatban látható összes bevétel emelkedésből való részesedést tekintve, 2004-2006 között a legtekintélyesebb növekedést a Day Spa-k könyvelhették el: bevételük összességében 4,713 milliárd USD-ról 6,794 milliárd USD-ra nőtt. Szintén jelentős a Gyógy Spa-k bevételekből való részesedésének növekedése: a 2004-ben tapasztalható 136 millió USD-hoz képest 2006-ra megháromszorozták bevételüket (ami 469 millió USD-t jelentett).

Az ISPA 2006-ban végzett USA-ra és Kanadára kiterjedő felmérése szerint a lakosság körülbelül egy-negyede legalább egyszer volt spa-ban a megelőző esztendőben; ennél többször mintegy 15%-uk. Az ISPA a spa-látogatók 3 csoportját különböztetette meg:

- A Periphery csoportotba azok tartoztak akik szívesen járnak spa-kba, de különösebben nem érdeklődnek irántuk, akik elsősorban az élvezeti és kozmetikai szolgáltatásokat keresik, és céljuk, hogy különlegesnek, illetve szépnek érezzék magukat.
- A Core csoportotba tartozók az életmódjuk fontos részének tartják a spa-ba járást, azokat leginkább terápiás céllal keresik fel, a spa-k szolgáltatásai közül a kozmetikai szolgáltatásokat nem tartják lényegesnek.
- A Mid-level csoportba tartozók szívesen tudnának többet a spa-król, de hiányzik belőlük a Core réteg elkötelezettsége – ők átmenetet képeznek a fent említett két csoport, az átalakulás, és a kényezetés iránti igény között.

¹⁰ Az ISPA és a Spafinder magazin tipizálása szerint a Day Spa olyan szépség-, fitness- és wellness programokat kínáló létesítmény, ahol nincs lehetőség szállás igénybevételére; a kezelések időtartama egy órától egy napig terjedhet (RÁTZ T. 2004).

¹¹ Spa üdülőhely (Resort spa) a civilizációtól rendszerint távol, gyönyörű természeti környezetben található, all inclusive ellátást kínáló üdülőhely, amely wellness szolgáltatások és programok széles körét nyújtja vendégei számára (RÁTZ T. 2004).

¹² A gyógyászati Spa (Medical spa) hagyományos és kiegészítő gyógy- és egészségmegőrző kezeléseket, valamint egyéb spa szolgáltatásokat kínáló létesítmény, amely egészségügyi intézményeket is magában foglalhat (RÁTZ T. 2004).

A tanulmány szerint az ipar legjelentősebb növekedési lehetősége a fogyasztók elmozdítása a Periphery csoportból a Mid-level csoportba. A spa-ba látogatók fő motivációja elsősorban a stressz enyhítése, csökkentése, az izmok ellazítása, illetve jobb közérzet elérése. Míg a férfiak gyakrabban említettek fizikai betegséget a spa-látogatás motivációjaként, a nők elsődleges célja, hogy megjelenésükön javítsanak (ISPA 2006).

4.3. Dél-Kelet Ázsia

Dél-Kelet Ázsiában az idegenforgalmi szektor dinamikusan fejlődik, és az utóbbi évtizedben az egyik legfontosabb gazdasági ágazattá vált (MINTEL INTERNATIONAL GROUP 2004, RÁTZ T. 2004, ABA 2008). A régió országaiban többnyire rendelkezésre álló erőforrásoknak és tradícióknak (pl. japán és koreai fürdő kultúra, vagy thai masszázstechnikák, stb.) köszönhetően az wellness-turizmus egyre jelentősebb szerepet játszik a turisztikai kínálatban. A kereslet növekedése több tényezőnek is köszönhető: egyrészt a külföldi turisták wellness iránt fokozódó érdeklődésének, másrészt a hazai középosztály anyagi megerősödésének, illetve a holisztikus egészségmegőrzési szemléletnek (RÁTZ T. 2004).

Dél-Kelet-Ázsiában főként a 90-es évek közepétől nagyon gyors ütemben növekedett a spa-k száma (MINTEL INTERNATIONAL GROUP 2004), amelynek köszönhetően régió szerte épültek és napjainkban is épülnek wellness szállodák és day spa-k. Legnagyobb számban Japánban, Balin, Maldív szigeteken, Thaiföldön (Phuket szigetén), Indonéziában és Szingapúrban épültek wellness szolgáltatók, de még a turisták által ritkábban látogatott országokban is mint Laosz, Kambodzsa, vagy Vietnámban is jelentős kínálat található (SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008). Az ázsiai wellness-turizmus forgalma várhatóan a jövőben is dinamikusan növekedik (becslések szerint 30-60%-al a következő öt évben), amelynek köszönhetően a legjelentősebb bővülést produkáló termékké válik mind a turizmus, mind a szolgáltatások területén. A régió wellness-turisztikai központjai közé tartozik Japán, ahol a világ egyik legnagyobb termásvíz készlete található, amelyhez a társadalomban széles körben elterjedt fürdő kultúra kapcsolódik (évente átlagosan a japán lakosság 60%-a látogat el legalább egyszer fürdőbe). A The TravelWeekly szerint 2007-ben Szingapúr volt a világ legjobb gyógy és wellness-turisztikai desztinációja. A dél-kelet-ázsiai egészségturizmus fejlődésében mind az európai, mind az amerikai trendek fontos szerepet játszanak, emellett nem ritka az európai és amerikai egészségturisztikai szolgáltatókkal való együttműködés sem (CADOUIN, M. E. 2000, KANLIAN, S. 2000). A mennyiségi növekedésen túl minőségi változások is megfigyelhetők a szektorban: a hagyományos szépségszalonok gyakran alakulnak át Day Spa-kká, egyre több szálloda és üdülőfalva bővíti kínálatát spa-szolgáltatásokkal, egyre nagyobb az igény a kifinomultabb, illetve az otthoni spa-élményt nyújtó termékek iránt (RÁTZ T. 2004, ISPA 2006).

A wellness-turisztikai szolgáltatások a világ szinte minden területén megjelentek napjainkra, így bár a bemutatott földrészek és régiók jelentik a nemzetközi wellness-turizmus központjait, koncepcionális és szolgáltatási mintáit, illetve irányadó területeit, a világ többi részén is elindult a turisztikai termék fejlődése. Ezek forgalmi volumenében még messze elmaradnak a három régió wellness-turizmusától, de a standardizált szolgáltatások összekapcsolása a helyi sajátosságokkal a fejlődés reményét és esélyét nyújtja számos eddig be nem mutatott ország számára.

4.4. Közel-Kelet és Afrika

A közel-keleti és az észak-afrikai országok a tömegturizmus mellett napjainkra egyre nagyobb figyelmet fordítanak a wellness-turizmus fejlesztésére, amelynek eredményeként az elmúlt években nagy számban épültek (sok esetben fényűző színvonalon) wellness szállodák, észak-afrika és a Perzsa-öböl államaiban. A jelentősebb wellness-turisztikai forgalommal rendelkező országok, mint az Egyesült Arab Emírátságok, Omán, Marokkó, Egyiptom, Izrael és Tunézia wellness kínálatában egyedi vonzerőként jelennek meg a helyi építészeti sajátosságok és a földrajzi adottságok (pl. sivatag, az európainál melegebb vízű tengerek). A régió wellness-turisztikai központja a Holt-tenger vidéke (Izrael és Jordánia), amelyet a világ legnagyobb Naturál Spa-jaként írnak le. A Holt-tenger egyedülálló gyógyító hatása, sajátos földrajzi (pl. átlagosnál magasabb légnyomás, pollentiszta levegő, meleg vizes és ásványvizes források, stb.) és kulturális viszonyai mind a gyógy, mind a wellness-turizmus számára nemzetközi vonzerőt jelentenek, amelynek köszönhetően több wellness szálloda (pl. Zara Spa Dead Sea Jordániában, vagy a Spa Club Hotel Dead Sea Izraelben) is épült mindkét ország területén (SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008).

A spirituális és a jóga turizmus (amelyet a holisztikus wellness-turizmus részének tekintenek) kedvelt célpontjai a régió sivataggal rendelkező országai, mint Marokkó (Essaouria, Merzouga), Egyiptom (Dahab), vagy Tunézia (SMITH, M. 2003).

Az Észak-Afrikai régió kivül csak Dél-Afrikai Köztársaságban, Kenyában és néhány szigeten (Seychelles, Mauritius) található jelentősebb wellness-turisztikai kínálat a kontinensen. Ezekben az országokban is nagy hangsúlyt fektetnek a wellness-turizmus jól azonosítható, az adott helyre jellemző sajátos arculatának kialakítására, amely elsősorban a helyi természeti (pl. őserdő, gyógynövények, stb.) és kulturális (törzsi gyógyító technikák, rituális szertartással összekötött masszázs programok, szafari, stb.) adottságoknak a beépítését jelenti a wellness programokba. Ennek köszönhetően olyan egyedi szolgáltatásokat tartalmazó márkaneveket kívánnak széles körben ismertté tenni, mint „wildfitness” (vadonfitness) Kenyában, vagy „bush spa” (bozót spa) a Dél-Afrikai Köztársaságban (SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008, WILDFITNESS 2008).

4.5. Ausztrália

Ausztráliában a wellness-turizmus az észak-amerikai spa szektorhoz hasonlóan alakult ki, amelyben elsősorban a kis és közepes méretű vállalkozások dominálnak. A 2006-ban működő 503 spa legnagyobb részét a day spa-k tették ki, amelyek mellett jelentős számban működtek még desztináció- (szállodák) és resort spa-k. A wellness-spa szolgáltatások iránti igény növekedését mutatja, hogy a spa-k száma 2002 évhez képest 30%-kal növekedett 2006-ra. A legjelentősebb wellness-turizmussal rendelkező szövetségi állam Victoria (a leglátogatottabb wellness helyszínek ötödével), amelyet Queensland és New South Wales követ. A leglátogatottabb wellness-turisztikai helyszínek (pl. Daylesford - Hepburn Springs, Byron Bay) főként természeti erőforrásokhoz (pl. gyógy és termálfvízforrások, óceán) kapcsolódva alakultak ki (AUSPA 2007).

Új Zéland wellness-turizmusának kínálatát hasonlóan az ausztrál viszonyokhoz főként day spa-k és desztináció spa-k jelentik, amelyekben igénybe vehető szolgáltatások elsősorban a természetes gyógy-, termál- és ásványvízforrásokhoz kötődnek. Ezek mellett egyedi vonzerőt képviselnek, a még aktív geotermikus terület, vulkáni és utóvulkáni jelenségeihez kötődő wellness szolgáltatások („Wai Ora Lakeside Spa Resort” Rotorua) (AUSPA 2007, NEW ZEALAND TOURISM 2008, SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008).

Dél- és Közép Amerika wellness-turizmusának két legkedveltebb turisztikai terméke a főként kültéri aktív tevékenységeken (kerékpár, kajak, szikla- és hegymászás) alapuló kaland spa és a biodiverzitást kihasználó öko spa. Ezek mellett főként Brazíliában, Argentínában és Bolíviában fontos utazási motiváció a szépségápolási beavatkozások és kezelések igénybevétele. Az egyenlőre szűk wellness piaccal rendelkező karib szigetek országai, a dél- és közép amerikai államoknál várhatóan gyorsabb wellness-turisztikai bővülés előtt áll, főként a nyelvi előnyökre az egyedi vonzerőt képviselő táji és klimatikus viszonyaira alapozva (PASCARELLA 2008, SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008).

5. WELLNESS-TURIZMUS HAZÁNKBAN

A nemzetközi wellness piacokon zajló folyamatok alól hazánk sem vonhatja ki magát egyrészt, mert a világ wellness-turizmusában talán legaktívabban résztvevő országok (a német ajkú és a skandináv országok) lakossága jelenti a hazai wellness szolgáltatók számára is a legfontosabb külföldi vendégkört, másrészt pedig Magyarország nem csak gyógyturizmusával, hanem wellness kínálatával is meg kíván jelenni a nemzetközi egészségturisztikai piacon. És bár a hazai egészségturizmusban a gyógytényezőkre alapozott gyógyturizmus prioritást élvezett és várhatóan fog a jövőben is¹³, a nemzetközi trendekhez hasonlóan hazánkban is egyre nagyobb méretű és egyre összetettebbé vált a wellness szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások köre. Magyarországon wellness szolgáltatások igénybevételére jellemzően három típusú helyszínen van lehetőség, a wellness szállodákban, a gyógy-, termál- és élményfürdőkben, illetve napi wellness szolgáltatóknál¹⁴.

A wellness kínálatának és keresletének statisztikai szempontból¹⁵ leginkább mérhető része a wellness szállodákban¹⁶ lebonyolódó forgalom. A KSH által regisztrált wellness szállodák kapacitása 2004 óta folyamatosan, a szállodák átlagát meghaladó ütemben bővült. Az átlagos szállodai kapacitás vizsgált időszakban bekövetkezett néhány százalékos növekedésével szemben a wellness szállodák száma 410%-kal, ágyszáma 309%-kal bővült. Ennek a tendenciának köszönhetően 2008 júniusában a KSH 82 minősítéssel rendelkező wellness szállodát tartott nyilván 11754 férőhellyel. A KSH által regisztrált wellness szállodák mellett több olyan szálloda üzemel, amely vendégeiknek széleskörű, magas színvonalú wellness kínálatot nyújt, amelyekkel kiegészülve összesen 153 wellness profilú hotel, több mint 27000 férőhellyel működik hazánkban. Ezek mellett 77 wellness szolgáltatásokat nyújtó fürdő, illetve 164 napi wellness szolgáltató működött 2007 év végén (LACZKÓ T – RÉBÉK N. Á. 2008).

A wellness-turisztikai kínálatban látható növekedés jellemezte a wellness szállodai forgalommal mért keresletet is. A vendégek száma 379%-kal, a vendégéjszakák száma 302%-kal volt magasabb 2007-ben a hazai wellness szállodákban, mint 2004-ben. A külföldi és belföldi vendégek arányát vizsgálva elmondható, hogy a wellness szállodákban a belföldi vendégkör a meghatározóbb, mivel 2007-ben a regisztrált vendégek

¹³Az Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia fő célkitűzése, hogy „Magyarország egészségturizmusának termál- és gyógyvízre épülő ága Európa vezető hatalma lesz 2015-ben”.

¹⁴A napi wellness szolgáltatók olyan létesítmények, amelyek széleskörben nyújtanak wellness szolgáltatásokat és amelyek közös jellemzője, hogy nem rendelkeznek szállással, ahol a programok, kezelések és szolgáltatások igénybevétele néhány órától egy napig terjed. A napi wellness szolgáltatók között megkülönböztettem elsődlegesen fitness és sport, valamint szépségápolási profilú helyszíneket, illetve wellness centrumokat (Laczkó 2008).

¹⁵A már korábban említett terminológiai és osztályozási problémák (a szállodák önbesorolás alapján történő minősítése vagy az egységes minőségbiztosítás hiánya), illetve az ilyen szolgáltatásokat nyújtók regisztrálásának hiátusai miatt nehéz naprakész, pontos adatokkal meghatározni a hazai wellness-piac méretét.

¹⁶A kínálati viszonyok objektív vizsgálatát az 54 / 2003 (VIII. 29.) GKM rendeletben meghatározott minimum kritériumrendszer megfogalmazása tette lehetővé.

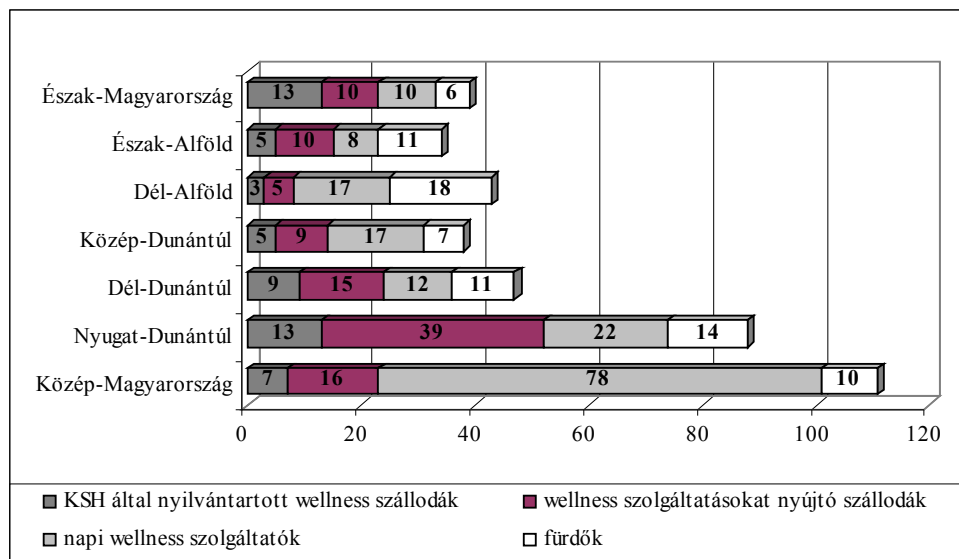
78%-a, a vendégéjszakáknak pedig 72%-a a belföldi forgalomhoz volt köthető. Az alacsonyabb szám adatok mellett kedvezőnek tekinthető a külföldi vendégkör tendenciózus vendég- és vendégéjszaka-szám növekedése is.

Bár a wellness szolgáltatók kínálata az egész ország területére jellemző, mégis jelentős területi különbségek figyelhetők meg, mind a wellness profilú szállodák, mind az egyéb típusú szolgáltatók megjelenésében, illetve az irántuk megnyilvánuló keresletben is, amelyek térbeli eloszlása szorosan követ bizonyos természeti társadalmi és gazdasági területi struktúrákat.

A wellness szállodák területi eloszlása esetében kiemelkedik a Nyugat-dunántúli régió kínálata, amely mellett jelentős számú szálloda található még az Észak- és Közép-magyarországi, illetve a Dél-dunántúli régiókban. A napi wellness szolgáltatók nagy számban a fővároshoz és környékéhez kötődnek, amelyek mellett a többi régió kínálata lényegesen szűkebb. A wellness szolgáltatásokat nyújtó fürdők regionális megoszlásában kisebb különbségek láthatók, mint a többi szolgáltató esetében. Legjelentősebb fürdőkhöz kötődő kínálattal a Dél- és Észak-alföldi, illetve a Nyugat- és Dél-dunántúli régiók rendelkeznek.

Az utóbbi néhány évben látott fejlődést (amely a KSH gyorsjelentése szerint a 2008-ban is töretlen maradt), a nemzetközi piacokon is érvényesülő trendek mellett, számos sajátos természeti és társadalmi adottság és tényező támogatta, illetve alapozta meg:

- Hazánk természeti adottságai a wellness piac szempontjából is kiválóak, hasznosításuk a jövőben még jelentős mértékben bővíthető. A világ ötödik legjelentősebb gyógy- és termásvíz készlete nem csak különböző fürdő- és gyógyszolgáltatások biztosításához nyújt lehetőséget, hanem gyógyvíz alapú wellness -termékek előállítására (krémek, speciális kozmetikai készítmények stb.), új típusú wellness szolgáltatások fejlesztésére is (AUBERT A. – CSAPÓ J. 2004, GELLAI I. 2004, RUSZINKÓ Á. 2007). A sokrétű természetes gyógytényezők mellett fontos adottság a védelem alá vont területek természeti környezetének állapota, a hazai erdők, természetes vizek, illetve a hegységek természeti vonzereje, amelyek a gyógytényezők térbeli megjelenése mellett, szintén befolyásolják a wellness szállodák területi elhelyezkedését (ÁCS P – LACZKÓ T 2008).

3. ábra

*Wellness szolgáltatók regionális megoszlása Magyarországon 2007-ben
(szolgáltatók száma alapján)*

Forrás: KSH és saját számítás

- A hazai wellness piac számára nagy előny a több száz éves múltra visszatekintő fürdőkultúra, hiszen a wellness szolgáltatások egy jelentős részét a fürdőkben veszik igénybe. Nemzetközileg is elismert fürdővárosainkban számos wellness szolgáltató található (KSH 2008, LACZKÓ T – RÉBÉK N. Á. 2008).
- A nemzetközi színvonalú szolgáltatásokat nyújtó hazai egészségturisztikai szereplők versenyképességét javítja az európai piacokkal szembeni árelőnyük (STROMPF K. 2006).
- A wellness-turizmus alakulásában nagyon jelentős állami szerepvállalás jellemző mind a kereslet, mind kínálat alakításában. Az ezredforduló óta a wellness-turisztikai kínálat bővítését mindegyik fejlesztési ciklus (Széchenyi terv, NFT 1, NFT 2) prioritásként kezelte, amelynek köszönhetően jelentősen bővült a wellness szállodai és fürdő kapacitás, illetve váltak szolgáltatási minőségben versenyképesé. A wellness termékek és szolgáltatások iránti belföldi kereslet növekedését pozitívan befolyásolta az 1998-ban bevezetett üdülésicsekk-rendszer. 2007-ben 29,9 milliárd forinttal támogatták a hazai lakosság fogyasztását, amelynek 39,5%-t hazai kereskedelmi szálláshelyeken, 12,4%-t pedig fürdőkben költötték el a hazai fogyasztók. Ezek mellett több mint egy milliárd forint értékben egészségmegőrző szolgáltatásokra, illetve termékek vásárlására, 3.2 milliárd forint nagyságrendben pedig sporttevékenységekre használta fel a hazai lakosság (www.udulesicsekk.hu 2008).

Ezekre a tényezőkre és az ágazat eddigi gazdasági teljesítményére alapozva további fejlődési lehetőséget és növekvő nemzetközi versenyképességet remélnék a hazai wellness-turizmusban, mind a turisztikai, mind gazdasági szakemberek (CSAPÓ J. – SZABÓ G. 2005).

6. Összefoglalás

A wellness mint gazdasági megatrend, az elmúlt 15 évben egyre szélesebb körben jelent meg a világ különböző területein, amellyel párhuzamosan nagyon gyors ütemben bővült a világ több országában a wellness-turisztikai kínálat. Napjainkra szinte minden földrész turisztikai kínálatában megjelennek az egészségmegőrzést biztosító turisztikai termékek, amelynek köszönhetően napjainkra komoly nemzetközi versenyhelyzet alakult ki a wellness-turizmus területén is. Az ismert társadalmi (mint például az egészségtudatosság felértékelődése, a hajszolt életvitel, stb.) és gazdasági trendeknek, valamint a kereslet diverzifikálódásának következtében folyamatosan bővülő fogyasztói kör megnyerése, illetve igényeinek a kielégítése érdekében a kínálat számszerű növelése és a minőség standardizálása mellett nagy figyelmet fordítanak a helyi sajátosságok megjelenítésére a wellness-turisztikai szektorban. Csaknem mindegyik ország törekszik arra, hogy wellness kínálatában megjelenjenek azok a természeti, gazdasági, vagy kulturális vonzerők, amelyek könnyen azonosítható, egyedi arculatot adnak wellness-turizmusuknak. Napjainkra, már a kisebb forgalmat bonyolító államokban is van példa a wellness-hez kapcsolódó turisztikai termékfejlesztésre, márkanevek kialakítására (pl. Bush Spa, Lake Wellness).

Magyarország wellness-turisztikai kínálata nagyon gyors bővülést mutatott az elmúlt években, amelyek nemzetközi piacokon elvárt színvonalon, a nyugati országokhoz képest pedig olcsón nyújtják szolgáltatásait. A rendelkezésre álló termálfőzék, az ország egyes területeinek jó természeti állapota és más kulturális vonzerők, az állam támogató tevékenységével versenyképesé teheti a hazai wellness-turizmust nem csak a hazai, hanem a nemzetközi piacokon is. A kihasználható lehetőségek és deklarált fejlesztési prioritások ellenére hazánkban nagyon erős versenyhelyzettel kell szembe néznie, mivel a wellness-turizmus területén leg-

főbb és közvetlen konkurenciáinak tekinthető Közép és Dél-európai országok (pl. Ausztria, Németország, Szlovénia és Olaszország) a világ egyik legbővebb és legmagasabb szolgáltatási színvonalával jellemezhető kínálattal rendelkeznek. Mivel a hazai wellness piac legfontosabb küldőországainak (német nyelvű országok, volt szovjet utódállamok) wellness turistái jelentik a dél-kelet ázsiai wellness szektor külföldi vendégeinek jelentős részét is, így közvetetten ezek az államok is hazánk versenytársainak tekinthetők, amely területeken megjelenő fogyasztói és kínálati trendeket nem lehet figyelmen kívül hagyni. És bár a wellness szolgáltatásoknál tapasztalható irányzatok, trendek, módszerek és kezelési technikák némi késéssel de megjelennek a hazai szolgáltatóknál is, egyértelműen látszik, hogy a wellness turisták közül egyre többen keresik az egyedi, az adott helyhez kötődő szolgáltatásokat, amelyeket eredeti környezetben kívánnak megismerni és igénybe venni (pl. thai masszázst Thaiföldön). A hazai wellness-turizmusban sajnos ma még hiányzik az olyan turisztikai márkák kidolgozása, amelyek különböző tudományterületek által igazolt hatású programokat kapcsolnak össze, helyi kulturális, természeti (pl. Balaton, Hortobágy, Bugac) és gazdasági adottságokkal egységes turisztikai terméké, amely termékben tükröződne a hazai kínálat egyedisége (pl. Puszt Wellness).

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ÁCS P. – LACZKÓ T. 2008: *Területi különbségek a hazai egészségturizmus kínálatában*. Területi Statisztika, 11. (48.) évfolyam 3. szám pp. 344-357.
2. ARDELL, D. 1985: *The History and Future of Wellness*. Health Values, vol. 9, no. 6, pp: 37-56.
3. AUBERT A. – SZABÓ G. 2005: *Pozíció és perspektívák Baranya turizmusában: Baranya Megye turizmusfejlesztési programjának aktualizálása*. Temporg Nyomda, Pécs, 120 p.
4. AUBERT A. – CSAPÓ J. 2004: *Egészségturisztikai szövegyűjtemény*. PTE TTK FI, Pécs, 240 p.
5. AUSTRIAN BUSINESS AGENCY 2008: *Österreich: Investieren beim Tourismus-Weltmeister*. Wien. 28 p.
6. AQUAPROFIT MŰSZAKI, TANÁCSADÁSI ÉS BEFEKTETÉSI Rt. 2007: *Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia*. 173 p. http://www.oib.gov.hu/docs/egeszsegturizmus_strategia.pdf
7. BÄSSLER, R. 2006: *Thesen zum Gesundheitstourismus*. 2006 ITB Kongress Market Trends & Innovations. 2006 március 8. Berlin.
8. BRITNER - WIDMANN 2006: *Strukturen und räumliche Verteilung des Wellness-Tourismus in Deutschland*. In: Reuber P. und Schnell P (Hrsg.): *Postmoderne Freizeitsile und Freizeträume. Neue Angebote im Tourismus*. Berlin, pp. 291-301.
9. CADOUIN, M-E. 2000: *Spas in Asia*, <http://www.spas.about.com>
10. CSAPÓ J. – SZABÓ G. 2005: *Position and Potentials of Water Tourism in Hungary and in the South-Transdanubian Region*. Földrajzi Közlemények 2005 Supplement. pp. 19-27.
11. F.U.R DEUTSCHLAND 2007: *Die Reiseanalyse. RA*, Berlin, 148 p.
12. F.U.R DEUTSCHLAND 2008: *Die Reiseanalyse. RA*, Berlin. 115 p.
13. FÓRIS Á. 2007: *A wellness terminológiája*. in: Laczkó T. (Szerk): *Wellness alapismeretek I.*, PTE ETK, Pécs, pp. 24 - 36.
14. FRIEDL H., 2007: *Wer braucht Wellness – und warum gerade jetzt? Über die gesellschaftlichen Hintergründe des Wellness-Booms*. Integra. Zeitschrift für integrativen Tourismus und Entwicklung, Wien, Heft 4/2006, pp. 6-10.
15. HEGEDÜS V. – LACZKÓ T. 2008: *A Dél-Dunántúli Régió felnőtt lakosságának wellness fogyasztási szokásai*. Turizmus Bulletin 2008/2. pp. 14-24.
16. HERMES, K. 2005: *Medical Wellness. Wellnesskonzepte aus den USA in Deutschland*. in: Ökotrophologische Forschungsberichte, Band 7., Verlag Dr. R. Martineß, Schwarzenbeck, 80 p.
17. HORX, M. 2001: *Was ist wellness? Anatomie und Zukunftsperspektive des Wohlfühlrends*. Zukunftsinstitut, Frankfurt, 63 p.
18. HORX, M. 2005: *Der Selfness Trend - Was kommt nach Wellness?* Zukunftsinstitut GmbH, Kelkheim, pp: 1-86.

19. ILLING, K. (2002): *Medical Wellness und Selbstzahler. Zur Erschliessung neuer Märkte für Rehabilitations-, Kurkliniken und Sanatorien.* TDC Verlag, Berlin.
20. ISPA 2006: *Spa-goer Study; U.S. and Canadian Consumer Attitudes and Spa Use.* (September 2006) <http://www.ispa.com>
21. KANLIAN, S. 2000: The Spa Market in South East Asia; <http://www.spas.about.com>
22. KATOR M. 2007: *Wellness – az egészség élménye!* I. Wellness Konferencia, előadás, Pécs, 2007. ápr. 14.
23. KISS K. - TÖRÖK P. 2001: *Az egészségturizmus nemzetközi keresleti és kínálati trendjei.* Turizmus Bulletin 2001/3. szám, pp. 7-14.
24. KPMG Consulting 2002: *Az egészségturizmus marketingkonceptiója.* Turizmus Bulletin 2002/2. szám, pp. 3-24.
25. KPMG 2006: *A Dél-Dunántúli Régió Turizmus Stratégiai Fejlesztési Programja.* 129 p.
26. LACZKÓ T. - RÉBÉK N. Á. 2008: *A wellness régióspecifikus jellemzői.* PTE-ETK, Pécs, 144 p.
27. LENGYEL M. 2004. *A turizmus általános elmélete.* KIT Képzőművészeti Kiadó és Nyomda Kft, Budapest, 252 p.
28. MAG CONSULTING 2000: *Yearbook 2000 of Tourism Accomodation and Catering of the Czech Republic and the Slovak Republic.*
29. MESTER T. 2006: *Nemzetközi trendek a szállodaiiparban - II. rész.* Turizmus Bulletin 2006/2 pp. 42-54.
30. MINTEL INTERNATIONAL GROUP LTD. 2004: *Health and Wellness Tourism - Global.* New York, <http://www.marketresearch.com>.
31. MUELLER, H. - KAUFMANN, E. L. 1998: *Wellness-Tourismus in der Schweiz. Qualitätsentwicklung zwischen Tourismusökonomie und Gesundheitspolitik.* in: Nahrstedt, Wolfgang (Hrsg.) (2001): *Freizeit und Wellness,* Bielefeld, pp. 78-98.
32. NAHRSTEDT, W. (Hrsg.) 2001: *Freizeit und Wellness. Gesundheitstourismus.* in: *Europa. Die neue Herausforderung für Kurotrte, Tourismus und Gesundheitssysteme,* 11th ELRA Congress „Leisure and Wellness: Health Tourism in Europe“, Bad Saarow 7-9/11/1999. Bielefeld. (IFKA-Dokumentation 21)
33. NEFIODOW, L. A. 1996: *Der sechste Kondratieff.* Rhein-Sieg-Verlag, Bonn, 258 p.
34. PASCARELLA, S. 2008: *Enjoy rugged relaxation at adventure spas.* http://www.usatoday.com/travel/deals/inside/2005-10-12-column_x.htm
35. PILZER P. Z. 2007: *The New Wellness Revolution.* John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, New Jersey, 304 p.
36. PUCZKÓ L. 2007: *A címkétől a tartalomig.* Gyógy- és termálturizmus a Dél-Dunántúlon című konferencia előadás, Pécs 2007. november 27.
37. RÁTZ T. 2004.: *Zennis és Lomi Lomi, avagy új trendek az egészségturizmusban.* In: (Aubert A.-Csapó J. szerk). *Egészségturizmus.* Bornus nyomda, Pécs, pp. 46-65.
38. RUBOVSKY A. 2008: *Medical Wellness.* II. Országos Wellness Konferencia előadás, Pécs, 2008. március 7.

39. RUSZINKÓ Á. 2005: *Világtrendek a wellnessben IV.* SPA & Wellness Szakiállítás és Konferencia előadás, Budapest.
40. RUSZINKÓ Á. 2007: *Termál-egészségipar, az NFT-2 zászlóshajó programja.* I. Wellness Konferencia előadás, Pécs, 2007. ápr. 14.
41. SCHOLZ J. 2003: *Der Gesundheitstourismus in Europa – 50plus und weitere Trends. Unternehmensplanung und marktforschung.* Előadás, Bielfeld.
42. SMITH, M. 2003: *Holistic Holidays: Tourism and the Reconciliation of Body, Mind, Spirit,* Journal of Tourism Recreation Research, Vol. 28, No. 1. pp. 103-108.
43. SMITH, M. – PUCZKÓ L. 2008: *Health and Wellness Tourism.* Butterworth – Heinemann, Oxford, UK, 400 p.
44. SZÁNTÓ Zs 2006: *Betegség, gyógyítás, társadalom.* In: Szántó Zs. -Susánszky É. (szerk.): Orvosi szociológia, Semmelweis Kiadó, Budapest, pp. 12-28.
45. THORNTON, F - BRUTSCHER H. 2001: *What is a Spa? Historical Background and Modern Influences.* Spafinder Magazine, <http://www.spafinder.com>
46. ZSIGMOND E. 2007: *A wellness koncepció története.* in: Laczkó T. (Szerk): Wellness alapismeretek I., PTE ETK, Pécs, pp. 3 - 21.

Források

1. Australian Spa Association (AUSPA) 2007: <http://www.auspa.com.au/index.cfm>
2. Europe Health 2006 <http://www.rdtrustedbrands.com/health/> - 9k -
3. ISPA 2006 Spa Industry Update <http://www.experienceispa.com>
4. ISPA 2005: Top Ten Spa Trends <http://spas.about.com/od/spareviews/a/topspatrends.htm> - 24k -
5. ISPA 2007: Top Spa Trends of 2007 <http://spas.about.com/od/stressmanagement/a/trends2007.htm> - 23k
6. New Zealand Tourism 2008: <http://www.tourismnewzealand.com/>
7. <http://www.slovenia.info/en/Wellness.htm?wellnessSLO=0&lng=2>
8. <http://www.udulesicsekk.hu>
9. Wildfitness 2008: <http://www.wahanda.com/place/wildfitness>

DINNYEBERKI URANIUM ORE DEPOSIT – NEW EXPLORATION RESULTS AND CURRENT STATUS

BARABÁS ANDRÁS¹

1. LOCATION

The Dinnyeberki uranium ore deposit is located in South Hungary, in the western part of Baranya County, at approx. 0.75 km to the southwest from the village Dinnyeberki (Fig. 1), in the eastern side of a valley, close to its bottom. The site can be accessed from Dinnyeberki on a dirt road. The terrain is hilly, generally covered by forests and meadows, with more or less N-W striking valleys.

Figure 1. Location of the Dinnyeberki uranium ore deposit

¹WildHorse Energy Hungary Ltd.

2. HISTORY OF DISCOVERY, EXPLORATION AND URANIUM PRODUCTION

Although the Mecsek Ore Mining Co., the former Hungarian uranium ore mining company performed significant exploration in the region, the uranium ore deposit was discovered by a mapping drilling of the Hungarian Geological Institute in 1982, as a big anomaly on the gamma-ray log. Considering the very small size of the deposit (see next chapter), it's not surprising that the discovery was accidental.

In the subsequent years, the Mecsek Ore Mining Co. explored an 160×180 m area in a very detailed way, some parts were drilled with 20 m spacing. Later the exploration was extended to a significantly larger area in the surroundings, but no other ore deposit was found.

Considering the mineralization is hosted by relatively loose sediments at a small depth, the company decided to perform an experimental in situ leaching (ISL) exploitation. At that time this was a rather new technology and the Dinnyeberki ore deposit was the target of the first trial in Hungary to adopt it. The first attempt was done with linear arranged wells already in 1983, but after the failure of this method the company tried the hexagonal arrangement started in 1987. In both phases, the leaching agent was sulfuric acid of 10-30 g/l concentration, since at that time this was the predominating technology and the environmental considerations had minor importance. Between and in the course of these two phases, numerous hydrogeological tests were performed, including permeability and groundwater flow tests with clear or salty water.

Even the new, hexagonal well system produced bad results considering the uranium production, which was a consequence of the poor host rock permeability. Therefore, in 1989 the company abandoned the attempts, simultaneously with the first Government intention to abandon the entire uranium ore mining in Hungary. The ISL experiment was terminated from one day to another and environmental remediation wasn't performed. Finally, the remediation was started in 1999 and completed in 2002 through leaching the rocks with water, done by the legal successor of the former uranium ore mining company.

In 2006, WildHorse Energy Hungary Ltd., the subsidiary of WildHorse Energy (Australia) has got uranium ore exploration right for the area around the Dinnyeberki deposit. In March 2008, WildHorse drilled a hole to reveal the aftermath of the former ISL experiment and the current status of the ore deposit.

3. DEPOSIT CHARACTERIZATION

3.1. Stratigraphy

The Dinnyeberki mineralization of Early Miocene age is hosted by a poorly sorted, clastic sedimentary rock formation deposited in a trench in an aquiclude dacitic tuff bed, filling a valley of the pre-Tertiary basement, both in the new and the historic drillholes.

3.2. Lithology

According to the historic exploration, there are four types of rock of the pre-Tertiary basement: granite, Lower Permian Korpád Sandstone Formation and Gyűrűfű Rhyolite Formation (“quartz porphyry”), and Upper Permian Cserdi Formation (sandstone, conglomerate).

The oldest Miocene beds overlying the basement on some spots consist of clay and pebbly clay, with various organic matter content. These – or the basement in the lack of the previous rocks – are overlain by green dacitic tuff of several meter thickness. In the dacitic tuff a trench developed in the same direction like the valley of the basement surface, filled by younger Miocene sediments. There are alternating, matrix supported conglomerate, pebbly clay, clayey sand beds. Within the lower part of this sequence there is the dark grey, pebbly, clayey sand with high organic matter content, which hosts the mineralization. The Miocene clastic sedimentary rocks are overlain by Upper Pannonian yellow sand, then by Quaternary clayey silt (loess).

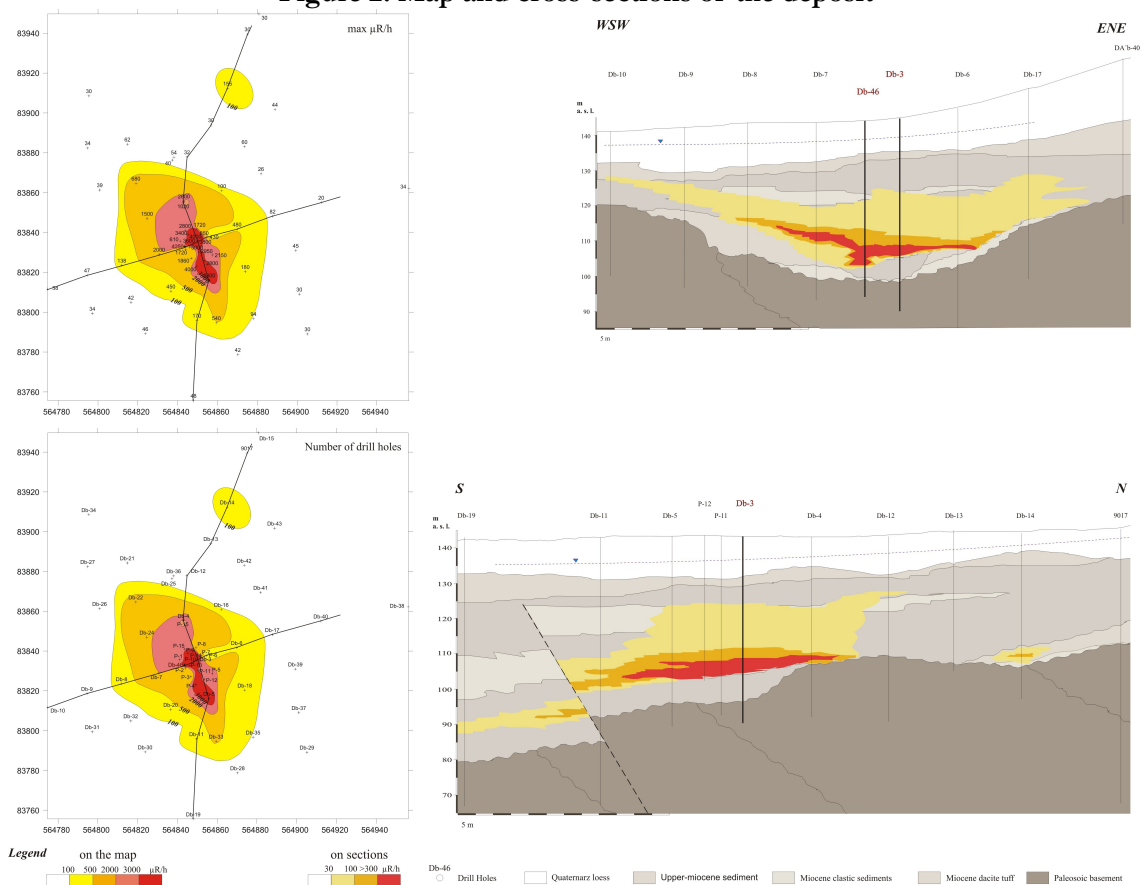
3.3. Deposit parameters

The deposit size is very small, the axes of the elliptical ore body are 60 and 90 m, outlined by the 300 ppm cut-off grade (*Fig. 2*). The depth is from 36 to 42 m below the surface. The host rocks for the mineralization are: 1) organic matter containing formation right above the dacitic tuff, 2) the lower several decimeters of the dacitic tuff, 3) organic matter containing formation below the dacitic tuff, and 4) clay infilling of the basement faults. From among them, only the rocks above the dacitic tuff contain mineable amount of uranium.

The typical host rock is loose, poorly cemented, pebbly sandstone, with high organic matter content. The mineralization is characterized by strongly oxidized uranium oxides and hydroxides, which refers to the current mobility of uranium. According to the lead isotopic age determination, the age of mineralization is 20 million years, with a considerable re-mobilization and enrichment between 11-15 million years before present (MATUZ-BOKOR 1986).

Figure 2. Map and cross-sections of the deposit

Source: after KONRÁD, amended

The average ore thickness is 0.4 meter, but varies between 0.2 and 4 meter. The historic exploration found the uranium content between 20 and 6780 ppm with the average of 310 ppm, but the new drilling of WildHorse has revealed even higher grades (see next chapter). The reserve is 13 305.7 tons of ore with 18 408.8 kg uranium content (HARSÁNYINÉ 1988). The mineralization is generally in the radioactive equilibrium state, but there is slight radium surplus in the mineralized pebbles. The probable source of uranium is the nearby Permian uranium ore deposit, but the granite and the Gyűrűfü Rhyolite Formation can be source rocks, too.

4. RESULTS OF THE NEW EXPLORATION

In the second half of March 2008, WildHorse Energy Hungary completed a drillhole named Dinnyeberki-46 (Db-46) within the area of the uranium ore deposit. It's purpose was to confirm the historic data and study the current status of the mineralization, after several years of acid leaching, then 3 years of remediation attempts. The bottom depth of the hole was 45 m.

The Db-46 is located very close to the old Dinnyeberki-3 (Db-3) drillhole, so it has been chosen for comparison, but all of the historic holes have very similar bed sequence and mineralization character.

The table below summarizes the results of the Db-46 drillhole, in comparison with the historic data from the hole Db-3.

Table 1. Comparison of the results of the historic drilling Db-3 and the new drilling Db-46.

Drillhole	Db-46 interval #I	Db-46 interval #II	-
Comparable historic drillhole	-	-	Db-3
Depth of anomalous interval below surface (m)	36.0 - 41.0		34.2 - 40.3
Depth of ore interval below surface (m)	37.6 -39.1	39.8 - 40.8	36.5 - 40.2
Thickness of mineralized interval (m)	1.5	1	3.74
GT (% U × m thickness)	0.0669	0.3292	1.066
Average grade (ppm U)	446	3 292	2850 (from gamma-log)
Peak U content (ppm)	969	20 600	6450 (from gamma-log)
Lithology	coarse-grain sandstone with small pebbles, clay with dacitic tuff and small pebbles, clayey dacitic tuff with small pebbles and rock clasts, conglomerate with quartz porphyry and metamorphic rock pebbles	clay with dacitic tuff, rock clasts and small pebbles, clayey dacitic tuff with small pebbles, weathered clayey sandstone and sand, weathered dacitic tuff with organic matter, conglomerate with quartz porphyry and metamorphic rock pebbles	silt with coarse-grain sand, dacitic tuff, carbonaceous clay, clay with dacitic tuff and rock clasts, conglomerate and sandstone with quartz porphyry and metamorphic rock pebbles

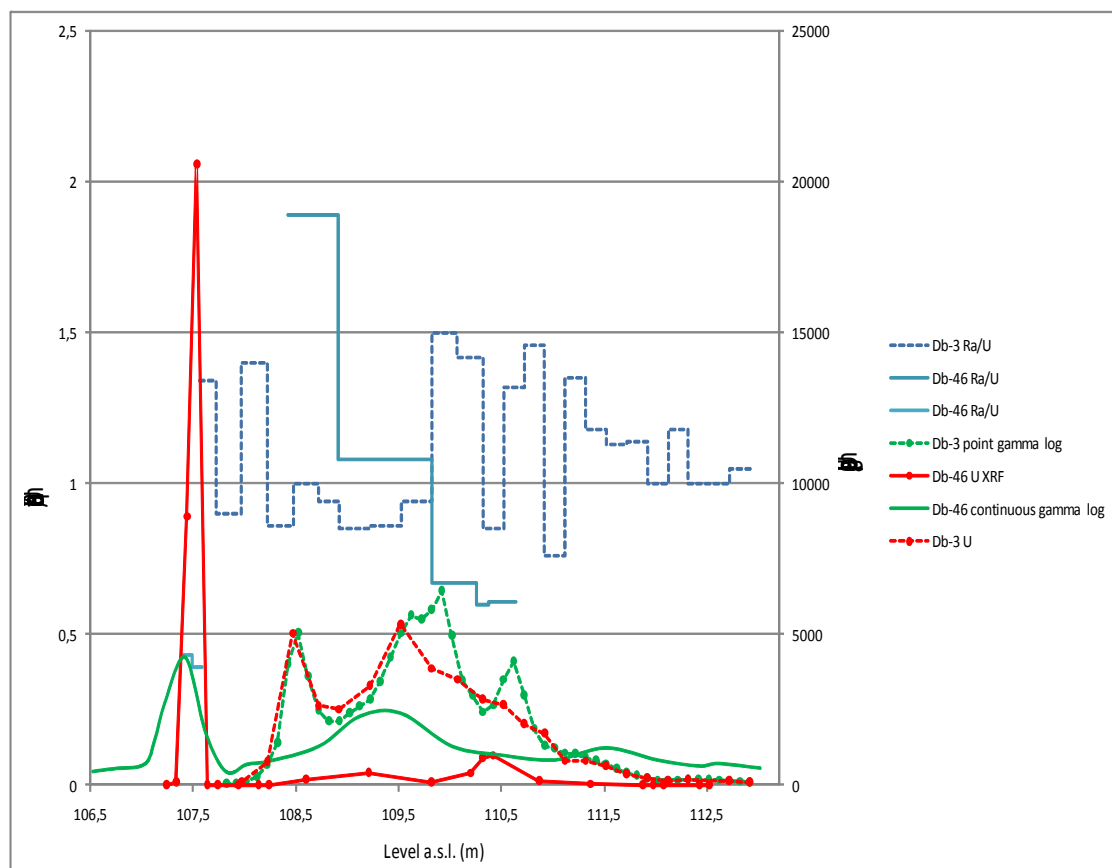
grade values are from assays unless other is specified

The above table data can be summarized that while there was one, rather thick mineralization in the historic drillhole, the new drillhole contains two, separate and thinner mineralized horizons. The lithology of the ore is the same in both holes.

5. CURRENT DEPOSIT CONDITIONS AND STATUS OF THE ENVIRONMENT

Figure 3 summarizes and visualizes the drillhole logging and core sample test results that are the most relevant from point of view of the current deposit conditions.

Figure 3. Gamma-ray logs and drill core laboratory test results from drill holes Db-3 and Db-46.

The first thing one can realize is the misalignment of the laboratory assay and the gamma-ray log plots in drillhole Db-46. There is about 10 cm difference between the two peaks at the level of 107.5 m – it's not significant, but the other peak on the higher level (at 110.4 m on the XRF assay plot and about 109.4 m on the gamma log) shows already 1 meter difference. The reason of this misalignment can be the poor drill core recovery percentage (which was only 35% in some intervals) and the careless handling of the core by the drilling rig crew. Obviously, the right positions of the peaks are surely the levels shown by the gamma log plot.

Although the Db-3 and Db-46 drillholes are very close to each other (the distance is 6.8 m), there are significant differences regarding the character of mineralization in the two holes. In Db-46, about 1 m of waste and another 1 m poorly mineralized sections are between the two ore zones, while the ore interval is uninterrupted through 3.7 m in Db-3. In addition, the lower ore zone in Db-46 is located at such a depth where mineralization couldn't be found in the historic Db-3 drillhole.

In the lower ore section of the drillhole Db-46, the core sample assays have produced significantly higher grades than had been expected from the point gamma logs (2869 $\mu\text{R}/\text{h}$ maximum vs. 20,600 ppm U). The spectral gamma-ray tests showed strong positive radioactive disequilibrium in this zone ($\text{Ra}_{\text{Ueq}}/\text{U} = 0.39$). However, the Ra_{Ueq} is 7602 ppm in the highest grade sample of this interval, significantly higher than the gamma log peak value, although these should be the same. It probably means that even the point gamma log can “smear” the very high peaks of narrow zones, maybe the increase of measuring time on a given logging point can eliminate this effect in the future.

Based on the gamma-ray log and the XRF assays, in the upper ore section of the drillhole Db-46 the situation seems to be the opposite of the previous one, i.e. the assay results refer to negative disequilibrium (1840 $\mu\text{R}/\text{h}$ maximum vs. 969 ppm U). However, the gamma spectrometry has not confirmed this observation, the $\text{Ra}_{\text{Ueq}}/\text{U}$ ratio is positive again, around 0.6. Probably the depth misalignment problem causes this virtual conflict.

The GSP tests show very strong negative disequilibrium between the two ore zones of drillhole Db-46. The $\text{Ra}_{\text{Ueq}}/\text{U}$ ratio reaches even 1.89. This data is from a less mineralized, or rather only anomalous interval.

The historic studies from the 80s reported both positive and negative radioactive disequilibrium conditions in the deposit, although not so extreme ones like in Db-46. In the ore zone of Db-3, the $\text{Ra}_{\text{Ueq}}/\text{U}$ values are between 0.76 and 1.5 and there is no such consequent rule of disequilibrium like in Db-46, the $\text{Ra}_{\text{Ueq}}/\text{U}$ values fluctuate randomly through the mineralized interval.

The possible explanation of the current situation is in connection with the former experimental ISL production. It can be concluded from the report about the ISL site remediation (KONRÁD et al. 2005) that the deposit was left under acidic conditions for a decade long (groundwater pH = 1-4). After the remediation had started, the pH was successfully increased, but slight acidity (pH = 5-6) remained following to the completion of remediation actions. The more than 20 years of acidity in combination with the limited, but effective groundwater flow resulted in the rearrangement of uranium mineralization.

Drillhole Db-46 is located within the impact zone of the one-time experimental ISL area. Uranium has been removed from the middle part of the original ore body, partly in the course of the ISL production, but partly later, owing to the transportation by groundwater in the acidic environment. Fortunately, the movement was mainly downward, and the clay and sand of high organic matter content in the lower ore zone of Db-46 captured the uranium again and bound it. This is the reason of the negative disequilibrium in the middle (uranium loss, radium surplus) and the positive disequilibrium (uranium surplus) below.

6. REFERENCES

- HARSÁNYI, L.-né (1988): *Dinnyeberki ércetest és perkolációs poligon érc- és fémvagyron számítása*. Manuscript, MGSz Adattár, MECSEKÉRC Zrt., J-1812. (Ore and metal reserve calculation of the Dinnyeberki ore body and the ISL polygon.)
- KONRÁD, GY. – HALÁSZ, A. – TÖRÖK, P. – VARGA, A. (2005): *A dinnyeberki kutatás, termelés és kármentesítés adatrendszerének homogenizálása, újraértelmezése*. Manuscript. (Homogenization and re-evaluation of the database of the exploration, production and remediation at Dinnyeberki.)
- MATUZ-BOKOR, K. (1986): *A földalatti perkolációs kísérletekkel kapcsolatos kutatási eredmények összefoglalása 1982-től 1985-ig; az 1986. évi munkálatok terve*. Manuscript, MGSz adattár, MECSEKÉRC Zrt., J-1416. (Summary of the results obtained in connection with the ISL experiments from 1982 to 1985; work plan for 1986.)

MULTIPLEXES IN HUNGARY

BORSOS ÁRPÁD¹

1. INTRODUCTION, METHODOLOGICAL QUESTIONS

The study – comprising some experiences of a more extensive research – is an attempt to continue the investigations into the changes of the cinema network in Hungary. It focuses first of all on the questions:

- What is a multiplex in the Hungarian and the West-European professional terminology?
- How did the appearance of the multiplexes reshape the spatial pattern of cinemas in Hungary?

The basis for the survey was provided by the most authentic data banks: in the case of Europe by the MediaSalles (European Cinema Yearbooks, Newsletter “European Cinema Journal”); in the case of Hungary by the Ministry of Education and Culture and the National Film Office.

The basic methodology of the process data were the statistical analysis and the investigation of the spatial pattern of the cinema network.

2. RESULTS

From the middle of the 1980s the rhythmic shrinking of the Hungarian network of cinemas has become stable. The process was generated by the simultaneous effect of several factors. Out of them we cannot ignore the grudging effect of the television, the explosion-like expansion of the home video-watching(VHS), the change of paradigm that occurred in the state subsidizing of the motion-picture industry, the infiltration of the elements of the market economy into the Hungarian economy, and later the stabilization of the market relations, the pluralization of the motion-picture distribution, its turning into a simple interest of profit, the change of ownership of

---

¹ Teacher-economist, PhD corresponding student, Doctoral School of Earth Sciences at the University of Pécs,
borsosl@t-online.hu

the cinemas, the breaking up of the network into its constituent parts (BORSOS Á. 2006). The process was strengthened by the multiplex developments realized mostly out of foreign capital which significantly re-structured the Hungarian network of cinemas.

But what is a multiplex?

The concept – *multiscreen*, *multiplex*, *megaplex* – is used in a rather direct way by the domestic, as well as by the foreign parlance (equally the standard language and the professional terminology). In the West-European practice – first of all based on the interpretation of the MEDIA Salles – a *multiplex* is a cinema having more than eight screens built definitely for such a purpose and which also disposes of other auxiliary services (free or reduced-rate parking, refreshments) and its characteristics among the others are the followings: steeply tired seating, a comfortable distance between the seats, space in the foyers, air-conditioning, quality of sound etc. ((BRUNELLA, E. 1999, 2005). The establishments with several screens shaped up from the previous cinemas with one hall are called – in order to differentiate – *multiscreen*. According to our domestic concepts a *multiplex* is a purpose-built designed movie theater with six, or more screens. The Hungarian language differentiates those units which dispose of 3-5 screens and which resemble to the multiplexes in their technical and mechanical standard, their external appearance and services with the usage of the concept *miniplex*.

The American-type cinemas with several halls, the multiplexes appeared in the second half of the 1990s in Hungary. The “American-type” indication has a stressed importance. The classical cinemas with two or more halls were not unknown either in Europe or in Hungary at the time of the appearance of the new-type motion-picture theaters of the shopping centers.

The first cinemas with several screens of our continent were established in France yet in the 1970s. Several smaller screens were established from the halls of the traditional movie theaters with hundreds of seats. The movie palaces born this way, situated in the center of the cities proved to be competitive in the changed motion-picture market with their richer offer, more economical operation and their level of comfort improved through the re-structuring. It is not astonishing at all that the first American-type multiplex was opened by the French only in 1993 (SZÁNTÓ, L. 2000).

The first domestic multiscreen center with several halls was established by Budapest Film Rt. in a method in compliance with the French model. The rebuilt, modernized “Corvin Movie Palace” was opened in the last third of 1996. However, in order to enrich the offer a second or a third smaller screen was established previously in several movie theaters which had originally one screen. According to the evidence of the statistics one movie theater with five screens (the “Művész” in Budapest), five with three screens (the “Phaedra” in Békéscsaba, the “Blue Box” in Budapest, the “Béke” in Miskolc, the “Belvárosi” in Szeged, the “Ady” Movie Center in Zalaegerszeg) and a further 26 with two screens were operated in 1995 in our country.

The multiplex, which belongs to the entertaining and other consumptional block of the shopping malls, which offers and creates a new kind of receptive behaviour broke into the European market in 1985 in London. The cinema with several rooms which was considered to be successful in the pursuit of the viewer spread in rapid pace in Europe. The first centers of the dispersion beside Great-Britain were Ireland, Germany and Belgium. However, the process, which is nothing else but the American motion-picture industry's striving after dominance in Europe reached – even if in a different extent – e every West-European country by the end of the century (Table 1).

Table 1. Multiplexes in West-Europe in 1998

Country	Total number of screens	Multiplex screens	
		number	rate (%)
United Kingdom	2 349	1 010	43
Belgium	475	201	42
Luxemburg	26	10	38
Ireland	228	70	31
Spain	2 584	526	20
Austria	424	76	18
France	4 659	741	16
Portugal	442	60	14
Germany	4 128	523	13
Sweden	1 156	148	13
Norway	395	38	10
Denmark	320	26	8
The Netherlands	444	25	6
Greece	340	19	6
Switzerland	503	18	4
Italy	2 401	54	2

Source: European Cinema Yearbook 1998 and the author's own calculation

In Hungary, the multiplexes appeared in the second half of the 1990s in the so-called *third generation regional shopping malls* (CSAPÓ, T. 2008). The line was opened in 1996 by the “Hollywood Mutliplex” (Duna Plaza) that was a cinema with nine screens at the start and with eleven later and by the “Cineplex Odeon” (Pólus Center) with its eight screens. In the following half-decade the network widened in the capital city in every year. The expansion reached the provincial towns in 1998, such complexes were declared open firstly in Debrecen, Győr and Sopron (Table 2).

Table 2 The spread of the multiplexes (miniplexes) in Hungary

Year	Settlement	Name of the movie	Screens	Seats
1996	Budapest	Corvin Filmpalota	6	1 497
	Budapest	Hollywood Multiplex Duna Plaza	9	1 817
	Budapest	Cineplex Odeon	6	1 346
1997	Budapest	Cinema City Csepel Plaza	7	1 366
1998	Budapest	Hollywood Multiplex Lurdy Ház	10	1 736
	Debrecen	Cinema City Debrecen Plaza	9	1 727
	Győr	Cinema City Győr Plaza	10	1 920
	Sopron	Cinema City Sopron Plaza	7	1 380
1999	Budapest	Ster Century Campona	11	2 401
	Budapest	Ster Century Westend	14	3 038
	Kecskemét	Hollywood Multiplex Kecskemét	5	839
	Pécs	Cinema City Pécs Plaza	10	1 988
	Székesfehérvár	Cinema City Székesfehérvár Plaza	10	1 885
2000	Budapest	Cinema City V.I.P. Újudvar	6	818
	Budapest	Hollywood Multiplex Óbuda	10	2 006
	Budapest	Mamut Budai Moziközpont I.	8	1 288
	Miskolc	Cinema City Miskolc Plaza	8	1 405
	Nagykanizsa	Hollywood Multiplex	4	626
	Nyíregyháza	Hollywood Multiplex	5	1 003
	Szeged	Cinema City Szeged Plaza	9	1 969
2001	Budapest	Mamut Budai Moziközpont II.	5	1 005
	Kaposvár	Hollywood Multiplex	4	634
	Miskolc	Hollywood Multiplex	7	1 307
	Szolnok	Cinema City Szolnok Plaza	4	733
2002	Budapest	Palace Cinema MOM Park	9	2 477
	Békéscsaba	Center Mozi	4	638
	Szombathely	Cinema City Savaria Plaza	4	721
	Zalaegerszeg	Cinema City Zala Plaza	4	725
2004	Veszprém	Cinema City Balaton Plaza	4	617
2007	Budapest	Sugár Mozi	4	796
	Tatabánya	Palace Tatabánya	4	619
2008	Budapest	Cinema City Aréna	23	3 888
	Eger	Agria Mozi	3	445

Source: Ministry of Education and Culture, National Film Office

The “new cathedrals of consumption” (SIKOS T. T. – HOFFMANN I-né 2004) had an elementary effect. Their attractive force was primarily based by the high level of mechanical and technical standard, the auxiliary services and the new-type attitudes of movie-watching. They did not introduce much new in the field of program policy since following the distributors' change of

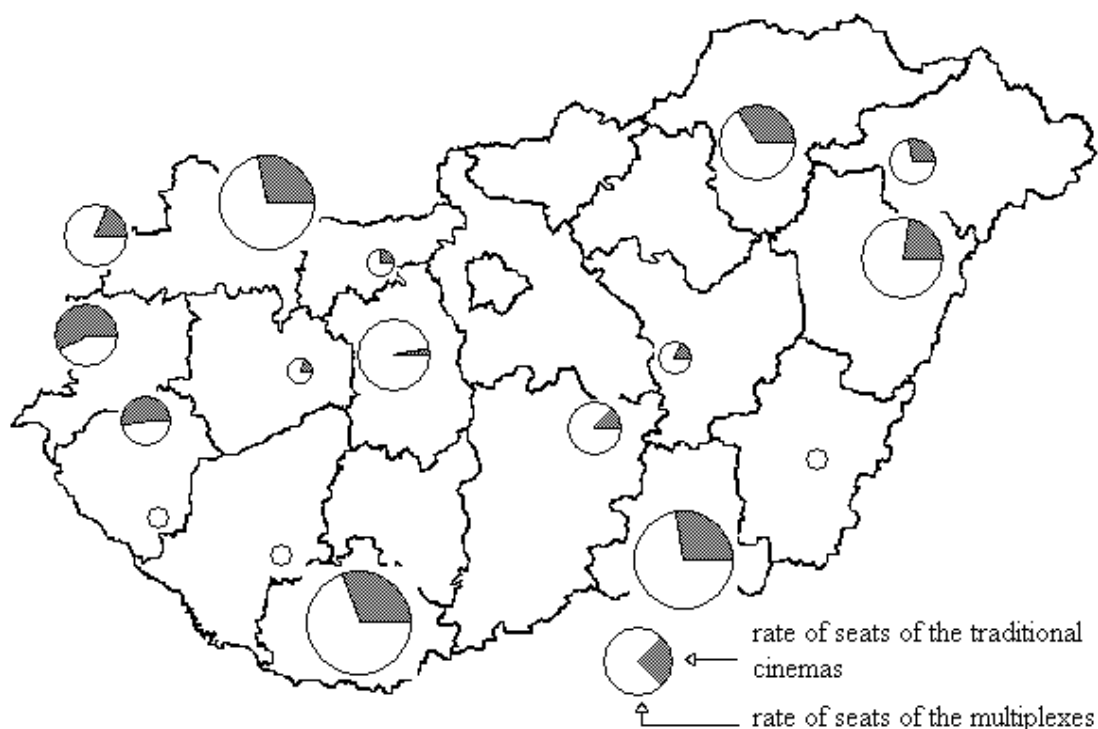
structure, which occurred at the end of the 1980s, the latest productions were almost at the same time introduced also in the cinemas of Hungary as the world premier. Substantial and good ones as well as the bad and insipid ones.

The appearance of the multiplexes generated a change of two directions in the concerned settlements. Generally, the seat-capacity of the cinemas significantly grew in the concerned settlements. Only Nyíregyháza was an exemption. This growth scattered between 13% (Budapest) and 209% (Székesfehérvár) in the year of the opening of the new cinema facility. The growth was extraordinarily high in Sopron (204%) in Szeged (151%) and in Nagykanizsa (120%). As a reaction to the grudging effect of the new offer a range of classical cinemas were closed. In some of the cities (Békéscsaba, Kaposvár, Nagykanizsa) there is not any alternative offer as opposed to the multiplexes at all (Figure 1).

The period of the powerful expansion of multiplexes in Hungary concluded at once by the middle of the first decade of the new millennium. In the year of 2005, out of the towns of county rank being at the top of the settlement-hierarchy only in Dunaújváros, Eger, Hódmezővásárhely, Salgótarján, Szekszárd, Tatabánya and Veszprém was not established any multi- or miniplex. The real-processes of the country were partly the same as the West-European trends and they partly differed from them, too.

- As well as in West-Europe, the period of the was over in Hungary, too. The proportion of the monoscreens was the lowest (38,01%) in Hungary within the Central-East-European region in the year of 2005. Within this region the network of Poland has not exceeded 50% yet. Out of the West-European countries only Switzerland (44,88%), Greece (44,69%), Italy (41,28%) and Norwegian (39,08%) disposed of a rate higher than our country's. In the other countries the penetration of the multiplexes was higher.

Figure 1 The seats and their rate in the towns having multiplex (miniplex), 2007

Source: The author's own drawing according to Ministry of Education and Culture' data

- The expansion of multiplexes and the decrease of the number of classical cinemas was accompanied by the concentration of the ownership of cinemas. In the middle of the first decade of the new millennium the predominant proportion of the cinema-capacity was concentrated in the hand of three companies (InterCom Rt., I. T. Cinema Rt. and limited only to the capital city it was the Budapest Film Rt.).
- While in West-Europe the number of spectators gradually increased also in the first five years of the new millennium, a gradual decrease occurred in Hungary. The yearly average admission by inhabitant in the year of 2005 in every West-European countries higher than the domestic rate of 1,2. Among the Central-East-European countries Slovenia and Hungary share the first position with this rate.
- In Hungary the initial magic of the opening of a new movie palace ceased within a relatively short period of time and if we observe the tendency, in every case the decrease of the number of visitors is typical until nowadays, too.

- With the exemption of Dania, Norwegian, Portugal and Sweden, the offer capacity and the number of seats has increased also nationwide with the spreading of the multiplexes (in spite of the incidental decrease of the number of monoscreens). In Hungary a proceed contrary to all these passed off which was not limited to the settlements with the new establishments.

In the middle of the decade of 2000 the signs of the over-development of the multiplex network have significantly appeared. While the movie theaters opened two-three years ago managed to more or less support the number of visitors allured to the cinema at the opening, the number of spectators of the first multiplexes decreased significantly by 40-50% as compared to their opening. Because of the fall-back of the ability to produce a profit and the increase of the operation costs Intercom Rt. and Budapest Film Rt., the two pioneers of the Hungarian multiplex establishments disposed of their establishments which embodied the break-through. This way came it to the selling of the “Mamut I-II. Mozicentrum” in 2005 and of the cinemas of Duna Plaza, Eurocenter Óbuda, Lurdy Ház, Pólus Center in the year of 2006. The smaller multiplex of Miskolc with seven screens was closed as well in 2006, the “Cinema City Új Udvar” in Budapest, the “Cinema City Csepel Plaza” in the year of 2008 and the Duna Plaza reduced its capacity with 4 screens (600 seats). The cinema in Miskolc was soon demolished, nowadays there is no sign of a previous multiplex's operation at the place of the shops operating there.

Several facts prove that the structural change of the Hungarian cinemas was not based on a conscious cultural conception or a conscious settlement-planning and organization (BORSOS 2007), but it was the secondary product of a capital investment serving the fulfillment of a consumption with a different direction; for example:

- There was no substantive branch or autonomous influence or conciliation concerning the developments. The over-development in Budapest, the building of the two multiplexes of Miskolc in the center of a region loaded by the economic recession and a deep poverty, the parallel development in Eger which could be valued as a wastage of state resources- all these refer to it.
- In spite of the obvious fullness and closing downs of the multiplexes' the Sugár Plaza with its four screens is opened in the capital city in the year of 2007 and the biggest cinema of Budapest, the Aréna Plaza with its 23 screens and 3888 seats is opened, too in the year of 2008. According to the plans the newest multiplex in an establishment that is being built at the place of the previous Skála of Buda can be started to operate in the near future.

- In Tatabánya, where the interest shown in cinemas is otherwise small a miniplex with four screens was opened in the year of 2007 which sealed the destiny of the “Turul” and “Bányász” cinemas operating with a short exploitation.
- In Eger, where the “Uránia Cinema” was renovated between 2003 and 2005 from own resources and from a state subsidy of the amount of nearly 40 million Hungarian Forints, a miniplex with three screens was opened in 2008.

As the consequence of the change of two directions (the closing up of traditional cinemas, the extension of multiplexes) the multiplexes concentrating in the 18 towns of the settlement-hierarchy gradually became the dominant elements of the Hungarian cinema network (Table 3).

Table 3 Characteristic data of the running cinemas in Hungary on the 31 of December 2004-2007

Year		Cinemas	Screens	Seats	Screenings	Admission	Gross box office (x 1000 HUF)
2007	Total	157	369	70 900	432 410	10 866 055	10 225 942,7
	Multiplex	28	204	39 956	325 163	8 939 483	9 148 014,5
	Rate	17,8%	55,3%	56,4%	75,2%	82,3%	89,5%
2006	Total	169	385	77 232	406 587	11 608 606	9 350 133,9
	Multiplex	28	208	40 990	298 353	9 377 498	8 342 958,6
	Rate	16,6%	54,0%	53,1%	73,4%	80,8%	89,2%
2005	Total	213	434	87 277	452 218	12 037 437	9 743 436,8
	Multiplex	30	214	41 809	336 508	9 430 655	8 459 936,7
	Rate	14,1%	49,3%	47,9%	74,4%	78,3%	86,8%
2004	Total	249	464	95 276	444 674	13 492 409	10 822 887,5
	Multiplex	29	210	41 230	339 314	10 741 558	9 460 764,9
	Rate	11,6%	45,2%	43,3%	76,3%	79,6%	87,4%

Source: The author's own calculation according to National Film Office's data

Their number in the year of 2007 is hardly more than the one-sixth of the network, they disposed of more than half of the operating screens and seats. Three-fourth of the screenings was organized there, 82,3% of the visitors booked a seat for these performances. They realized almost 90% of the box office receipts.

Not only the cinema-structure of the seat settlements was redrawn by the extension of multiplexes. They accelerated the degradation of the whole traditional cinema network as a subsidiary effect through the distribution of films and still nowadays they invariably influence the destiny of the yet remained movie theaters. That is to say that the determinant distributors, who otherwise have a capital interest abroad ensure an almost exclusive pole-position for the multiplexes in the interest of the soonest recovery of the invested capital and of the maximization of the

profit. The traditional movie theaters are degrading to the level of the second-run cinemas since they are able to get a copy the soonest within 2-4 weeks following the premier. By that time the production is generally over and a range of new productions is already at the center of interest. With such a dead weight the concerned cinemas can hardly expect a severe, competitive demand

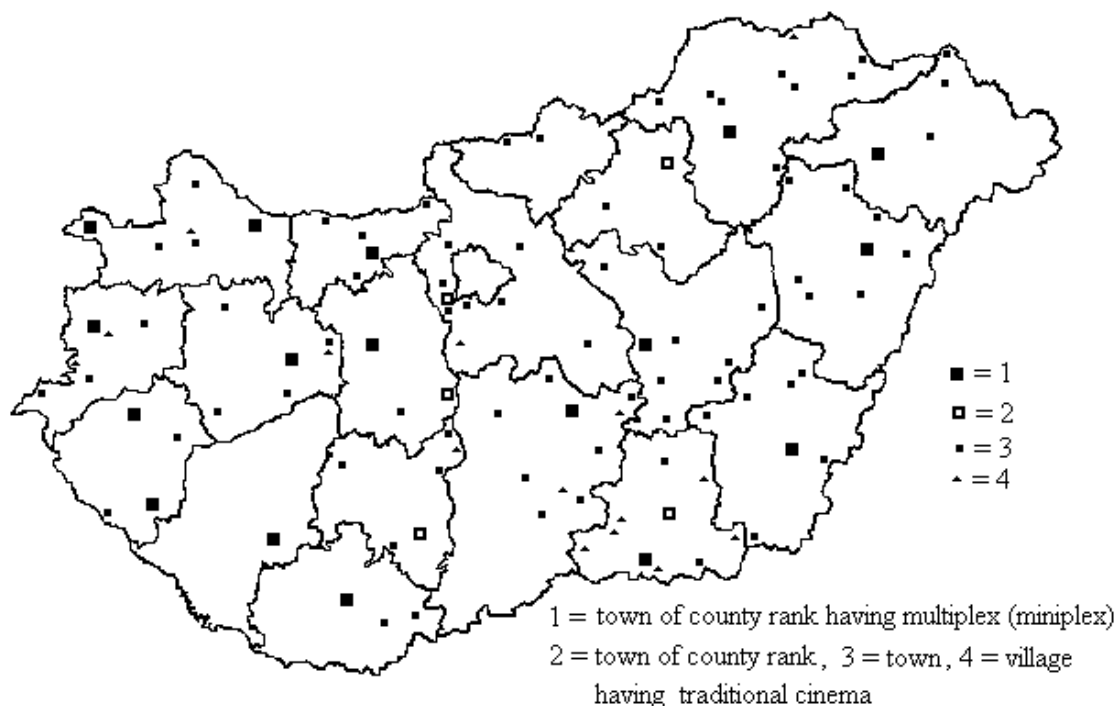
3. SUMMARY AND CONCLUSIONS

Naturally, there are both advantages and disadvantages of the expansion of multiplexes (miniplexes). Among their advantages we have to mention the high-level of mechanics, technology and comfort (Dolby Stereo sound, comfortable seats), the particular aesthetic appearance (fitted carpet, seats with plush cover), the organization of work which reminds of H. Ford and F. W. Taylor, the electronization of interactions (the issue of tickets with computers, on line or SMS order of tickets). Their disadvantage is the uniformization, the mechanization of interpersonal relationships, the emptiness of contact between viewer and the employee of the cinema, the new-type consumption behavior that is not primarily orientated on the aesthetic reception and the experience of catharsis, the plainer program structure and program offer which are based on the direct capital interest.

A significantly heavier disadvantage is the effect which influenced the formation of the cinema network and strengthened the process of deterioration. Not to mention that from the several milliards of profit realized by the distribution and cinema operation hardly was a small amount endorsed into the traditional cinema network.

According to the branch statistics of 2007 a cinema was operated only in Budapest and in the 32% of towns and 0,5% of villages of Hungary. The territorial dispersion of the network is uneven. This institution is already missed at coherent areas with a significant growth (Figure 2). The temporary position of the Hungarian cinema network has a lot of consequences in the education, culture services, state subsidizing of the motion-picture industry, too (BORSOS Á. 2006).

Figure 2 Spatial network of settlements having cinema, 31. December 2007.

Source: The author's own drawing according to National Film Office's data

The future of the Hungarian cinema network is unpredictable. However, the example of Miskolc clearly represents the threat of the uncontrolled globalization concealed in the guise of technical modernization. The shopping malls will in all probability survive the eventual closing up of the cinema at their territory. New shops will appear promptly at the place of the screens and nothing will remind of the fact that recently a cinema was being shown at the screen there.

4. REFERENCES

- BORSOS Á. 2006: *Magyarország mozi térképe 2004, és ami mögötte van.* [Map of cinemas in Hungary in 2004 and what is in the background] *Földrajzi Értesítő* LV. Évfolyam 1-2. füzet pp. 159-178.

- BORSOS Á. 2007: *Tudatos fejlesztés vagy spontán folyamatok? Mozsi az ezredfordulón.* [Deliberate development or spontaneous processes] Fejlesztés és Finanszírozás on-line Háttérrovata. <https://ffdf.mfb.hu/hatter> Journal of Economic Literature (JEL): H25, Z11
- BRUNELLA, E. (1999): *Multiscreen, multiplex, megaplex?* MEDIA Salles' Newsletter „European Cinema Journal”, no. 2, June 1999. pp. 2-3.
- BRUNELLA, E. (2006): *Multiscreen, multiplex, megaplex?* European Cinema Yearbook - 2005 final edition. MEDIA Salles, pp. 195-201.
- CSAPÓ T. (2008): *Hipermarketek, szakáruházak és bevásárlóközpontok a magyar városokban.* [Hypermarkets, specialised stores and shopping centre in the Hungarian towns and cities](ex. verb.) V. Településföldrajzi Konferencia Szombathely, 4-5. December 2008.
- SIKOS T. T. – HOFFMANN I.-NÉ (2004): *A fogyasztás új katedrálisai.* [The new cathedrals of the consumption] Magyarország az ezredfordulón, szerkesztő Glatz F. MTA Társadalomkutató Központ Budapest, 380 pp.
- SZÁNTÓ L. 2000: *A multiplex-kibívás Nyugat-Európában.* [Multiplex-challenge in West-Europe] In: Juhász Á. (szer.): *Útközben a magyar filmterjesztés 3. A kinoszaurosok kora.* [The Hungarian movie-distribution in the midway 3. Era of the kinosauruses] MOSZ-OPAKFI-DEMI, Debrecen, pp. 187-194.
- *European Cinema Yearbook – 1998.* <http://www.mediasalles.it>
- *European Cinema Yearbook – 2005 final edition.* <http://www.mediasalles.it>
- *European Cinema Yearbook – 2006 final edition.* <http://www.mediasalles.it>
- *Data bank of the Ministry of Education and Culture of Hungarian Republic,* <http://istar.okm.gov.hu>
- *Data bank of the National Film Office (Hungary),* <http://www.nemzetifilmiroda.hu>

RURAL DEVELOPMENT AND EQUAL OPPORTUNITIES OF THE TWO GENDERS IN SMALL VILLAGES IN ORMÁNSÁG

DR JELENSZKYNÉ FÁBIÁN ILDIKÓ

1. INTRODUCTION

Social-economic circumstances, altered with the democratic transformation and revived arguments on traditional and modern female roles. Employment and unemployment, social mobility, division of labour inside families become determining factors in the life-strategy of individuals and families living in different regions and settlements. Relations between the sexes and the role of the gender¹ connection between women and men were revalued. The results of several international studies, published in the last decades, justify that the gender attitude in the research of unequal regional development makes a contribution to a wider improvement of the science of geography and to a deeper analysis of area and society. When we wish to reveal social-economic processes, the relations between sexes, which are present in these processes and to define them in a special way, have to be taken into consideration. (MCDOWELL L. 1993, WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP 1997, HOVEN–IGALSKI VAN B. 2000, LITTLE J. 2002). Although this approach of research goes on its own evolutionary way in Hungary in several disciplines like History, Anthropology, Sociology and Linguistics, it is yet not part of social-economic analyses (TIMÁR J. 2007). However, some researches and case studies of the past years already prove that the inequality in the situation of the sexes and the differences of this inequality based on geographical position, have to be taken into consideration on revealing local sources and elaborating more effective local regional developments. (SZÖRÉNYINÉ K. I. 2001, KOVÁCS D. – KOVÁCS K. – VÁRADI M. M. 2006).

---

¹ In this essay the word 'gender' refers to the socially developed features of women and men, contrasting the English word 'sex' which emphasize the anatomical, biological differences.

The aim of this study is to examine the extent of traditional gender roles in the work of self-governments, regional development, civilian bodies and the structure of power in a less-favoured region with many small villages, called Ormánság.

The first part of this study examines the participation of genders and the experiences in local governments in decision making positions. The second part analyses the economy vitalizing effect of important regional development projects according to the genders. A third part examines the public activity of women in local civil organizations.

For my research I equally used quantitative and qualitative data. I compared the national election data to the local Ormánság data, checking up the differences of the genders in respect of time and sizes of the settlements. For local data, I gathered information from 55 settlements that belong to Ormánság, either according to former partitioning by Géza Kiss² or because of their disadvantageous situation.

To recognize the experiences of the exercise of power, I made partially structured interviews with ten public persons, 5 women and 5 men (mayor, regional developer and an employment officer) who play important roles in Ormánság. A list of the interviewees can be found in the appendix with numbers instead of their names and their opinion is written in italics (APPENDIX).

2. THE UNEQUAL POSITION OF THE GENDERS IN LOCAL GOVERNMENTS

After the democratic transformation of Hungary the administrative character of the settlements grew. The importance of the personal abilities and the efficiency of the local elite, self-government leaders and characters of the local public life was revalued (BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 2007). The mayor and the body of representatives play a decisive part in the democratic operation of the local society and in the decisions made to answer the challenges of the market economy.

The evolution of democracy did not entail automatically the equal opportunities in managing the local policy for different social groups, like women and men. It did not help larger participation of women in public life, in forming policies or making decisions (LÉVAI K. – KISS R. 1999). Although data facts indicate the increase of females' participation, still there are disproportionately fewer women in positions where decisions are made about people's life, the future of settlements

---

² Géza Kiss used to be the Reformed priest of a village called Kákics in Ormánság and he reported about the desolation of the region in his monograph (G. KISS 1937).

and where women can influence public opinion. One of the most important obstacles of women's public activity is the traditional 'female roles' attitude of the society, which defines the organisation of the home life, conducting of the household and raising children as the females' central job. After the democratic transformation, the relation between regional inequalities of the economic-social changes and the inequal situation of genders became more evident.

Disparity of the genders in political decision making is supplemented with geographical aspects. In holding the power of a mayor the settlement pyramid principle dominates. The less populated settlements we acquire, the higher is the female ratio on top of local governments (*table 1*).

Table 1. Ratio of female mayors according to the size of settlements between 1998 and 2006

Size of settlement (population)	1998 %	2002 %	2006 %
11 50x – 11 499	14.8	17.7	19.8
11 500 – 11 999	13.6	17.1	17.5
11 000 – 11 999	12.0	13.8	14.9
12 000 – 14 999	10.8	11.0	13.4
15 000 – 19 999	5.9	8.8	8.6
10 000 – 49 999	3.5	5.8	5.7
50 000 – x	4.8	9.5	4.8
Altogether	12.5	14.7	16.2
Cities	6.4	7.6	9.0
Villages	12.9	15.3	2016-09-01

Source: TIMÁR J. 2004. Own calculation: www.valasztas.hu

Aquiring the data facts from a different view point, it can be seen that although the majority of the body of representatives in local self-governments are men, women have more chances to be elected as representatives than to be elected as a mayor when they are already in the body of representatives (*table 2*).

Ratio of women in local decision making was higher in the years before the political transformation although it did not reach even 30 percent (27 per cent in 1985). After the political changes this number declined (16 per cent in 1990), since then it has been higher and higher but it is still under 30 per cent.

The ratio of female mayors is even smaller than that of representatives. The pyramid principle predominates regarding the position of mayors. The smaller population a settlement has, the higher the ratio of female mayors is. In cities, which means a higher position and bigger power, the ratio

of women is smaller. From 23 cities only 2 have female mayors while in the 23 districts of Budapest there is not even one female mayor. Considering the 301 settlements of Baranya county, only every fifth have a female mayor. Among the 55 Ormánság settlements, which I examined in my study, the ratio of women is higher than the average of the country: there are 15 female mayors.

Table 2. The ratio of women in local government positions 1998 – 2002 – 2006

		Budapest %	city %	village %	altogether %	Ormánság settlements %
1998	mayor	13	6	13	13	13
	representative	17	14	25	22	30
2002	mayor	8	8	15	15	20
	representative	18	17	28	25	32
2006	mayor	0	9	–	16	27
	representative	21	19	–	–	31

Source: LEHMANN H. – POLONYI G. 2004. Own calculation: www.valasztas.hu

Results of researches conducted in the past years lead to the conclusion that a prejudiced way of thinking and restrictive family traditions obstruct women who live in bigger settlements much more in the achievement of their goal to play a public role than in smaller settlements where personal acquaintance demolishes these obstacles (SCHADT M. 2000). It is --- most probable that a self-government is directed by a female mayor in settlements that belong to the most backward regions and struggle with permanent, high rate unemployment, low agricultural production or an industry in depression (TIMÁR J. 2004).

The same phenomena can be seen in Ormánság, a region with many small villages. The ratio of women in local self-governments, both as mayors and as members of the body of representatives, is higher than the national average.

This phenomena can be explained with the relation of:

- The correlation between the different socialization character of the genders and the size of the settlement
- the correlation between the relation of power of the genders and the size of the settlement.

Preconceptions about women, presuppositions that question their ability to manage and make decisions do not predominate in settlements with less population. Good communicational and community-forming features, female qualities of considering a small community as a family and

taking care of its members as family members conquer these preconceptions. On the other hand women's participation in local decisions can be explained by the state of power between the genders. The leader of a bigger settlement has more authority, and it is more probable that the mayor is a man. In smaller settlements, where political and economic power extend onto a smaller community, it is more probable to find a female mayor. Considering the two larger settlements of Ormánság, the ratio between the two genders is 50-50 in the city of Sellye the mayor is a man, but Vajszló (a large village which has been an applicant for municipal rank for years) has a female mayor. He is in his first period (he won a provisional election) and she is in her second period as a mayor.

Comparing to the national average we can find even higher female activity in the body of representatives of the Gypsy minority governments in Ormánság. Of the 55 settlements 33 ones have Gypsy minority governments with 5 representatives in each. The ratio of women in the Gypsy governments is 40.6 per cent, which means a higher ratio, higher activity and determination to work for their community, comparing to the ratio of female representatives in the self-governments of the majority.

2.1. Reconciliation of public and private life

The aim of my experimental research during the gender-based analysis of the society of Ormánság was to inspect local public life. The method of 'deep-interview' was used to ask mayors, former mayors, 5 women and 5 men having good knowledge of the social-economic situation of the region. A list of the interviewees can be read in the appendix. Their opinions are identified with numbers in the appendix. It is a characteristic of Hungarian public life that 'the world of local politics became the world of business and so the world of men' (LITTLE J. 2002 p. 135.), so during the interviews, I paid more attention to the public roles of women who are less in the foreground.

The characteristics of public activity and joining the local self-governments of the persons I asked and the motivations leading there are of course different, personal stories modified by several influential factors. In disadvantageous small settlements trust and personal relations can help women to be elected as mayors or representatives.

Sociology students of Pécs University conducted a village research in 1998 studying the changes of the social positions of women and the roles they play in managing the economic, political and public life of their settlements (PITTLIK T. 2000). The site of the research was the city of Sellye. The results of the research show, that although more and more women achieved higher qualifications in the past decades, it is not the reason why they are in managing positions in these settlements in higher ratio than men. Cognizing the course of these womens' lives, it turned out,

according to conversations made with them, that their position is not the result of a conscious career plan (except for one case) but rather an adjustment to the changing conditions: they undertook the managing positions on local level, which men abandoned, because they got into more beneficial positions in other settlements or in other sectors. Women accommodated themselves to the new situation and assumed these empty positions, although they still consider their traditional woman-mother role as a primary one, so they have constant pressure to decide on the question of work and/or family life.

According to the interviews made with female mayors, ambition can be considered the most common motivation in taking part in public life, in contrast with the results of a previous sociological study researching the motivations of women in Sellye. There is one whose most important motivation in joining local governments is her family background (2), while in another case the main reason is a moral motivation to help the local community (3). There is one example whose career is in correlation with her professional career (5).

Difficulties in the reconciliation of public life and private life is inescapable in a research dealing with public roles of women. This is a question that does not occur in case of men in public roles. 'Private life and public life cannot be divided hermetically from each other, although assigning them to the genders is a result of centuries-long prejudices (Jóó M. 2005 p. 44). My interviewees could harmonize home life and public life. However they could do it only by forming a more modern division of labour in the family than the conservative male-female roles and they needed to do it this way because they undertook public roles in the period of raising small children. Women reported that their families played a very important role in their successful public work. *'Since I have always been an active person, I got myself nominated for the election and I won. I became the mayor. I got all kinds of support from my family and my parents also helped me. My father was a graduate and my mother took high-school graduation exams when she was already an adult. My father-in-law and mother-in-law also gave me a lot of help both in my studies and in my work'* (2). She mentioned the difficulties in the beginning:

'If I could start it again, I wouldn't take on so much burden: getting married, going to the university and having children. I lived 5 years this way, or to be more precise only three since in the last two years I became a correspondent student because physically it was too much for me. I even had to have a job to be able to finish university. I worked for the local council' (5).

In two female mayors' successful career their adult children (sons) play an important role, they follow the scale of values of their mother. Mothers and sons work together in a civil organization or an economic enterprise, in both cases in Ormánság, to help the development of the local society and economy (3)-(5). In a typical way the problem of harmonizing family life and public life was not even mentioned in the interviews made with male mayors.

According to the experiences of a male mayor, women and men can equally work together, there is no discrimination between the genders either in the office of the self-government nor in the Assembly. Another male mayor's opinion is that there is a political intention behind the issue of discrimination with the aim of dividing the society (6). One man says that when he was a mayor his wife did not work, she was at home and so she could provide a solid family background for his work (9).

2.2 Working method, efficiency

Women are considered, and they also consider themselves to be more open to compromise than men. They do not feel the disadvantages of being a woman in politics. However, when recalling their career, my interviewees mentioned some experiences of the prejudicial attitude of men against women who are in leading positions. *'During my mayoralty a well-known businessman came in the office once and said he could not bear that the leader was a woman'* (5). *'There are problems with being a woman. There are some people among the representatives who cannot accept that I am a woman. One of these men even asked me how I thought that I would tell him what to do when even his mother and his wife never told him'* (4).

Another woman interviewed could experience the difficulties of cooperating with male employees as the leader of an agricultural enterprise even before she became mayor.

'It took me four years to make them accept the situation that a woman tells them what to do' (1). Although managerial experiences show that efficiency has its price: *'Such a small settlement like this can be maintained, developed and run only if its leaders make decisions that are not popular. The main aspect of decisions is business, you have to hold things in a steel grip, you mustn't let things run through your fingers'* (1). And how can you succeed as a woman? *'You need to be tough and a woman of authority. There are people who like me and there are ones who don't. Somebody once told me that there are many people who don't like my style but they admit that I am a good mayor'* (1).

One of my interviewees, who became mayor at the age of 27, has to cope with the difficulties of not only being a woman but also with being young. *'My first four-year period in the self-government was difficult, because as a young woman I had to work with older male representatives. One of them is my deputy-mayor now. They accepted my work when results started to come. They saw the results of development and successful realizations of tenders'* (2). Another female mayor used the experiences of a traditional, caring woman when she planned her public work during the campaign of the election: *'When I organized my campaign I thought out all my plans with a woman's mind. Because a woman usually thinks the way she does at home, in the family, that I have a big family which I have to care about and so my first job is to tidy up'* (4).

The opinion of a female leader, who has the most experiences in region development about efficiency is thought-provoking: *'If I want to do something, I prefer doing it with my female colleagues because there I can always find consistency and continued effort. In men's case I can't. There is a lot of talking, and then they are the ones who reap the rewards'* (5). This former mayor was described by the present female mayor as *'somebody who carried the whole Ormánság on her back, it depended on her work that the settlements joined forces'* (2).

3. INEQUALITY OF GENDERS IN REGION DEVELOPING PROGRAMMES

In solving the problems of Ormánság I lay emphasis on local participation and developments built on the utilization of local sources. These innovations which are based on the co-operation of families, local and regional civil communities, small enterprises and the local governments create the possibility to restore a multifunctional village region based on regional facilities, a chance to increase employment and to establish a balanced economic existence for many generations (G. FEKETE É. 2001, BERÉNYI I. – DÖVÉNYI Z. 2005). Local developments mean job creation for women who want to work.

A programme called 'The complex ecotourist development of Dráva-Basin' aimed the better utilization of the ecotourist facilities of River Dráva. In 2003 the self-governments of two counties, 30 settlements of 5 small regions and the Danube-Dráva National Park joined their forces. Their goal was to include the environment of River Dráva, that is rich in natural values, in tourism without damaging these values. As results of the programme which ended in March, 2008, such investments were accomplished which serve to improve hiking, cycling, horse riding and water-sports tourism. The newly established accommodation and tourist centers offer possibilities for employment. Guest houses and tourist hostels provide simple work (cleaning, washing), qualified work (cooking, services, bicycle repairing) and also work that need special qualification (programme organizer, interpreter).

The 'Original-Dráva Programme' is a region developing programme which establishes the conditions for maintaining the long-term development of the region. The basis of it is restoration of the optimal water balance of the region. The programme improves regional infrastructure while it creates jobs through the system of projects and sub-projects. Since the Selye-region is fully and the Siklós-region is partly included in the programme, this development means an important source for settlements in Ormánság. By restoring the favourable natural conditions of the wetland, the

programme goes back to the basis of a harmonic coexistence of men and nature. By landscape-rehabilitation, which will be done in several decades, several forms of agriculture can become viable which conform to the natural endowments of the region. These forms of agriculture can equally provide jobs and so income earning for both women and men, either according to the traditional division of labour between the genders or according to personal preparedness and talent: restoring native forests, organic farming, stock-farming on the flood area, fishery, processing of bulrush, reed and sedge, handicraft industry and catering trade. After planning and preparation the programme started in 2008 with EC and government support, offering a chance for serious social and welfare changes. But for being able to use the opportunities, it will be necessary to inform and educate people living in the region.

'Leader-programme' is organized on the basis of the co-operation of the self-governments, civil organizations and enterpreneurs who feel responsibility for their settlement and region and who are determined to develop it. The aim of the programme is to encourage and help the co-operators to think about long-term possibilities of their region and to maintain the development with the help of integrated and innovative strategies. The field of its support is the local plans for rural development made by local action committees. These committees are responsible for preparing a plan and for operating a local tender-system. From South-Baranya the settlements of Selye-region and Siklós-region form a common action-committee, a local rural developing community. The basis of the co-operation is a local rural developing strategy named 'From Ormánság to Szársomlyó'. Eighty-eight settlements of the two regions are members of this community, forty-eight of them belong to Ormánság. The strategic aim of the community is to encourage local people to renew their living space and to create a more pleasant environment by training them and increasing their ability for income earning and self-sufficiency. Plans include economy-development, working out a model-programme which utilize the agricultural and touristic facilities of the region in a new way. It means the formation of a solidary economy, based on producing local values, the restoration of natural sources, spreading alternative ways of using lands, the improvement of services, developing quality of life in the fields of heritage-protection and cultural traditions, and at last the development of human resources for socially disadvantaged groups, including women. The fields of development are wide-ranging so it is understandable that 206 organizations of 88 settlements joined the programme from public utility, civil and business spheres. The common tender of the two regions won in the autumn of 2008 and so 2.5 billion forints are available to realize the plans until 2013.

Among the 20 members of a work team, who were chosen from 88 settlements of the two regions, there are experts of regional development and mayors. The work team includes 9 women (4 mayors and 5 representatives of different foundations and organizations) and 11 men. This ratio, although it does not correspond with the breakdown by sex of the population, is good, comparing to the previously unequal ratio of women in similar fields.

However, the leading of this local rural-development programme is still patriarchal: the representative, the deputy assistant and the general assistant are all men.

4. THE ROLE OF WOMEN IN LOCAL CIVIL ORGANIZATIONS

After the political transformation, using the opportunities for self-organizing, the number of civil organizations increased significantly in Hungary. In case of Ormánság it is remarkable from two aspects. On the one hand, the development of the region and the survival of the settlements is greatly determined by a co-operative and active local community. On the other hand, although the work of civil organizations is based on voluntary helpers, some of them employ permanent workers and contribute to employment. Under the name of civil organizations I mean foundations, associations, public-service corporations and trade associations. All the data I used come from my interviewees and from websites of settlements and regions.

It is a consequence of the small size of the settlements that civil organizations intend to improve the quality of life of local people and deal with local problems. One part of their activity is to organize programmes for local people and another part is to operate associations based on free time activities, such as sport, hunting, fishing. There are organizations that intend to protect the environmental values and traditions of a settlement. There are different kinds of associations in 16 settlements of the 55 ones. There are several civil organizations in 7 settlements and only one in the other ones. The names of the organizations and associations almost always include the name of the settlement. From the 37 civil organizations 4 are minority-based, 2 were established with the aim of preserving Croatian traditions and culture and 3 with the aim of safeguarding of Gypsy interests and preserving Gypsy traditions.

There are no such civil organizations in the region that are based on different genders, unlike in other regions of Baranya where we can find associations for women (safeguarding of female interests, preserving traditions, spending free time). The network of small settlements and sparsely populated villages can be blamed for the lack of female associations. There are only a few women who are willing and able to organize efficient community work. Female mayors, deputy mayors and representatives in the small settlements of Ormánság are educated women with good organizing

ability, who are available for 24 hours a day. Other active women can be found in other organizations and associations, co-operating with men. It would be important to have strong civil organizations for treating the social problems of women with large families, several children, organizations that could provide efficient services in the fields of education, employment and way of living. Non-profit organizations in the European Community play an important role in the fight against exclusion from the society, discrimination and exclusion from the labour-market (becoming an enterpreneur, going back to work, coping with unemployment, non-profit developments). There are many non-profit organizations that were established by the initiative of self-governments with particular aims.

Several tender sources are available for self-governments only if they submit a common tender with a civil organization which shows that the tender is supported by the local society.

This system motivated self-governments to found civil organizations and associations. One of the mayors says: *'When the budget of the self-government was reduced and there were tender-sources for civil organizations, we founded one and submitted a tender. We used that money to buy and renovate a house for a community center'* (2). It is frequent that the members of the self-government are also members or even leaders of civil organizations, but in the case of small settlements it is sometimes the result of the fact that there is nobody else who would undertake this job. There are only a few people who are not only willing to work for their local community but also have the knowledge and qualification that is needed. One of my interviewees says about this problem: *'There is only the headmaster and a few other people in the village I can co-operate with'* (3).

We could say that in the life of small villages the activity of civil organizations and associations complement the work of self-governments and create the possibility to be efficient in fields where they could not be successful because of the lack of financial sources. These organizations act as connecting links between public life and the economy in operating local sources of power. However, the co-operation of women and the safeguarding of interests at different levels of female society is not present yet in the public life of Ormánság.

I pay special attention to the most important non-profit civil organization of the region, the 'Ormánság Foundation' which was established in 1990. During its activity it has worked out several regional-development programmes which aim-- to revive the economic sources of Ormánság and to restore a harmonic coexistence of land and people. The leader of the foundation says: *'The foundation had many failures because we started everything before others. The projects we started were enterprises with financial risk. The marketing environment did not yet exist which later helped similar initiatives'* (1). These initiatives included organic stock-farming, organic farming, carpet weaving and a tree-nursery growing fruit trees which are typical of the area. This project is still the most important one of the foundation. Besides integrating the most disadvantageous Gypsy population into production, another important field of the foundation is to make studies about the possibilities of development.

The present fruit-tree project is part of an action plan made by the local rural developing community of LEADER. The different projects of the foundation would give opportunities for both genders, but its operation is restrained.

5. SUMMARY

After the political transformation, social-economic changes opened a way towards public democracy both in politics and in civil life, making it possible that matters concerning women and the relation of genders could be part of public debates. Gender-based geographical studies also aim at this, revealing the connection between regional inequalities and the division of power of the genders. The aim of my research was to study the connection of unequal male-female relation and a disadvantageous region on the level of local decision-making. The fact that we can find a higher ratio of female leaders in regions with disadvantageous, small settlements indicate a close connection between regional inequalities and the relation of genders. Among the reasons there are 3 important ones I want to draw attention to:

- The community of a small settlement, with its small size and basically personal-level problems function as a family and female mayors can extend their traditional woman-role to the whole settlement.
- In the case of small settlements personal acquaintance demolishes the traditional prejudices linking to unequal leadership qualities of the genders. Their own experiences are more important for local voters than to elect the leaders of their village on the basis of the stereotypes of male-female politicians.
- And at last the question of authority: The smaller the settlement is, the smaller the power the self-government has over its environment. Men abandon these positions and leave them for women and they are in leading positions of self-governments with greater power, like towns, cities, districts of the capital.

The example of Ormánság proves that female participation in local politics is varying according to the settlements. The ratio of women in local self-governments, civil organizations and public life can be different even in settlements with similar population and geographical features. The determining factor of the participation is local society which reproduce the unequal connection of genders in disadvantageous regions. To achieve equal chances between the genders, such favourable conditions must be created which can ensure a higher ratio of female activity in decision-making and settlement development, where it is possible for both genders to harmonize

private and public life and to have an equal access to different services. It is important especially for women who are more burdened because of the traditional female roles, like bringing up their children and keeping the house.

6. REFERENCES

- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. 2007: *Változó falvaink. A magyarországi falvak típusai a harmadik évezred elején.* Tér és Társadalom. XXI. évf. 3. sz. pp. 1-29.
- BERÉNYI I. – DÖVÉNYI Z. 2005: *A falusi térségek földhasználata és az EU csatlakozás.* In: A földrajz dimenziói. Tiszteletkötet a 65 éves Tóth Józsefnek. Szerk.: Dövényi Zoltán – Schweitzer Ferenc. MTA Földrajzi Kutatóintézet, Budapest, pp. 171–184.
- G. FEKETE É. 2001: *Innovációk a kistérségi fejlesztésben.* Tér és Társadalom. XV. évf. 3-4. sz. pp. 40-54.
- HOVEN – IGANSKI B. VAN 2000: *Made in the GDR. The Changing Geographies of Women in the Post-Socialist Rural Society in Mecklenburg-Westpomerania.* Utrecht/Groningen.
- JOÓ M. 2005: *Simone de Beauvoir és a poszt-szocialista helyzet.* In: Házastárs? Munkatárs? Vetélytárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon. Szerk.: Palasik Mária és Sipos Balázs. Napvilág Kiadó, Budapest, pp. 39–54.
- KOVÁCS D. – KOVÁCS K. – VÁRADI M. M. 2006: *A nők helyzete vidéken – vidéki nők.* A Falu. XXI. évf. 3. sz. pp. 43–53.
- KISS G. 1937: *Ormányság.* Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Budapest
- LEHMANN H.- POLONYI G. 2004: *Egy kérdőíves felmérés tapasztalatai.* In: *Életpályák és mozgásterek: nők a helyi közéletben.* Kutatási összefoglaló. Szerk.: Sáfrány Réka. Magyarországi Női Alapítvány, pp. 9–27.
- LÉVAI K.-KISS R.1999: *Nők a közéletben. Parlamenti és Önkormányzati választások, 1998.* In: Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. Szerk.: Pongrácz Tiborné- Tóth István György. TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Budapest, pp. 40–50.
- LITTLE J. 2002. *Gender and Rural Geography. Identity, Sexualiti and Power int he Contryside.* Persaon Education. Harlow England.

- McDOWELL L. 1993: *Space, Place and gender relations: Part I. Feminist empiricism and the geography of social relations*. Progress in Human Geography 17(2). pp. 157–179.
- PITTLIK T. 2000: *Női életutak: „sikeres nők” Sellyén. Településszerkezet- Társadalomszerkezet. Rendszerváltás és helyi társadalom*. (Tanulmányok) Szerk.: Schadt Mária. Univetsity Press, Pécs, pp. 61–70.
- SCHADT M. 2000: *Rendszerváltás, változó nőideálok Településszerkezet- Társadalomszerkezet. Rendszerváltás és helyi társadalom (Tanulmányok)*. Szerk.: Schadt Mária. Univetsity Press, Pécs, pp. 53–60.
- SZÖRÉNYINÉ K. I. 2001: Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel. Tér és Társadalom. XV. évf. 2. sz. pp. 71-85.
- TIMÁR J. 2004: *Eltérő települési adottságok, közös női sorsok*. In: *Életpályák és mozgásterek: nők a helyi közéletben*. Kutatási összefoglaló. Szerk.: Sáfrány Réka. Magyarországi Női Alapítvány. pp. 29–47.
- TIMAR J. 2007: *Gender studies in the gender-blind post-socialist geographies of East-Central Europe*. Belgeo. 3. pp. 349–366.
- WOMEN AND GEOGRAPHY STUDY GROUP 1997: *Feminist Geographies: Explorations in Diversity and Difference*. London: Longman.

APPENDIX

List of interviewees:

	Sex	Time of birth	Qualification	Profession job	Marital status	Number of children
(1)	female	1963	secondary school	depot-manager part-time mayor	married	2
(2)	female	1963	three college diplomas	full-time mayor	widow	2
(3)	female	1948	college	full-time mayor	married	2
(4)	female	1963	college	mayor	divorced	2
(5)	female	1954	University of Law	leader of a region-	married	2

				developin programme		
(6)	male	1956	university	part-time mayor, employee of a foundation	married	2
(7)	male	1938	university	part-time mayor, individual farmer	married	2
(8)	male	1976	college	mayor	single	–
(9)	male	1948	secondary school	individual enterproneur	married	2
(10)	male	1952	college	office leader	married	1

A DEMOGRÁFIAI ERÓZIÓ ÉS TERÜLETI DIFFERENCIÁI SOMOGY MEGYÉBEN 1970-2007

KERESE TIBOR¹

1. BEVEZETŐ

Somogy a Dunántúl legnagyobb, de legritkábban lakott megyéje. Országos viszonylatban is a 4. legméretesebb, népességszámában viszont csak a 13. A Balatontól a Dráváig elterülő lankás vidéket elfoglaló, a Dél-dunántúli régió nyugati bő harmadát adó térség mindig is hazánk egyik fejletlen, ritka térstruktúrájú része volt. Ezen jelentősebben a dualizmuskori modernizáció és a szocialista fejlesztések sem tudtak változtatni. Sőt a népsűrűség ma is mindössze fele az országosnak, amivel magasan, vagy inkább mélyen a legritkábban lakott megye címet mondhatja magáénak. Demográfiájában hosszú ideje az országos átlag alatti természetes szaporodás és többnyire negatív vándorlási egyenleg szerepel, így ezen a téren alig várható változás. Napjaink területi fejlődésében, térszerkezeti átrendeződésében való érvényesülés, nagyban függhet a térség demográfiai viszonyaitól is. A gazdaság és a népesedés kölcsönhatása ugyanis erősödik, és a népességszerkezet torzulása egy idő után a gazdasági felzárkózás gátja lehet (TÓTH J. 1992). A népesség elöregedése, vagyoni és szellemi szegregálódása mellett ez annak is köszönhető, hogy a migráció épp a területi kiegyenlítődéssel szemben, így a tartósan kibocsátó területek humán erőforrásai a legdinamikusabb népesség elvándorlásával legyengülnek (EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 2003). A folyamat a hátrányos gazdasági struktúra konzervációjához, ezen keresztül a lemaradás fokozódásához vezethet.

A XX. századvég rendszerváltozása még jobban kiélezte a területi különbségeket Magyarországon, ami természetesen a népmozgalomban is nyomott hagyott. A nyolcvanas évtizedben a demográfiai átmenet 4. szakaszába léptünk, és addig dinamikusan növekvő népességünk 1980-tól csökkenésbe ment át. Ezt a tendenciát különböző negatív folyamatok erősítették, és 4 ezrelék körüli fogyással Magyarország az egyik leggyorsabban csökkenő népességű európai ország lett. Az EU-n belül csak Bulgária és a Balti államok „büszkélkedhetnek” hasonlóval. Népeségkutatóink a területi reprodukció hiányát már csak a bevándorlással látják megoldhatónak (HABLICSEK L. – TÓTH PÁL P. 2001).

Megváltoztak a népesség területi elhelyezkedését befolyásoló belső vándorlás tendenciái is. A hatvanas évektől csökkenőben lévő mobilitás 1994-ben érte el mélypontját, azóta viszont lassú emelkedés figyelhető meg (ILLÉS S. 2002). A területi folyamatokban Budapest centrum szerepének reformkor óta szinte töretlen növekedése a XX. századvég felé közeledve tovább erősödött. Csak a

---

¹ Kereses Tibor doktorandusz - PTE Földrajzi Intézet Földtudományok Doktori Iskola

népesség ezt kísérő koncentrációja a közigazgatási terület helyett a fővárost övező településekbe irányult, létrehozva a ma már milliós agglomerációs övezetet. Az államszocializmus éveiben jellemző ipari tengelybe tartó országos migráció a nehézipar csődje miatt megtorpant. A nagytárségi vándorlások fő célterülete a fejlett nyugathoz közeli, így tőke és innovációs kapuként működő Észak-Dunántúl lett. A régiókon belül a nagyobb vidéki városok körül is kifejlődő agglomerációs gyűrűk váltak a migráció relatív nyerteseivé. Települési szinten az általános faluból városba áramlás jelentősen lassult, sőt visszafordult. Először a szuburbanizációs folyamatok megjelenésével a városközeli falvak lettek a lakóhelyváltás új kitüntetett célpontjai, a kilencvenes évek közepétől azonban a rurális térségek falvai is pozitív vándorlási egyenleggel rendelkeztek. Ez a dezurbanizáció megjelenését bizonyítja, igaz ez jórészt a leszakadó rétegek városokból menekülésével függhet össze (DÖVÉNYI Z. 2007).

A nemzetközi migráció ezzel szemben felerősödött, így az 1956-ot követő exodus utáni csaknem három évtizedes zártság után új elemként jelenik meg demográfiai folyamatainkban. Ennek statisztikai figyelemmel kísérése csak az ezredforduló óta történik, így közvetett adatokból következtethetünk mértékére. Ilyen például a schengeni határok bevezetéséig a határforgalom egyenlegének megvonása, vagy a regisztráció nélküli népesség előszámítási adatbázisok és a tényleges népszámlálások közti különbség összevetése, mely – a statisztikai felvételezés hibalehetőségeitől eltekintve – a nemzetközi vándorlás értékét adja (HABLICSEK L. 2004). Utóbbira alapozva az 1990-es népszámlálásnál országosan jelentkező mintegy 192 ezer fős negatívumot a nyolcvanas években egyre erősödő, a rendszer által soha be nem vallott ellenőrizhetetlen illegális kivándorlásnak tulajdoníthatjuk, melyet zömmel a szomszédaink felől 1988-tól meginduló bevándorlás 196 ezer fős többlete ellensúlyozott 2001-re. Ha viszont a hibalehetőséget is mérlegeljük, az eltérés összefügghet az 1990-es népszámlálás átlagosnál nagyobb mértékű alulszámolásával is, melyet a 2001-es népszámlálás csak korrigált. Az alulszámolást részben a statisztikai felvételezés többlettől eltérő minőségű végrehajtása, részben az emberek átlagon felüli bizalmatlansága is okozhatta. A két tényező valószínűleg együtt hozta létre a 90-es hiányt, melyben az országos népességkutatások a nemzetközi vándorlásnak kb. 80%-ot tulajdonítottak (HABLICSEK L. - TÓTH P. P. 1995). Mindenesetre a 2002-ben Magyarországon tartózkodó 116 ezer külföldi állampolgár jelentős része a kilencvenes években érkezett hozzánk. Ha ehhez hozzávesszük az időszakban magyar állampolgárságot kapott bő 100 ezer főt, a 2001-es 196 ezer többlet magyaríthatóvá válik. Mindkét csoport területi megoszlása erősen főváros centrikus, emellett az Alföld emelhető ki jelentős migrációs célterületként (DÖVÉNYI Z. 2005). Somogy megye a Balatonnak és a nyugodt rurális környezetnek köszönhetően közepes érdeklődésre tart számot, ami 3-4 ezer fő külföldi bevándorlót jelenthet.

A változó országos tendenciák ellenére az ezredforduló körüli évek somogyi demográfiájában továbbra is a negatívumok érvényesültek. Az 1997-es OTK a legnagyobb népességdeficitet éppen Somogy megyében prognosztizálta a 2000-2010-es évekre. Ez ugyan a jelen állás szerint kissé más-

képp alakul, de tény, hogy a megye népmozgalmi mutatói az ezredfordulón is gyengébbek voltak az országos átlagnál (KURUCZ G. 2002). Az egyik legerősebb természetes fogyási érték mellett a központi régió és a szomszédos Baranya, Zala megyék felé irányuló vándorlás is apasztja népességét (HORVÁTHNÉ TAKÁCS I. 2008). A megyén belüli regionális különbségekre jellemző, hogy a 2001-2021 közötti előreszámítások szerint Somogyban 5 kistérség erősen, 4 mérsékeltén csökkenő népességet mutat, s csak a siófokit jellemzi növekedés (HABLICSEK L. 2007).

A jóval komplexebb gazdasági, életminőségi folyamatok értékelése korábban sokféle módon történt, de az ezredfordulón a területfejlesztés intézményesülésével a kistérségek fejlettsége hivatalos mutatószámot is kapott. A „területfejlesztési támogatások és a decentralizáció elveiről, a kedvezményezett térségek besorolásának feltételrendszeréről” szóló 24/2001.sz. (IV. 20.) OGY határozat értelmében – a 19 jellemzőből számított komplex fejlettségi mutató alapján – Magyarország 40 leghátrányosabb helyzetű kistérsége közül négy található Somogyban. Ezek a tabi, a csurgói, a barcsi és a lengyeltóti. Ezek még viszonylag jobb helyzetben vannak a régiós társ megyék szintén négy, Somogy keleti határa mentén húzódó térségéhez képest, melyek valóban a sereghajtók közé tartoznak (sellyei, szigetvári, sásdi, tamási). A legújabb 67/2007. (VI. 28.) OGY határozat már 32 változót használ kistérségeink árnyaltabb besorolásához. Az ez alapján született 311/2007. sz. (XI. 17.) Kormány Rendelet szerint Somogy kistérségeiből a csurgói, barcsi, lengyeltóti és az újonnan létesült kardarkúti a „komplex programmal segített 33 leghátrányosabb” közé került. Továbbá a 47 „leghátrányosabb” helyzetű közé tartozik 46.-ként a tabi, míg a tőle alig eltérő nagyatádi 48.-ként épphogy lemaradt erről a kategóriáról. Utóbbi a marcali és a megyeszékhelyet magába fogadó kaposvári térséggel együtt országos átlag alatti mutatójával a „hátrányos helyzetű” csoport tagja. A 3 fokozatú hátrányos helyzetű kategórián felül – az országos átlag felettiek közül – a 11 „átmenetileg kedvezményezett” kistérség közé került a fonyódi és a balatonföldvári. A megye és a régió északi csücskén fekvő siófoki kistérség viszont kiemelkedő fejlettségével a pécsit is megelőzve az országos élmezőnybe sorolódott – a főváros, a 8 agglomerációs, a 2 észak-dunántúli és a 3 észak-balatoni után – az előkelő 15. helyre.

A törvényi besorolás két időpontja között FALUVÉGI A. (2004) 40 változóra épülő faktoranalízis alapján 5 kategóriába sorolta Magyarország kistérségeit. Eredményeinek Dél-Dunántúli vonatkozásai szerint a Somogytól némileg távolabb fekvő, de a régióközpontot magába foglaló pécsi jelenti az egyetlen gyorsan fejlődő pólust a régióban. Igazán dinamikus kistérsége a megyének tehát nincs, csak a megyére ható szomszédos régiók közül az északnyugaton határos keszthelyi, valamint az északkeleten határos balatonalmádi és balatonfüredi tartozik ide. A közepes dinamikát felmutató „fejlődő” csoporthoz kerültek a Balatonpart kistérségei, a régió harmadik megyeszékhelyével, Szekszárdal együtt. Somogy pólusának – Kaposvár környékének – a keleti folytatásában fekvő Dombovár térségével együtt csak a harmadik „felzárkózó” kategóriában jutott hely. A nagyatádi, marcali,

barcsi és tabi kistérségek mellett – az egykor Somogyhoz tartozó – Szigetvár környéke adja a „stagnáló”, míg a csurgói, lengyeltóti, és a Somogygal keleten határos sellyei, sásdi, tamási, enyingi a „le-maradó” csoportot.

Mindegyik besorolás közös jellemzője, hogy Somogy öt kistérsége a megye keleti határának jelentős részét képező baranyai-tolnai kistérségekkel – mintegy gyűrűbe fogva a Kaposvár-Dombóvári agglomerációt – kirajzolják a Dunántúl legnagyobb összefüggő gazdaságilag fejletlen, leszakadó zónáját. Mikroszinten vizsgálódva sem jobb a helyzet, hiszen a 244 közül 160 település került a kiemelt támogatásban részesülők körébe, ami 2/3-os aránynak fele meg. Ezzel 4. helyen áll a megye a hátrányos helyzetű települések számát, arányát és az ott lakó népesség arányát tekintve is (FALUVÉGI A. 2003). Mindez egybevág a humánfejlettségi mutató számítások (Human Development Index - HDI) eredményeivel is, melyek a harmadik-negyedik leggyengébb megyévé sorolják Somogyot (CSITE A. – NÉMETH N. 2007).

Időközben közigazgatási változások is érintették a megyét, melyek a két új város és egy új kistérség megjelenésében testesülnek meg. Előbbi a városhiányos térségek nagyobb községeinek várossá nyilvánításai sorába illeszkedik, utóbbi az ország területi igazgatásának politikai indíttatású további szétaprózásába (TÓTH J. 2004). A kaposvári kistérség nyugati szélén előbb 2001-ben Nagybarjom lett város, majd ezt 2007-ben követte Kadarkút várossá nyilvánítása. 2008-ban a két új város és a kaposvári kistérség nyugati harmadának községei kiváltak az addig területileg elég nagy, de a kaposvári agglomerációt a külső gyűrűig többé-kevésbé lefedő területi egységből. Ezzel érdekes helyzet állt elő, hiszen a megyeszékhely közigazgatási határával közvetlenül érintkező három szuburbanizálódó község is átkerült egy másik statisztikai tervezési kistérség terébe, melynek alig 3000 főt számláló – tömegközlekedéssel elérhetetlen – adminisztratív központja 20-25 kilométerről gyakorlatilag nulla vonzást gyakorol rájuk. A természetes agglomerációs központ viszont – mellyel szinte együtt élnek a szomszédságában fekvő községek – egy másik kistérség része. Persze ezeknek a határoknak messze nincs olyan elválasztó szerepük, mint egykor a megyehatároknak, de az agglomeráció egységes fejlesztését mindenképpen megnehezíti, hogy a vonzáskörzet harmada esetleg „más terveket szövöget”.

Somogy tehát összességében mind a demográfiai, mind a gazdasági jellegű területi folyamatokban szinte mindvégig vesztes volt, és ez a negatív tendencia napjainkban is megfigyelhető. Jelen évtized folyamatai – különös tekintettel az intézményesülő területfejlesztéssel beinduló központi támogatások és az EU csatlakozás után egyre bővebben áramló uniós fejlesztési források – újabb változásokat hozhattak a demográfia területi folyamataiban. Bár a népesség összességében csak késéssel reagál a reálgazdaság változásaira, a migrációs döntésekbe elég hamar beépülnek a fejlődési dinamikában meglévő területi különbségek. A 2008-ban Magyarországot is elérő világválság a gazdaság újabb irányváltását vonhatja maga után, ami új korszakot nyithat a népesedési folyamatokban. A végbement közigazgatási változások is szükségessé teszik a megye demográfiai folyamatainak átte-

kintését, illetve újraszámítását. Közleményünkben a Balatontól a Drávaig elterülő, különös térszerkezetű Somogy megye 1970 és 2007 közötti demográfiai változásainak területi differenciáit vázoljuk fel a legújabb közigazgatási beosztás szerint, és rámutatunk a népességváltozás dimenzióinak megyei tendenciáira.

2. MÓDSZER

Elemzésünkben a megye népmozgalmi adatait vetettük össze az országos, illetve más megyék hasonló mutatóival. A megyén belüli differenciák és azok időbeli fejlődésének bemutatásához az 1970 és 2007 közötti időszak dekádonkénti évi átlagos természetes szaporodását és vándorlási különbözetét grafikus módszerrel hasonlítottuk össze az egyes településtípusok között. A típusonkénti átlagok mögött még mindig nagy területi különbségek lehetnek, így az összehasonlítást elvégeztük Somogy kistérségeire is. Az adatok forrásául 1970 és 2001 között a 2001. évi Népszámlálás településsoros népmozgalmi táblázatai szolgáltak. A 2001-2007 év adatait a KSH települési adatbázisai alapján számoltuk.

Problémát jelentett, hogy a népszámlálási adatokban a nemzetközi vándorlás is realizálódik, míg a T-Star csak a belföldi vándorlási különbözetet tartalmazza. Az ezredforduló utáni évek nemzetközi vándorlási adatára csak megyesoros adatokat tudott biztosítani a KSH. Hogy megőrizzük adataink metodikai folytonosságát, kísérletet tettünk a nemzetközi vándorlások 2001 utáni területi becslésére. Ezt HABLICSEK L. (2004) fentebb már hivatkozott megállapítására alapoztuk, mely szerint a regiszteralapú népesség előreszámítási adatbázisok és a tényleges népszámlálások különbsége – a statisztika hibalehetőségeit figyelmen kívül hagyva – a nemzetközi vándorlás értékét adja. A KSH előreszámítási adatbázisának 2000. év végi lakónépesség adatát vetettük össze a 2001. februári népszámlálás lakónépességével, így meghatározva a települések nemzetközi vándorlását az ezredforduló előtt. Feltételezve, hogy az ezredforduló utáni nemzetközi vándorlási irányok nem módosultak, a korábbi adatok arányai alapján osztottuk le a 2001-től már nyilvántartott megyei nemzetközi vándorlási különbözetet a települések szintjére. Hogy a folyamatok 2001 utáni esetleges változásait is figyelembe tudjuk venni, a 2005-ös mikrocenzus településenkénti népességkorrekciójával átlagoltuk a saját előreszámításunk adatait, így remélve a valóságot leginkább megközelítő nemzetközi vándorlási adatot.

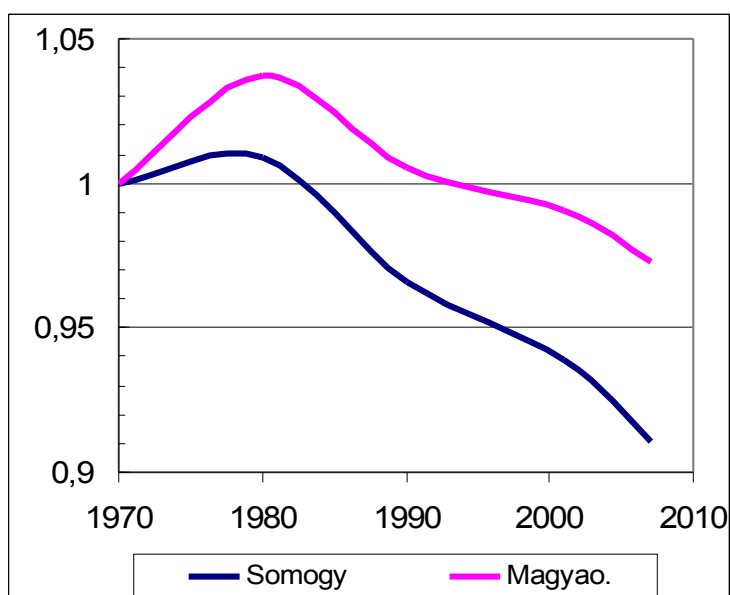
A T-Star belföldi vándorlási adatait a nemzetközi vándorlási különbözet becsült értékével korigáltuk. Az adatsorokból a legújabb kistérségi beosztás illetve településtípus szerinti aggregálást végeztünk. A népmozgalmi mutatók grafikus ábrázolásával szemléletessé tettük a folyamatokat.

3. EREDMÉNYEK

3.1. Somogy népmozgalmi tendenciái országos összehasonlításban

Somogy megye demográfiai átmenete az országoshoz hasonlóan az 1980-as évek elejére tehető (1. ábra). Előtte – a növekvő népesség szakaszában – Somogy lakossága az országosnál lassabban emelkedett, a nyolcvanas évektől viszont azt meghaladó ütemben fogyott.

1. ábra. Somogy megye népességváltozása az országoshoz viszonyítva 1970-2007 (1970=1)

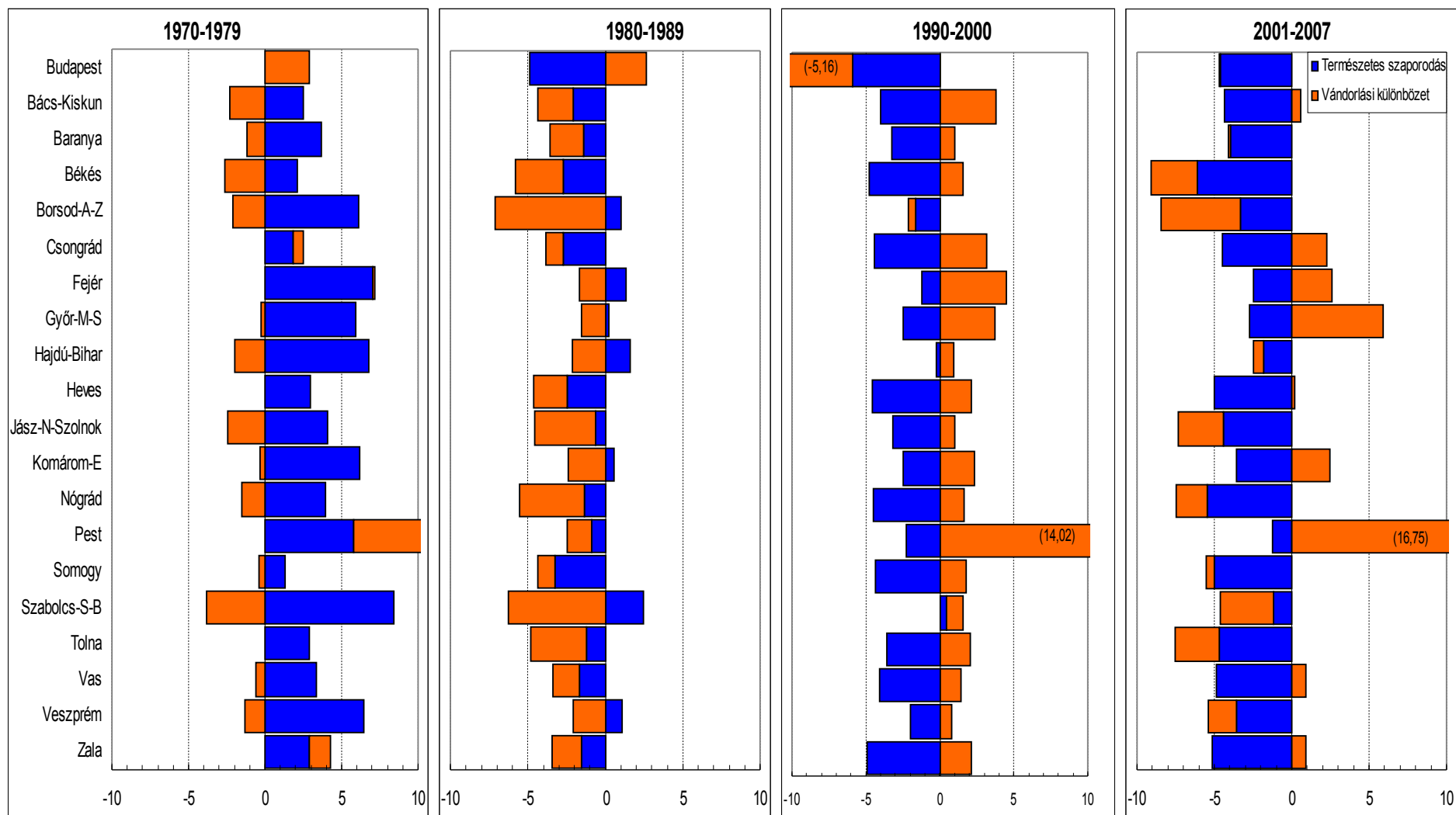

A népességsökkenés oka lehet a születéseknél magasabb halálozási arányból fakadó természetes fogyás, és a negatív vándorlási különbözet. Más megyékkel összevetve Somogy a legalacsonyabb természetes szaporodást mutatja már a hetvenes években is, illetve kimagaslóan a legerősebb fogyás jelentkezik a nyolcvanas dekádban (2. ábra). A megye fogyását ekkor még csak a fővárosé múlja felül. Békés, Csongrád és Heves mutat még jelentős, 8 megye pedig mérsékelt ütemű fogyást. Ugyanakkor hét megyében még szaporodik a lakosság. A kilencvenes években tovább fokozódott ugyan Somogy természetes fogyása, de értékét Budapest mellett már Békés, Csongrád, Heves, Nóg-

rád és Zala megye is kis mértékben felülmúlta, valamint további 5 megközelítette. Természetes szaporulattal már csak Szabolcs-Szatmár megye rendelkezett az ezredforduló előtt. 2000 után a fogyási ütem újabb növekedésével sikerült megyénknek „javítani”, így a kiugróan „vezető” Békés, a biztosan második Nógrád és a dobogós helyét orrhosszal őrző Zala mögött Hevessel harcol a 4. helyért. Eközben már csak Fejér, Győr-Sopron, Hajdú-Bihar, Pest és Szabolcs mutat mérsékelt reprodukciós hiányt. A természetes fogyás tendenciáira tehát az országoshoz hasonló irányok a jellemzők Somogyban, de annál előbb és erősebb mértékben jelentkeztek a negatív folyamatok.

A migrációban érdekes jelenség, hogy a nyolcvanas években minden megye negatív, míg a kilencvenesben – Borsodot kivéve – pozitív vándorlási egyenleget mutat, ami a bevezetőben már tárgyalt – nemzetközi vándorlás vagy statisztikai hiba – problémakörbe tartozik. Mindenesetre a statisztika szerint Somogyot – a kilencvenes éveket leszámítva – kismértékű elvándorlás jellemezte. Az ipari tengely erőltetett iparosításától érintetlen Somogyországban az elvándorlás mértéke jópár megyénkhez képest mérsékelt volt, és a kilencvenes évek aktívuma is nagyjából átlagosnak tekinthető. Napjainkban hét megye is jóval erősebb elvándorlási értékkel rendelkezik, melyek közül 5 a Dunától keletre található.

2. ábra Budapest és a megyék dekádonkénti átlagos évi természetes szaporodása és vándorlási különbözete 1970-2007

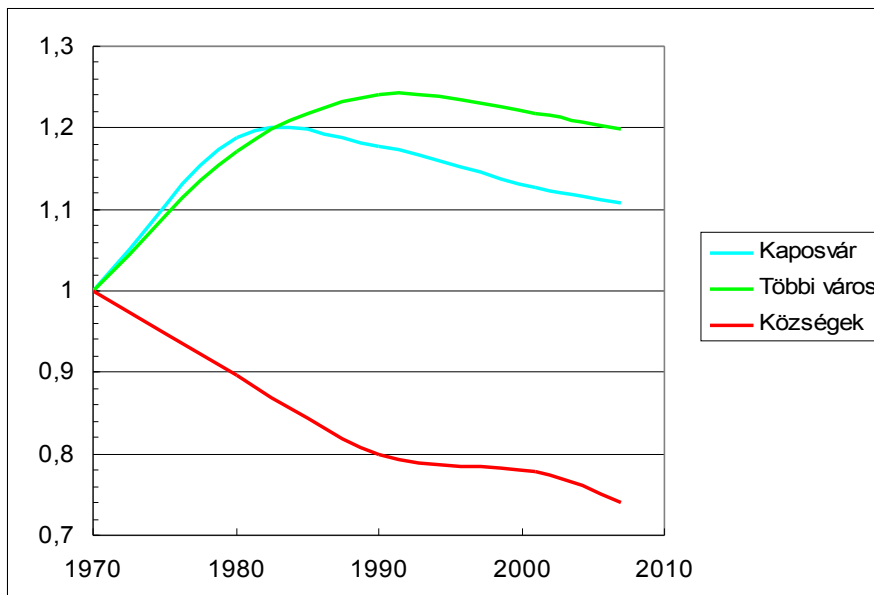

Forrás: KSH

3.2. Népmozgalmi tendenciák településtípusonként

A települések egyes típusai szerint vizsgálódva megállapíthatjuk, hogy a megyeszékhely és a többi somogyi város népességváltozása kis különbséggel, de hasonlóan alakult a vizsgált időszakban (3. ábra). Kaposvárnál előbb következett be a népesség csökkenő tendenciája, így a korábbi nagy lendületből származó 20%-os növekményének felét elvesztette napjainkra. A többi város átlagában a nyolcvanas évek végéig tartó növekedés után mérsékeltebb visszaesés következett be. A vizsgált korszakra így 20%-os növekmény adódik, ami mögött természetesen nagy szórások lehetnek, természetesen a balatoni városok javára (KERESE T. 2005). A községek össznépessége végig lejtőn van, fogyatkozásuk csak a kilencvenes években mérséklődik, majd napjainkban ismét gyorsulóban van. Ezzel együtt lakosságuk mintegy negyedét veszítették el 1970 óta. A városok összegéhez hasonlóan természetesen itt is nagy különbségek lehetnek az egyes falvak között, melyek egy másik vizsgálat tárgyát képezhetik.

3. ábra Somogy megye településtípusainak relatív népességváltozása 1970-2007

Forrás: KSH

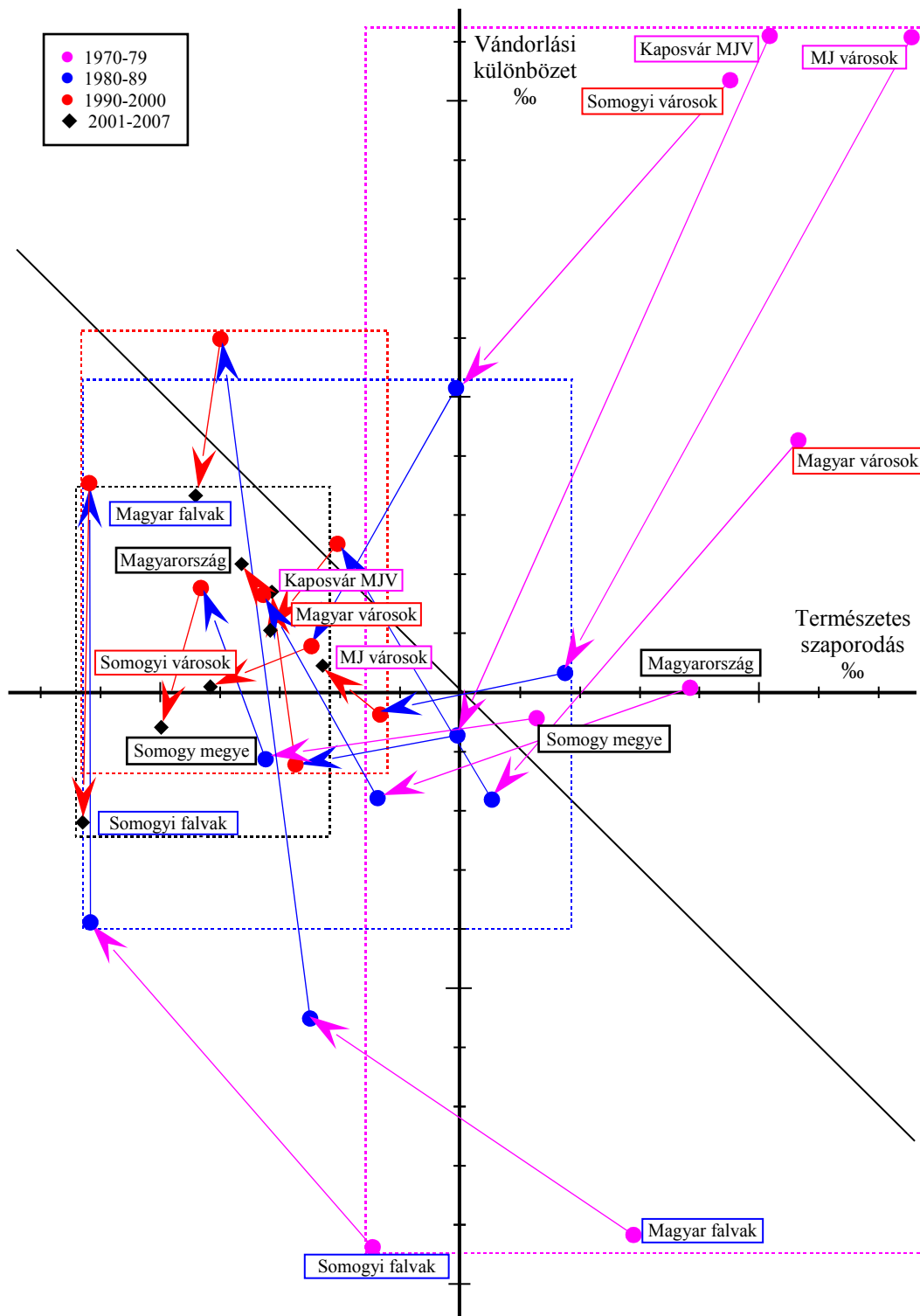
Az egyes településtípusok megyei és országos népmozgalmi tendenciáit a 4. ábrán szemléltettük. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az azonos településtípusok somogyi és országos címkéit azonos színnel jeleztük. Az évtizednek megfelelő színű halvány keret jelzi az adatok szóródását, amelynek méretéből és eltolódásából következtethetünk az általános tendenciákra is.

A grafikonon látható tendenciák az alábbiakban foglalhatók össze. A természetes szaporodás folyamatosan tolódik a negatív irányba a somogyi falvakat kivéve minden településtípusban. Bár az eltolódás egyre kisebb mértékű, ez az ábrázolt adat ráta jellegéből fakadóan mégis gyorsuló természetes fogyást takar. A vándorlási különbözetben a hetvenes évtizedre jellemző szélsőségek jelentősen csökkentek a nyolcvanas évekre. Az erős vándorlási többlettel rendelkező városok és a hiánnyal küszködő falvak is a tengely felé mozdultak el. A kilencvenes évtizedben aztán fordulat következett be a migráció településtípusonkénti irányában. A népesség a falvak és a kisebb városok irányába fordult, miközben a nagyvárosok kismértékű migrációs veszteséget szenvedtek el. Itt kell megjegyeznünk, hogy az ezredforduló előtti két évtized adataiban az 1990-es népszámlálás már említett esetleges alulszámálása és a minden bizonnyal erősödő nemzetközi vándorlás is megjelenik. Az ezredforduló után azonban mindegyik településtípus egyenlege a pozitív tartományba került, amit Budapest nullszaldója mellett már csak a nemzetközi vándorlás többletével magyarázhatunk. Persze ez nem azt jelenti, hogy a bevándorlók célpontja a vidék lenne, hanem a jelentős részben Budapesten koncentrálódó külföldiek az onnan vidékre települő magyarokat pótolták.

Az országos és somogyi tendenciákat összehasonlítva jól látható, hogy Somogy megye egésze és a somogyi települések természetes szaporodása is hasonló irányban változott, de minden korban rosszabb volt, mint az azonos kategória országos átlaga. Különösen a falvaknál már a hetvenes években is megfigyelhető természetes fogyás a szembetűnő. Ennek oka lehet, hogy főleg az átlagnál nagyobb mobilitású, szülőképes, fiatal korosztályok vándoroltak el, így a megye minden településtípusában a népesség reprodukciós képessége gyorsabban csökkent az országosnál, de ez leginkább a falvakat érintette. A másik ok lehet, hogy különösen a Dráva mentén az egykézés elterjedt volt már a XX. század elején is, így Somogy megye régóta az országosnál gyengébb szaporasággal rendelkezik. A természetes szaporodás csökkenése 1980 után már megáll, ami valószínűleg a roma etnikumnak köszönhető.

4. ábra. A természetes szaporodás és a vándorlási különbözet változása 1970-2007 Somogy megye és Magyarország településtípusaiban* az intervallumok évi átlagában

Forrás: KSH; * a 2007-es településbesorolás szerint

A vándorlásban már jelentősebb különbségeket lehet felfedezni. A megye egészének vándorlási hiánya az első dekádban országosan nem jellemző. Az akkori politikai viszonyok nem igazán tették lehetővé a nemzetközi vándorlást. A nyolcvanas években mutatkozó növekvő negatívum viszont a lazuló utazási szabályoknak köszönhetően felerősödő kivándorlás mellett, az 1990-es alulszámlálásnak is lehet köszönhető. A kilencvenes dekádban a somogyi vándorlás is többletbe váltott – nagyrészt a szocialista ipar leépítése miatt bekövetkező hazatelepülésnek köszönhetően – és Magyarország nemzetközi vándorlási egyenlege is pozitívan alakul a főleg keletről érkező külföldi bevándorlók következtében, illetve az 1990-ben kihagyott polgárokat is megtalálta a KSH. Az ezredforduló után aztán az országos vándorlási egyenleg kismértékű növekedésével ellentétben Somogyot ismét az elvándorlás jellemzi. A népesség jelenkori elköltözését okozhatja, hogy az ezredforduló körüli gazdasági fellendülés Somogyban kevésbé volt érezhető, és a megye gazdaságilag az egyik legelmaradottabb területté vált az országban. Ezen a területfejlesztési források sem tudtak jelentősen változtatni.

A településtípusokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a hetvenes években a megyeszékhely, hajszálra hozza a megyei jogú városok kiemelkedő többletét, majd a nyolcvanas években meginduló szuburbanizációs folyamatok nulla közelébe taszítják az egyenleget, mely Kaposvár esetében már némi elvándorlást jelent. Megjegyzendő, hogy emellett a város – a természetes szaporodás nullázódása miatt – már a fogyó népességű települések közé került, mely ekkor még csak Miskolcot, Tatabányát és Békéscsabát jellemezte a megyeszékhelyek közül (TÓTH J. 1993). A kilencvenes évek folytatódó elvándorlása után azonban Kaposvár hirtelen a pozitívba váltott a 2000-es években, ellentétben a többi megyei jogú város gyakorlatilag stagnálást mutató átlagával. Ezt semmiképp sem magyarázza a somogyi megyeszékhely gazdasági fejlődéséből fakadó vonzerő, hiszen időközben a város számos összehasonlításban a sereghajtók közé került. Sokkal inkább a somogyi vidék relatív elmaradottsága miatti újabb városba költözési hullám, valamint az újonnan létrehozott Kaposvári Egyetem drasztikusan felemelt hallgatói létszáma lehet oka a pozitív vándorlási különbözetnek, hiszen a jelentős számú idevonzott vidéki hallgató mellett a kaposvári fiatalok közül is kevesebben hagyják el városukat.

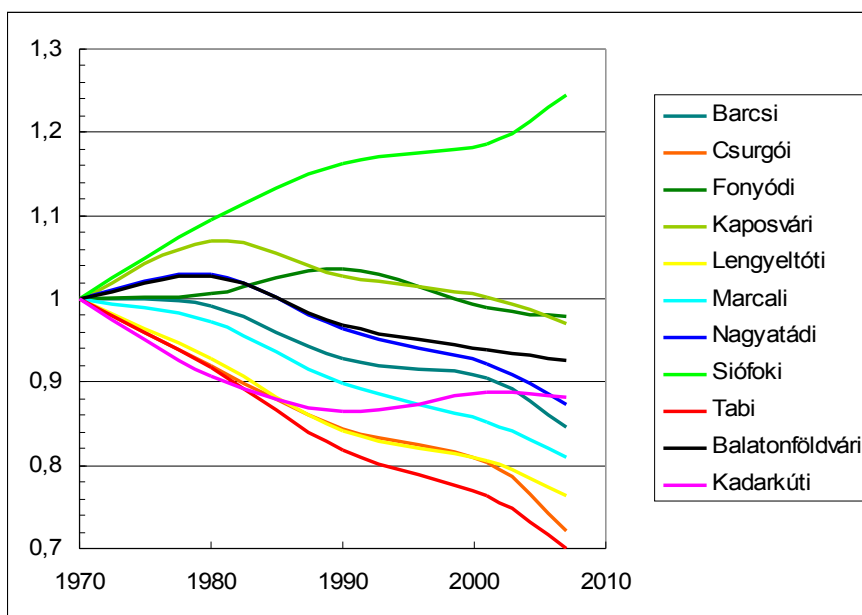
Az egyéb városok esetében kezdetben igen magas – a megyei jogú városokéval megegyező – vándorlási többlettel rendelkező somogyiak a csökkenő irányvonal ellenére a nyolcvanas években is inkább célpontjai a migrációnak, miközben a kisebb városok országos egyenlege fogyásba ment át. A kilencvenes években viszont újra a vándorlás célpontjaivá váló átlag magyar kisvárosokkal ellentétben a somogyiak továbbra is egyre csökkenő vonzerőkkel bírtak, mely az ezredforduló előtti évtizedben helycserét eredményezett, s már csak az országos átlagot alulmúló, éppen 0 fölötti egyenleget mutattak. Az ezredforduló után Somogyban folytatódott a stagnálás, viszont az országos tendencia negatívan mozdult el, de még mindig kismértékű többlettel rendelkeznek. A Somogyi kisvárosok korábbi kiemelkedő vonzerejét nagy valószínűséggel a Balatonpart okozhatta, mely mérsékelten minden bizonnyal napjainkban is fennáll, de a többi kisváros erősen negatív egyenlege jelentősen lefontja a megyei átlagot.

A legnagyobb változások a falvak esetében játszódtak le. Magyarország és Somogy községeit is erős elvándorlás jellemezte a hetvenes, de csökkenő mérték mellett a nyolcvanas évtizedben is, majd a kilencvenes években óriási pozitívumba váltottak át. Ez nemcsak a dezurbanizáció folyamatával magyarázható, hanem egyrészt azzal is, hogy a csődbe jutó szocialista nagyipar városokba költözött, de falusi gyökereit még megtartó munkaereje visszaáramlott a falvakba, másrészt a piaci ingatlanárakkal óriási szakadék keletkezett a városi lakások és a falusi házak árai között, így a lecsúszó rétegek menekülési útjává váltak az olcsó falusi települések. Az ezredforduló után, valószínűleg az államilag támogatott lakáshiteleknek köszönhetően ez a tendencia fékeződött ugyan, de országos szinten a falvak továbbra is pozitív egyenleggel rendelkeznek. Somogyban azonban újra a migráció vesztes települései lettek a községek, népességük ismét zömmel a Balaton és Kaposvár felé áramlik. Kaposvár és a falvak népmozgalmi mutatói tehát az ezredforduló előtt Somogyban is hasonló irányokat, de többnyire negatívabb értékeket mutattak, mint az országban, az egyéb városok viszont a Balatonnak köszönhetően kiemelkedő vándorlási többlettel rendelkeztek. Az ezredforduló után a változások iránya azonos volt az országgal, az eredményt tekintve viszont a megye egésze és a falvak tekintetében ellentétes vándorlási egyenleg figyelhető meg, mint az országos adatok. Az abszolút népességváltozás a hetvenes években a városok erőteljes növekedését és a falvak csökkenését jelzi. Utóbbiak országosan a kilencvenes években még némi növekedést is fel tudtak mutatni, majd az ezredforduló után újra csökkenésnek indultak, ezzel ellentétben a somogyi falvak össznépessége végig csökkenő, mely 2000 után újra gyorsuló tendenciával jellemezhető.

3.3. Népmozgalmi tendenciák kistérségi különbségei Somogyban

Ha a megye 11 kistérségének 1970-hez viszonyított relatív népességváltozását szemléljük (5. ábra), két dolog ötlük rögtön a szemünkbe. Az egyik, hogy egyedül a megye északkeleti csücskében elhelyezkedő síófoki kistérség népessége növekszik folyamatosan, a másik, hogy a kezdeti évek kivételével általánosan lefelé tartó tendenciákat a megye legújabb kistérsége, a kadarkúti töri meg. Alaposabb áttekintés után a következő népességfejlődési változatokat különíthetjük el.

5. ábra. Somogy megye kistérségeinek relatív népességváltozása 1970-2007

Forrás: KSH

Kiemelkedő népességdinamikájával önálló kategória a vizsgált korszakban végig erős növekedéssel jellemezhető siófoki kistérség. A dinamika eredményeként negyedével nőtt Siófok és környékének népessége a korszakban. A kaposvári és némi eltolódással a fonyódi kistérség is a kezdeti növekedés után lassú csökkenésbe kezdtek, mely összességében stagnálást eredményezett. A nagyatádi és a balatonföldvári szintén gyenge növekedéssel rajtolt 1970-ben, de a nyolcvanas évektől erős fogyásba mentek át, és kb. 10% körüli népességvesztés érte őket az elmúlt szűk négy évtizedben, nagyjából a megyei átlagnak megfelelően. A barcsi és a marcali térségek már a kezdeti évtizedben is némi fogyatkozást mutattak, miután az előzőkhöz hasonló meredekséggel csökkentek, így 15-20% közötti veszteséget halmoztak fel. A lengyeltóti, a csurgói és a tabi kistérségek népességváltozása végig erős csökkenéssel jellemezhető, aminek eredményeképp 20-30% közötti veszteséget szenvedtek el 1970-es népességükhöz képest. Kezdetben a vesztesékekkel tart a megye legifjabb térsége a kadarkúti is, sőt itt a legnagyobb a népességcsökkenés a hetvenes dekádban, de a nyolcvanas évektől lassult az ütem, majd a kilencvenes években irányt váltva még abszolút növekedést is fel tudott mutatni. Az ezredforduló stagnálása következtében a teljes időszakban valamivel 10% fölötti volt a népességvesztés.

A népmozgalom területi különbségeinek alakulását is érdemes volt vizsgálni, hiszen Somogy megye 11 kistérségének mutatói igen változatos képet mutatnak (6. ábra). A diagramm hasonló színkulccsal készült, mint a településtípusokat bemutató, csak a feliratok keretezése a hasonló demográfiai pálya szerint történt. A természetes szaporodás rátája itt is általánosan toródik a negatív irányba, de a Kadarkúti a kilencvenes évektől, a Lengyeltóti az utolsó korszakban már csökkenő mértékű

természetes fogyással rendelkeznek. Oka ennek a pozitív természetes szaporodási rátájú roma népesség magas és egyre növekvő arányában kereshető, de a kadarkúti kistérség esetében a szuburbanizációs folyamatok is felelősek lehetnek.

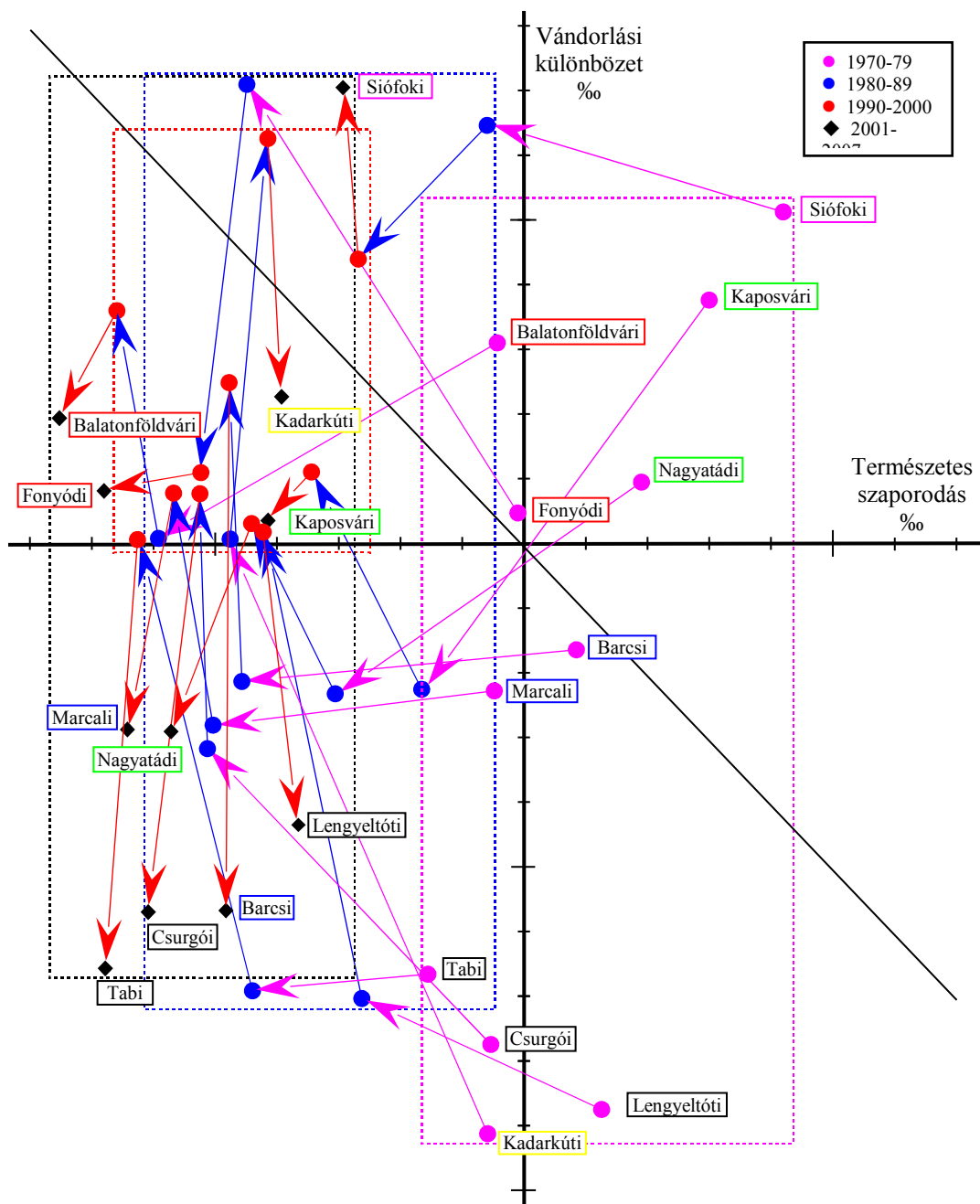
A vándorlási különbözetben itt nemcsak a hetvenes évtizedben figyelhető meg a természetes szaporodásnál jóval nagyobb szórás, hanem míg a településtípusok esetében ez fokozatosan csökkent napjainkig, addig a kistérségek esetében végig erős szélsőségek jellemezték a vándorlás egyenlegét. Csak a kilencvenes években látható egy szóródás-csökkenés elsősorban a negatív oldal eltűnésével, de az ezredforduló után újra visszaállt a közel -7 ezrelékes minimum, 2000 után tehát újra a szélsőségek jellemzik a térségi különbségeket. Az egyes kistérségek dekádok közti változásának iránya itt is kezdetben általánosan a szélsőségek csökkenése felé mutat, de itt mindig van egy-két kivétel, ami a szélső értékeket tartva sokkal szórtaabb tendenciákat eredményez. Ez a földrajzi elhelyezkedés és a fejlettségi különbségek különböző korszakokban változó népességvonzó és taszító hatásait jelezheti. Meg kell jegyezzük, hogy a két köztes intervallum, azaz a nyolcvanas és a kilencvenes évek vándorlási különbözetét a tényleges migrációs folyamatok mellett az 1990-es népszámlálás korábbiakban említett, többitől eltérő módszertana is – akár területenként eltérő irányban – befolyásolhatta, így a hivatalos adatokból levont következtetéseket némi fenntartással kell kezelni.

Mivel a természetes szaporodásban csak kisebb differencia lelhető fel, az egyes kistérségeket a vándorlási egyenlegben felismerhető hasonlóságok illetve különbségek szerint csoportosítottuk. Mindkét szempontból a legpozitívabb mutatókkal a megye északi csücskét elfoglaló siófoki kistérség rendelkezik az összes időintervallumban. Amellett, hogy a vándorlási egyenlege némi ingadozással, de végig erős többletet mutat, a természetes szaporodásban is a legjobb mutatókkal rendelkezik. Bár utóbbi a nyolcvanas évektől itt is fogyásba ment át, a legkisebb természetes fogyással rendelkező somogyi térség a siófoki. Ez összefügghet a vándorlásban megmutatkozó erős többlettel, hiszen a migrációban legnagyobb arányban elsősorban a fiatalabb kohorszok vesznek részt, melyek magasabb születésszámot eredményeznek. Még fontosabb, hogy a természetes fogyást bőven pótolja a nagymértékű bevándorlás, és a siófoki térség népességváltozása mutatja a legnagyobb pozitív értéket végig. Sőt, 2000 után egyedüli növekvő népességű kistérségként tarthatjuk számon Somogyban. Ennek okát könnyen magyarázhatnánk a balatoni idegenforgalom gazdaságélénkítő hatásával, de a dinamikát ma már sokkal inkább az okozhatja, hogy Siófok az országos térszerkezeti háló központi, sűrűbb textúrájú, magasabb fejlődési potenciállal rendelkező részének a délnyugati szélén található. Hazánk egyik legfejlettebb kistérségeként, kiváló közlekedési adottságai miatt is kevésbé kerül el a tőke, mint a többit, így a népességvándorlás egyik fő célpontja lett.

A másik két Balaton menti kistérség – a balatonföldvári és a fonyódi – bár közlekedés-földrajzilag hasonlóan jó pozíciókkal rendelkezik, de a fővárostól mért nagyobb távolságuk, és centrumaik kisebb mérete miatt is gyengébb vonzerőt jelentenek, így összességében jóval kisebb vándorlási többletet mutatnak. A szaporulatuk eleve negatívummal indul, és ma már a legerősebb természetes fogyás épp náluk mutatkozik. Utóbbinak oka lehet a nyugodt balatoni üdülővárosokat nagyobb arányban megcélzó idősebb korosztály, akik közül sokan a téliesített nyaralóba költözéssel a fiatal generáció lakásproblémáit segítenek megoldani. Megjegyzendő, hogy a teljes stagnálást jelző origó-

ból induló fonyódinak a nyolcvanas években volt egy látványosan kiugró vándorlási többlete, ami az összevont Boglárlelle városfejlesztési törekvéseivel függhet össze. Eközben a balatonföldvári mini térség vándorlása a nulla és a közepes többlet között váltakozott.

6. ábra: A természetes szaporodás és a vándorlási különbség változása 1970-2007 Somogy megye kistérségeiben az intervallumok évi átlagában.

Forrás: KSH; * a 2007-es kistérségi területbeosztás szerint

A megyeszékhely és hasonlóan a – megye sokáig harmadik fejlődési centrumát tartalmazó – nagyatádi kistérség átlag körüli hullámzó változást mutat. Miközben a kezdeti természetes szaporodás egyre inkább fogyásba megy át, a vándorlási különbözet szinkronban csökken illetve nő a két térségben. A szocialista megyeszékhely-fejlesztés következtében erős többlettel induló kaposvári a nagyatádival megegyező mértékű fogyásba megy át a nyolcvanas évek megtorpanásában, aztán a kilencvenesben mindkettő kismértékű többletet mutat. Az ezredforduló után a kaposvári nullszaldónál egy hajszállal jobb többletet, a nagyatádi viszont közepes veszteségbe zuhanva, a marcalival került egy szintre. Ezzel visszaállt a két kistérség közötti kezdeti 3 ezreléknyi különbség, de most már alacsonyabb szinten.

A másik két kiscentrum – a korábban járási székhely Marcali és Barcs – térségei nagyjából nulla körüli természetes szaporulattal, de már kis mértékű elvándorlással jellemezhetők a hetvenes években is. Mindkét térség vándorlási vesztesége a nyolcvanas évtizedre kismértékben növekszik, aztán a kilencvenesben főleg a barcsi esetében többletbe vált, hogy az ezredforduló után ismét veszteségbe menjen át. Különösen az addig jobb helyzetben lévő barcsi térség 5 ezrelékes mínusza feltűnő, amivel átkerült a legerősebb elvándorlású csoportba. Érdekes, hogy eközben a nyolcvanas évektől a természetes fogyás üteme marcali esetében csak minimálisan, a barcsi esetében viszont egyáltalán nem fokozódik tovább.

A hetvenes években a megye négy legnagyobb elvándorlási térségéből három – a kilencvenes évtized rövid nullszaldós korszaka után – ismét 5-6 ezrelék körüli vándorlási veszteséget mutat az ezredforduló utáni években. A tabi, csurgói és lengyeltóti kistérségek a kezdetit leszámítva mindegyik intervallumban a legrosszabb egyenleget mutatták, és az időközben idekerült barcsi térséggel együtt a megye degradálódó perifériatérségeit alkotják, népességfogyásuk évi 1% körüli ütemben zajlik. Nemcsak az erős elvándorlás jellemzi őket, hanem ehhez közel hasonló mértékű természetes fogyás is társul, bár utóbbi már nem változik jelentősen. Sőt érdekes színfolt a képen, hogy a lengyeltóti kistérség természetes fogyása még némileg csökkent is, amit a jelentős roma etnikum magasabb szaporodási ütemével lehet indokolni.

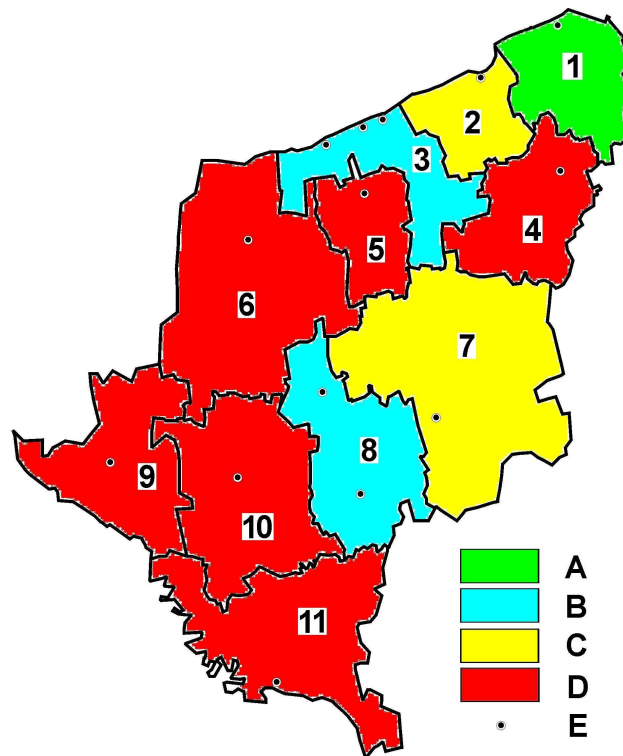
A legnagyobb volatilitást a kadarkúti kistérség mutatja. Míg a hetvenes években a legrosszabb demográfiai jellemzőkkel bírt – legnagyobb elvándorlás és bár kicsi, de második legnagyobb természetes fogyás – a nyolcvanas évekre már nullszaldóssá vált a vándorlása, majd a kilencvenes évtizedben a siófokit megelőzve a legnagyobb vándorlási többletet mutatta. Ez a fogyást is meghaladva abszolút népességnövekedést jelentett a fogyatkozó létszámú Somogyban. Az ezredforduló után ugyan a kiugró vándorlás csökkent, de még mindig a pozitív tartományban maradt, és a második legjelentősebb vándorlási célpont a megyében. A kadarkúti kistérség többiekétől elkülönülő pályáját részben szintén a roma etnikum, részben az agglomerációs folyamatok erős befolyása okozhatta. Emlékeztetőül: ez a legfrissebb kistérség a megye két legifjabb városával, melyet a kaposvári nyugati harmadának kiválásával hoztak létre úgy, hogy a Kaposvártól kb. 25 kilométerre fekvő két kisvárostól a megyeszékhely közigazgatási határáig terjed. Azaz a kistérség a kaposvári agglomeráció nyugati harmadának leválasztásával jött létre, községeinek közel fele a belső, míg a többi gyakorlatilag a külső gyűrű része. Ügyesen kiszámolták az itteni települések vezetői, hogy különválva a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé kerülnek, ami jóval több központi támogatás elérését teszi lehetővé,

mint a kaposvári részeként. Ismét egy ékes példája ez annak, hogy a közigazgatási illetve statisztikai határok meghúzóása Magyarországon a tényleges földrajzi logika helyett a politikai és anyagi érdekek pillanatnyi állása szerint történik. Régóta örökzöld témája ez a magyar regionális földrajznak.

Végül a kistérségek demográfiai típusait foglaljuk össze (7. ábra). Megállapíthatjuk, hogy csak a siófoki térség tudott máig tartó növekedési pólus maradni, közepes növekedési ütemmel. Ezen kívül a fonyódi és az agglomeráló kadarkúti kistérségben pótolta egy évtizedig a csökkenő születéseket a hirtelen megugró vándorlási többlet, így az átlagnál kisebb ütemű népességfogyásuk a mérsékelt csökkenő típusba sorolja őket. A hetvenes években még növekedést mutató kaposvári és balatonföldvári kistérség a nyolcvanas évektől már átlag körüli, közepes mértékű fogyással jellemezhető. A hetvenes években még növekvő nagyatádi, a többi már korábban is fogyó tendenciát mutató kistérséggel együtt jóval átlagon felüli népességvesztést szenvedett el, erős demográfiai eróziójukban a természetes fogyás és a jelentős elvándorlás egyaránt részes.

7. ábra. Somogy megye kistérségeinek népességváltozása 1980-2007 között.

Jelmagyarázat: A – növekvő, B – mérsékleten csökkenő (0 – 6%),
C – közepesen csökkenő (6 – 13%), D – erősen csökkenő (13% <), E – város

4. ÖSSZEGZÉS

Somogy megye elmúlt évtizedekben végbement és napjainkban zajló demográfiai folyamatairól az alábbi megállapításokat tehetjük:

- A hetvenes évek vége óta az országos átlagnál nagyobb, sőt az egyik legerősebb természetes fogyás jellemzi a megyét.
- A kilencvenes évek rövid visszatelepülési időszakát leszámítva negatív vándorlási folyamatok érvényesülnek, mely a megyék között nem kiemelkedő, a megyén belüli területi különbségek azonban igen erősek.
- Az elvándorlás legerősebben a falvakat érintette, amelyek Somogyban ma is – ellentétben az országos tendenciával – negatív vándorlási egyenleget mutatnak. A kisvárosok egyre csökkenő aktívuma is lenullázódott napjainkra, és az országos átlag alá került. Ezzel szemben a megyeszékhely két évtized fogyás után ismét a népességvándorlás célpontja lett.
- A megye regionális folyamataiban északkelet-délnyugat irányú lejtő figyelhető meg. A síófoki kistérség országosan is kiemelkedő demográfiai jellemzői mellett Somogy északi és központi részének 4 kistérségében – köztük a kaposváriban is – mérsékelt vagy átlagos népességsökkenés mutatkozik. A megye kistérségeinek felét ezzel szemben – főleg a délnyugati megyerészen – erős demográfiai erózió jellemzi, mely a munkaképes lakosság elvándorlásával a gazdaság konzerválódását eredményezheti.
- Az ezredforduló után intézményesen is beinduló terület- és településfejlesztési támogatások nem tudtak javítani a Kaposvár körüli délnyugat-magyarországi rurális térség népességmegtartó képességén, sőt a negatív folyamatok 2000 óta ismét felerősödtek.

Mivel Somogy megye és a Dél-Dunántúl belső vidékeit továbbra is elkerüli a közlekedési infrastruktúra 2000 óta látványosan beinduló, de keletre koncentráló fejlesztése, a negatív folyamatok és ezzel a hátrányos helyzet konzerválódása úgy tűnik hosszú távon is elkerülhetetlen a térségben. A régió peremén – a Balatonparton és a Duna mentén – húzóó évezredes térszerkezeti tengelyek vonalán épülő tranzit autópályákhoz hiányoznak a csatlakozás feltételei, de a leromló utak miatt a régió belső közlekedése is egyre körülményesebb. Ebben hazánk közlekedésfejlesztési koncepciója és napjaink gazdasági világválsága miatt sem várható középtávon javulás, így hamarosan az M3-as és elágazásai által feltárt északkeleti térség helyett a somogyival együtt formálódó tolna-baranyai rurális térség lehet Magyarország modernizációtól elzárt szegénypólusa.

5. IRODALOM

- CSITE A. – NÉMETH N. 2007: *Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslés lebetőségei*. Budapesti munkagazdaságtani füzetek 3. MTA-KTI Budapest
- DÖVÉNYI Z. 2005: *A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás néhány területi aspektusa*. Kisebbségkutatás 14/3.sz. 338-344.p.
- DÖVÉNYI Z. 2007: *A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon*. Demográfia D. 4. p.335-359.
- EKÉNÉ ZAMÁRDI I. 2003: *A migráció szerepe a területi kiegyenlítődesben*. In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. pp. 269-283.
- FALUVÉGI A. 2003: *Tájékoztató a kiemelten támogatott településekről*. KSH, Budapest
- FALUVÉGI A. 2004: *A társadalmi-gazdasági jellemzők területi alakulása és várható hatásai az átmenet időszakában*. MTA-KTK Műhelytanulmányok. 2004/5
- HABLICSEK L. – TÓTH P. P. (1995): *A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására 1994–2010 között*. In: SIK E.– TÓTH J. (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA PII – Sík Kiadó, Budapest p. 161–179.
- HABLICSEK L. – TÓTH PÁL P. 2001: *A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között*. In: CSEH SZOMBATHY L. – TÓTH PÁL P. (szerk.): *Népesedés és népesedéspolitiká*. Századvég Kiadó, Budapest, 395–429.
- HABLICSEK L. 2003: *A népességreprodukción területi aspektusairól*. Demográfia IDVII. 3-4. p.300-320.
- HABLICSEK L. 2004: *A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására*. Demográfia IDVII. 3-4. p.300-320.
- HABLICSEK L. 2007: *Népességünk következő évtizedei – különös tekintettel a területi különbségekre*. Demográfia D. 4. p.392-429.
- HORVÁTHNÉ TAKÁCS I. 2008: *A migráció jellemzői Dél-Dunántúlon, 2000–2006*. Területi statisztika, 11. évf./5. p.619-625.
- ILLÉS S. 2002: *Belföldi vándormozgalom a XX. század utolsó évtizedeiben*. In: FARAGÓ T. (szerk.): *Szerkezetek, folyamatok, összefüggések. Új Mandátum Kiadó, Budapest, p. 245-280*.
- KERESÉ T. (2005): *Somogy megye területi fejlődése a városhálózat alakulása alapján*. Comitatus XV./8-9. 44-62.p.
- KURUCZ G. (2002): *Somogy megye demográfiai helyzete az ezredforduló évében*. Somogyi Múzeumok Közleményei 15. Kaposvár p.275–288.

- TÓTH J. 1992: *A gazdasági folyamatok és a népesedés*. Comitatus, II. évfolyam, 1-2. szám pp. 22-24.
- TÓTH J. 1993: *Nagyvárosok a magyar településrendszerben*. Comitatus, III. évfolyam, 7-8. szám pp. 40-53.
- TÓTH J. 2004. *Kell nekünk régió?* In: HITSEKER M. – SZILÁGYI ZS. (szerk.): *Mindentudás Egyeteme*, III. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest. pp. 193-212.

A LEHULLT VASFÜGGÖNY UTÁN

A SOPRON-EISENSTADT TÉRSÉG MUNKAÜGYI KÉRDÉSEI

LOCSMÁNDI SZABOLCS

1. BEVEZETÉS

A mikrotérségek társadalomföldrajzi, történeti földrajzi, „emberföldrajzi” vizsgálata az adott térségre vonatkozó sajátos információival, a vizsgált területről olyan információs bázist teremthet, mely egyrészt további kutatások kiindulásához adhat ösztönzést, másrészt az érintett kistérség valamint hasonló fejlődési jellegzetességeket mutató más térségek számára nyújt hasznosítható információkat.

A kutatások között megkülönböztetett érdeklődés kíséri a határ menti területekre vonatkozó kutatásokat. A magyar határ menti területek közt különleges helyet foglalnak el a nyugati határ menti térségek, melyek nyugati irányú kapcsolatait a II. világháborút követően 1989-ig a vasfüggöny korlátozta.

A kutatás sajátos helyzetű mikrotérséget, a magyar és osztrák határ menti területeket érinti. Beletartozik Sopron és vonzáskörzete, az osztrák térségi központ, Eisenstadt és vonzáskörzete, valamint a rurális minta-kritériumok alapján meghatározott osztrák-magyar települések.

A magyar terület térszerkezeti kapcsolatait, fejlettségi mutatói alapján nemcsak a földrajztudományok művelőinek, hanem több tudományág gyakori kutatási területe. A frekvenciált érdeklődés annak a sokszínűségnek is köszönhető, mely mind természetföldrajzi, mind társadalomföldrajzi értelemben jellemzi ezt a térséget.

A terület különleges státusú, történeti fejlődése során nyugati kapuként funkcionált, nyugat-európai kapcsolataink elsődleges színtere, térszerkezeti kapcsolódásai révén a Borostyánkő úttól kezdve napjaikig. A trianoni határok létrejöttéig a tájegység sokszínű földrajzi, történelmi, társadalmi egységét nem bontották meg mesterséges határok.

Az itt „megszületett” új határ életciklusa, mint egy ember életciklusa zajlik szemünk előtt és változatos hatásokkal járt/jár mind a térség fejlődési lehetőségeire vonatkozólag, mind a határ mentén élő emberek életének, kapcsolatainak alakulására.

Napjainkban olyan a folyamat megélő vagyunk, mikor az európai államhatárok új szerepkört kapnak és a határoknak a nemzetállamok kialakulásakor létrejött elválasztó szerepe átstrukturálódik a nyitottság, az együttműködés, az integrált határtérség megvalósulásának irányába.

A változások több szinten zajlanak. Nemcsak a térségek, a települések, a települési funkciók a vonzáskörzetek is átalakulnak. Így egyértelművé, hogy a kutatási területbe bekerült magyar oldalon Sopron, az osztrák területen Eisenstadt, mint térségi központok, mely települések a változások frekvenciált színterei.

Az urbánus települések mellett a rurális térségek vonatkozásában is lényeges azonosságok, de különbségek is megjelennek a fejlődési folyamatban. A kutatás felfogásában a közvetlen térszerkezeti kapcsolattal rendelkező urbánus és rurális települések esetében potenciálisan intenzívebb kapcsolatrendszerek realizálására van lehetőség. Ezek alapján a kutatás rurális szinten foglalkozik a két aktív térszerkezeti kapcsolattal rendelkező határ menti településsel, Sarróddal és Pamhagennel (1. ábra).

1. ábra. A vizsgált terület elhelyezkedése Nyugat-Dunántúlon és Észak-Burgenlandban.

Forrás FHNP 2001

Az 1989-es rendszerváltás után az addigi határok leomlottak. Ezek a határok korábban nem csak politikai, hanem erős gazdasági korlátokat is jelentettek. A rendszerváltás után elékeztünk az összekötés időszakába.

A határ menti térségek kapcsolatrendszeri komplex jellegükénél és tartalmuknál fogva nem pusztán térségeket kötnek össze, hanem természet- és társadalomföldrajzi vonatkozásuk sokszorosán túllépi azt. A határnyitással a határtérség munkaerő-piaci pozíciója is átértékelődött. A két különböző dinamikájú nemzeti piac más-más igényeket és feltételeket teremt a munkavállalóknak.

A jelen tanulmány történelmi áttekintéssel a tájhasználat kezdeteitől 2006-2007-tel lezáruló időszakig vizsgálja a természeti, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szféra változásainak egyes jellegzetességeit.

A kutatási folyamat többéves kiterjedése miatt az egyes részfejezeti kutatási egységek a 2006-2007. évet megelőző időszakokban lezárultak, ennek folytán a részfejezetekben megadott adatok korábbi időszakok adatait tartalmazhatják.

A dolgozat készítője a vizsgált mikrotérségnek nem csupán történelmi és szakirodalmi forrásokat statisztikai módszerekkel és mutatókkal vizsgáló külső szemlélője, hanem személyes és családi életútja, kapcsolatai révén megélője, megtapasztalója a magyar-osztrák határtérségben a határok kapcsolatainak – kapcsolatok határainak.

A kutatás célja, hogy vizsgálva a határ történelmi szerep- és funkcióváltozásainak keretébe ágyazott természeti, gazdasági, infrastrukturális és társadalmi szféra Sopron-Eisenstadt térségi változásainak domináns folyamatait, benne Sopron térségi központ szerepének alakulását, betekintést adjon a határmentiséget megelő emberek változó mikroszintű határ térségi kapcsolatainak alakulásába, ezáltal az integrált határrégió formálódásának adott időszakban zajló jelenségeit felvázolja.

A kutatás foglalkozik a határ, a határmentiség térségi leképeződéseivel, annak vizsgálatával milyen szerepet játszik a határ a kapcsolatrendszerek alakulásában.

2. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatás a mikroszintű kapcsolatokra fókuszálva olyan célcsoport kiválasztását tűzte ki célul, mely minden tagja valamilyen szintű „élő” határ menti kapcsolattal rendelkezik, lakóhelyét tekintve pedig az államhatár, a korábbi vasfüggöny viszonylagos közelségében helyezkedik el ezáltal a magyar-osztrák tradicionális kapcsolatok újrateremtése az újra aktivizált térszerkezeti kapcsolatok révén valósuljon meg. Több korábbi kutatás tapasztalatai ugyanis azt tükrözték, hogy a határátkelőhelyektől 20 km-nél nem távolabbi települések migráció és mobilitás tekintetében lényegesen nagyobb potenciállal bírnak, mint az ennél távolabb eső települések.

Jelen kutatás felfogásában a közvetlen határmenti települések a létező kapcsolatok intenzívebb, dominánsabb formáit valósítják meg emiatt a kapcsolatok feltételezhető jövőbeli fejlődési irányainak irányultságára is egy speciális rálátást biztosítanak. A kutatás Sopron térségi szerepének vál-

tozásainak bemutatása során a fenti típusok közül elsődlegesen a kistérségi szintet érinti, míg a kapcsolatok vonatkozásában két urbánus településre (Sopron, Eisenstadt és két hasonló térszerkezeti kapcsolattal rendelkező rurális településre (Sarród, Pamhagen) terjed ki (1. táblázat).

1. táblázat. Az empirikus felmérés paraméterei

A FELMÉRÉS JELLEGE	KVALITATÍV
Módszertan	Önkitöltős kérdőív Háttérbeszélgetés magyar és osztrák helyszíneken standartvázlat alapján, mélyinterjúk
Kérdőív jellege	Saját készítésű nyílt és zárt kérdéseket tartalmazó kérdőív, önkéntesen és anonim módon kitöltve
Alapsokaság	Sopron és Eisenstadt vonzáskörzetébe és részben Neusiedl am See vonzáskörzetébe tartozó határ menti települések 18-62 éves lakói
Célpopuláció	Sopron és Eisenstadt, mint urbánus térség, valamint a Fertőd-Pamhagen határátkelőhelytől 20 km-nél nem távolabbi rurális településeken élő intenzív határ menti kapcsolattal (elsődlegesen munka-, turisztika-, oktatás területet érintő) rendelkező 18-62 év közötti lakosai
Előzetes felmérés, előzetes mintavétel	A vállalkezési felmérésben és az Iron Curtain projektben megismert 213 vállalkozás megkeresése, 87 pozitív válasz, 687 fő előzetes kérdőíves felmérése
Az előzetes mintavétel helyszínei	Eisenstadt, Sopron Sarród, Fertőújlak, Nyárliget, részben Fertőszéplak, Hegykő, Fertőhomok Pamhagen, részben: Apetlon, Illmitz, Wallern am See, Rust, Klängenbach, Mörbisch, Háttérbeszélgetések: Sopron, Eisenstadt Sarród, Pamhagen
A minta szűkítése	A minta szűkítése rétegezett mintavétellel történt. Az előzetes felmérés (Iron Curtain Project) során látókörbe került személyek közül kiválasztásra kerültek az aktív magyar-osztrák kapcsolatokkal rendelkező válaszadói hajlandósággal rendelkező személyek. A minta kiegészült magyar és osztrák oktatási intézmények dolgozóinak, tanulóinak válaszadói körbe történő bevonásával. Statisztikai és „hólabda” módszerrel a településeken az intenzív határ menti munka-, oktatási, turisztikai kapcsolattal rendelkező személyek megkeresése, kikérdezése történt meg.
Szűkített mintanagyság	153 fő, rurális és urbánus, férfi-nő bontásban
Szűkített minta részletes kérdőíves felmérésének időpontja	2007. november-december
Az adatok feldolgozásának módja	Statisztikai (Excel, grafikus) adatfeldolgozás és kvalitatív módszerek

3. EREDMÉNYEK

3.1. A határ elválaszt

A trianoni békeszerződések nyomán az addig egységes, Sopron központú táj kettészakadt és két, elszigetelt csonka térség kezdte meg további életét. Burgenland, mint újonnan kialakult tartomány ipar és megfelelő szürkeállomány nélkül, főként mezőgazdasági ismeretekkel rendelkező lakossággal kezdte meg új életét. A magyar oldal az elvesztett közeli Bécs hiányát érezte meg. A Bécs éléskamrájaként is emlegetett Fertő mente szinte megfulladt a piac nélküli mezőgazdaság terményeibe.

A határhelyzet a II. vh. után tovább romlott. Churchill fultoni beszéde után erre a határszakaszra is leereszkedett a vasfüggöny. Teljes információ és mozgás-zárlat jött létre az addig még átjárható határon. Magyarország a szocialista rendszer központi irányítása alatt élt, és Sopront teljesen elszigetelte, az eddig a magyar viszonyokhoz képest elmaradott Burgenland új társadalom felépítését kezdte meg. A teljes határvár az egymástól pár kilométerre lévő embereket teljesen elszigetelte egymástól. Kapcsolataik gyakorlatilag megszűntek. Változások csak a 70-es évektől lettek érzékelhetők.

Ausztria, elhelyezkedése és Európában betöltött szerepe miatt a vendégmunkások egyik fő célpontja volt és ma is az. Már az 1960-70-es évektől kezdődően komoly belpolitikai viták zajlottak a jelenséggel kapcsolatban. Ezekben az években vált nyilvánvalóvá, hogy az addig ott dolgozó vendégmunkások előbb-utóbb a letelepedés mellett döntöttek. A tradicionálisan stabil, magas szintű foglalkoztatottság a 80-as évek végére az állam vállalatainak túlfoglalkoztatottsága miatt megrendült. Az emiatt növekvő munkanélküliség még erősítette az eddig is forrongó belföldi munkaerő-piaci hangulatot, amit a keleti blokk összeomlása után fellépő gazdasági és politikai stresszhelyzet is csak szított. Az eddigi idegengyűlölet erősödött, mivel a gazdaság visszaesését és a politikai bizonytalanság okozóját a külföldiekben látták, helyet adva a szélső jobboldali nézeteknek a kormányzatban is.

Azonban Ausztriának szüksége volt és van a vendégmunkásokra. Ausztria számos munkakörben jórészt vendégmunkásokat alkalmaz bizonyos munkaterületeken. Ezek főleg az alacsonyabb képzettséget igénylő alacsonyabb bérrel járó feladatok, amelyek viszont a gazdaság megfelelő működéséhez alapvetően szükségesek. Ezen túlmenően az osztrák vállalkozások előszeretettel alkalmazták a külföldi, kvalifikált munkaerőt, hiszen sokszor munkaképessége jobb, mint osztrák kollégájuké ellenben jóval kevesebb bérrel megelégszenek.

Ausztria tehát kénytelen volt változtatni a külföldiek foglalkoztatását szabályzó (Ausländerpolitik) politikáján, ami nem mindig a könnyítés irányában mozdult el.

3.2. Megújuló munkaügyi kapcsolatok

A vasfüggöny lebontása munkaügyi szempontból krízishelyzetben találta Ausztriát. Ugyanekkor a magyar munkaerő-piac is viszontagságos időszakot élt át. A szocializmus megszűnésével a szocialista nagyvállalat-rendszer nem tudott megfelelni az új kívánalmaknak. Megkezdődtek az átalakításaik, megjelentek a gmk-k és a kisvállalkozások. Ez a munkahelyek átcsoportosításával és megszűnésével is járt, ami munkaerő felszabaduláshoz vezetett. Az új felállásban tevékenykedni nem tudó vagy nem akaró munkaerő helyet keresett magának a piacon, ahol immár, igaz korlátokkal, előítéletekkel, de jóval magasabb bérrel jelentkezik Ausztria is. Míg eddig főként csak a kvalifikáltabb, megfelelő külső és belső kapcsolattal rendelkező, vagy valamilyen nagyot, különlegeset alkotó honfitársaink előtt nyílt meg a határ, ebben az időben ez a lehetőség és szándék kiszélesedett több ember számára is.

Kezdetben csak a személyes kapcsolatokkal rendelkező munkavállaló mert dolgozni, elsődlegesen feketén a kinti rokon-barát vállalkozásában, majd az egyre ismertebbé váló lehetőségeket kihasználva, mind munkavállaló mind munkaadó viszonylatában megnőtt az érdeklődés.

2. táblázat. A munkahelyek és foglalkoztatottság egyes mutatói változása Sopron-Eisenstadt térségében 1991-2001 között

Település	Munkahelyek száma		Index	Foglalkoztatottak száma (fő)		Index
	1991	2001	1991 %-ban	1991	2001	1991 %-ban
Apetlon	51	56	9,8	160	213	33
Illmitz	106	122	15,1	466	550	18
Eisenstadt	726	1 089	50,0	10 053	13 581	35,1
Frauenkirchen	158	202	27,8	1 037	1 339	29,7
Klingenbach	37	40	8,1	134	252	88,1
Mörbisch	100	114	14,0	438	471	7,5
Pamhagen	43	62	44,2	214	368	72
Podersdorf	181	178	-1,7	509	572	12,4
Rust	118	130	10,2	522	560	7,3

Forrás: Statistik Austria, saját szerk.

A jellemzően fekete munkavállalások után a piac különböző formáival is találkozhattunk. A határ menti ingázó egyezmények elfogadása után (a 38/1998. (III. 1.) Korm. rendeletben hirdette ki (Magyar Közlöny, 1998/14. szám)), ami főleg a mezőgazdasági munkavállalást érintette, az idénymunka szezonális foglalkoztatási módja és a gyakornoki munka (kihirdette a 37/1998. (III. 1.) sz. Korm. rendelet) jogi státusa rendeződött.

A gyakornoki munkavállalást minimum 6 hó max. 1 év időtartamban korlátozta a törvény, csak 18-35 év közötti életkorban adható ki, feltétele a magyar állampolgárság, szükséges hozzá szakképesítés vagy legalább kétéves igazolt jártasság egy adott szakmában és természetesen a munkakör ellátásához szükséges német nyelvismeret

A törvényeken túl az osztrák tartományok az egyes ágazatokban munkavállalási kvótákat vezettek be, ezzel szabályozva a bevándorló munkaerő mennyiségét. Igaz, hogy a határátlépés már szabad volt, de a munkavállaláshoz vízumra volt szüksége a munkavállalónak. Így a szabályozás és kvótamennyiség megállapítása az ágazatokon túlmenően a kiadott vízumok mennyiségére is vonatkozott.

Másik jelenség a „féllegális” munkaerőpiac színlelt szerződéssel foglalkoztatott „egyéni vállalkozók” megjelenése, ami a munkaadók számára kedvező anyagi és jogi helyzetet teremtett. Foglalkoztatásuk módjáról, mennyiségéről a munkavállalási forma megfoghatatlansága miatt kevés hivatalos adattal rendelkezünk.

A kutatási térség foglalkoztatottságban a kistélepeleken is dinamikus változások következtek be, ami lehetővé tette a magyar munkaerő foglalkoztatását is.

Pamhagen és Klingebach határtelepülés esetén valószínűsíthetően a megnövekedett határforgalom is a gazdaság élénkítő tényezője lett.

A Sopron-Eisenstadt és Sarród-Pamhagen térségben kérdőíves kutatást végeztünk, a határon átnyúló kapcsolatokkal rendelkező válaszadók között. A kutatás a mikroszintű kapcsolatokra fókuszálva olyan célcsoport kiválasztását tűzte ki célul, mely minden tagja valamilyen szintű „élő” határ menti kapcsolattal rendelkezik, lakóhelyét tekintve pedig az államhatár, a korábbi vasfüggöny viszonylagos közelségében helyezkedik el ezáltal a magyar-osztrák tradicionális kapcsolatok újrakapcsolása az újra aktivizált térszerkezeti kapcsolatok révén valósuljon meg. Több korábbi kutatás tapasztalatai ugyanis azt tükrözték, hogy a határátkelőhelyektől 20 km-nél nem távolabbi települések migráció és mobilitás tekintetében lényegesen nagyobb potenciállal bírnak, mint az ennél távolabb eső települések.

Jelen dolgozat felfogásában a közvetlen határmenti települések a létező kapcsolatok intenzívebb, dominánsabb formáit valósítják meg emiatt a kapcsolatok feltételezhető jövőbeli fejlődési irányainak irányultságára is egy speciális rálátást biztosítanak. A kutatás Sopron térségi szerepének változásainak bemutatása során a fenti típusok közül elsődlegesen a kistérségi szintet érinti, míg a kapcsolatok vonatkozásában két urbánus településre (Sopron, Eisenstadt és két hasonló térszerkezeti kapcsolattal rendelkező rurális településre (Sarród, Pamhagen) terjed ki. Számos érdekes kérdésre kerestük a választ és kaptuk is meg a kérdőívek kiértékelése után. A válaszokat feldolgoztuk és táblázatos majd grafikus formában értékeltük ki. A mintánkban szerepelt minden fokú képzettségű szakember is.

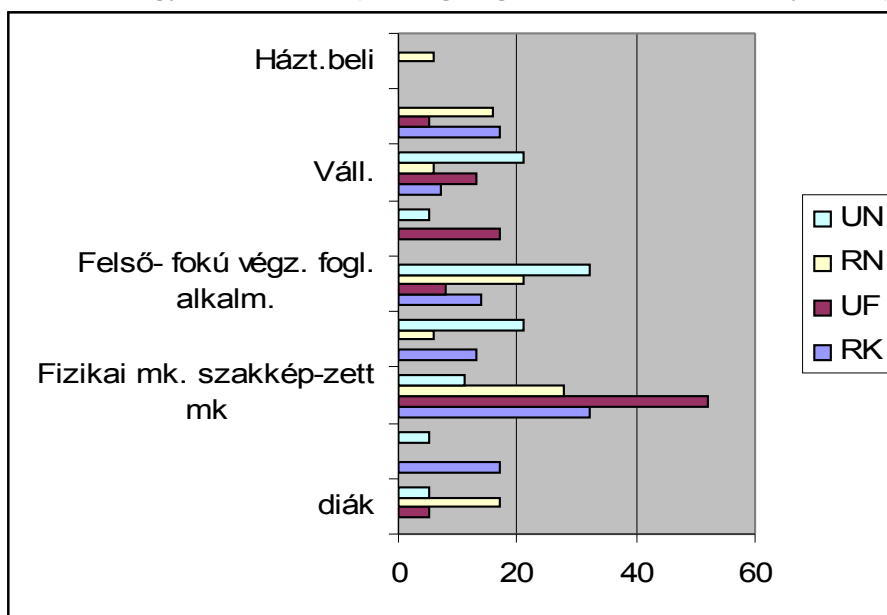
A fizikai munkakörben szakképzetlenül foglalkoztatottak aránya tükrözi az iskolai végzettségben jelzett mutatókat. Az Ausztriában állandó jelleggel agrármunkakörben foglalkoztatott rurális férfi válaszadók 65% esetében korábbi magyar munkakörüik hasonló jellegű volt és elsősorban a környékbeli mezőgazdasági nagyüzemek megszűnése miatt kényszerültek új munkahelyet keresni.

3. táblázat: A magyar válaszadók jelenlegi foglalkoztatása munkahelyükön (%)

	diák	Fizikai mk. szakképzetlen mk	Fizikai mk. szakképzett mk	Admin. v.fizikai mk. középfokú végz. Alkalm. vagy hivatalnok	Felső- fokú végz. fogl. alkalm.	Vezető	Váll.	Nyugdíjas, mknélk.	Házt.beli
RK	0	17	32	13	14	0	7	17	0
UF	5	0	52	0	8	17	13	5	0
RN	17	0	28	6	21	0	6	16	6
UN	5	5	11	21	32	5	21	0	0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

2. ábra. A magyar válaszadók jelenlegi foglalkoztatása munkahelyükön (%)

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

A fizikai munkakörben szakképzetten foglalkoztatottak arányában viszont az iskolai végzettség viszonylatában ellentmondás fedezhető fel, ami az ausztriai munkahelyen történő alulfoglalkoztatottság arányából adódik. A válaszadók régebbi hazai munkahelye általában Sopron város vagy

Fertőd, Fertőszentmiklós ipari üzeméhez kötődött és az üzemek megszűnése vagy az alacsony keresetek játszottak közre az ausztriai munkavállalásban. A mintában nem szerepel munkanélküli személy, mely a célpopuláció kiválasztásának módjából adódott.

A kutatási mintában a foglalkoztatási adatok vonatkozásában a rurális és urbánus válaszadói bontásban a jelzett kategóriák szűkített mintának foghatók fel.

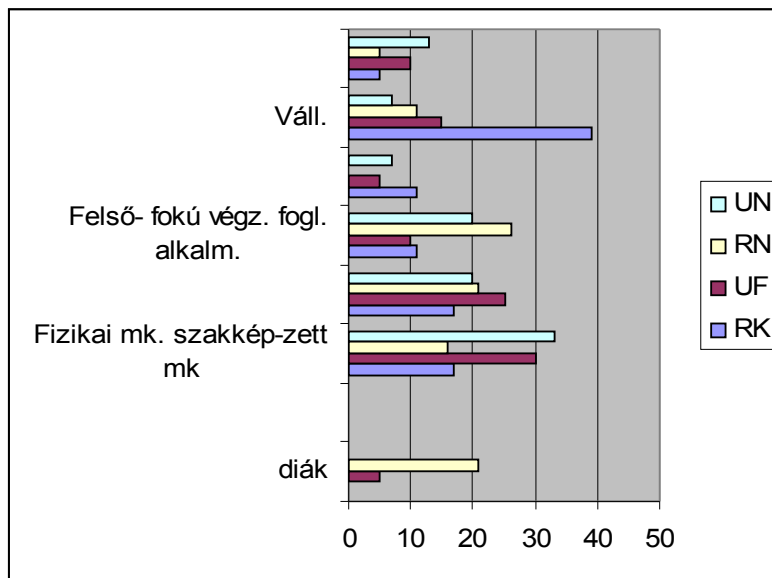
A táblázat adatai a munkakapcsolatokat tárgyaló fejezetben kiegészülnek az ausztriai legális és illegális szezonális vagy időszakos foglalkoztatottság adataival és összefüggéseivel.

4. táblázat. Az osztrák válaszadók jelenlegi foglalkoztatása munkahelyükön (%)

	diák	Fizikai mk. szakképzetlen mk	Fizikai mk. szakképzett mk	Admin. v. fizikai mk. középfokú végz. Alkalm. vagy hivatalnok	Felsőfokú végz. fogl. alkalm.	Vezető	Váll.	Nyugdíjas, mknélk.
RK	0	0	17	17	11	11	39	5
UF	5	0	30	25	10	5	15	10
RN	21	0	16	21	26	0	11	5
UN	0	0	33	20	20	7	7	13

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

3. ábra. Az osztrák válaszadók jelenlegi foglalkoztatása munkahelyükön (%)

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

Az osztrák mintában alacsony arányúak a diák státusú válaszadók, viszont az egyik válaszadó különlegessége, hogy noha osztrák állampolgár, de magyar közép fokú intézményben folytat tanulmányokat német nemzetiségi osztályban, ami még a határ menti térségekben is nagyon ritka. Az osztrák válaszadók foglalkoztatási szintje magasabb szintű, mint a magyar mintáé. A szakképzett foglalkoztatottak egy része is kapcsolatban van az agráriummal (mezőgazdasági vállalkozó), de a végzett munka összetettsége miatt (egyaránt végeznek fizikai és adminisztrációs munkát) a szakképzettségét napi szinten hasznosítja. A rurális férfi válaszadók közt egy fő szakképzettsége alatt végez munkát. Ő személyes kedvtelésből foglalkozik mezőgazdasággal. A válaszadók közt szerepel olyan felsővezető nő, aki osztrák vállalkozás alkalmazásában áll ugyan, de Sopronban végzi napi rendszerességgel munkáját.

5. táblázat: A foglalkoztatás ágazati megoszlása az osztrák mintán

	RF		RN		UF		UN		Összes	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Mezőg.	9	50	1	5	0	0	0	0	10	14
Ipar.	1	6	5	25	1	5	1	6	8	11
Ker.	0	0	1	5	2	11	3	19	6	8
Id.forg.	2	10	2	10	2	11	1	7	7	10
Szolg.	0	0	2	10	2	11	1	7	5	7
Okt.	3	16	3	15	3	15	3	19	12	16
Szoc.	0	0	3	15	0	0	1	7	4	6
Közl.	1	6	0	0	0	0	1	7	2	3
Egyéb	1	6	0	0	4	21	2	14	7	10
Inaktív	1	6	3	15	5	26	2	14	11	15
Össz.	18	100,0	20	100,0	19	100,0	15	100,0	72	100,0
%	25		28		26		21			100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

Az osztrák minta rurális férfi válaszadói között az agrárvállalkozók fordulnak elő nagyobb arányban (50%). A mintában szerepel panziótulajdonos, tanár, vasutas, ingázó szakmunkás és az osztrák nemzeti park dolgozója is. A női rurális mintában óvodapedagógus, tanár, vendéglő tulajdonos, ápolónő, kereskedő, nyugdíjas agrárvállalkozásban dolgozó és betanított szakmunkás ingázó válaszadók vettek részt. Az urbánus férfi mintában vendéglős, szakmunkás, vámos, biztonsági őr, diák, tanár, mérnök és civil szervezetek munkatársai (kerékpáros klub, Rotary) szerepeltek. Az urbánus női válaszadók ágazati összetétele változatos, kereskedő, hivatalnok, pedagógus, testfestő, egyes vállalat ügyvezető igazgatója, kereskedő, mérnök, szakmunkás és nyugdíjas fordul elő különböző arányban.

3.2.1. A munkakapcsolatok néhány jellemző vonása

A vasfüggöny szigorú határőrizetű időszakának kivételével a magyar-osztrák határ menti kapcsolatok több-kevesebb gyakoriságú területét alkották, melyek az EU-bővítés és a schengeni folyamat nyomán ismét új alapokra helyeződtek. A kutatás a határ menti munkakapcsolatok jellegzetességeiből tár fel jelenségeket.

A kérdőív a munkakapcsolatokat kiemelt területként kezelte és az alábbi összetevőket vizsgálta

- A munka előfordulása az utazási célok közt
- A válaszadók állandó hazai és osztrák foglalkoztatásának megoszlása
- Tárgyévi legális és illegális ideiglenes (alkalmi vagy szezonális) foglalkoztatásának megoszlása
- A munkavállalás leggyakoribb motivációi
- A munkahely megszerzésének módja
- Az ingázás jellege
- Az ausztriai legális és illegális foglalkoztatásának ágazati megoszlása
- Az ausztriai foglalkoztatás szintjei
- Az ausztriai foglalkoztatottság területi kiterjedése
- A munkavállalás tervezett időtartama
- Elégedettségi mutatók

3.2.2. A válaszadók hazai és ausztriai foglalkoztatásának jellemzői

A munka az összes utazási cél között magas arányban (24%) fordult elő.

A kérdőív vizsgálta a hazai és osztrák állandó legális és illegális munkahellyel rendelkező válaszadókat, továbbá külön kérdéskörként kezelte a tárgyévben az ideiglenes (alkalmi vagy szezonális) legális és illegális foglalkoztatásban résztvevő válaszadókat.

6. táblázat. Hazai és osztrák állandó legális munkahelyek megoszlása a magyar mintán (%)

	RF (%)	RN (%)	UF (%)	UN (%)
Hazai állandó munkahellyel r.	43	33	40	69
Osztrák legális áll. munkahellyel r.	38	28	52	26
Munkanélküli	4	0	0	0
Nyugdíjas	15	16	4	0
Diák	0	17	4	5
Háztartásbeli	0	6	0	0
Összesen (%)	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

A falusi férfi válaszadók közül 43%-nak van hazai állandó munkahelye, 4% munkanélküli, 38% Ausztriában áll jelenleg is állandó foglalkoztatásban, 15% nyugdíjas válaszadó. Közülük a Magyarországon foglalkoztatottak 60%-a a 36-45 éves korosztályhoz, 30%-a a 46-55 éves korosztályhoz és 20% az 56-65 éves korosztályhoz tartozik. Az ausztriai foglalkoztatottak esetében arányeltolódás tapasztalható a 46-55 éves korosztály javára, mely 62%, az 56-65 éves korosztály 37%-ot tesz ki. Az állandó ausztriai munkahellyel rendelkezők aránya a mintavételből eredően átlagon felül magasnak tekinthető és reálisan csak a közvetlen határzónában állhat fenn.

A válaszok alapján a rurális és urbánus férfi válaszadók munkaerőpiaci helyzete, foglalkoztatottsági pozíciója jó, ami utalhat a térség viszonylag kedvező munkaerőpiaci státusára. Az életkori összetételben az ausztriai foglalkoztatottak idősebb életkora összefüggésben állhat foglalkoztatásuk hosszabb időtartamával, mivel a válaszadók osztrák kapcsolatfelvétele korábbi időszakra datálható.

7. táblázat. Tárgyévi legális és illegális alkalmi vagy szezonális ausztriai foglalkoztatottság a magyar mintában (%)

	RF (%)	RN (%)	UF (%)	UN (%)
Osztrák alkalmi legális munka	5	0	13	5
Osztrák alkalmi illegális munka	33	33	17	32
Összes alkalmi f.	38	33	30	37

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

A tárgyévi ausztriai alkalmi és szezonális foglalkoztatottak aránya a falusi férfi válaszadók körében 38%, melyből a legális foglalkoztatás csak kis arányt képvisel és az illegális foglalkoztatottság jellemző. az urbánus férfiak körében kisebb a szezonális foglalkoztatás és a legális-illegális munka aránya kiegyenlítettebb (13%-17%). A női válaszadók körében az illegális foglalkoztatás a jellemző. Elmondásuk szerint gyakori a háztartásokban és a panziókban végzett alkalmi takarítás, időszakhoz köthető mezőgazdasági munka (szüret). Az illegális foglalkoztatottság időtartama mindössze alkalmanként 1-2 nap. Az illegális foglalkoztatásban résztvevők nagy hányada rendelkezett korábban ille-

gális vagy legális munkakapcsolattal. A foglalkoztatók zöme nagy munkabírású, szorgalmas, önállóan dolgozni tudó, kipróbált, megbízható embereket alkalmaz szívesen a férfi és női munkavállalók köréből.

A válaszadók nagy százaléka érintett elsősorban az illegális időszakos foglalkoztatásban, annak ellenére, hogy jelentős szigorítások vannak érvényben a feketemunka vonatkozásában. A magyar mintában a férfiak és nők körében egyaránt magas az illegális foglalkoztatottság a magyar állandó munkahellyel rendelkező válaszadóknál. A nyugdíjasok és diákok is alkalmilag érintettek. Az alkalmi munkákban csekély a legális foglalkoztatás aránya, ami adódhat a munka ágazati jellegéből (agrár) és a foglalkoztatás időpontjának változékonyságából (pl. az időjárást). Az időjárási körülmények eredményezhetik gyors dömpingmunkaerő alkalmazásának szükségességét a zöldségágazatban érdekelt osztrák rurális területeken vagy az idegenforgalomban keletkezhet az aktuális vendégszámból következő alkalmi foglalkoztatási igény, melynek legalizálása jellegéből eredően is problémás.

8. táblázat. Az Ausztriában legálisan és illegálisan foglalkoztatott magyar munkaerő foglalkoztatásának ágazati megoszlása a tárgyévben (%)

	RF		RN		UF		UN		Összes fogl.	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Mezőgazd.	10	52	7	64	1	5	4	34	22	36
Ipar, építőipar	3	16	0	0	7	37	1	8	11	18
Kereskedelem	0	0	0	0	2	11	0	0	2	3
Idegenforgalom	2	11	1	9	5	26	3	25	11	18
Szolgáltatás	1	5	2	18	2	11	3	25	8	14
Oktatás	2	11	0	0	0	0	0	0	2	3
Szociális, eü.	0	0	1	9	0	0	1	8	2	3
Közlekedés	1	5	0	0	1	5	0	0	2	3
Egyéb	0	0	0	0	1	5	0	0	1	2
Összes	19	100,0	11	100,0	19	100,0	12	100,0	61	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

A foglalkoztatás ágazati megoszlásában a mezőgazdaság dominál. A két minta foglalkoztatási jellege azonban lényegesen eltér. A falusi férfi válaszadók 52% mezőgazdasági munkát végzett, 15% ipari, építőipari tevékenységet, 9% az idegenforgalomban, 5% a szolgáltatásban 9% az oktatásban 5% a közlekedésben volt foglalkoztatott. A mezőgazdaságban magas az illegális foglalkoztatás. Az urbanus válaszadók foglalkoztatása jellemzően az ipar (37%-8%), az idegenforgalom (26%-25%) és a szolgáltatások (11%-25%) terén történik, a kereskedelemben arányuk alacsony. A férfiak ipari foglalkoztatása a legális munkák körébe tartozik, a másik két területen a korábban jelzett arányok jellemzők. Új vonás a magyar foglalkoztatás az oktatás területén, mely nem tekinthető jellemzőnek, de az integrációs folyamatban fontos jelzésértéke van, hogy viszonylag kis mintán is megjelenik. A szociális és egészségügyi foglalkoztatás az idősök gondozását, betegápolását foglalja magában az adott

mintán és az illegális foglalkoztatás jellemző erre a területre. A közlekedésben foglalkoztatottak illegális (GySEV) munkát végeznek. A minta arányai részben tükrözik azokat az arányokat, melyeket a burgenlandi foglalkoztatás szerkezeti ábrája mutat.

3.2.3. A foglalkoztatás szintje a magyar mintán

A kutatás közvetlen kérdések szintjén és a szocio-demográfiai adatokkal összevetésben is vizsgálta a foglalkoztatás alakulását a magyar mintán.

Az ausztriai munkavállalásra egy jellemző vonás az alulfoglalkoztatás. A magyar munkavállalók jelentős része kisebb-nagyobb mértékben túlképzett vagy nem szakmájában foglalkoztatott Ausztriában.

9. táblázat. A foglalkoztatás szintje a magyar mintán (%)

	RF	RN	UF	UN	Összesen
Végzettsége alatt	32	55	11	67	41
Végzettségnek megfelelően	63	45	84	25	54
Végzettsége felett	5	0	5	8	5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A vizsgált mintán a magyarok foglalkoztatása eltérő szinteken történik, az összesített adatok a csoportértékek jelentős eltérését jelzik. Az urbánus férfiak kivételével jelentős az alulfoglalkoztatottság, melyet a foglalkoztatottság ágazati jellegének a válaszadók iskolai végzettségével való összevetése is jelzett. A végzettségnek megfelelő foglalkoztatás a rurális férfi mintán az alacsonyabb iskolai végzettséggel és az agrármunka túlsúlyával függ össze. A felülfoglalkoztatottság ritkán fordul elő. A rurális mintán egy magyar-osztrák vállalkozás ügyvezetője szerepel a mintában, aki nyugdíjas határőrként ügyvezetői tisztséget tölt be. Az urbánus nők között hasonlóan ügyvezetői tisztségben egy más szakterületen végzett válaszadót találunk. Az urbánus magyar mintában szereplő személyt pedig komolyzenei területen rendszeresen foglalkoztatnak alapfokú zenetanári végzettségű magyart.

A legális, kvalifikáltabb foglalkoztatottak esetében jellemzőbb a végzettségnek megfelelő foglalkoztatás (urbánus minta). Az alkalmi és szezonális foglalkoztatás leggyakrabban az alulfoglalkoztatással társul (9. táblázat).

3.2.4. A munkahely távolsága a lakóhelytől

A kutatás vizsgálta, hogy a közvetlen zóna válaszadóinak munkahelyei milyen térbeli megoszlást mutatnak. A válaszok alapján a vizsgált minta azt a jelenséget mutatta, hogy a munkahelyek viszonylag közeli térben oszlanak meg.

10. táblázat. A magyar minta munkahelyének távolsága a lakóhelytől (%)

Távolság	RF	RN	UF	UN	Összesen
25 km alatt	15	82	5	17	29
26-35 km	36	28	58	75	48
36-60 km	22	0	32	8	15
61-100 km	27	0	5	0	8
100 km felett	0	0	0	0	0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

A minta 48%-nak ausztriai munkahelye 35 km-nél nem távolabb esik lakóhelyétől. A rurális nők zömének (82%) foglalkoztatása még kisebb távolsági körbe tartozik és a határ menti kistelepüléseken történik. Az adatok a közeli munkahelyek nagy arányát mutatják, mely alapján megfogalmazható, hogy a közvetlen zóna válaszadói körében realizált munkakapcsolatok elsősorban olyan közeli településekhez kötődnek melyek a lakóhelytől számított távolsága nem haladja meg a 60 km-t.

3.2.5. Ingázás

A rurális férfiak 94%-a személygépkocsival közlekedik és csak 6%-a ingázik vonattal. Az urbánus válaszadóknál hasonló az arány 93% a személygépkocsival, 7% a vonattal közlekedők aránya. Az ingázó rurális nők zömmel személygépkocsival járnak, de a nyári időszakban előfordul motorkerékpárral vagy kerékpárral közlekedés is. Az ingázást az egy munkahelyen dolgozók általában közösen oldják meg. A munkáltatók közlekedési hozzájárulást általában nem biztosítanak. Az építőiparban foglalkoztatottak a bázismunkahelyig utaznak saját gépkocsival, a külső munkahelyekre a szállítást a munkáltató biztosítja.

3.2.6. A munkahely megszerzésének módja a magyar mintán (%)

A közvetlen határzóna válaszadói ausztriai munkahelyüket elsősorban az informális csatornák segítségével szerezték. Mindkét mintán nagy százalékban fordul elő a rokonok, ismerősök által létrejött foglalkoztatás. A rurális térségben a személyes ismeretség még hangsúlyosabb. A konkuren-

ciaharc közepette napjainkra a rurális térségben kialakult az ideiglenes foglalkoztatottak köre, akik vagy az osztrák gazda személyes megkeresése alapján vagy kint dolgozó ismerős révén jutnak munkához. A kör jól behatárolható, külső személy nehezen kerül be, a nem megfelelő munkát végzők pedig kihullanak. A kommunikáció alacsony szintje szintén elősegíti a munkaközvetítésnek ezt az informális formáját.

A hivatalos munkaközvetítők igénybevétele annak ellenére alacsony, hogy a munkaügyi együttműködések révén több munkaügyi irodában is van magyarul tudó munkatárs illetve a magyaroknak hazai és kinti helyszíneken munkajogi tájékoztatókat adnak (IGR, Eisenstadt).

11. táblázat. A munkahely megszerzésének módja a magyar mintán

	RF	RN	UF	UN
Önállóan	21	0	5	8
Rokoni	15	9	11	8
Barát, ismerős	64	82	58	76
Internet, újsághirdetés	0	0	5	0
Magán munkaközvetítő	0	9	5	0
Munkaügyi iroda	0	0	16	8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

3.2.7. Munkavállalási motivációk a magyar foglalkoztatottak körében

A vizsgálat érintette az osztrák munkavállalás motivációit, a válaszok nem mutattak jelentős eltérés a határ menti térség vonatkozásában az átlagosnak tekinthető motívumokkal kapcsolatban.

Az ausztriai munkavállalás fő motívumának mindig a nagyobb jövedelem számított. A hazai munkaerőhelyzet rosszabbodásával új tényezőként jelent meg a hazai munkahely hiánya, de ez a válaszadókra kevésbé jellemző (2%). A magasabb jövedelem a válaszadók közti kisebb választottsága azzal magyarázható, hogy ez az állandó foglalkoztatással érhető el, ők pedig kisebb arányúak a válaszadói körben. A kedvező munkakörülményeket elsősorban az urbánus ipari foglalkoztatottak említették, a rurális válaszadók munkakörülményei a megterhelő körülmények közt végzett fizikai munka és nagy terhelés miatt nem tekinthetők kedvezőnek. A kiegészítő jövedelem választottsága az illegális foglalkoztatottak körében volt magas, ami jelzi, hogy még ez a kedvezőtlenebb foglalkoztatás is nagy motivációt jelent.

12. táblázat. Az ausztriai munkavállalás motivációi az Ausztriában legálisan vagy illegálisan foglalkoztatottak körében (%)

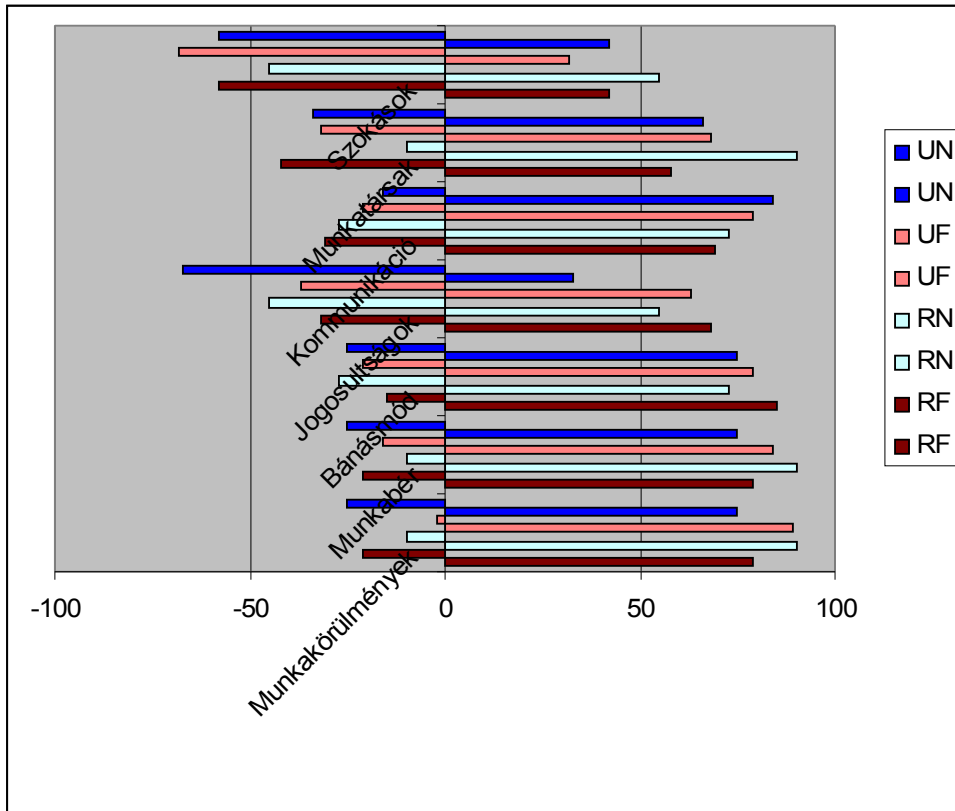
	RF	RN	UF	UN	Összes (%)
Nincs hazai munkahely	9	0	16	0	2
Magasabb jövedelem	52	45	63	42	16
Kedvezőbb munkakörülmények	14	27	63	42	12
Kiegészítő jövedelem	38	55	89	58	19
Osztrák szociális juttatások	33	45	63	42	15
Osztrák nyugdíjjogosultság	48	45	63	42	16
Nyelvtudás megszerzése	19	27	42	25	9
Szakmai ismeretek bővítése	24	27	63	25	11

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

Az osztrák szociális juttatások és nyugdíj lehetősége csak a legális foglalkoztatottak számára lehet reális esély. A juttatások magyarok általi igénybevétele feszültségi pontként jelentkezik az osztrák válaszadók körében. A nyelvtudás megszerzése, mint motiváció a legalacsonyabb értéket képviseli annak ellenére, hogy a nyelvi kommunikációs szint alacsony értékű a mintán. A nyelvtudás tartós hiánya pedig korlátozza a munkahely megszerzését és megtartását is. A szakmai ismeretek bővítése a mintán kis százalékban fordul elő, annak ellenére, hogy az aktuális munkaerőpiaci trendek alapján az osztrákok mind nagyobb hangsúlyt helyeznek a hazai munkaerő foglalkoztatására és csak a hiányszakmák szakemberei és az osztrák igényeknek megfelelő magasan képezett felsőfokú végzettségű munkavállalói esetén kívánják az ausztriai munkalehetőségeket megtartani.

A munkahelyi elégedettség rávilágít, hogy mely feszültségpontok jelentkezik a konkrét munkavégzés során (4. ábra).

4. ábra. Az Ausztriában legálisan vagy illegálisan foglalkoztatott magyar válaszadók elégedettsége az ausztriai munkahellyel (%)

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

A rurális válaszadók annak ellenére mutattak összességében nagy elégedettséget, hogy munkájuk jellege és bérük relatíve a legalacsonyabbnak tekinthető. A legnagyobb elégedettségi mutató a rurális mintán a munkabér, a munkakörülmények és a bánásmód tekintetében áll fenn, mely a női mintában még kiegészül a munkatársakkal való elégedettséggel. Az urbánus mintán a munkakörülmények, munkabér, a bánásmód és kommunikáció elégedettségi mutatói kedvezőek. A munkakapcsolatban a válaszok alapján problematikus területként jelentkezik a jogosultságokból való részese-
 dés és a kinti szokások.

A válaszok kevésbé tükrözik azokat a jelenségeket, ami a magyar munkavállalók munkabér, munkakörülmények és bánásmód tekintetében hátrányos megkülönböztetését jelzik. Előfordulhat, hogy ez a foglalkoztatás személyes és hosszabb kapcsolatokkal áll összefüggésben.

3.2.8. Munkavállalás tervezett időtartama a magyar mintában

Lényeges kérdés annak vizsgálata, hogy ez a munkakapcsolatok tekintetében preferálnak tekinthető válaszadói kör milyen időtartamban kapcsolódik az osztrák munkaerőpiachoz.

A vizsgálat alapján három fő időtartam kategória tekinthető jellemzőnek, mely csak az urbánus mintán egészül ki egy negyedik kategóriával. Az alkalmi foglalkoztatottak magas aránya miatt az alkalmoszerűen kategória választottsága magas (40%, 36%, 10%, 38%).

A falusi férfi válaszadók körében magas az alkalmi munkavállalási hajlandóságot mutatók száma, ami jelzi, hogy nem kívánnak vagy nincs lehetőségük tartós foglalkoztatásban részt venni. A nyugdíjig történő foglalkoztatás választása a tartós munkahellyel rendelkezők körében jellemző. Az amíg lehet válasz az építőiparban foglalkoztatott válaszadókból adódott, akik nem ítélték reálisnak nyugdíjig történő foglalkoztatásukat.

A hosszabb távú foglalkoztatottságban a 6-10 éves időtartam a jellemző, mellyel már kiegészítő nyugdíjjogosultság szerezhető (11%, 50%, 33%, 31%). Nagy választottságú a nyugdíjig kategória a rurális férfiak (37%) esetében és az urbánus mintán (14%, 24%). Az urbánus mintán az „amíg lehet” kategória választottsága a szigorításokkal összefüggésben értelmezhető, valamint foglalkoztatottságuk ágazati szerkezetével.

A válaszadók reálisan értékelik esélyeiket a kinti munkaerőpiacon és aggályokat fogalmaztak meg a foglalkoztatás tartósságával és lehetőségével kapcsolatban, mivel körükben nem fordultak elő jellemzően a kedvezményezettnek tekinthető képzettségi foglalkozások és szintek.

13. táblázat. Munkavállalás tervezett időtartama a magyar mintában (%)

	RF	RN	UF	UN
Alkalmoszerűen	42	36	10	38
Max. 1 év	0	0	0	0
1-2 év	0	0	0	0
3-5 év	5	14	0	0
6-10 év	11	50	33	31
Amíg lehet	5	0	43	7
Nyugdíjig	37	0	14	24
Nem tudom	0	0	0	0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés (saját szerk.)

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A terület vizsgálata megfelelő indikátorként működött. A munka célú kiutazás a férfi válaszadók körében volt magas arányú. A mintán elsősorban a tipikus ágazatok (mezőgazdaság, kereskedelem, idegenforgalom, ipari szakmunka) jelentek meg, rurális mintán az agrárágazat túlsúlyával és a szigorodó feltételek ellenére magas az illegális foglalkoztatottak aránya. Az urbánus minta változatosabb ágazati összetételű és a munkakörök magasabb iskolai végzettséget és nyelvtudást igényelnek. A nőknél mennyiségileg kevesebb a munkavállalók száma, foglalkoztatásuk kibővül az egészségügygel és a szociális ellátással, melyek egy része az illegális foglalkoztatással történik. Mind a rurális, mind az urbánus mintán jelen van a háztartásokban történő alkalmazás (rendszeres vagy alkalmi takarítás, házimunka), ezen a területen is az illegális foglalkoztatás magas aránya jellemző és magas iskolai végzettségű válaszadókat is érint.

A határtérségekre jellemző, hogy a rurális válaszadók munkahelyének megszerzése egyértelműen a személyes kapcsolatokhoz köthető és ez az urbánus válaszadók körében is magas arányt képviselt. A munkahelykeresés másik módjaként, bár nagyságrendekkel kisebb mértékben az osztrák munkaügyi iroda ajánlata és az internetes és újsághirdetési információszerezés szerepelt. Egyáltalán nem jellemző a jutalék vagy egyéb díj ellenében dolgozó magán munkaközvetítők részvétele, akik viszont a távolabbi országrészekből érkező osztrák munkahelyet keresők esetén működnek közre.

A kutatás feltárta, hogy a magyar gazdasági érdekeltségű osztrák munkaadók magyarországi helyszínen is foglalkoztatnak illegálisan magyarokat. Ez a jelenség a határ menti agrár vállalkozásokban fordul elő. A vegyes vállalatok vagy zsebszerződések révén magyar földterülettel rendelkező osztrák tulajdonosok illegálisan vagy szerződéssel foglalkoztatják földterületeik megművelésére, zömmel az osztrák munkaadó gépeivel a magyar agrár vállalkozó vagy őstermelő státusú munkavállalókat. A termést a kedvezőbb árakat kínáló piacon értékesítik, miközben a termelés során közvetett módon igénybe veszik a magyar agrártámogatásokat. A jelenség további speciális vetülete az, ha az osztrák munkaadó eközben az osztrák területen támogatást kap földjének parlagon hagyásáért a nemzeti parkos terület tájkezelése érdekében. Ez a jelenség sajátosságaiból eredően kizárólag a vizsgált határ menti térségben mutatható ki.

A határmenti térségben a magyarok nemcsak alkalmazottként, hanem mind gyakrabban önálló vállalkozóként is megjelennek Ausztriában. A már bevezetett vagy hiányszakmákban működő vállalkozások főként a stabilabb gazdasági, jogi háttér és megfelelő kereslet miatt működtetnek vállalkozásokat Ausztriában, ezt újabban adminisztratív korlátozások (helyben lakás előírása a foglalkoztatottaknak, engedélyezési problémák) nehezítik. A gazdasági kapcsolatokban a magyarok ennek következtében még nem egyenlő eséllyel vesznek részt. A rurális és urbánus válaszadók üzleti

kapcsolatainak egy része informális, egyéni haszonszerzéssel és nem tartós jogi formákon alapuló kapcsolat. A válaszadók egy része szerint az ausztriai üzleti kapcsolat nagy kockázati faktort tartalmaz, ami várhatóan hosszabb időtávon sem változik.

A kutatás új jelenségként emeli ki, hogy a jelen kvalitatív, kis térségi körre és kistéleplésekre vonatkozó vizsgálat is talált olyan, a rurális térségben saját ingatlannal rendelkező magyar válaszadókat, akik az osztrák munkaerőpiacon kedvező, magasán kvalifikált munkakörben foglalkoztatottak (egyetemi tanár, középiskolai tanár, zeneművész). A magyar rurális válaszadók eseti előfordulása (3 fő, 7%) nem tekinthető tipikusnak, de jelzi, hogy a kapcsolatok kiszélesedése gyakorlatilag a teljes munkaerőpiacon esélyt jelent a magyar munkavállalók számára.

5. HIVATKOZÁSOK

- ARBEITSMARKTSERVICE (AMS) Burgenland 2007 <http://www.ams.or.at/bgld/index.html>
- Győr-Moson-Sopron megye statisztikai évkönyve 2006. KSH Győri Igazgatósága, Győr, pp. 41-49.
- HARDI T. 2005: *Határon átnyúló ingázás, munkavállalás az osztrák-magyar határtérségben.* - Tér és Társadalom, 2005/2. p. 65.
- MAGYAR NEMZETI BANK 2007 http://www.mnb.hu/engine.aspx?page=mnbhu_statistikak
- Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium 2007 <http://www.nfgm.gov.hu/>
- NYUGAT-DUNÁNTÚLI REGIONÁLIS MUNKAÜGYI KÖZPONT 2007
<http://www.nyugatrmk.hu/pls/apex/f?p=101:1:12151659311821427297>
- ÖSTERREICHISCHE NATIONALBANK 2007
http://www.oenb.at/de/stat_melders/statistik_und_melderservice.jsp
- POLSTERER, A. 2002: *A Nyugat-Magyarország és Burgenland közötti határ menti munkaerőpiaci együttműködés elemzése.* Burgenlandi Kutató Intézet/ Burgenländische Forschungsgesellschaft, SZGTI, Kismarton – Eisenstadt.
- VISSI A. 2006: *TÉRSÉGI KÖZPONTOK HÁLÓZATI EGYÜTTMŰKÖDÉSE AZ OSZTRÁK-MAGYAR HATÁRRÉGIÓBAN.* [HTTP://WWW.CITYNET.OR.AT/INTRO_HU.HTML](http://www.citynet.or.at/intro_hu.html)

Locsmáti Szabolcs: A lehullt vasfüggöny után. A Sopron-Eisenstadt térség munkaügyi kérdései
Modern Geográfia, 2009. 2. szám,
http://www.moderngeografia.hu/tanulmanyok/munkaeropiac/locsmandi_szabolcs_2009_2.pdf

---

- WIRTSCHAFTSKAMMERN ÖSTERREICH 2007 http://portal.wko.at/wk/startseite_br.wk?BrID=564

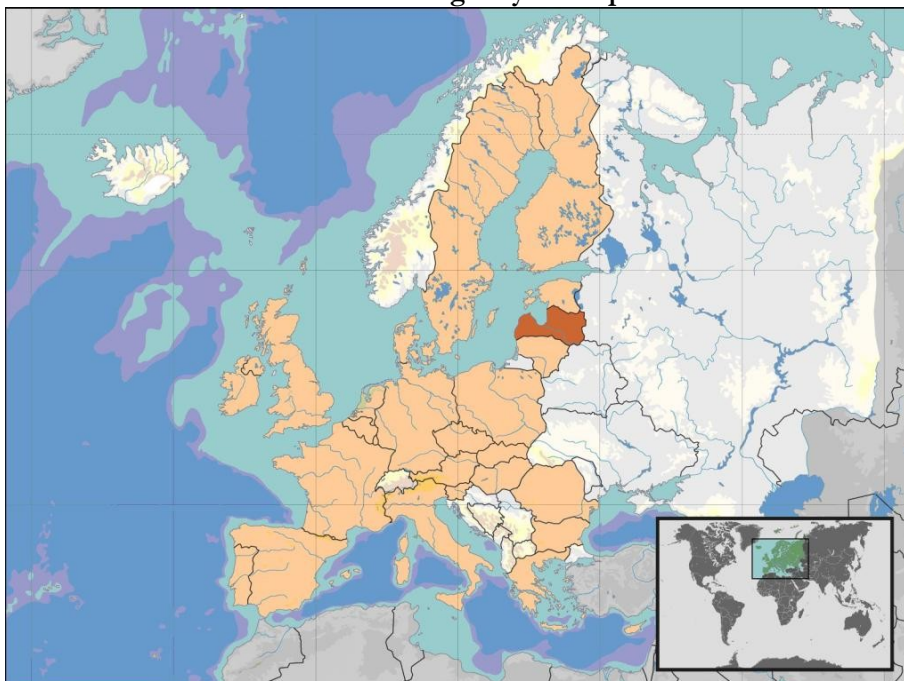
LETTORSZÁG NEMZETISÉGI SZERKEZETÉNEK ÁTALAKULÁSA A XIX-XX. SZÁZADBAN ÉS NAPJAINKBAN

NÉMETH ÁDÁM

1. BEVEZETÉS

Az etnikai földrajz a társadalomföldrajz részeként a „világ, egyes országok, régiók etnikumainak (múltbeli és jelenbeli) térbeli eloszlásának sajátosságait (etnikai határaikat, dinamikáját, népességszámát, stb.) kutatja. Szoros a kapcsolata a történeti földrajzzal és az etnikai demográfiával.” (TRJOSNYIKOV, A. F. 1988). Mivel a szovjet geográfia - az állam multietnikus jellegéből kifolyólag - mindig is kiemelt figyelmet fordított a nemzetiségi kutatásokra, nem meglepő, hogy a mindmáig legkiérleltebbnek tartott definíció is a Szovjetunióból származik (Kocsis K. 2002).

1. ábra. Lettország helye Európában

Forrás: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Lettország>

A 2,3 millió lakosú, 64 589 km² területű Lettország 1991-ig ehhez a soknemzetiségű Szovjetunióhoz tartozott. A függetlenség elnyerése után e kis államnak azonban a gazdasági válságon túl komoly etnikai problémákkal is meg kellett, meg kell küzdenie, hiszen még napjainkban is kb. 41%-ra tehető az országban élő kisebbségek aránya. Állampolgársági kérdés; vitatott nyelvtörvény; történelmi igazságtétel vagy túlzásba vitt nacionalizmus; feszültség vagy megbékélés – Lettország nemzeti nehézségei 2008-ban ilyen problémacsoportok köré rendezhetők.

2. Lettország történelme

2.1. A kezdetektől az első világháborúig

A Balti-térség – sajátos geopolitikai helyzete miatt – Európa egyik legklasszikusabb ütközőzónája. A mindenkori nagyhatalmak érintkezési és súrlódási felületén élő apró népek (észtek, lettek, litvánok, poroszok) számára sohasem volt könnyű az élet, kaotikus történelmük kezdetektől fogva az életben maradásról, a szüntelen harcról szólt.

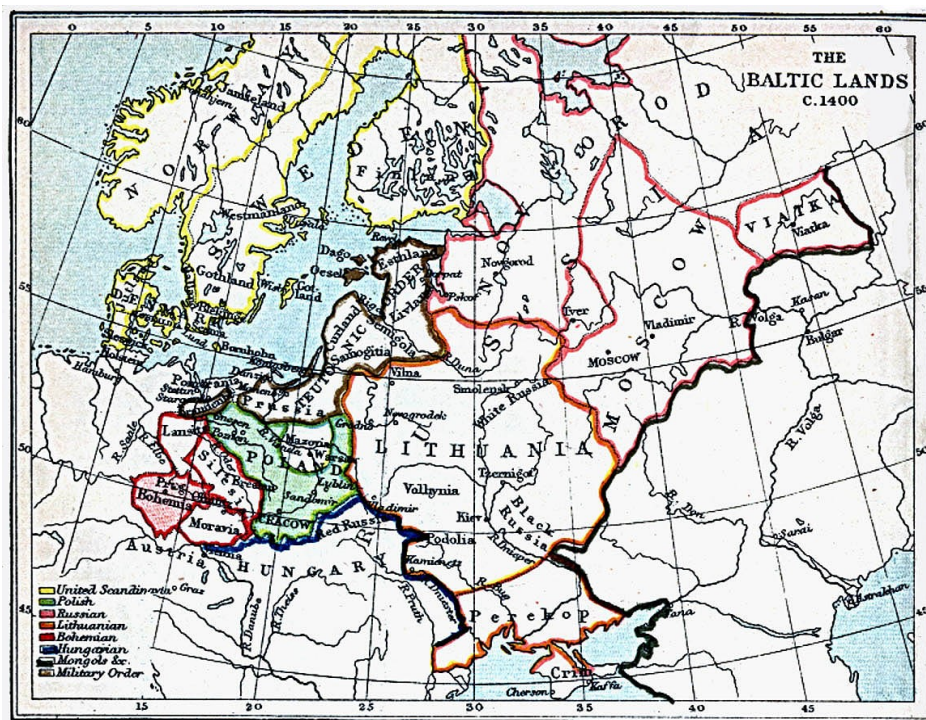
Az első finnugorok (köztük az észtek) a Kr. előtti III. évezredben jelentek meg a kelet-balti térségben, őket – néhány száz év elteltével – a litván, lett és porosz népek ősei követték. A középkorban „Livóniának” nevezett terület nyelvhátára ezután hosszú ideig a Daugava folyó mentén húzódott (PROBÁLD F. 2002). (Maga a kifejezés a finnekkal rokon lív népcsoportra utalt, akik a Kr. utáni első évszázadokban érkeztek északról. Utódaik napjainkban az ország talán legszínesebb, ám drasztikusan lecsökkent létszámú kisebbségét alkotják, számuk alig néhány százra tehető.) (KAPRONCZAY K. 1991)

Bár a vikingek és különböző germán népek a kora középkor folyamán számtalanszor feldúlták e területet, a lett történetírás az idegen hódítás kezdetét 1201-ben jelöli meg. Ekkor alapították ugyanis német hittérítők Riga városát, melyet hosszan elhúzódó keresztes hadjárat követett az „Európa utolsó pogányainak” nevezett balti népek megtérítésére. (Valójában a legfőbb szempont a fokozatosan német befolyás alá kerülő – és a Hanza-szövetségbe tagozódó – tengerparti kereskedővárosok feletti korlátlan uralom megszerzése volt.)

A lettek szívós ellenállását végül az 1300-as évek közepén megjelenő *Német Lovagrend* törte meg, akik – miután megvásárolták a dánoktól Esztóniát – egy államban egyesítették a mai Észt- és Lettország területét Riga központtal (2. ábra). A XVI. századra jól működő mezőgazdaság és virág-

zó tengeri kereskedelem jött létre, ám ezzel párhuzamosan elkezdődött az ország sajátos társadalmi-etnikai arculatának kialakulása is. Míg a gyorsan gyarapodó városok – viszonylag magas életszínvonalon élő – polgárai, valamint a vidéki földbirtokok urai a lakosság 7-8%-át jelentő (PABRIKS, A. 2003) németek voltak, addig a szegény falvak lakosságát továbbra is döntő többségében az „őshonos” lettek és lívek alkották (KAPRONCZAY K. 1991).

2. ábra. A Német Lovagrend (=Theutonic) állama (1400)

Forrás: http://www.reisenett.no/map_collection/historical/baltics.html

Miután Hohenzollern Albert 1525-ben feloszlatta a Lovagrendet, áttért a lutheránus hitre és magát porosz hercegnek nevezve világi államot hozott létre, a belpolitikai élet instabillá vált, és ezt a szomszéd nagyhatalmak ki is használták. A konfliktus (1558-1629) során előbb az oroszok (IV. /Rettegett/ Iván), majd a lengyelek (Báthori István), végül a svédek (II. Gusztáv Adolf) kezébe került Livónia. A *svéd* uralom évtizedei páratlan gazdasági fellendülést és gyökeres társadalmi átalakulást jelentettek. Állami kézbe kerültek pl. a nagybirtokok, de megszüntették a földesúri ítélőszéket és a röghöz kötöttséget is (javítva ezzel a parasztság életkörülményeit), valamint bevezették a kötelező elemi iskolai oktatást - a lett nyelv prioritásával! A protestantizmus igazi virágkora volt ez, megtörtént az első Biblia-fordítás, és a hivatali életben is egyre általánosabbá vált a lett nyelv használata

(KAPRONCZAY K. 1991). A svéd fennhatóság idejére tehető a zsidóság megjelenése a Baltikumban. Az első – orosz, ukrán és lengyel területekről érkező – izraelita közösség Piltene városában jött létre 1570-ben. A pogromok elől menekülő zsidóság a következő évszázadokban is biztonságra lelt Lettországra, létszámuk a XVIII. század végére már megközelítette a 100 000 főt (PABRIKS, A. 2003). Fontos megemlíteni, hogy a svéd fennhatóság soha nem terjedt ki Latgale-ra (a mai Kelet-Lettországra), amely így egészen 1795-ig a Lengyelországhoz tartozó Litvánia része maradt. Ez az évszázados különállás – mialatt kialakult egyfajta sajátos, „lettgalleni” identitás – számos egyéb jellegzetességet is kölcsönzött az oroszok, lengyelek, zsidók és lettek által már a XVIII. században keverve lakott tartománynak.

Az „északi háborúban” (1700-1721) elszenvedett svéd vereség nem csupán a nagyhatalommá váló *Orosz Birodalom* katonai erőfölényének volt köszönhető, hanem a belső érdekellentéteknek is. Mindvégig Nagy Péter cárt támogatta ugyanis a német nemesség és városi polgárság, akik a győzelmet követően abszolút vezető szerephez jutottak a gyorsan fejlődő régió gazdasági életében. Az új főváros, Pétervár közelsége (3. ábra), valamint az orosz haderő élelmiszer-ellátása sokat lendített a terület mezőgazdaságán és iparán. A XVIII. század iparosítási hulláma (először textil- és faipar, később kohóipar és fémfeldolgozás) robbanásszerű urbanizációval járt, mely a városok nemzetiségi összetételét is gyökeresen megváltoztatta: a manufaktúrák, gyárak hatalmas létszámú, olcsó munkerejét elsősorban elszegényedett lett parasztok alkották (KAPRONCZAY K. 1991).

3. ábra. A cári Oroszország részeként (1809)

Forrás: http://www.reisenett.no/map_collection/historical/baltics.html

A XIX. századot szokás Európában a népek öntudatra ébredésének időszakaként definiálni, és ez Lettországban sem volt másként. A nemzeti mozgalom bástyájává a fokozatosan megerősödő lett polgárság vált, amely igazságtalannak érezte, hogy saját hazájukban kettős elnyomást szenvednek: a politikai hatalom a nyílt russzifikálási programot hirdető cári Oroszországhoz volt, a gazdaság irányítása pedig a németek kezében összpontosult. 1900-ban pl. Riga jelentősebb vállalkozásainak több, mint 80%-a állt német tulajdonban (KIRBY, D. 1995), így ők bonyolították le a – dinamikusan fejlődő, népességét 1867 és 1897 között megduplázó – főváros szinte teljes kereskedelmi forgalmát (PABRIKS, A. - PURS, A. 2002). Az egyre radikálisabbá váló - autonómiát, ill. önálló lett államot követelő - nemzeti mozgalmaknak az orosz cár 1881-ben parancsolt megálljt, és keménykezű politikával – újságok betiltásával, cenzúra bevezetésével, koncepciók perekkkel – akarta térde kényszeríteni azokat. A német eltörlésével az orosz nyilvánította az egyetlen hivatalos nyelvvé, melynek használatát kötelezővé tette az iskolákban és közhivatalokban egyaránt.

Az ország nemzetiségi képe is sokat változott az 1800-as évek során. Mindenképp kiemelendő a „lett falu” és a „német-zsidó többségű város” évszázados szembenállásának elhalványulása, köszönhetően az ipari centrumokra „zúduló” lett munkástömegnek. Riga, mely a középkor óta a Bal-

4. ábra. Lettország történelmi régiói

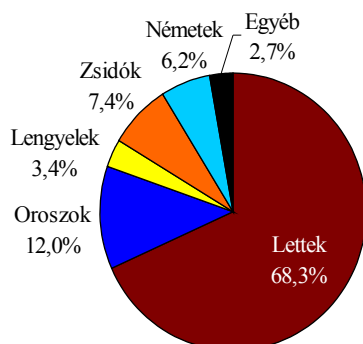
Forrás: http://www.li.lv/images_new/images/lv_novadu_karte.jpg

tikum egyik „legnémetebb” városa volt, 1867-re csaknem 25 000 (23,6%), 1897-re pedig már 106 000 lettnek (41,6%) adott otthont (RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994). A mai államterület egészét vizsgálva pedig megállapítható, hogy a lett anyanyelvűek aránya 1897-ben, a legelső hivatalos népesség-összeíráskor mindössze 68%-ot tett ki (IWASKIŪ, W. R. 1995). A 120 000-es németiséghez és 143 000-es zsidósághoz a központi hatalom által betelepített orosz anyanyelvűek hamarosan „felzárkóztak”, sőt a XIX. század végére már a legnagyobb számú kisebbséggé váltak (12% = 230 000 fő). Bár többségük az igencsak elmaradott (és ekkor még közigazgatásilag külön kormányzott) Latgale tartományban élt (4. ábra), a bizalminak tekintett állások esetében minden településen nyilvánvaló volt a túlreprezentáltságuk. Oroszok alkották a haderő 70-80%-át és ők töltötték be az adminisztratív jellegű állások 30-45%-át. Az ország összes város lakójának 32%-át (!) kitevő zsidóságnak az oroszokkal ellentétben nem volt etnikai törzsterülete, valamennyi városban nagyjából hasonló mértékben képviseltették magukat. Legmagasabb arányt mégis – a részben litvánok és lívek által is lakott – Kurzöldön (Kurzeme) sikerült elérniük, ahol a XIX. század végére már a teljes lakosság 8,2%-át alkották. A kis- és középvárosokban esetenként nemcsak a relatív, hanem az abszolút többséget is megszerezték: 1897-re ők tették ki pl. Tukums, Bauska, Jaunjelgava városok

lakosságának több, mint 50%-át. A lengyel etnikum, melynek jelenléte az 1560-as évektől bizonyított Latgale-ban, 3,4%-os részesedéssel a negyedik legjelentősebb nemzetiséggé vált (PABRISK, A. 2003).

5. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele 1897-ben

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

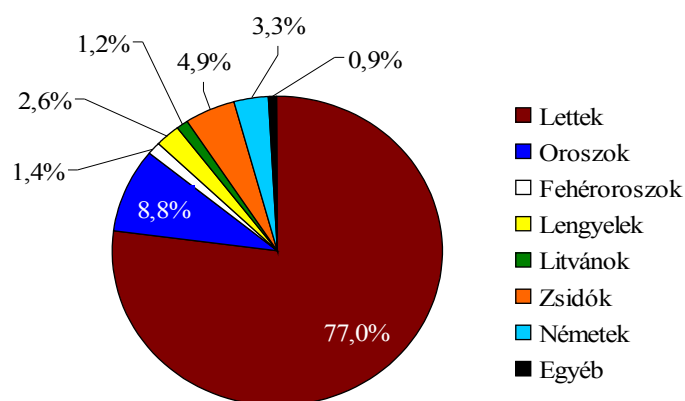
2.2. Háború és függetlenség (1914-1939)

Az első világháború kirobbanásával szinte azonnal lángba borult az egész Baltikum, így a feszült belpolitikai viszonyokkal terhelt Lettország is. Mint a történelem folyamán oly sokszor, ezúttal is itt csapott össze Európa aktuális keleti, ill. nyugati nagyhatalma. A háború első éveiben hol a németek, hol az oroszok törtek előre vagy vonultak vissza, egészen a lettek 1919-es – észt és német alakulatok által is támogatott – hadműveletéig, amely végül döntőnek bizonyult. „A világháborúban kivérzett és a forradalmak zűrzavarába hullt Németország és Oroszország” közt váratlanul kinyíló hatalmi rést azonnal kihasználták a baltiak, és komoly diplomáciai bravúrral be is tették oda a lábukat (BOJTÁR E. 1989). A balti országok önállóságát kezdetektől támogatta az antant, amely ütközőzónát akart létrehozni a Szovjetunió nyugati határán, de a bolsevik hatalom sem kívánta tovább húzni a világháborút (LJUBA S. 1993). 1920-ra a világ összes állama elismerte a független Észt-, Lett- és Litván Köztársaság törvényes létezését.

A hivatalosan 1920. augusztus 11-én megalakult, 65 000 km² területű, 1,9 millió lakosú (74% lett, 10,6% orosz, 15,4% lengyel, német, fehérorosz, zsidó, stb.) Lettország igencsak nehezen birkózott meg az államszervezés bonyolult feladatával. A '20-as, '30-as évek rendkívül zűrzavaros politikai élete kérészerű kormányok erőtlen szárnypróbálgatásaival, egy szélsőjobboldali puccskísérettel (1927), egy nemzetközi visszhangot keltő szovjet kémbotránnyal, majd a kommunista párt betiltásával (1933) jellemezhető. A gazdaság is a hanyatlás jeleit mutatta: visszaesett a termelés, nőtt a munkanélküliségi ráta, drasztikusan lecsökkent a lakosság életszínvonala. Súlyos terhet rótt a lakosságra az újjáépítési kényszer is, hiszen előről kellett kezdeni mindent: Rigában pl. egyetlen gyáregység sem vészelte át a háborút (PABRIKS, A. – PURS, A. 2002). Az 1933. évi alkotmánymódosítás vetett véget e kaotikus időszaknak, és bár az ország – a marxista történetírás szerint – „fasiszta, fél-diktatórikus” állapotba került (Ulmanis köztársasági elnök jogköre jelentősen kibővült), valójában csak így lehetett megteremteni a hatékony kormányzás lehetőségét (KAPRONCZAY K. 1991). Érdemes kitérni az újonnan visszacsatolt, 567 000 lakossal rendelkező Latgale problémájára is. E keleti tartományt a „klasszikusan” lett territóriumtól nemcsak rendkívül színes etnikai arculata és sajátos „lettgalleni” identitása különböztette meg, hanem többségében katolikus vallása is, melyet még a lengyel-litván időkből örökölt; továbbá az a 350 évet felölelő fejlődési pálya, amit a balti tartományoktól különválasztva írt le 1561-től 1917-ig (RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994).

Mivel a frontvonal 1917-ig kettészelte az országot, a világháború helyrehozhatatlan demográfiai krízishez vezetett Lettországban. A történelmi országrészek közül Latgale: 4, Kurzeme: 16, Vidzeme: 18, Zemgale: 30%-át veszítette el korábbi népességének. Mialatt a 10 éven aluli gyermekek száma 535 000-ről 250 000-re, a 20 és 40 év közöttiek száma pedig 780 000-ről 383 000-re csökkent, aránytalanra vált a társadalom nemek szerinti megoszlása is. (1897-ben 37 515-el; 1920-ban 152 277-el több nő élt, mint férfi.) (PABRIKS, A. – PURS, A. 2002). A második népszámlálásra a két világháború között, 1935-ben került sor. A függetlenség kikiáltása óta eltelt 15 év az ország összlakosságát tekintve alig hozott változást (1 905 936 fő), az etnikai arányok azonban csekély mértékben ugyan, de változtak. Míg a lettek aránya 74%-ról – a történelmi csúcsot jelentő – 77%-ra emelkedett, az oroszoké 10,6%-ról 8,8%-ra csökkent. Ez nagyjából 34 000 orosz anyanyelvű lakos kivándorlását jelentette, ami egyfelől az általános szovjetellenes légkörrel, ill. az orosz hivatalnokréteg feleslegessé válásával, másfelől a latgalei „lettesítési” törekvésekkel magyarázható. Az ország jelentősebb etnikumai még az emigráció miatt 93 000 főre apadó (4,9%) zsidóság, valamint a 62 000-re csökkenő (3,3%) németség voltak. Az állam délkeleti vidékén továbbra jelentős számban éltek lengyelek (2,6%), de – az oroszokhoz hasonlóan betelepített, majd részben kivándorolt – beloruszok aránya is számottevőnek mondható (1,4%) (IWASKIWI, W. R. 1995). Az etnikailag hagyományosan heterogénebb főváros 1935-ben az össznépség valamivel több, mint egynegyedét tömörítette; lakosságnak pedig már 63%-a volt lett nemzetiségű.

6. ábra. Lettország Lettország nemzetiségi összetétele 1935-ben

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

A két világháború közötti Lettország gazdasági élete jelentékeny átrendeződésen ment át. Míg 1925-ben a 300-nál több embert foglalkoztató cégtulajdonosok között egyetlen lett sem volt, addig - a nemzeti protekcionista politika eredményeként - a harmincas évek második felében már az alap-tőke mintegy 25%-ával ők rendelkeztek. Mivel az első világháborút kísérő emigrációs hullám a lett-országi németeket érintette legérzékenyebben (lélekszámuk felére csökkent), a korábban szinte monopóliumhelyzetet élvező kereskedők elvesztették vezető szerepüket a balti térség gazdasági struktúrájában. Helyüket az erősen túlreprezentált zsidóság és a lassan „feléledő” lett kereskedők vették át. A parlamenti összetétel ennél sokkal kiegyensúlyozottabb képet mutatott: amennyire lehetett, törekedtek az etnikumok – tényleges lakosságszámot tükröző – arányos képviselésére (1. táblázat).

1. táblázat: A lakosság, a kereskedelmi szektor és a parlament összetétele nemzetiség szerint (1935, %)

	Lettország lakosságának etnikai megoszlása	Kereskedelem		Parlament összetétele
		1930	1936	
Lettek	77	41	48	83
Németek	3	11	8	6
Zsidók	5	38	37	3
Oroszok	8	3	2	6
Egyéb	7	7	5	2

Forrás: GRAUDINŠ, M. (1992) nyomán szerk. NÉMETH Á.

2.3. A második világháború (1939-1945)

A történelem – úgy tűnik – valóban ismétli önmagát: a két nagy fogaskerék közt morzsolódó lett nemzet a '30-as évek végén megint csak önhibáján kívül és akarata ellenére sodródott az újabb világégés felé. „Lettországra a második világháború kitörését megelőző hónapokban erőteljes német és szovjet nyomás nehezedett, hiszen Berlin a német kisebbség, Moszkva a szovjetellenes politika miatt interveniált.” Miután a lett kormány csak vonakodva, esetenként egyáltalán nem teljesítette Sztálin követeléseit (szovjet egységek beengedése, támaszpontok létesítése), 1940 nyarán a Szovjetunió előbb megszállta, majd - *Lett Szovjet Köztársaság* néven - a birodalomhoz csatolta az országot. Hitler nem avatkozott be, hiszen az időközben (1939) megkötött Molotov-Ribbentrop-paktum titkos záradéka a Szovjetunió érdekszférájába rendelte a balti államokat (KAPRONCZAY K. 1991).

A második világháború újjárajzolta Lettország nemzetiségi térképét. Lezárult egyrészt a németiség Baltikumban töltött 700 éves korszaka, hiszen – Hitler parancsára – előbb 52 000 német hagyta el az országot (1940-41-ben), majd a háborús évek alatt a „maradék” 10 000 is elmenekült. Ugyanezen évben a szovjet megszállók 28 370 (STRODS 1992) (más adatok szerint mintegy 35 000 – RAUCH, G. V. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994) lett állampolgárt gyilkoltak meg, börtönöztek be, vagy deportáltak Szibériába, „lefejezve” egyúttal Lettország komplett politikai, szellemi elitjét is. Nem meglepő tehát, hogy 1941-ben sokan felszabadítóként köszöntötték a bevonuló német hadsereget. A lettek fő célja országuk részleges függetlenségének megtartása, a Vörös Hadsereg elleni harc volt – akár a németekkel való kollaboráció árán is – így 1943-ra beleegyeztek a német mozgósítás feltétel nélküli támogatásába. A náci megszállás idején kb. 150 000 főt toboroztak vagy soroztak

be, ill. két, összesen 30 000 fős Waffen-SS hadosztályt állítottak ki a keleti határ megvédésére. A háború után összeült nürnbergi törvényszék és az amerikai Menekültügyi Bizottság azonban a baltikumi SS-alakulatokat nem tekintette (tekinti) háborús bűnösnek, mivel szakértőik szerint „emberiség elleni bűntettek nem követtek el”, Németország oldalán ugyan, de a kommunizmus ellen harcoltak (LAGZI G. 2006). A háború során becslések szerint összesen 240 000 balti-, köztük 70-80 000 lett-zsidó lelte halálát, az ország izraelita közössége szinte teljesen eltűnt (IWASKIW, W. R. 1995).

A lett haderő végül nem tudta megállítani a szovjet inváziót, 50 000-en a harcmezőn estek el vagy sérültek meg, 80 000-en pedig orosz hadifogságba kerültek (KING, G. J. 1965, EKMANIS, R. 1978, MYLLYNIEMI, S. 1973). Az etnikai szerkezet további torzulását okozta a koncentrációs táborokban meggyilkolt (vagy Németországba deportált) 60 000 (EKMANIS, R. 1978), ill. a pusztítások elől külföldre menekülő 200 000 lett hiánya is. Komoly érvágás volt ez, mivel ekkor disszidált a lett „szürkeállomány” zöme: mintegy 2000 gimnáziumi és 197 egyetemi tanár, az ország orvosainak, mérnökeinek fele (KREICBERGS, H. - KRASINS, J. 1989)!

2.4. A Szovjetunió részeként

2.4.1. A sztálini éra (1944 – 1953)

Miután a Szovjetunió 1944-ben ismét bekebelezte a Baltikumot, megismétlődtek a '19-es és '41-es események: balti források szerint csak ebben az évben több, mint 150 000 lettet végeztek ki, vagy hurcoltak munkatáborba (E. BUCHHOFER 1999). Napvilágot láttak azonban más becslések is, Romsics Ignác pl. az áldozatok számát – orosz szerzőre hivatkozva – ennek kb. felére teszi (PROBÁLD F. 2002). A második világháború Lettországban nem ért véget '45-ben, az alig 5 000 tagból álló Lett Kommunista Párt rémuralmát hosszan elhúzódó gerillaháború kísérte. Az 1949-ben felszámolt ellenállásra orosz oldalról immár „negyedik alkalommal” volt ugyanaz a válasz: mintegy 43 000 embert - köztük 10 590 gyermekkorút - deportáltak Szibériába (IWASKIW, W. R. 1995). (Kis létszámú, rosszul felszerelt, marginális csapatok még ezután is harcoltak; az utolsó gerilla-alakulatot végül 1965-ben fegyverezték le.) 1945 után kezdték összeállítani az ún. „kuláklíktákat” is, amelyek alapján 1949-ig Lettország parasztgazdáinak csaknem egytizedét hurcolták el Kazahsztánba vagy Szibériába. A „kulák” definíciója nem volt pontosan meghatározva (az egyik kategória szerint pl. „akinek birtokában bármifajta komolyabb gép volt”), sőt a fiatalabb korosztályt visszamenőleg, már megszületése előtt kuláknak minősítették (RAUCH, G. v. - MISUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994).

2. táblázat: A kommunizmus áldozatainak száma Lettországban (1940-1985)

	Deportáltak száma	Letartóztatottak vagy kivégzettek száma	Összesen	Százalék
1940-1941	20 700	7 670	28 370	14,8
1945-1953	119 000	41 762	160 762	83,8
1954-1985	-	2 541	2 541	1,3

Forrás: STRODS, H. (1992) szerint szerk. NÉMETH Á.

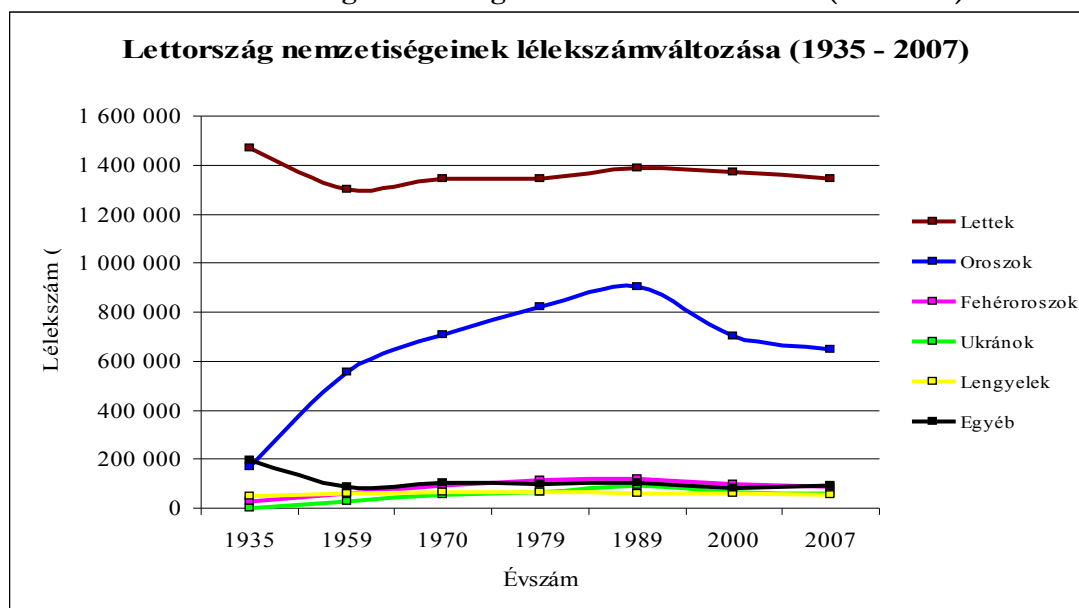
A sztálini érában ugyanazon mechanizmusok érvényesültek, mint a többi kelet-közép-európai ország esetében: államosították az összes ipari és kereskedelmi létesítményt, kollektivizálták a teljes mezőgazdaságot. Betiltottak valamennyi „ellenzéki” nyomdát és könyvkiadót, cenzúrához kötötték a heti- és napilapok megjelenését, korlátozták a vallásgyakorlást és újraírták a történelemkönyveket. Miután az oroszot emelték az ország egyetlen hivatalos nyelvéné, elkezdődött az utcák, terek neveinek - szovjet hősokról történő - szisztematikus megváltoztatása. Egy új embertípus, a „szovjet ember” megteremtését hirdették, akiből hiányzanak a burzsoá nacionalista és vallási előítéletek. Ideológiai megfontolásból a nehézipar felfuttatását tűzték ki célul, amihez a Baltikum kétségkívül ideális feltételeket kínált: nagyszámú, képzett munkaerő állt rendelkezésre és viszonylag fejlett volt az infrastruktúra. Az iparosítás nagyban hozzájárult a lakosság katasztrofálisan alacsony életszínvonalának relatíve gyors javulásához. A '40-es évek végén, '50-es évek elején még nem csupán az alapvető fogyasztási cikkekből volt általános hiány, az élelmiszerkészletek is rendre szűknek bizonyultak. (A korszak mindennapjairól sokat elárul pl. a cukor kilójának 250-300 rubeles ára, összehasonlítva egy nagyvárosi tanár havi 350-400 rubeles jövedelmével! – RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994). Az '50-es évek második felére sikerült végül a lett gazdaságot talpra állítani, ennek azonban nagy ára volt...

Mivel a II. világháború hatalmas emberveszteségei elsősorban a férfi lakosságot érintették, nem meglepő, hogy az 1959-es népszámlálás soha nem látott torzulást mutatott ki a nemek szerinti megoszlásban. A férfiak e történelmi mélypontot jelentő 43,9%-os részesedési aránya ezt követően csak lépésről-lépésre tudott feljebb kúszni, egészen 1989-ig (46,5%). 1959-ben 1000 férfira összesen 1276, a 35-39 évesek körében pedig 1592 nő jutott! 1992-től mutatható ki ismét csökkenés, de ez már egészen más okokra vezethető vissza: a társadalom lassú előregedését jelzi. (Az időskorúak esetében ugyanis szinte mindig jelentős nőtöbbletről beszélhetünk, ezért az egész társadalomra kivetítve is magasabb lesz a nők aránya.)

Az 1959-es census során 169 100 fővel kevesebb lett anyanyelvű állampolgárt számoltak össze (1935-höz képest) – még annak ellenére is, hogy jelentősen felgyorsult körükben a természetes szaporodás üteme, ill. a háború után elhurcolt hadifoglyok egy része az '50-es évek közepén hazatérhe-

tett. Gözzerővel folyt ezzel szemben a balti térség eloroszosodása: számuk Lettországban a világháborút követő 14 év során csaknem három és félszeresére nőtt (Évente átlagosan 24 000, összesen 338 000 fővel!) (7. ábra)!

7. ábra. Lettország nemzetiségeinek lélekszámváltozása (1935-2007)

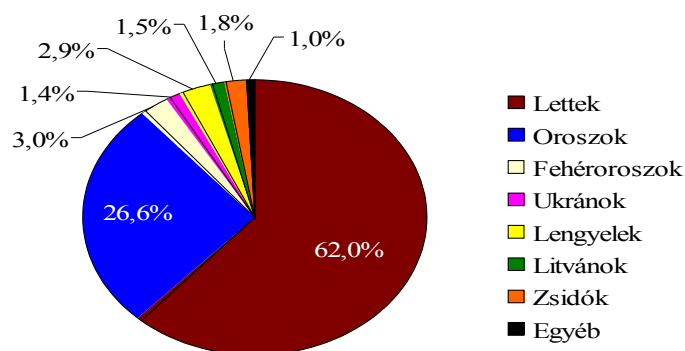
Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

Tény, hogy a balti államok vonzó célpontot jelentettek a magasabb bérekre, biztosabb megélhetésre vágyó oroszok számára, ám – mivel Moszkva stratégiai fontosságúnak tartotta a „forrongó” balti térség stabilizálását – ez esetben talán helyesebb tudatos „russzifikálásról”, mint spontán „eloroszosodásról” beszélni. (A Kommunista Párt hierarchiája is ezt a szándékot szimbolizálta: az első titkár és a miniszterelnök tartozott csak a törzsnemzetiséghez, a másodtitkár és a miniszterelnök-helyettes már orosz nemzetiségű volt.) Az erőltetett nehézipari fejlesztések hatalmas munkaerőhiányt teremtettek Lettország városaiban, amelyet Moszkva más tagköztársaságokból kívánt pótolni. A megoldást végül 1950 és ’60 között 640 000 szlávajkú letelepítése jelentette, akik közül – bár többségük hamarosan ismét elhagyta Lettországot – 180 000-en a végleges letelepedést választották (3. táblázat). Az ország ipari munkásainak 45%-a már ’48-ban sem a lett nemzethez tartozott, és ez az arány 1950 után csak tovább romlott (DREIFELDS, J. 1980).

A félmillió orosz etnikum mellett egyre markánsabbá vált a fehéroroszek (62 000 fő), ukránok (29 000 fő) és lengyelek (60 000 fő) jelenléte is, akiknek összesített aránya a második világháború után csaknem megduplázódott (4%-ról 7,3%-ra) (8. ábra). A szocialista időszak e legelső és leg-

nagyobb tömegeket érintő bevándorlási hulláma elsősorban a fővárosba, ill. a regionális ipari központokba irányult. Ezt bizonyítja pl. Riga etnikai arculatának gyökeres átalakulása is: az akkor 373 573 lakossal rendelkező városban a lettek (44,5%-os részesedéssel) már relatív kisebbségbe szorultak!

8. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele 1959-ben

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

A 3. táblázatból kiderül: az igen jelentős migrációs pozitívumot a hihetetlen mértékű bevándorlás és az úgyszintén tömeges kivándorlás különbözete adja. 1950-től napjainkig több, mint 2,2 millióan költöztek Lettországba és csaknem 1,9 millióan hagyták el az államot. Irdatlanul nagy számok ezek, különösen, ha figyelembe vesszük: e kis köztársaság összlakosság száma 1989-ben (maximuma idején) is csak alig volt több 2,6 millió főnél. A különös jelenség magyarázata, hogy „mind a bevándorlók, mind a kivándorlók nagy részét a »hosszú rubelekre«, a könnyű pénzkeresetre vadászó, az egész Szovjetuniót bejáró, fiatal orosz vendégmunkások tették ki” (RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994).

3. táblázat: migrációs folyamatok Lettországban (1951-2006)

	Bevándorlás		Kivándorlás		Vándorlási különbözet	
	Összes	Éves átlag	Összes	Éves átlag	Összes	Éves átlag
1951-1960	639 880	63 988	459 832	45 983	180 048	18 005
1961-1970	476 934	47 693	335 872	33 587	141 062	14 106
1971-1980	548 643	54 864	428 235	42 823	120 408	12 041
1981-1990	506 576	50 658	423 953	42 395	82 623	8 263
1991-1995	30 842	6 168	168 230	33 646	-137 388	-27 478
1996-2000	12 223	2 445	47 064	9 413	-34 841	-6 968
2001-2006	10 587	1 557	22 520	3 454	-11 933	-1 897
Összesen	2 225 685		1 885 706		339 979	
Átlag	317 955		269 387		48 568	

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

2.4.2. Az államszocializmus „fénykora” (1954 – 1985)

Sztálin halála (1953) után, már valamelyest szabadabb légkörben kezdett tevékenykedni az Eduards Berklāvs vezette „nemzeti kommunista” csoport, amely reformintézkedésével eltávolodott a szigorúan meghatározott szovjet tervgazdálkodástól – kivívva ezzel a központi pártvezetés haragját. Miután 1959-ben Hruscsov „megtisztította” a Lett Kommunista Párt vezetését, a megtorlás időszaka kezdődött: az 1960-as években sehol máshol Európában nem volt példa – még Észtországban és Litvániában sem – olyan kemény elnyomásra, amellyel Lettországnak kellett szembenéznie. Moszkva a nemzeti kultúra teljes elnyomásával, az önrendelkezés minimalizálásával állt ismét boszszút a „rebellis baltiakon” (IWASKIŪ, W. R. 1995).

Bár a szovjet pártvezetés mindvégig „rövid pórázon tartotta” a letteket, e precedensértékű szigor az 1970-es évekre valamelyest enyhült. Ellentmondásos időszak vette kezdetét, ahol a kulturális hatóságok ténykedése, a cenzúra beavatkozása nélkülözött mindenféle logikát vagy következetességet. Így fordulhatott elő, hogy míg Vilniusban (Litvánia) pl. betiltották „az amerikai fiatalok életidegen, esztétikátlan, züllött táncát”, a twistet, Lettországban pedig soha nem látott propaganda-hadjárat indult az orosz nyelv felsőbbrendűségéről a lettel szemben, addig engedélyezték a – gyakran erősen nacionalista hangvételű, többszázézes közönséget vonzó – zenei fesztiválok megrendezését (RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994).

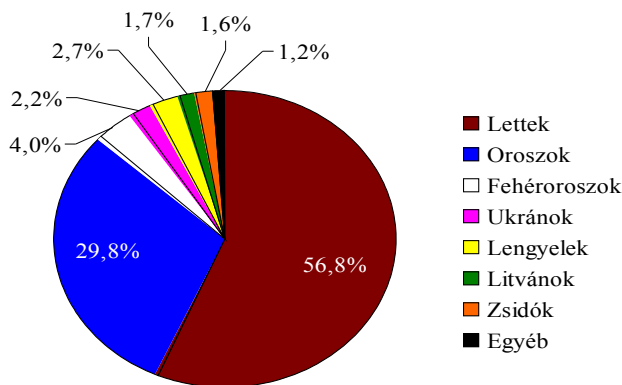
Míndeközben Észt- és Lettország – az egy főre jutó nemzeti jövedelem terén – messze lekörözte a többi tagköztársaságot: előbbi 44, utóbbi 42%-al haladta meg a szovjet átlagot (1968). A '70-es évekre Lettország az egész Szovjetunió egyik legfontosabb ipari körzetévé vált: a telefonkészülékek 50, a rádiók 25, a trolik 22, a vagonok 29, a mosógépek 12%-át e kicsiny balti állam állította elő

(VIKSNINS, G. J. 1986)! E monumentális ipari fejlődés egyrészt jelentősen megváltoztatta a társadalom foglalkoztatási szerkezetét (1935-ben a lakosoknak csupán 17%-a, 1972-ben már 42%-a dolgozott a szekunder szektorban), másrészt hihetetlen volumenű belföldi és nemzetközi migrációval járt. 1960 és 1990 között több, mint másfél millió szláv munkás érkezett rövidebb-hosszabb időre Lettországba, és bár többségük néhány éven belül visszatért a Szovjetunió többi tagköztársaságába, 348 000-en tartósan letelepedtek a balti államban (*3. táblázat*). Mivel a balti munkalehetőségek Leningrádban, Moszkvában és Közép-Oroszországban rendszerint jóval nagyobb hírverést kaptak, mint a helyszínen, a szándékos russzifikálás gyanúja továbbra is megalapozottnak tűnt. Az eredmény önmagáért beszél: néhány évtized alatt Lettország legtöbb városában megduplázódott a szlávajkúak száma (PABRIKS, A. – PURS, A. 2002)! Az ország északnyugati „sarka” szolgált talán a legklasszikusabb példával a bevándorlások urbánus jellegére: míg Ventspils a ’80-as évek végén a második leghomogénebb körzet volt (86% lett, 8% orosz), addig centruma, az azonos nevű ipari központ az egyik legkevertebb lakosságú várossá vált (43% lett, 39% orosz, 6% belorusz, 6% ukrán, 6% egyéb).

Lettország népessége 1960 és ’89 között összesen 564 642 fővel gyarapodott, amelynek két összetevője a teljes növekmény 61,6%-át jelentő vándorlási különbözet (lásd fent) és a természetes szaporodás (216 581 fő) volt. Az egyes nemzetiségek születési arányszámai között soha nem volt nagy különbség (mindegyik esetében 14-16‰ körül ingadozott az érték), az ezer lakosra jutó halálozások száma azonban jelentős eltérést mutatott. A halálozási ráta ugyanis a jóval idősebb korösszetételű helyi lakosság körében 15‰, míg a betelepülők esetében csupán kb. 8‰ volt – köszönhetően a fiatal vendégmunkások nagy számának.

A ’60-as években ez az eltérés, valamint az átlagosan 14 106 bevándorló évente, tovább hígította az amúgy is heterogén állam etnikai képét. 1970-re a lett anyanyelvű lakosság aránya 56,8%-ra esett vissza (oroszok: 29,8%, beloruszok: 4%, lengyelek: 2,7%, ukránok, 2,2%, litvánok: 1,7%, zsidók: 1,6%, egyéb: 1,2%) (*9. ábra*). A szláv „beözönlés” első számú célpontját továbbra is a főváros jelentette: a lettek aránya – bár számuk az eltelt tíz év során 40 000 fővel nőtt – összességében 40,9%-ra zuhant.

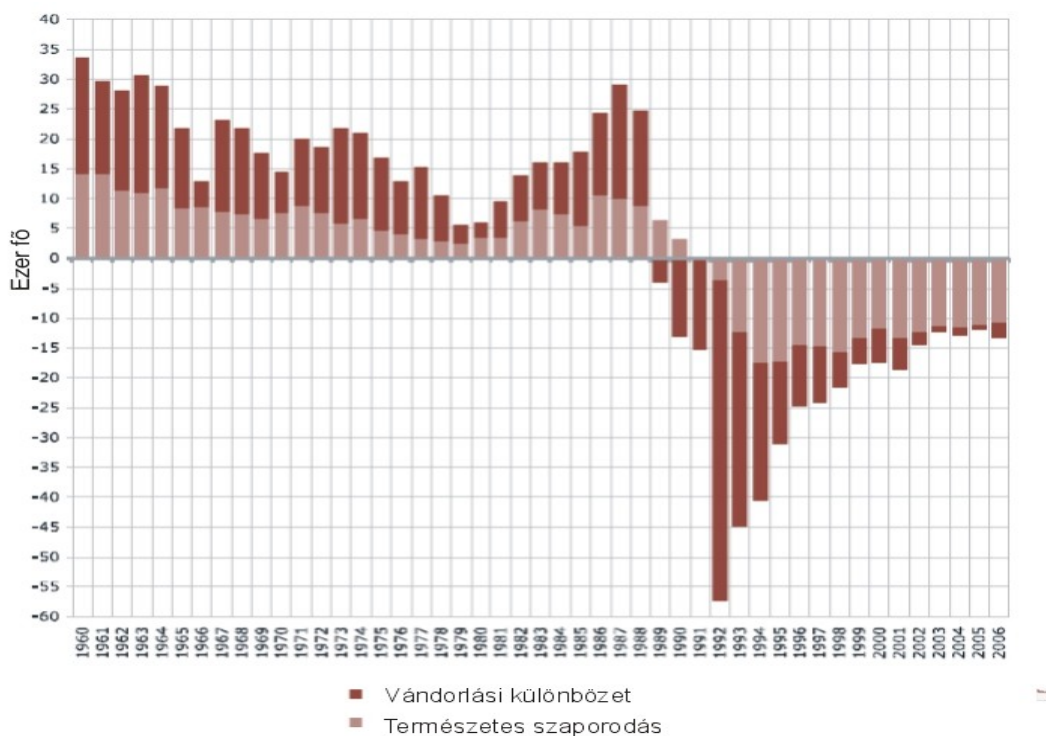
9. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele 1970-ben

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

Az orosz bevándorlás mértéke a '70-es évek elején kezdett minden addiginál riasztóbb méreteket ölteni. 1973-74-ben a migrációs különbözet már meghaladta a 15 000 főt, és mialatt a szlávajkúak természetes szaporulata elérte a 4 000-t, a lettek körében ez az érték mindössze 2 000 gyermek/év volt. 1978-tól '81-ig azonban a bevándorlók nettó száma hirtelen leapadt, amely valószínűleg annak a következménye, hogy két évtizeddel korábban az orosz születési arányban zuhánásszerű csökkenés következett be (RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994). (10. ábra)

10. ábra. Nemzetközi vándorlási különbözet és természetes szaporodás (1960-2006)

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia

Annak ellenére, hogy a Baltikum továbbra is az egész Szovjetunió egyik leggazdagabb régiója maradt (1985-ben pl. 12-28%-al haladta meg az egy személyre jutó fogyasztás a szovjet átlagot - SCHROEDER, G. E. 1990), egyre többen emelték fel hangjukat nemzeti önrendelkezésük sárba tiprása és hazájuk szisztematikus eloroszosítása miatt. A '70-es évek valamivel „tágabb kulturális mozgásterre” ugyanis az 1980-as évek elejére ismét beszűkült, a Balti-térségben új erőre kaptak az oroszosító törekvések. Ennek hátterében minden bizonnyal az 1979-es népszámlálás keserű valósága állt, mely szerint az oroszok aránya néhány éven belül a lélektanilag fontos 50% alá fog csökkenni a Szovjetunióban. Bár (orosz szemmel nézve) a legrosszabb helyzet Közép-Ázsiában állt elő, Moszkva válaszlépései mindegyik tagköztársaságot egyformán érintették (RAUCH, G. v. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994).

A szovjet pártvezetés legfontosabb fegyvere az orosz nyelv prioritása volt, amely az élet minden területén előnyt élvezett a lettel szemben. Mivel az orosz lakosoknak csak kevesebb, mint 20%-a tanulta meg a többségi nyelvet (1979), a letteknek pedig kötelező volt oroszul tanulniuk, a megszálló hatalom elérte célját: hamarosan a lettek 60%-a már kizárólag az oroszot használta a minden-

napi érintkezései során. Moszkva azonban hosszútávon a lett identitás felszámolásáért szállt síkra, és az ügy érdekében bármire hajlandónak látszott. Egy határozat értelmében pl. a gyermekkönyvek kizárólag oroszul, cirill betűkkel jelenhettek meg, az óvodákban pedig kötelezővé tették az orosz nyelvű foglalkozást (legalább a nap egyik felében). Az orosz nyelvoktatással foglalkozó utasítások nemcsak a középiskolai, hanem az egyetemi tantervre is vonatkoztak, sőt az amatőr színjátszó csoportokra is kiterjedtek. Növelték továbbá a szláv nyelvű rádió- és tévéadások amúgy is igen magas (Észtországban pl. '75-'76-ban 74%-os!) műsoridejét. Kényesen ügyeltek az orosz többség fenntartására a rendőrségen belül (61-66%) és a hivatali életben (72%) is. Ezen állások betöltése egyébként is párttagságot igényelt, amelynek bázisa a három balti állam közül Lettországban volt a legvékonyabb (még 1989-ben is csak a lakosság 39%-a volt párttag - Észtországban 50%, Litvániában 71%) (HOYER, S. ET AL. 1993). Az etnikai ellentétek kiéleződéséhez azonban nemcsak a központi pártvezetés járult hozzá, hanem maguk a bevándorlók is érintettek voltak. Az orosz kolónia tagjainak többsége tí. csak átmeneti jelleggel tartózkodott a köztársaságban, így nem tudtak és gyakran nem is akartak beilleszkedni a társadalomba; vendégnek tekintették magukat, és – hatalmuk tudatában – elvárták a „házigazdától”, hogy hozzájuk alkalmazkodjanak. Hatványozottan jelentkezett mindez azokban a keleti megyékben, ahol az oroszok létszáma és aránya felülmúlta a letteket. Mivel Ludzas, Krāslavas, Daugavpils megyéiben sok településen pl. egyáltalán nem volt lett iskola és helyi újság vagy televízió, itt sokkal gyorsabb volt a lett anyanyelvűek asszimilációja.

Az oroszok és lettek – sokáig igen éles – társadalmi szegregációja először a nagyobb városokban kezdett oldódni a '70-es, '80-as évekre. Ezt a vegyes házasságkötések egyre gyakoribbá válása (25%) mutatja, amely hosszútávon tovább csökkentette a lett anyanyelvűek számát. (A vegyes házasságban született gyermekek közül ugyanis csak 71% vallotta magát később lettnek.) (PABRIKS, A. – PURS, A. 2002)

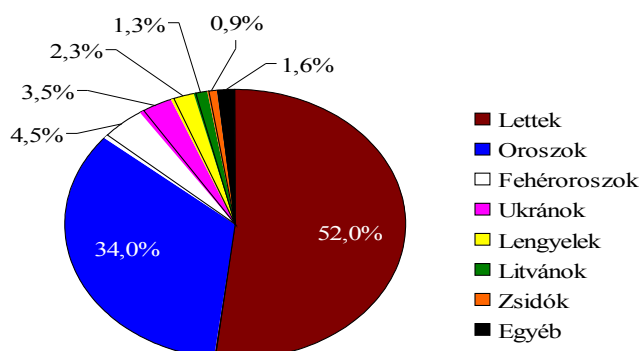
2.4.3. „A vég kezdete” (1986 – 1991)

A '80-as évek végére világossá vált, hogy a Szovjetunió korábbi formájában képtelen tovább működni. „A birodalmat a gazdaság katasztrofális állapota, a hosszú ideje meglévő katonai túlköltés, a szibériai ipari komplexumba ölt és a fejlődő országok megsegítésére elpocsékolott milliárdok, a rekonstrukció hiánya tette tönkre” (RUDL J. 1999). A darabjaira hulló világhatalom elkésett reformintézkedései, a Gorbacsov által véghezvitt glasznosztj és peresztrojka, ismét reményt keltettek az ébredező baltiakban, hogy visszanyerhetik függetlenségüket. A nemzethalál vízióját - mely korábban általánosan elterjedt volt a lettek körében - lassan bizakodás kezdte felváltani. Az első megmozdulások 1986 őszén bontakoztak ki, az azt követő években pedig rendszeressé váltak a „Most vagy soha!” jelszó mögé felsorakozó baltiak tömegtüntetései. Miután 1989. augusztus 23-án (a Molotov-

Ribbentrop-paktum aláírásának 50. évfordulóján) kétmillió ember alkotott élő láncot Tallintól Rigán át Vilniusig, felpörögtek az események. 1988-ban létrehozták a kiválást előkészítő Népfrontot, '89-ben pedig visszaállították a lett nyelv, címer és zászló hivatalos státuszát. Lettország 1990 májusában kiáltotta ki függetlenségét, melyet Moszkva 1991. szeptember 6-án ismert el.

Ilyen felfokozott hangulatban került sor az 1989-es népszámlálásra. Az 1979 óta eltelt időszak a maga 83 000-es vándorlási pozitívumával tovább színesítette a 2 666 567 lakosúvá váló Lettország etnikai palettáját. A lettek elkeseredettsége nem volt alaptalan, hiszen számarányuk saját hazájukban 52%-ra zuhant, miközben a teljes lakosságnak már több, mint harmadát orosz anyanyelvűek alkották (905 000 fő). Sőt, a többi szláv népcsoport összesített aránya is 10% fölé emelkedett: '89-ben 120 000 belorusz és 92 000 ukrán élt az országban. Az asszimiláció és a fokozódó kivándorlás miatt csökkent viszont a lengyelek, a litvánok és a zsidók száma, előbbieket részese 2,5%-ról 2,3%-ra, a litvánoké 1,5%-ról 1,3%-ra, az izraelitáké pedig 1,1%-ról 0,9%-ra (11. ábra).

11. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele 1989-ben

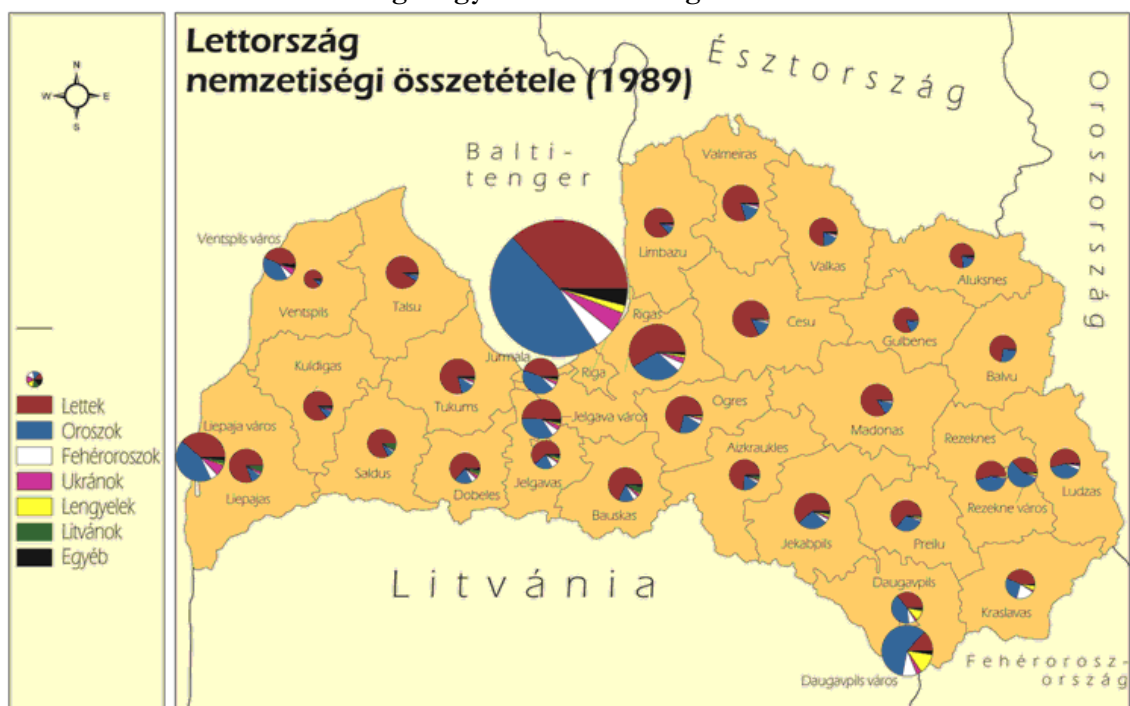
Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

1989-re az ország hét legnagyobb városában kisebbségbe szorultak a lettek (Jelgava: 49%, Jūrmala: 44%, Ventspils: 43%, Liepāja: 39%, Rēzekne: 38%, Daugavpils: 13%), de legkilátástalanabbnak mégis a főváros helyzete tűnt, ahol az oroszok 48%-ával szemben a lakosságnak már csupán alig több, mint egyharmadát alkották! E ténynek sokak szerint a lélektani hatása volt igazán megrázó a lettek számára, és nem a kisebbségi lét tényleges következménye. Mivel Riga mindig is a Lettországban élő nemzetiségek első számú gyűjtőhelye volt, nem meglepő az az etnikai sokszínűség, amely 1989-re kialakult. Itt koncentráldott az oroszok és ukránok 47, a beloruszok 36 és a lengye-

lek 28%-a, ellentétben a lettekkel, akik közül csak minden negyedik volt a főváros lakója. (A litván volt az egyetlen népcsoport, amely dominánsan vidéken élt, 30%-uk a négy déli körzetben – anyaországuk határa közelében – koncentrálódott.)

Az ország megyéinek etnikai összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a lettek aránya a rendszerváltást megelőző években sehol sem érte el a 90%-ot! Az államterület etnikai struktúrája érdekes képet festett: a történelmi provinciák közül a nyugati Kurzeme és az északkeleti Vidzeme bizonyult a leghomogénebbnek, itt a lettek többnyire 80%-nál is magasabb arányt képviseltek (pl. Talsu: 89%, Ventspils: 86%, Cēsu: 81%, Valkas: 74%). Legkevertebb lakossággal, ezzel szemben a központi területek, ill. a déli (Zemgale) és délkeleti (Latgale) megyék rendelkeztek, különösen színes populációval bírt Krāslavas (43% lett, 27% orosz, 20% fehérorosz) és Daugavpils (36% lett, 41% orosz, 7% fehérorosz, 11% lengyel) (12. ábra).

12. ábra. Lettország megyéinek nemzetiségi összetétele 1989-ben

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

3. A FÜGGETLEN LETTORSZÁG (1991-TŐL NAPJAINKIG)

Miután a balti államok 1990-ben kinyilvánították függetlenségü szándékukat, népszavazást írtak ki a Szovjetunióból való kiszakadás kérdéséről. 1991 februárjában Litvánia lakosságának 90, Észtország 78, Lettország 74%-a szavazott igennel a szuverenitásra – annak ellenére, hogy saját országukban a litvánok 80, az észtek 60, a lettek pedig csupán 52%-os részesedést könyvelhettek el. E jelentős eltérés az orosz „igenek” feltűnően nagy számával magyarázható, ugyanis több, mint 38%-uk szavazott a függetlenség deklarálása mellett! Rigában pl. az urnához járulók 60%-a, Daugavpilsben – ahol a lettek aránya mindössze 13% volt – 51%-a voksolt a Szovjetunióból való kiválásra (URDZE, A. 1991). Ez annak fényében még meglepőbb, hogy 1989-ben – egy közvélemény-kutatás szerint – az oroszoknak mindössze 9%-a (bár a letteknek is csak 55%-a) támogatta a szuverén Lettország megteremtésének gondolatát (PABRIKS, A. 2003). A változást eredményezhette egyrészt az ingatag politikai légkör (az instabilitás mindig a „nyeresre álló”, többségi oldal számára hoz szavazatokat), másrészt az oroszok egy részének a szocializmusból való kiábrándultsága is. Más vélemény szerint a balti oroszok többsége – amely mindvégig inkább a közeli Leningrádhoz, mint Moszkvához igazodott – azonosulni tudott a lettek vágyával és egyetértett elégedetlenségükkel, amely a központi, nemzetek feletti nomenklatúrával szemben jelentkezett (LJUBA, S. 1993).

3.1 Gazdasági átalakulás

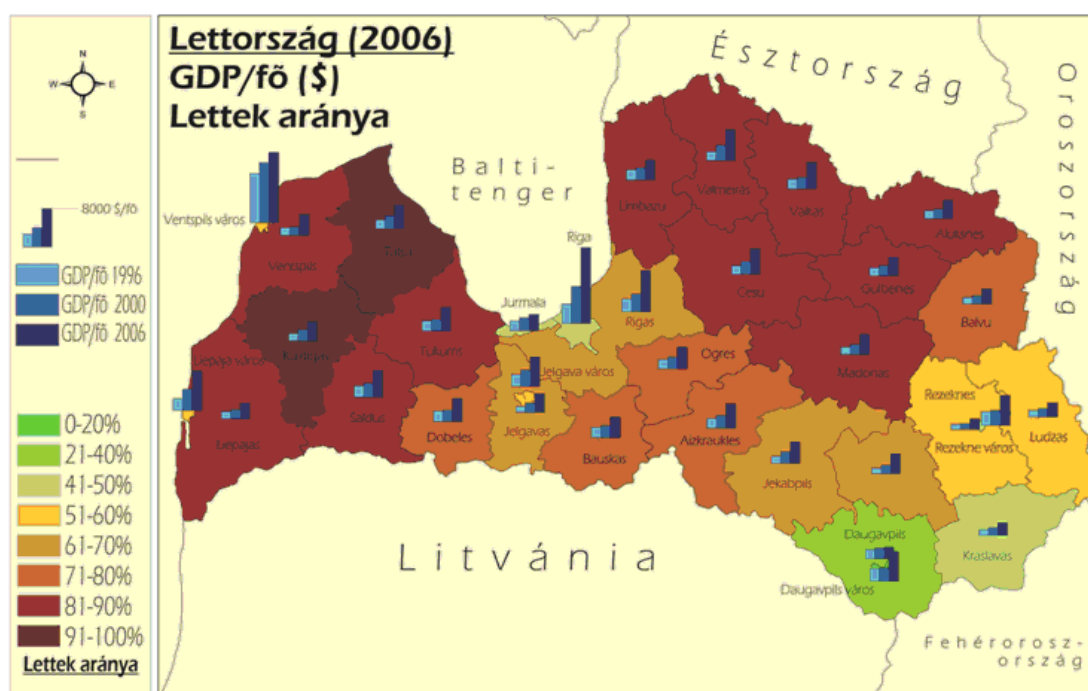
Lettország kiválása a Szovjetunióból nem volt zökkenőmentes, a fiatal állam ipari termelése 1992-re – a nyersanyag- és energiahiány, továbbá az orosz piacok elvesztése miatt – 35%-al visszaesett, az egész gazdaság csőd szélére került. Mialatt a rubel inflációja meghaladta az 1000%-ot (1993), a kereső lakosság közel 6%-a (80 000 ember) vált munkanélkülivé. A gazdaság csak 1993 után, az új pénz (lat) bevezetését követően kezdett talpra állni. Elkezdődött a kereskedelmi szektor és a mezőgazdaság privatizációja, a törvény értelmében külföldiek 99 évre bérelhettek földet Lettországban. A társadalom foglalkoztatási szerkezete azonban sokáig még annak ellenére is ipari jellegű maradt, hogy a csődeljárások és gyárbezárások elsősorban a túlméretezett ipari szférát érintették. 1993-ban a lakosság 16%-a a primer, 40%-a a szekunder, 44%-a a terciér szektorban dolgozott (RUDL J. 1999). A '90-es évek közepétől kezdődött el a lett gazdaság igazi fellendülése: a bruttó hazai össztermék értéke 2001-ben az 1995-ös szint 140%-a (EU-átlag 40,6%-a), 2006-ban pedig már 216%-a (EU-átlag 54%-a) volt! A foglalkoztatási szerkezet átértékelődését mutatja, hogy mi-

alatt a mezőgazdaság GDP-hez való hozzájárulása 9%-ról 4%-ra, az iparé pedig 30%-ról 21%-ra mérséklődött, addig a terciér szektoré 61%-ról 75%-ra emelkedett (Statistical Yearbook Of Latvia, ill. CIA World Factbook 2007).

A 13. ábrán az egyes országrészek eltérő fejlődési dinamikája követhető nyomon. Jól látható, hogy az elmúlt évtizedben kiéleződtek a regionális különbségek, köszönhetően a – hagyományosan erősebb gazdaságú – nyugati és főváros-közelbeli megyék átlagon felüli GDP-növekedésének. 2005-ben az országos GDP-átlag (jegybanksi árfolyamon 5 508 \$/fő) felét sem érték ezzel szemben a többségében szlávajkiak által lakott délkeleti megyék (Daugavpils: 2 338 \$/fő, Krāslavas: 2 507 \$/fő), de a minimális lett-többségű megyék sem „szerepeltek” sokkal jobban (pl. Ludzas: 2 833 \$/fő, Rēzeknes: 2 057 \$/fő).

13. ábra. A lett anyanyelvűek aránya (2006), ill. az egy főre jutó GDP (1996, 2000, 2006) megyénként

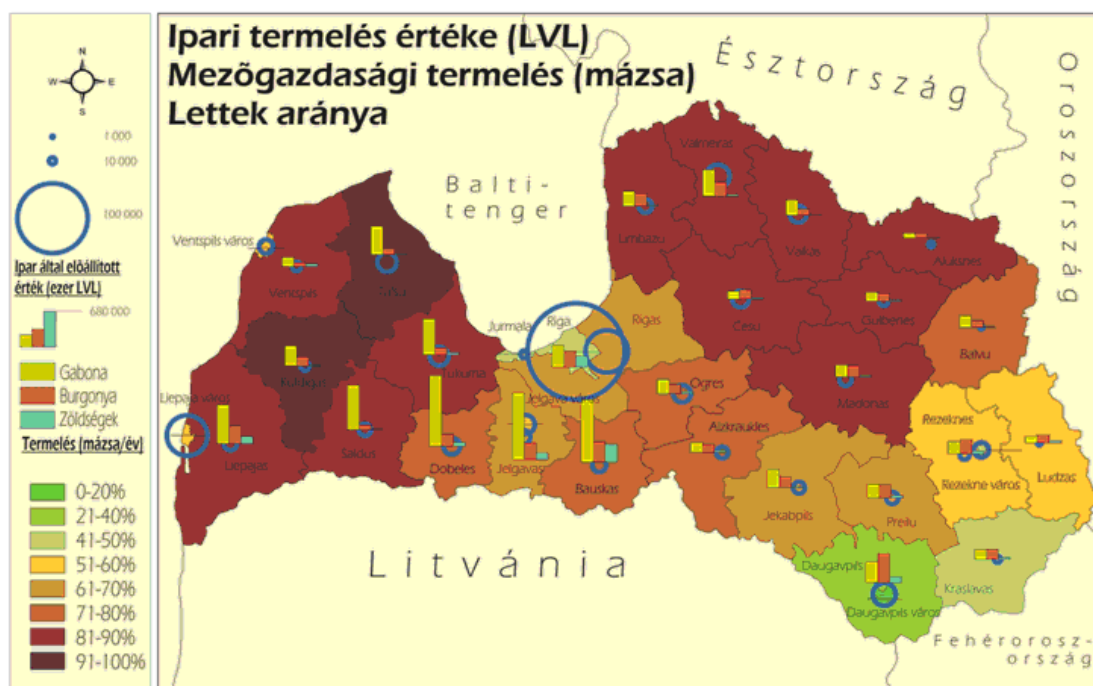
Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

A 2006. évi átlagfizetéseket ábrázoló térkép is hasonló tanulságokkal szolgál (14. ábra). Magasan kiemelkedik Riga (447 LVL/fő) és Ventspils (398 LVL/fő), ahol az átlagos bérszínvonalak csaknem kétszeresen múlják felül a daugavpils-i, ill. krāslavas-i értékeket (236; 233 LVL/fő). A délkeleti

tes kikötőjének, utóbbi a Barátság I. kőolajvezetéknek köszönheti töretlen fejlődését. Jelgava az ország mezőgazdasági körzetének centruma, ill. a Latvia mikrobusz gyártási központja, Daugavpils pedig – amellet, hogy a kiemelt vasúti csomópont – évtizedek óta a vegyipar fellegvára.

15. ábra. A lett anyanyelvűek aránya, ill. az ipari termelés értéke és néhány mezőgazdasági termény mennyisége megyénként (2006)

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

3.2 Általános demográfiai tendenciák

Az 1990. év nemcsak politikai és gazdasági rendszerváltozást hozott Lettország számára, hanem egy új demográfiai korszak kezdetét is jelentette. Ez volt ugyanis az utolsó olyan esztendő a második világháborút követően, amikor a születések száma meghaladta a halálozások számát (16. ábra). 1989 és 2000 között összesen 289 000, 2000 óta pedig további 96 000 fővel csökkent az ország lakosságszáma (7. ábra), amelyből 118 000, ill. 71 000 tudható be a természetes fogyás jelenségének. A születések számának drasztikus csökkenése 1997-ig tartott (a mélypontra csaknem fele annyi - 18 830 - gyermek született, mint 1990-ben), és csak az utóbbi 10 évben mutat ismét lassú

növekedést: a 7,7‰ 2006-ra 9,8‰-re emelkedett. A halálozási arányszám egy gyors felfutás után 1994-ben érte el csúcspontját (16,6‰), azóta 14‰-es átlag körül (évi 11-12 000 fő) ingadozik. A '90-es évek elejére - közepére jellemző katasztrofális demográfiai adatok jól tükrözik az ország gazdasági és politikai bizonytalanságát.

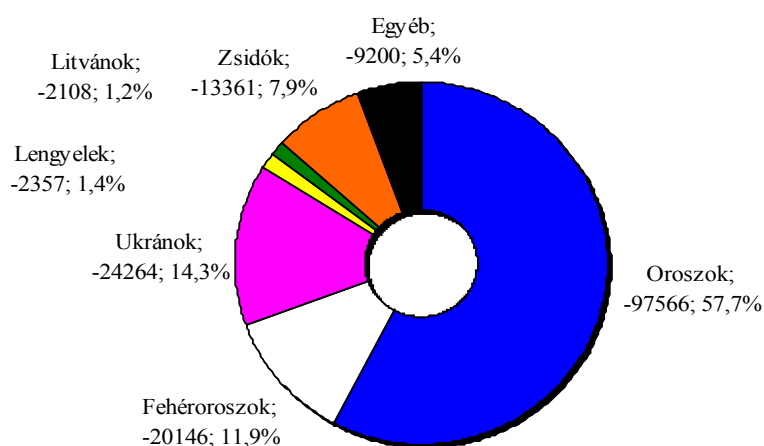
16. ábra. 1000 lakosra jutó születések és halálozások száma (1960-2006)

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia

Az ország lélekszámának markáns csökkenéséhez tehát a hatalmas tömegeket megmozgató kivándorlási hullám is hozzájárult, melynek következtében 1990 és 2006 között összesen 238 000-en hagyták el az államot (17. ábra), 2/3 részük közvetlenül a rendszerváltás utáni 1-2 éven belül.

17. ábra. A kivándorlók etnikai összetétele (1990-2006)

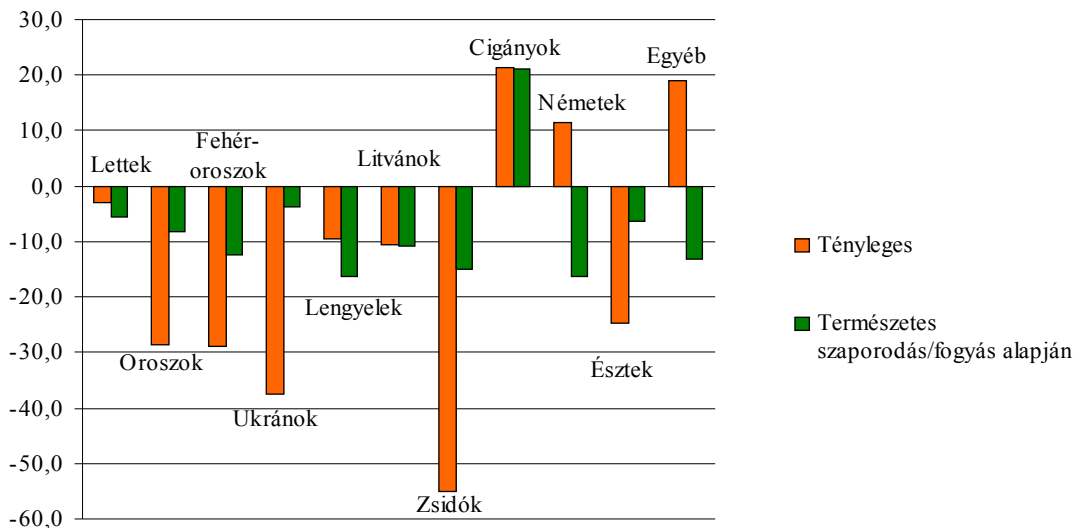

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

3.3. Lettország etnikai földrajza

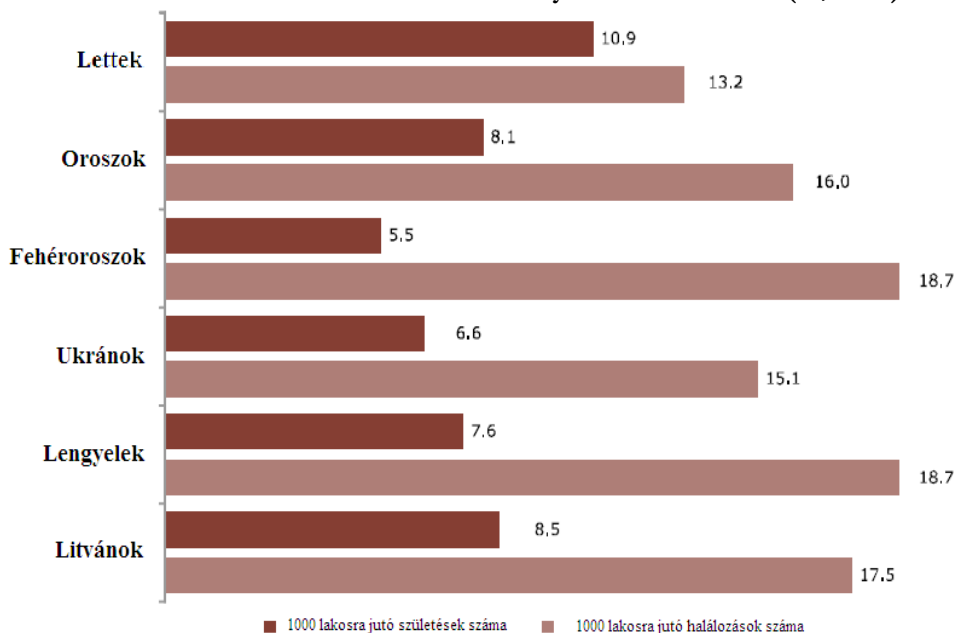
A természetes fogyás folyamata – a cigányságot kivéve – 1989 óta Lettország minden etnikumára jellemző (18. ábra). (A diagram narancssárga és zöld oszlopai közti különbség a migrációs folyamatokat szimbolizálja.) A nagyobb népcsoportok közül kiemelkedik a lengyelek és fehéroroszek igen magas halálozási (2006: 18,7‰) és rendkívül alacsony születési arányszáma (előbbieknél 7,6‰, utóbbiaknál 5,5‰). Az ország kisebbségeinek további csökkenését eredményezi a litvánok évi 9, az ukránok 7,5 és az oroszok 7,9‰-es természetes fogyása, mialatt a lettek „csak” 2,3‰-es negatívumot könyvelhetnek el (19. ábra).

18. ábra. Lettország nemzetiségeinek 1989-hez viszonyított arányváltozása (% , 2006)

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

19. ábra. Születések és halálozások aránya etnikumonként (% , 2006)

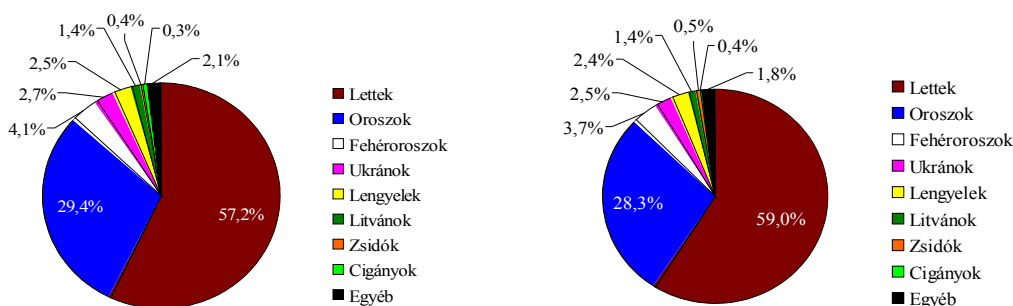

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia

Míndez szorosan összefügg a népességszám-változás másik meghatározó elemével, a migrációval, amely módosította a társadalom korcsoport szerinti összetételét is. Míg 1989-ben a 22-24 éves korosztálynak csak 43%-át alkották a lett anyanyelvűek, addig 2000-re (természetesen már a 33-35 éveseket vizsgálva) ez az érték 53,4%-ra változott. A migrációs folyamatok törvényszerűségéhez tartozik ugyanis az a tendencia, hogy leggyakrabban a fiatal, mobilis korosztály tagjai mozdulnak el a térben. Lettország emigránsainak döntő többsége középkorú férfi volt, akik közül sokan az ipari leépítések miatt váltak munkanélkülivé. (Mivel ezek családjai, gyermekei is elhagyták az államot, nem meglepő a fiatalabb korcsoportok térvesztése sem.)

Az utolsó hivatalos népesség-összeírás (2000) 2 377 383 főben határozta meg Lettország lakosainak számát; ez csaknem 290 000-el volt kevesebb, mint a '89-es érték. Az etnikai struktúra a különböző népcsoportok eltérő ütemű természetes fogyásának, ill. a nagyszámú kivándorlónak köszönhetően jelentősen módosult (20. ábra). A törzsnemzethez tartozók aránya – bár tényleges létszámuk 17 000-el csökkent – az eltelt 10 év alatt 52%-ról 57,2%-ra emelkedett, mialatt a markáns kisebbségek szinte mindegyike térvesztést könyvelhetett el. Legkomolyabb visszaesés az emigrációs bázis 58%-át kitevő orosz kolóniánál jelentkezett, lélekszámuk 202 000-el, arányuk 4,6%-al csökkent. A fehéroroszkok 22 000, az ukránok 28 000 fővel voltak kevesebben; a társadalom egyetlen gyarapodó közössége az 1160-as pozitívummal „záró”, 8 000 fős cigányság volt.

20. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele 2000-ben 21. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele 2007-ben

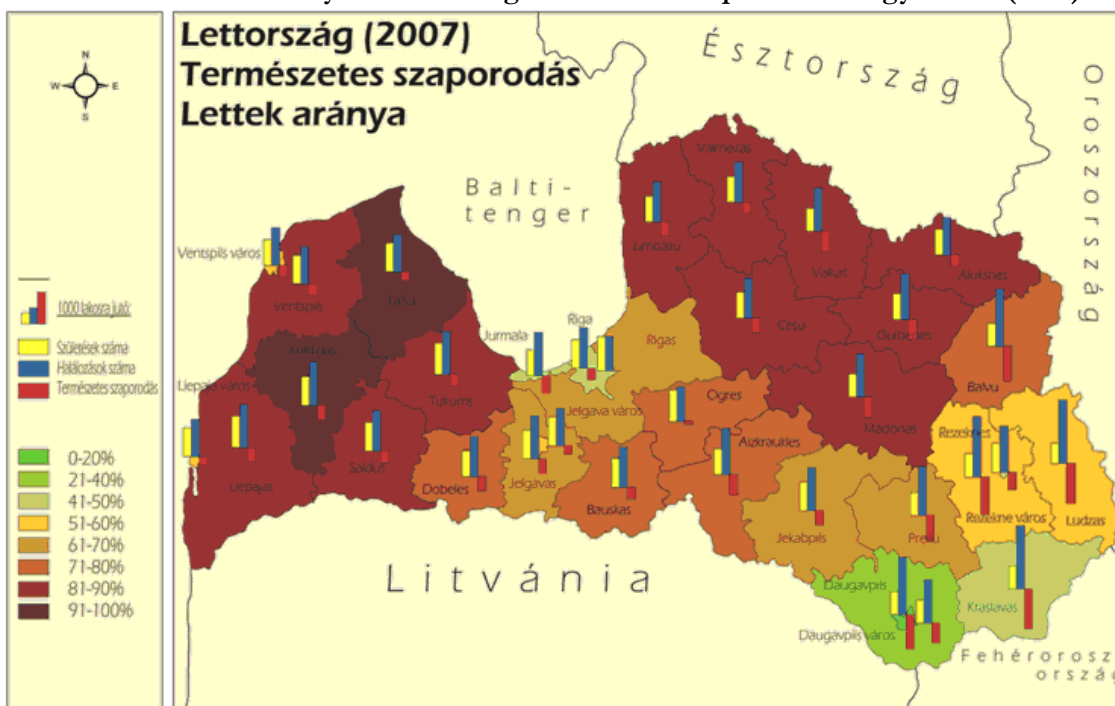

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

A főbb demográfiai trendek 2000 után már nem változtak jelentősen, de az emigráció volumenének mérséklődése mindenképp figyelmet érdemel (3. táblázat, 21. ábra). A vándorlási különbözet éves (negatív) átlaga a '96 és 2000 közti időszakra a korábbi 27 000-ról 7 000-re süllyedt, majd tovább mérséklődött. Az ezredforduló óta mindössze 22 520-an hagyták el a balti államot, ami éves szinten átlagosan 5 630 embert jelent (a vándorlási különbözet az elmúlt 60 év során soha nem volt ilyen alacsony: -2 983 fő/év)! Az emigrációs hullám csillapodásával fokozatosan a természetes fogyás és az asszimiláció jelensége válik Lettország etnikai arculatának domináns formáló erejévé. A 22. ábrán jól látszik, hogy 2007-ben a természetes fogyás mértéke azokban a megyékben és megyei jogú városokban volt a legmagasabb, ahol a nagy halandósági rátával rendelkező nemzetiségek (oroszok, fehéroroszkok, lengyelek, ukránok) jelentősebb számban éltek. Pl. Krāslavas: 14,2, Daugavpils: 12,1, Ludzas: 14,3, Rēzeknes: 12,9‰-es negatívumok könyvelhet el, szemben a lett dominanciájú nyugati vagy északkeleti területekkel, ahol ugyanez az érték 3-6‰ körül ingadozik. Nem véletlen tehát, hogy a természetes fogyás listáját „vezető” hat megye mindegyike a mindössze 43,9%-ban lettek által lakott Latgale régióban található.

22. ábra. A lettek aránya és a lakosság természetes szaporodása megyénként (2007)

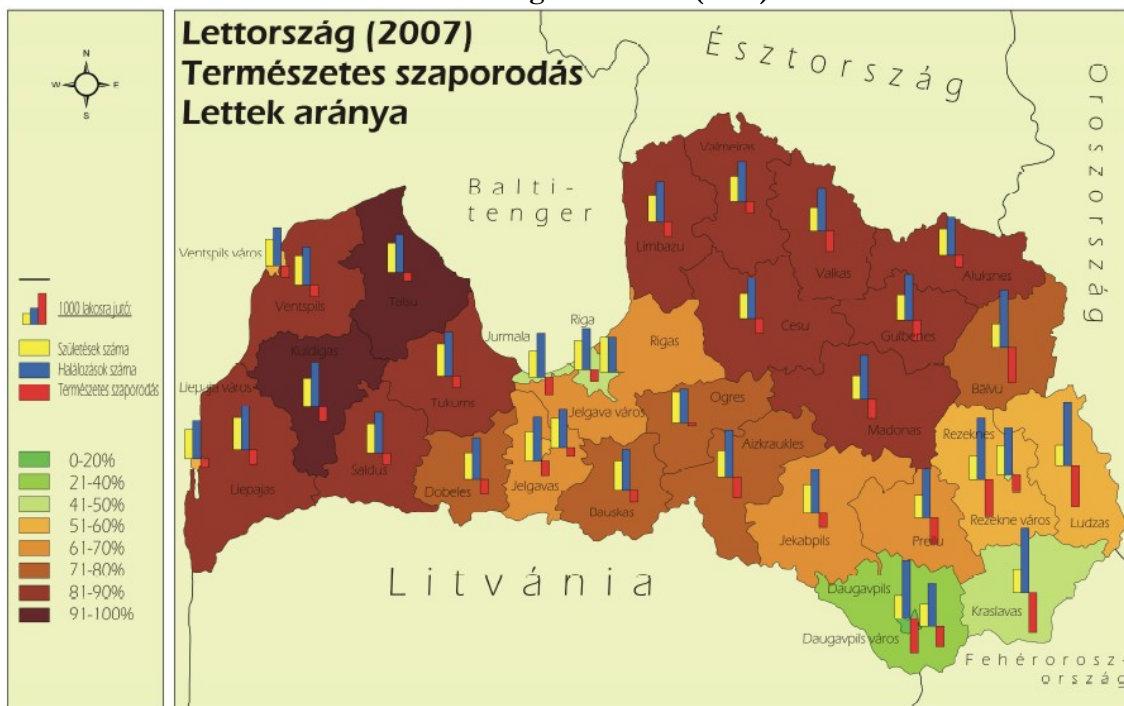

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

Hasonló eredményt mutat az öregedési index megyék szerinti lebontása is, amely a 100 gyermekkorúra (<15 év) jutó idősök (65 < év) arányát hasonlítja össze (23. ábra). A 10 legrosszabb értékkel (146-176) jellemezhető megye (vagy megyei jogú város) közül 7 szintén a délkeleti Latgale-ban található, csak Valkas, ill. Jūrmala és Riga városa „lóg ki” a sorból. Utóbbi szereplése első ránézésre ellentmondásosnak tűnhet, hiszen míg a fővárosban relatíve sok gyermek születik (az 1000 lakosra jutó születések száma: 10,3 - ezzel a 33 közigazgatási egység közül Riga a 6. helyen áll), addig a 15 éven aluliak aránya meglepően alacsony (12,2% - a második legkevesebb egész Lettországban)! A jelenségre a belföldi migráció adja meg a választ, hiszen a szuburbanizáció keretében 1995 és 2006 között mintegy 49 000-en hagyták el a fővárost, és települtek a rigai agglomeráció távolabbi pontjaira.

23. ábra. Öregedési index (2007)

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

Az etnikai összetétel hosszú távú módosulását eredményezi az asszimiláció jelensége is, amely talán a kevert házasságok egyre nagyobb számával fogható meg legjobban. (A vegyes házasságból született gyermekek többsége rendszerint lett identitású lesz.) 1989-ben a lett anyanyelvűek

18%-a, 2006-ban pedig 20-21%-a kötött vegyes házasságot. Ugyanezen érték ezzel szemben az oroszoknál 37%-ról 43%-ra, a fehéroroszoknál 86%-ról 94%-ra, az ukránoknál 87%-ról 95%-ra, a lengyelekénél 89%-ról 90%-ra, a litvánoknál 89%-ról 93%-ra, a zsidóknál pedig 55%-ról 100%-ra nőtt!

Az etnikumok területi elhelyezkedése napjainkban jobbra az 1989-es állapotokat tükrözi (24. ábra), de az eltelt 18 év alatt a lettek arányszáma minden megyében nőtt. Az államterület fele etnikailag viszonylag homogénnek tekinthető a kisebbségek max. 20%-os részarányával, ám ezek pont a legritkábban lakott körzetek (pl. Ventspils: 5,5 fő/km², Aluksnes 11 fő/km²). Jellemző adat, hogy míg a lettek a nagyvárosok népességének csupán 43%-át alkotják, addig „vidéken” 4-ből 3-an lett identitásúak. Bár a kisebbségek összesített aránya a 33 közigazgatási egység közül csak 5-ben haladja meg az 50%-ot és további 11-ben a 25%-ot, az eltérő népsűrűségi értékek miatt az ország lakosságának mégis 41%-át alkotják. Az orosz anyanyelvűek (645 000 fő) 11 megyében vagy nagyvárosban adják a népesség legalább egynegyedét; legmagasabb arányban Daugavpils és Rēzekne városokban (53, ill. 49%), valamint Rigában (42%) képviseltetik magukat. Míg a beloruszok (85 000 fő) az előbb említetteken kívül Krāslavas-ban (16%) és Jelgavas-ban (ill. annak központjában: 6-6%) is túllépik az 5%-os „küszöböt”, az ukránok (57 000 fő) csupán Liepāja városában érik ezt el. Ők alkotják egyébként a legurbánusabb etnikumot: több, mint 60%-uk a 7 megyei jogú városban tömörül. A lengyelek (54 000 fő) klasszikusan Latgale lakói: Daugavpils városában pl. 15, az azonos nevű megyében pedig 12%-al vannak jelen. A legnagyobb számú litván közösség Rigában koncentrálódik (6 300 fő), de többségük továbbra is anyaországuk határa mentén él, ahol mindenütt erős – 5-7%-os kisebbséget – alkotnak. A 722 000-es Riga hárompólusú várossá vált, ahol a lettek (305 000 fő) és oroszok (304 000 fő) száma közel egyenlő, a többi etnikum pedig együttesen 15,6%-os, markáns tömböt alkot.

24. ábra. Lettország nemzetiségi összetétele megyénként (2007)

Forrás: Central Statistical Bureau of Latvia nyomán szerk. NÉMETH Á.

4. NEMZETISÉGI PROBLÉMÁK

4.1. Az „orosz kérdés”...

4.1.1. ...orosz perspektívából

Egy 1992-ben készült közvélemény-kutatás kimutatta, hogy a balti oroszok, ukránok, beloruszok jobban ragaszkodtak „új” otthonukhoz, mint korábban a „helyiek” gondolták volna. A megkérdezettek 55%-a ugyanis azt válaszolta, hogy semmilyen körülmények között nem hajlandó el-

hagyni Lettországot, mivel egész életét ott élte le, és családja, otthona, munkája már teljesen oda kapcsolja. Míg 26% bizonytalan választ adott, csupán 19%-uk érvelt határozottan a kivándorlás szükségessége mellett. Ez az erős kötődés elsősorban abból adódik, hogy 1989-re a lengyelek 66, az oroszok 55 a zsidók 53, a litvánok 36, a fehéroroszkok 31 és az ukránok 19%-a már Lettországban látta meg a napvilágot és azt is tekintette hazájának (IWASKIW, W. R. 1995). Az emigráció így elsősorban azokat a szlávajkúakat érintette (együttesen az összes kivándorló 84%-át alkották), akik nem tudtak, vagy nem akartak megfelelni a szuverén Lettország elvárásainak

Az – ugyanezen a kérdéskört egészen más perspektívából szemlélő – orosz szerzők munkái azonban teljesen más megvilágításba helyezik a függetlenné vált Lettország nemzetiségi – migrációs problémáit. Ami az egyik oldalon jogos történelmi revánsnak tűnt, orosz szemszögből nézve az észszerű határokat túllépő nemzeti protekcionizmust jelentette. Arról volt szó ugyanis, hogy a Szovjetunióval való kapcsolatokat elsőként megszakító balti köztársaságok az állampolgársági és nyelvhasználati kérdéseket tekintve egyoldalúan megsértették az Oroszországgal 1991 januárjában kötött megállapodásokat.

Az új alkotmány ugyanis - a nemzetiségek anyanyelvi oktatásával egyáltalán nem törődve - a lettet nyilvánította végül az egyetlen hivatalos nyelvvé. A politikai fejlődés e *korai szakaszában (1991 – 1993)* a három balti állam közül Lettország hozta a legszigorúbb állampolgársági törvényt, amely legalább 16 év helyben lakást és a lett nyelv ismeretét tette szükségessé. Feltétel volt továbbá a hűségkü letétele a lett alkotmányra és kötelezettségvállalás az ország fegyveres megvédésére, ha szükséges. Az emigráció legfőbb bázisát tehát azok a – főként konzervatív pravoszláv vallású – oroszok, ukránok, fehéroroszkok alkották, akik számára ezen kritériumok elfogadhatatlanok voltak. A törvény célja egyértelmű volt: megállítani és visszafordítani a korábban Moszkva által koordinált russzifikációs folyamatot, amely az állam heterogenizációjához vezetett. Az országban élő kisebbségek tagjai közül így első körben csak azok kapták meg a lett állampolgárságot, akik bizonyíthatóan már a II. világháború előtt Lettországban éltek (ill. ezek leszármazottai) és soha nem voltak tagjai a szovjet biztonsági vagy fegyveres erőknél. Mivel a párttörvény értelmében csak állampolgárok szavazhatnak, az első, 1993-ban megtartott választásokon nem vehetett részt a teljes lakosság 30%-a (MORRIS, H. M. 2004). Még két évvel később is „állampolgárság nélküli” státuszba volt sorolva a lettországi oroszok 62, az ukránok 94, a fehéroroszkok 81, a litvánok 80, a lengyelek 39, az egyéb lakosságnak pedig 64%-a! Ez a helyzet nem csupán a (parlamentari és helyi) választás és választhatóság jogát vonta meg tőlük, az élet egyéb területein is komoly hátrányt jelentett. (A földtulajdon-birtoklástól kezdve egészen addig, hogy bizonyos állások és tisztségek betöltése – pl. jegyzők, ügyvédek, jogi asszisztensek – egyenesen lehetlenné vált számukra. Kellemetlenséget jelent továbbá a vízum-

kötelesség is, amely a Nyugat-európai országok (Dánia kivételével) mindegyikébe szükséges. Nincs probléma ezzel szemben az Oroszországba történő utazásukkor, és a 2006-ig kötelező jellegű sorakatonaság sem vonatkozott rájuk (MUIŻNIEKS, N. 1995).

A *konszolidáció időszakában (1993 – 1997)* került sor először az állampolgári törvény módosítására. Bár az észt minta alapján öt évre mérsékeltek az államterületen élés szükségességét, és semmissé nyilvánították azt a korábbi tervezetet, amely 2000 fő/évben határozta volna meg a befogadási kvótát, Ulmanis elnök kijelentette, hogy Lettország továbbra sem kíván az összes „betelepültnek” állampolgári jogokat adni.

A törvények liberalizációja felé történő – korábban elfogadhatatlannak tartott – lassú elmozdulás akkor kezdődött el, amikor kiderült: a kirekesztő politika ára az EU-tárgyalások megszakadása lehet (*1997 utáni liberalizációs időszak*). Főként az új elnök, Vaira Vike-Freiberga 1999-es megválasztását követően eszközöltek e téren változtatásokat. Habár a kifejezetten szigorú nyelvtörvény továbbra is tartalmaz korlátozásokat a nem állampolgárok foglalkoztatását illetően, egyre szélesebb azon munkakörök listája, amit már ők is betölthetnek. (MORRIS, H. M. 2004). Egyre szélesedik az állampolgársággal rendelkezők bázisa is: 2003-ban a teljes lakosság 78%-a, 2007-ben pedig már 83%-a rendelkezett a fent említett papírokkal. Ez a tendencia azonban nem elsősorban a bürokratikus eljárás könnyebbé válására utal (hiszen 392 000 lakos számára az állampolgársági státusz továbbra is csak álom maradt), hanem a Lettországban született gyermekekre; ők automatikusan megkapják a lett állampolgárságot.

Különösen érzékeny pontot jelent továbbá a nyelvhasználati kérdés is. 2001-ben lépett hatályba az a szabályozás, amely a nem latin írásmódot használó kisebbségek tagjait megfosztja attól a lehetőségtől, hogy a hivatalos dokumentumokat cirill betűkkel tölthessék ki. Ugyanez vonatkozik a magánvállalkozások és civil szervezetek ügyintézésére is. Az állami hatóságok számára megtiltották egyúttal azt is, hogy - a sürgősségi eseteket kivéve - a letten kívül bármilyen más nyelven megfogalmazott írásos beadványt elfogadjanak. Az oroszok sérelmezik továbbá, hogy habár a törvény megköveteli a lett nyelv magas szintű ismeretét az állami szektorban (és néhány munkakör tekintetében a magánszektorban is), az állam nem biztosítja a feltétel teljesítéséhez szükséges mértékű nyelvoktatást.

Az oroszok, ukránok, beloruszok kikérik maguknak azt is, hogy a baltiak „megszállóknak”, vagy egyszerűen a „gyilkosok leszármazottainak” titulálják őket. Többségük ugyanis már Lettország szülőtte, így sokkal erősebben kötődik a balti államhoz, mint anyaországához. Az oroszok másik csoportja ezzel szemben a lett nacionalizmus ellenpólusát képviseli: ők úgy tartják, hogy Lettország – amely a Szovjetunióknak köszönheti felemelkedését – továbbra is csak az ideiglenesen szétcsúszott Orosz Birodalom nyugati kapuja. Ők azok, akik nem hajlandók beletörődni, hogy hirtelen kisebbséggé váltak egy apró országban, mikor azelőtt egy nagyhatalom többségéhez tartoztak.

4.1.2. ...lett perspektívából

Szociológiai felmérések sora mutatta már ki: a lettek többsége egyáltalán nem tartja diszkriminatívnak a törvényi szabályozást, sőt mi több: kifejezetten bosszantja őket az orosz kisebbség nyelvhasználatával és állampolgársággal kapcsolatos „cirkusza”. Véleményük szerint minden lettországi lakos előtt ugyanolyan érvényesülési lehetőségek állnak, „egyszerűen csak meg kell tanulni a többségi nyelvet”, ami (lévén Lettországról van szó) szerintük egyáltalán nem nagy kérdés. Jellemző, hogy a „legyen-e az orosz a második hivatalos államnyelv?” kérdésre a lett válaszadók 81%-a mereven elutasító választ adott, míg az oroszok 87%-a támogatta a felvetést. Míg az orosz kisebbség a nyelvhasználat korlátozása miatt tiltakozik, a baltiak arra panaszkodnak, hogy saját hazájukban sok esetben semmire sem mennek az anyanyelvükkel. Mivel a szocialista érában mindenki számára kötelező volt oroszul tanulni, nem meglepő, hogy a felmérés során megkérdezett lettek 73%-a „többé-kevésbé jó” orosz nyelvtudásról számolt be. Annál megdöbbentőbb viszont, hogy a keleti-szláv válaszadók mindössze 47%-a nyilatkozott hasonló mélységű balti nyelvismeretről, ill. hogy minden tizedik orosz, fehérorosz vagy ukrán egyáltalán nem tud lettül (ZEPA, B. ET AL. 2005)! Az általános tapasztalat ezért az, hogy az alkotmány hiába ragaszkodik foggal-körömmel a balti nyelv dominanciájához, a nemzetiségek közti érintkezésben a mai napig gyakrabban használják az oroszot; különösen Rígában, ahol a Lettországbán élő „lettül nem tudók” fele él (ERNSTSONE, V. - JOMA, D. 2005).

A baltiak által előszeretettel használt „mentalitásbeli különbségek” (és ehhez hasonló fogalmak) igen nehezen mérhető és számszerűsíthető kifejezések. Érdekes viszont, hogy mindkét etnikai csoport felfigyelt a „kulturális szakadékra”: a megkérdezett lettek mindössze 13%-a, az oroszoknak pedig csak 19%-a mondta azt, hogy semmilyen különbséget nem vél felfedezni a helyiek és az egykori bevándorlók átlagos életvitelében, gondolkodásmódjában. Azonban míg az oroszok ezt egyáltalán nem tekintik súlyos problémának, a lettek igen tekintélyes hányada épp ebben látja kulturális közeledés gátját. (A lettek 42%-a szerint az eltérő habitusú bevándorlók még hosszú évek után sem képesek normálisan beilleszkedni a társadalomba – az oroszok 15%-a gondolja ugyanezt – ZEPA, B. ET AL. 2005.)

Egy másik kutatás kimutatta azt is, hogy a két kultúrkör médiája élesen elkülönül egymástól. Lettországbán ugyanis két, egymással alig érintkező információs tér létezik, melyek közül az orosz nyelvű média sokkal inkább az oroszországi események és az orosz érdekek felé orientálódik. Ráadásul azokban a kérdésekben, amelyek az ország minden lakosát érintik, a lett, illetve az orosz nyelvű újságok, televízió- és rádióadások gyakran teljesen ellentétes álláspontot képviselnek. Sok olyan vélemény látott már napvilágot, amely kifejezetten a médiumokat teszi felelőssé a nyelvi konfliktu-

sok időnkénti fellángolásáért. A felmérés rámutatott továbbá arra is, hogy az orosz lakosság negyede a lett nyelvű médiát ritkán vagy egyáltalán nem veszi igénybe, és ugyanez igaz fordítva is (LACZHÁZI A. 2005).

Történelmi törvényszerűségnek tűnik, hogy ha egy „alacsonyabb kulturális szintet” képviselő, ám nagyobb erővel rendelkező birodalom tart megszállva egy nála kisebb, de „nyugatiasabb, fejlettebb” népet, akkor utóbbiban kialakul egyfajta kulturális fölény-érzet, ami gyakran a nemzeti identitás részévé válik. Így történt ez pl. Székelyföldön, vagy Finnországban, és hasonló folyamat játszódott le a Baltikumban is. A lettek, akik sokak szerint (talán éppen ezért) a világ egyik legegységesebb nemzetét alkotják, nem tudják elfelejteni, és nem akarják megbocsátani a szovjet elnyomás kegyetlenségeit. A lettek többségének a mindennapi életben nem jelent problémát az oroszokkal való érintkezés, de ha a szovjet idők tömeges bevándorlása során betelepült kisebbségekre – mint népcsoportokra – tekintenek, esetenként automatikus ellenszenvet éreznek. Számukra az orosz kisebbség a szovjet megszállás öröksége éppúgy, mint az elhagyott gyártelepek és katonai bázisok. Hangsúlyozzák, hogy ők mindvégig a Nyugathoz tartozónak tudták magukat, és tudatosan próbálták a legteljesebb mértékben elkerülni az orosz gondolkodásmód és mentalitás átvételét. Ennek megfelelően – a gyakorta kétségkívül alacsonyan kvalifikált („munkás”) – szláv kisebbséget lenézik, idegen testnek tekintik, s úgy is kezelik (KURTH, J. 1999).

4.2. EU- és NATO-csatlakozás

Nem csillapodtak az etnikai súrlódások 2004, az EU-csatlakozás óta sem, holott az Unió kiemelt kérdésként kezeli az ügyet. Mivel – megfogalmazásuk szerint – minden kisebbséggel kapcsolatos feszültség közvetlen veszélyt jelent Európa békéjére, különböző projektekkal (pl. az ún. Balladur Tervvel) igyekeznek támogatni a rasszizmus, ill. xenofóbia visszaszorítását, továbbá pénzügyi támogatással járulnak hozzá az oroszok nyelvtanulásához. Az Európai Unió keleti bővítésénél jóval komolyabb diplomáciai feszültséget eredményezett ezzel szemben a balti államok – ugyancsak 2004-es – NATO-csatlakozása. Míg Moszkva ezen országok katonai semlegességét követelte – ahogy az Finnország esetében is megvalósult –, a lettek a mielőbbi csatlakozást sürgették. Féltek ugyanis attól, hogy Oroszország precedensnek tekinteni az 1999-es koszovói NATO-beavatkozást, és a térségre támad az ott élő oroszok jogainak védelme érdekében. (ARNSWALD, S.) Katonai intervencióra végül nem került sor, de a két ország – amúgy sem túl baráti – külpolitikai kapcsolata tovább romlott, a diplomáciai közeledés lehetősége pedig igencsak messzire sodródott.

5. Összefoglalás

Összefoglalva megállapítható, hogy Lettország nemzetiségei között napjainkra talán oldódott valamelyest a feszültség, de az ellenséges viszony még az élet számos területén tetten érhető. A mindkét részről fennálló ellenséges érzelmek, az eltérő karakterek, a mentalitásbeli különbségek továbbra is sok feszültséget okoznak a demokratikus fejlődésben. Az oroszok a diszkrimináció ellenére is maradnak, és inkább élnek másodrendű polgárként az erős gazdaságú balti államban, mint elsőrendűként a (még) elmaradottabb Oroszországban. A „lett Lettországra” vágyó baltiak – akiknek az elmúlt évszázadokban mindössze 19 esztendőnyi függetlenség jutott – viszont a nehezen megszerzett szabadságukat semmi pénzért nem tennék kockára. Ezzel magyarázható a kompromisszumokra egyelőre alig hajlandó lett állam szigorú magatartása a kisebbségekkel szemben. Egyesek szerint az idő múlása önmagában is megoldást kínál a konfliktusra, hiszen a szlávajkúak nagy része előbb-utóbb integrálódik majd – már állampolgárként – a nemzeti többségbe. Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt a tényt, hogy a Balti-térség két fő civilizáció (a nyugati és az ortodox) kontaktzónáját alkotja éppúgy, mint Erdély, vagy éppen a kelet-lengyel, ill. a szerb-horvát határ. Samuel P. Huntington a XXI. század legnagyobb kihívásának a különböző civilizációk közti súrlódások megfelelő kezelését tartja, ezért – mint potenciális összeütközési felület – a Baltikumra is felhívja a figyelmet (S. P. HUNTINGTON 2006). A függetlenség kivívása után Észtország, Lettország és Litvánia geopolitikai szerepe hirtelen felértékelődött a „Nyugat” számára (nem véletlen a NATO-csatlakozás), amely – mint oly sokszor – itt is szembetalálta magát Oroszországgal. A nemzetközi aktuálpolitikai helyzet elfogadása ellenére néha úgy tűnik, az esetenként igen arrogáns moszkvai külpolitika továbbra is orosz érdekszférának tekinti a Baltikumot, így Lettországot is. Csak a rigai és moszkvai álláspontok közeledése hozhat enyhülést, ill. mindenki számára elfogadható, kompromisszumos megoldást.

6. FELHASZNÁLT IRODALOM

- ARNSWALD, S.: *EU enlargement and the Baltic states – The incremental making of new members*. Ulkopoliittinen Instituti & Institut für Europäische Politik 265 p.
- BOJTÁR E. 1989: *Európa megrablása*. Szabad Tér Kiadó, pp. 7-10.

- BUCHHOFER, E. 1999: *Die polnische Minderheit in Lituanen*. Geogr. Rundschau 51, pp. 168-173.
- DREIFELDS, J. 1980: *Immigration and Ethnicity in Latvia*. Journal of Soviet Nationalities, vol. 1,4, pp. 34-51
- EKMANIS, R. 1978: *Latvian Literature Under the Soviets*. Belmont, Mass., p. 83.
- ERNSTSONE, V. - JOMA, D. 2005: *Latviski runājošo Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme un valodu lietojums*. Rīga, Valsts valodas aģentūra, 51 p.
- GRAUDINŠ, M. 1992: *Peckoloniālais Autoritarisms: Etniskās Attiecības, Ekonomika un Parlamentāras Demokrātijas Bojājēja Latvijā 1918-1934*. Atmoda, pp. 19-22.
- HOYER, S. ET AL. 1993: *Towards a Civic Society – The Baltic Media’s Long Road to Freedom. Perspectives on History, Ethnicity and Journalism*; Nota Baltica, Tartu
- HUNTINGTON, S. P. 2006: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*; Európa Könyvkiadó, Bp, pp. 13-116.
- IWASKIW, W. R. 1995: *Latvia – A Country Study*. Washington, GPO for the Library of Congress
- KAPRONCZAY K. 1991: *Szüntelen harc – A Baltikum rövid története*. Budapesti Ismeretterjesztő Társulat, Bp., pp. 59-78.
- KING, G. J. 1965: *Economic Policies in Occupied Latvia*. Tacoma, Wash., pp. 87-89. (Latvju enciklopédiája; Stockholm, 1950-51, II. k.; pp. 1317-1318 alapján); ill. EKMANIS, R. 1978: *Latvian Literature Under the Soviets*. Belmont, Mass.; MYLLYNIEMI, S 1973: *Die Neuordnung der baltischen Lander 1941-1944*. Helsinki, pp. 254-255, p. 276.
- KIRBY, D. 1995: *The Baltic World 1772-1993. Europe’s Northern Periphery in the Age of Change*. London, Longman
- KOC SIS K.: *Etnikai földrajz*. In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, pp. 313-335.
- KREICBERGS, H. - KRAS TINS J. 1989: *Komunistiskais Genocids Latvijas Kulturvide*. In: SNEIDERE, I. et. al. 1992: *Komunistika Totalitarisma un Genocida Prakse Latvijā*; Rīga, Zinatne
- KURTH, J. 1999: *The Baltics: Between Russia and the West (A balti államok: Oroszország és a Nyugat között)*; Current History, 10. no. 334-33. p., In: Kisebbségkutatás, 2000. (9. évf.) 2. sz.
- LACZHÁZI A. 2005: *A hivatalos és a „kisebbségi” nyelv Lettországban*. Kisebbségkutatás, 4. sz.

http://epa.oszk.hu/00400/00462/00028/cikk_nyomtas6f94.html

- LAGZI G. 2006: *SS-Latvia – Hősök vagy árulók*. Terra Cognita, Közép-európai civil külpolitikai kezdeményezés

http://tra.hu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=66

- LJUBA, S. 1993: *Orosz „Trianon” – Határon túlra került oroszok*. Regio – Kisebbség, politika, társadalom, 1993. (4. évf.) 2. sz.
- MORRIS, H. M. 2004: *President, Party and Nationality Policy in Latvia, 1991–1999*. Europe - Asia Studies, 56. vol. 2004. 4. no. pp. 543–569, In: Kisebbségkutatás, 2005. 4. sz.

http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás/kk_2005_04/cikk_nyomtas.php?id=1000

- MUIŽNIEKS, N. 2006: *Government Policy and the Russian Minority*. In: MUIŽNIEKS, N. (szerk.) 2006: *Lavian – Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. LU Akadēmiskais apgāds, Riga, pp. 11-21
- MUIŽNIEKS, N. ET. AL. 1995: *Latvia Human Development Report*. Riga, UNDP
- PABRIKS, A. – PURS, A. 2002: *Latvia*. In: SMITH, D. J. - PABRIKS, A. - PURS, A. - LANE, T. 2002: *The Baltic States*; Routledge - Taylor and Francis Group, London
- PABRIKS, A. 2003: *In Defiance of Fate – Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Latvia*. Part of UNRISD Project on Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector
- PROBÁLD F. 2002: *Európa regionális földrajza*. ELTE, Eötvös Kiadó, Bp., pp. 559-568.
- RAUCH, G. V. - MISIUNAS, R. J. - TAAGEPERA, R. 1994: *A balti államok története*. Osiris-századvég-2000, Bp. 467 p.
- RUDL J. 1999: *A Szovjetunió utódállamainak földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs, pp. 9-13, pp. 207-213.
- SCHROEDER, G. J. 1990: *Nationalities and the Soviet Economy*. In: HAJDA, M. - BEISSINGER, M. (eds.): *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Oxford, Westview Press, 51. p.
- STRODS, H. 1992: *Genocīda Galvenās Formas un Mērķi Latvijā 1940-1985*. In: ŠNEIDERĒ, I. ET. AL.: *Komunistiskā terora un Genocīda Prakse Latvijā*. Zinātne, Riga
- TRJOSNYIKOV, A. F. (szerk.) 1988: *Geograficeszkekij enciklopedicseszkekij szlovar*. Moszkva, Szovj. Enciklopedyija

- URDZE, A. 1991: *Die Rückkehr des Baltikums nach Europa*. In: Die Sowietunion im Umbruch, Bundeszentrale für politische Bildung; Berliner Freiheit, Bonn, pp. 63-68.
- VIKSNINS, G. J. 1986: *The Latvian Economy: Performance and Prospects*. In: KALNIS, I. (ed.): Conference on Security and Cooperation in Europe Follow-up Meeting in Vienna; USA: World Federation of Free Latvians, p. 123.
- ZĒPA, B. ET AL. 2005: *Etnopolitical Tension in Latvia: Looking for the Conflict Solution*. Baltic Institute of Social Sciences, Rīga, 81 p.
- CIA World Factbook
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html>
- LATVIJAS STATISTIKAS GADAGRAMATA (Statistical Yearbook Of Latvia) 2007; Central Statistical Bureau of Latvia; Riga

---

A REGIONÁLIS REPÜLŐTEREK SZEREPE NYUGAT-DUNÁNTÚL IDEGENFORGALMÁBAN

PINTÉR ÁKOS

1. BEVEZETÉS

Magyarország kis területe ellenére bővelkedik látnivalókban, idegenforgalmi értékekben. Annak ellenére, hogy számos országgal turistaforgalmát tekintve nem veheti fel a versenyt hazánk, mégis jelentős fogadó országnak számít a nemzetközi turizmus szempontjából. A 2007-es esztendőben Magyarország határait 42,4 millió külföldi látogató lépte át, kereskedelmi szálláshelyeinken pedig 3,4 millió külföldi töltött el legalább egy vendégéjszakát (KSH, 2007). Ez a viszonylag magas vendégszám több tényező kedvező hatásának köszönhető.

Magyarország természeti adottságai az idegenforgalom tekintetében jónak mondhatóak. Az ország éghajlata kedvez a vízparti szezonális üdülő idegenforgalomnak, a változatos domborzat alkalmas kirándulásra, a felszín alatti vizek kiaknázására pedig az utóbbi időben jelentős változáson átesett egészségturizmusunk épül rá. Érdekesség, hogy 2007-ben a 20,1 milliós összes vendégéjszaka szám 13,6%-át (2,7 millió) a gyógyszállodákban éjszakázó vendégek tették ki (KSH, 2007). Emellett Magyarország változatos történelmének fennmaradt egyházi és világi műemlékei szintén érdekesek lehetnek a hazánkba látogató turisták számára, illetve kiemelendő a gasztronómia is. Természeti értékeink közül nemzeti parkjaink, tájvédelmi körzeteink, és fokozottan védett tájaink teszik egyedi desztinációvá hazánkat.

A turizmus kiemelten fontos tényezője a közlekedés, így úgy érzem a közlekedésföldrajzi aspektusok vizsgálata mindenképpen izgalmas és naprakész kutatási témát adhatnak a modern geográfia számára. Tanulmányomban a turizmus és a légi közlekedés lehetséges kapcsolatát kívánom vizsgálni Magyarországon, illetve régiós szinten a Nyugat-Dunántúli Régió példáján.

2. A LÉGI KÖZLEKEDÉS SZEREPE AZ IDEGENFORGALOMBAN

Az idegenforgalom több szintéren bonyolódik le. A közlekedési ágazatokat vizsgálva a be- és kiutazó turizmusnál egyaránt számos jelentős tényezőt kell figyelembe venni. Különösen fontosnak tűnik az idő szerepe napjainkban. Úgy gondolom, a gazdaság különböző szektoraiban tevékenykedő emberek szabad idejükben szeretnének a lehető leghosszabb időt értelmesen eltölteni egy utazás során. Így az utazási idő lecsökkentése fontos szempont.

A leggyorsabb közlekedési ágazat a repülés. Középhosszú – itt a 400-500 km-es távolságokra gondolok – utazások esetében a jól kiépített közút, vagy vasút komoly versenytársa a repülésnek, hiszen az ekkora távolságokra történő repülőút teljes ideje a repülőtéri várakozások miatt nem sokkal rövidebb. Hosszabb utazások során azonban – már 500-1000 km-től – a turizmusban a repülés egyértelműen a vezető közlekedési ág, különösen, ha interkontinentális távolságokról beszélünk. A 2007-ben hazánkba látogató külföldiek (42,4 millió fő) 72%-a (30,52 millió fő) a szomszédos országokból érkezett. Így nem véletlen, hogy a legtöbben közúton léptek be Magyarországra – 38,4 millió, 90,5% – azonban a légi úton érkezők száma évről évre növekszik, 2007-ben 2,2 millió, azaz 5,3% volt (KSH, 2007).

Azok az országok, melyek jól kiépített regionális repülőterekkel rendelkeznek, előnyben vannak azokkal szemben, melyeknél esetlegesen csupán a főváros közelíthető meg légi úton. Sajnálatos módon Magyarország azon európai államok sorába tartozik, melyek kevés jól működő regionális repülőtérral rendelkeznek. Ha rangsort állítanánk az Európai Unión belül, országunk a regionális repülést tekintve a lista hátsó részében állna. Ma már általános elvárás az unión belül, hogy 200 km-ként legalább egy regionális repülőtér működjön (ERDŐSI F. 2000).

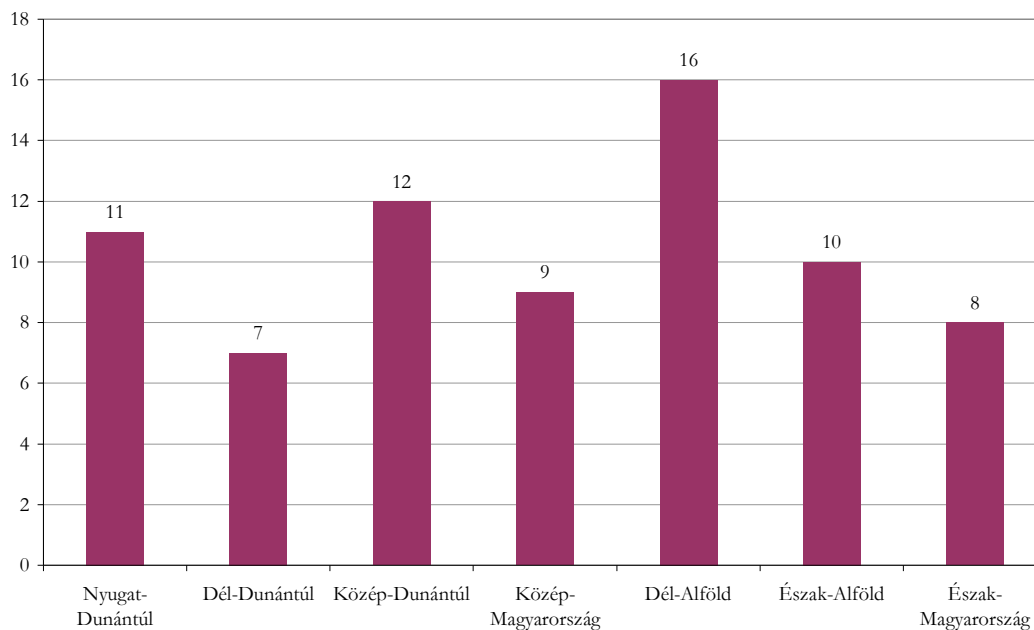
Magyarországon jelenleg 73 repülőtér, illetve fel- és leszállóhely található. Az *1. és 2. ábra* Magyarország repülőtereinek földrajzi, regionális eloszlását szemlélteti.

1. ábra: Magyarország repülőterei

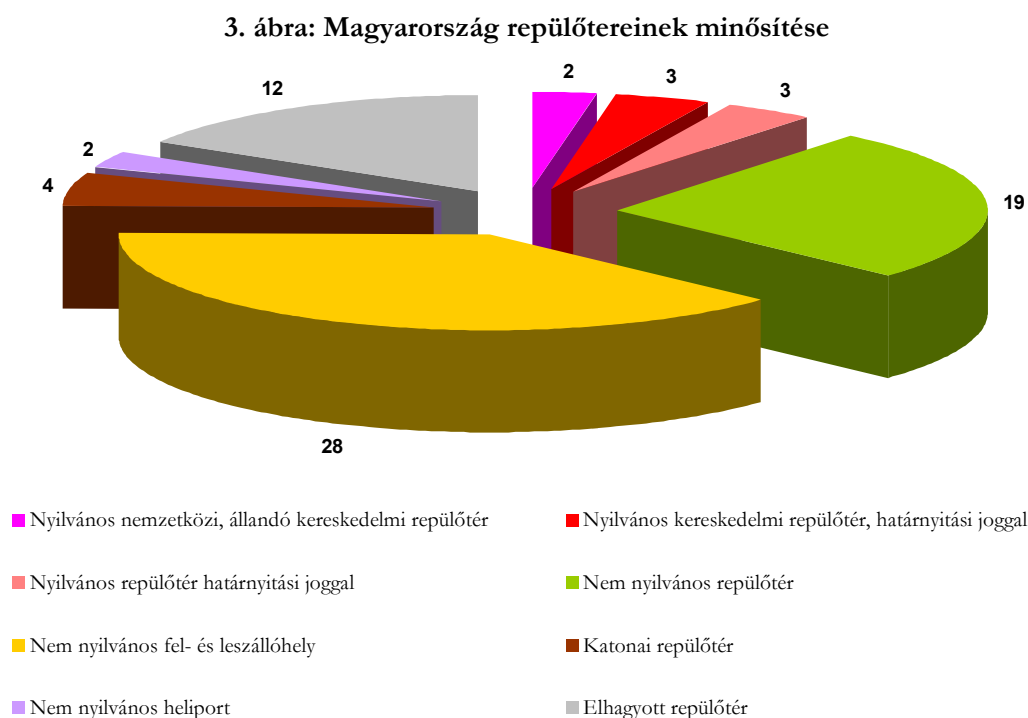

Forrás: Maracsó Média, Internet: www.hungaryairport.hu

2. ábra: Magyarország repülőterei régióként

A repülőtereket méretük, jellemzőik alapján különféle kategóriákba sorolják. A beosztást a kördiagram szemlélteti (3. ábra).

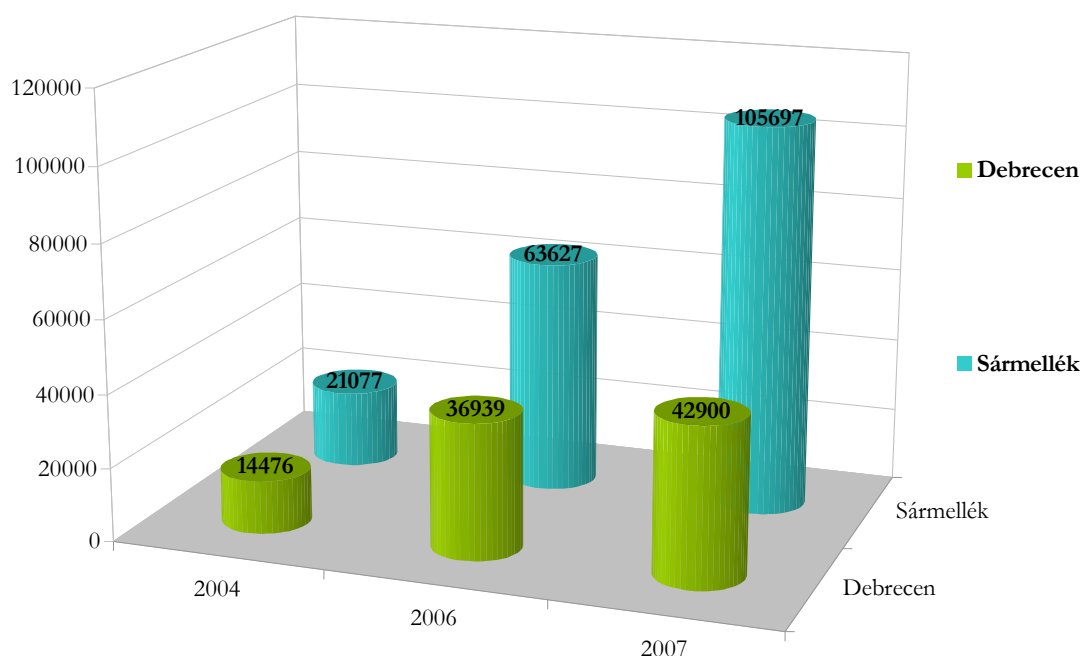
Forrás: Maracsó Média, Internet: www.hungaryairport.hu

Nyilvánvaló, hogy a reptereknek csak kis százalékára lehet alkalmas nemzetközi légi forgalom lebonyolítására. Többek között a szilárd burkolat, valamint pályafény, utas biztonság, légi irányítás alapvető feltétel. A felsorolt kritériumoknak csak néhány repülőtér felel meg Magyarországon. Ez azonban nem probléma az ország kis területe miatt. Egy esetleges magasabb gazdasági fejlettség sem garantálná sok regionális repülőtér racionális működtetését. A magyarországi repülőterek feladata nem az egymással versengés, hanem az egymás kiegészítése a különböző profilú légitársaságok esetén. Minden repülőtérnek meg kell találnia a megfelelő helyet a légitársaságok rendszerében. Az általam meglátogatott 10 Nyugat-Dunántúli repülőtér elemzése úgy gondolom, hogy azok jobbra sikerrel illeszkednek környezetük gazdasági életébe. Példaként a Győrszentiván-Bőnyei repülőtér leginkább a repülőgép javító műhelyéről, valamint mezőgazdasági permetező funkciójáról ismert. Ezzel ellentétben Fertőszentmiklóson a reklám- és sportcélú repülések, légi-taxi szerepe jelentős, vagy az autós gyorsasági versenyek rendezése is említhető köszönhetően jó minőségű aszfalt burkolatára.

nak. Megint más példát tekintve, Tokorcs repülőtere sétarepülő funkciójával a helyi turizmust szolgálja, hiszen a fűborítású reptér mellé szálláshelyek épültek, étteremmel, sportolási lehetőségekkel. Itt a repülőtér komplexen szolgálja a környék idegenforgalmát.

Ezek után érdemes megvizsgálni jelentősebb repülőtereink létszámadatait, utasforgalmát. Az ország legforgalmasabb repülőtere, Budapest–Ferihegy után idegenforgalmi szempontból Sármellék és Debrecen regionális repülőterek következnek utaslétszámokat tekintve. A 4. ábráról megfigyelhető, hogy előbbi utaslétszámai az utóbbi néhány év sikeres fejlesztéseinek következtében jócskán megelőzik az utóbbit.

4. ábra: Sármellék és Debrecen repülőterének utasforgalma

Forrás: KSH

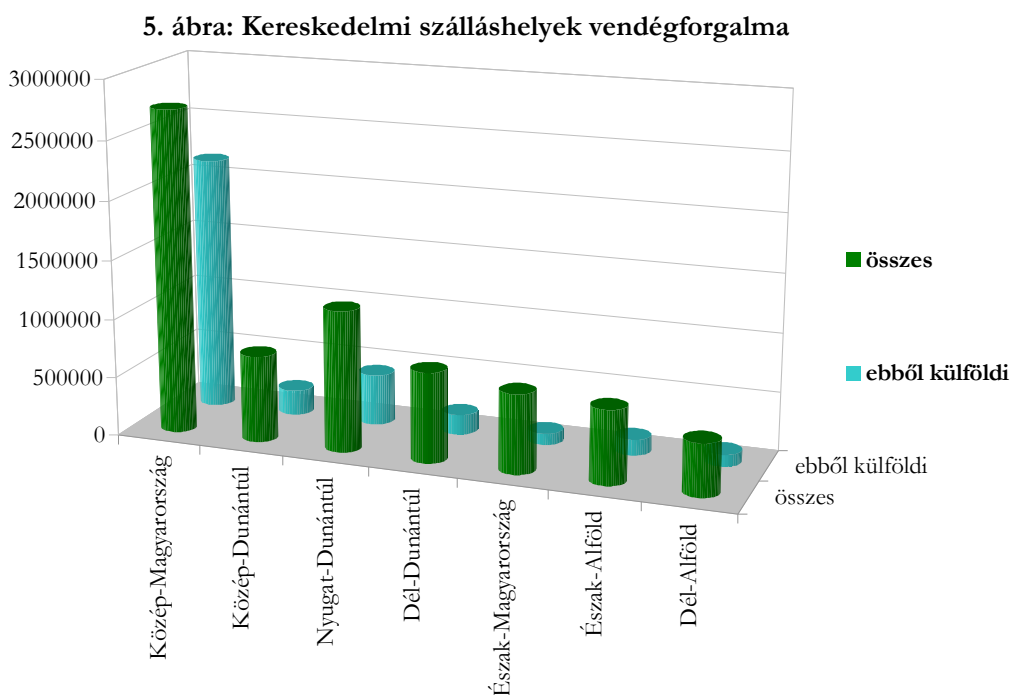
A fejlesztésre érdemes repülőterek tárgyalásánál feltétlenül utalnék TIBOLDI T.: A regionális repülőterek fejlesztési kilátásai a régiók nélküli Magyarországon - című, nemrég megjelent cikkére, melyben a szerző a NUTS 2-es régióinkban megvizsgált 8 fejlesztésre esetleg érdemes repülőteret osztályoz különböző szempontokból adott pontrendszer – külföldi érdekeltségű vállalkozások, nettó átlagkereset, lakosságszám, kereskedelmi szálláshelyadatok, politikai támogatás, háztartások utazási hajlandósága a régiókban – alapján. Az adatok elemzése során a legtöbb pontot Győr-Pér kapta, melynek további fejlesztése egyértelműen indokolt a jövőben, Sármellék és Veszprém-Szentkirályszabadja következik ezután holtversenyben a fejlesztésre javasolt légikikötők közül. A negyedik

Pécs-Pogány esetleges fejlesztése indokolt lehet a jövőben. Azonban a további két reptér, az 5. Debrecen és a 6. Szeged további fejlesztése nem javasolt, ott inkább a határokon túli regionális központokkal való együttműködésben látja a szerző a megoldást, végül Nyíregyháza és Miskolc repülőterei azt bizonyítják, e repterek jövőbeni fejlesztése nem indokolt. (TIBOLDI T. 2008)

3. A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ LÉGI KÖZLEKEDÉSÉNEK KOMPLEX ELEMZÉSE

Magyarország beutazó turizmusát tekintve az elvégzett statisztikai adatok elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy Budapest és tágabb értelemben a Közép-Magyarországi NUTS 2-es régió első helye szembevetendő. A főváros idegenforgalmon belüli súlyát jelzi, hogy 100 turista forintból 70-et Budapesten költenek el a turisták (RÓNA I. 2009). Az ország régióinak kereskedelmi szálláshely adatait szemlélteti az 5. ábra.

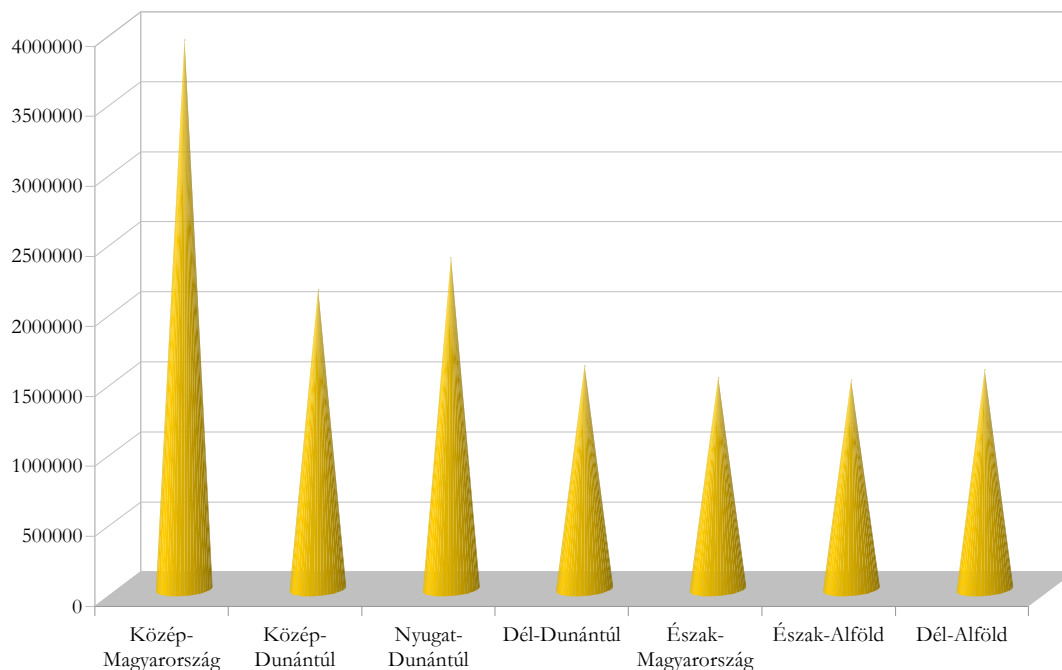

Forrás: KSH

Az ábrát tanulmányozva jól látható, hogy a vendégek megoszlását – mind a külföldiek, mind az összes vendégszámot tekintve – második helyen a Nyugat-Dunántúli régió található a rangsorban, a 2006-as esztendőben például közel 1,2 millió fővel. Ebben a magas vendégszámban természetesen a régióhoz tartozó balatoni partszakasz vendégfogadásra alkalmas megannyi szálláshelye is meglátja a térség gyógyfürdőivel együtt. A patinás régi szálláshelyek mellett a térségben rendkívül sok, modern szálloda, panzió épült. A szezonális idegenforgalmat lebonyolító Balaton mellett fontos szerep jut a gyógyvizekre épült, egész évben jól kihasznált szállodáknak, s a napjainkban oly jelentős wellness- és konferencia hotelek növekvő számának. (A Balaton esetében jelenleg a hazai üdülővendégek részaránya 70% körüli, a többi 30%-ot a külföldi vendégek teszik ki – RÓNA I. 2009). Ha az eddig említetteket kiegészítjük azzal, hogy a szomszédos Ausztria és Szlovénia közelsége is fontos szempont – Ausztriából jelentős a térségbe érkező, az éjszakát nem itt töltő kirándulók száma, akik a különféle egészségmegőrző kezelésekre érkeznek, vagy csupán vásárlásra, anyagi indokkal. A Nyugat-Dunántúli régiót vizsgálva, az EU-27 GDP átlagának körülbelül 70%-ával rendelkezik, Magyarországon csupán Közép-Magyarország előzi meg e téren (102%). Úgy gondolom, nem véletlen a Nyugat-Dunántúli régió második helye a gazdasági mutatók alapján. Érdeemes áttanulmányozni Magyarország régióit egy gazdasági fejlettségi mutató, a GDP/fő értékek szempontjából (6. ábra).

Véleményem szerint a Nyugat-Dunántúli régióknak figyelnie kell idegenforgalmának alakulására, fejlesztésére. Ehhez a közlekedés ágainak további javítása elengedhetetlen.

6. ábra: Magyarország régióinak gazdasági fejlettsége a GDP/fő (HUF) alapján

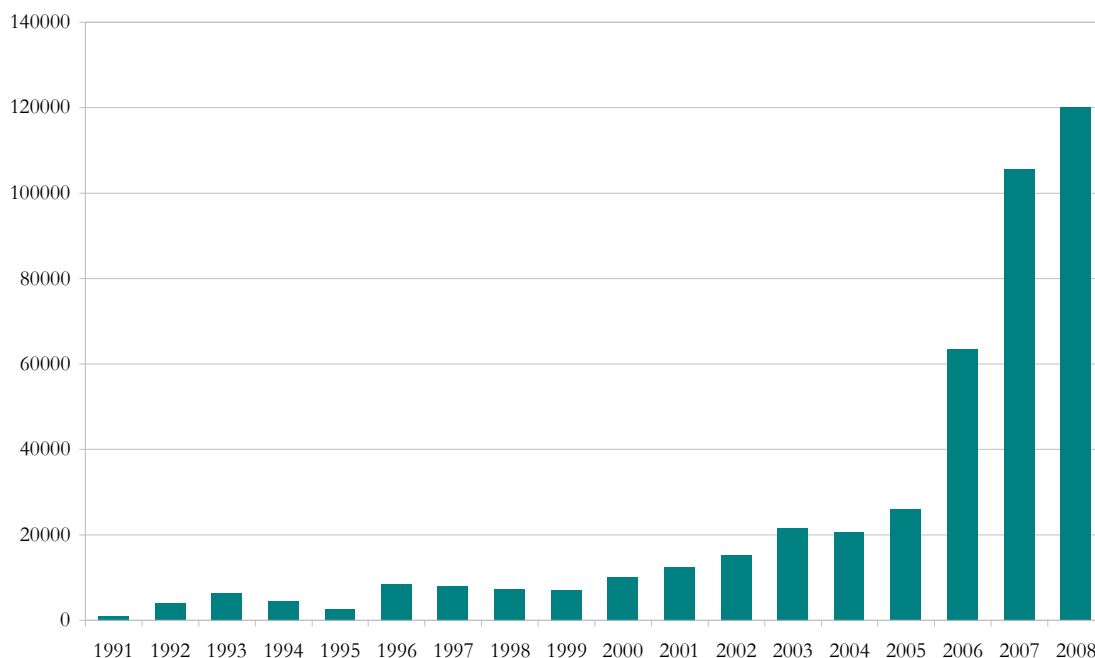
Forrás: KSH

A légi közlekedést tekintve 10 működő repülőtér található a régióban. Szilárd burkolattal közülük három rendelkezik:

- A közel 1000 méteres aszfaltos kifutópályával rendelkező, 1996-ban épült modern **Fertőszentmiklósi** repülőtérnek osztrák tulajdonosa van. A 90%-ban külföldiek által használt repülőtér kedvező infrastruktúrájú területen fekszik. Légi fotózás, reklámrepülés, pilótaképzés, légi taxizás alkotja a fő profilját.
- **Győr-Pér** regionális repülőterének fő mozgatórugója a kereskedelem, az AUDI autógyár használja elsősorban. Az 1450 méteres modern aszfalt kifutópályával rendelkező repülőtérről a folyamatos kereskedelmi használat mellett nyaranta Charter-járatok közlekednek az Adriai-tengerre. A jövőben a reptér további fejlesztése várható a lakosság növekvő repülési igényeinek köszönhetően. Ez azonban nagymértékben függ attól a tényről, hogy sikerül-e a repülőtér értékesítése (amely tervbe van véve) a jelenlegi tulajdonos önkormányzatok által.

- Idegenforgalmi szempontból a régió egyértelműen legjelentősebb repülőtere a Sármellék és Zalavár települések között található **FlyBalaton** repülőtér. Az 1953-ban épített katonai repülőtér 1991-óta működik a polgári repülést szolgálva. A 2500 méter hosszú, jó minőségű bazalt-beton kifutópálya szélessége 60 méter. A reptér 150-200 fős utasszállító repülőgépek fogadására kiválóan alkalmas. Mint minden nemzetközi regionális repülőtérnek, a FlyBalatonnak a működtetése is komoly anyagi ráfordítást igényel. A regionális repülőterek – melyek az elérhetőség új minőségét jelentik a régiók számára (ERDŐSI F. 2000) – üzleti vállalkozásként funkcionálnak. Az esetleges állami támogatás mellett szükséges a helyi vállalkozások, idegenforgalmi szálláshelyek, önkormányzatok anyagi hozzájárulása, nélkülük a működtetés esélytelen. A FlyBalaton repülőtér utaslétszámainak alakulását a 7. ábra jól szemlélteti.

7. ábra: A FlyBalaton repülőtér utasforgalma

Forrás: ZÓKA I. nyomán

Láthatóan a repülőtér működése során 1991-2005 között lassú fejlődés mutatkozott csupán. Ennek oka elsősorban az volt, hogy pályafény és modern légi irányító berendezések hiányában csak nappal és jó látási viszonyok mellett volt lehetséges repülni. Emellett hiányoztak azok a külföldi befektetők, akik a repülőtér használatából megfelelő haszonra tehetnek szert. Köztudottan, a regionális repülőterek működtetéséből származó haszon csak évek múltán realizálódik.

A kedvező változás ezután következett be a repülőtér életében. A repülőtér 2005 januárjától az ír-magyar Cape Clear Aviation Repülőtér Üzemeltető és Fejlesztési Társaság működteti. Az új üzemeltető azonnal hozzálátott a szükséges fejlesztési munkálatokhoz. Új, modern terminál, parkoló, vendéglátó egységek épültek, kiegészülve utazási irodával, bankjegy automatákkal, transzferszolgáltatásokkal. Az eddig működő, Sármellékre járatokat hozó légitársaságok mellett új jelent meg: a RYANAIR „fapados” légitársaság. Az új járatok közül a Sármellékről London-Stanstedre és Frankfurt-Hahnra közlekedő járatok utaslétszáma volt kiemelkedő. Az említett desztinációk mellett fontos még Düsseldorf, Berlin, Hamburg, Köln, Zürich, Amsterdam repülőtereivel való kapcsolat megemlézése utasforgalom szempontjából, a teljesség igénye nélkül. Áttanulmányozva az ábrát a fejlődés szignifikáns különbséget mutat a korábbi esztendőök utaslétszámait tekintve.

Az utaslétszámok további növelése mellett a jövőbeni tervek között szerepel a térségben szórakoztató központ, szálloda, CARGO bázis létesítése is. A repülőtér nagy előnye a jó közúti megközelítése. A repülőtérnek közvetlen csatlakozása van a közelben haladó M7-es autópályához. Negatívum a vasúti közvetlen elérhetőség hiánya.

A repülőtér üzemeltetője a magas költségek – főleg a légi irányítás és az utas biztonsági rendszer működtetésének díjai – fedezéséhez 2007-ben, 2008-ban is marketingszerződéseket kötött az idegenforgalmi térség nagyobb fogadó településeinek jelentősebb kereskedelmi szálláshelyeivel; nagyobb hévízi, keszthelyi, zalakárosi, kehidai, tapolcai hotelekkel. Érdekes, hogy csak a Lufthansa cég évente háromezer olyan vendéget hoz német városokból, akik üdülésre, gyógykezelésre érkeznek Hévízre, s ötvenezer éjszakát töltenek el a településen (LUKÁCS F. 2009). S mivel a gyógykezelésre érkező turisták zöme az idősebb korosztályok lakosaiból kerül ki, ők a hosszú utat szívesebben teszik meg a gyorsabb és kényelmesebb repülőgép segítségével, mintha autóbusszal, egy egész napon át, vagy esetleg transzforszállás következtében megnőtt költségekkel, fáradtan érnék el úti céljukat.

Természetesen az önkormányzatok támogatása is nélkülözhetetlen, így többek között Hévíz, Keszthely, Zalakáros, Nagykanizsa, Balatonyörök is szerepet vállalt a költségek fedezésében.

A térség egyéb kedvező adottságai mellett a FlyBalaton repülőtér megléte és működése is szerepet játszott abban, hogy Sávoly település határában megindulhatott a **Balatonring** építése, melyet egy spanyol nagyvállalat kivitelez. A versenypályán a jövőben többek között nemzetközi motorversenyek (MOTO GP) rendezése is a program részét képezi, melyre külföldről igen jelentős nézősegreg várható (A legutóbbi hírek szerint ez utóbbi program 2009-ben nem kerül megrendezésre). A versenyekre érkező turisták számának alakulását egy a térségben jól működő regionális repülőtér megléte igen komolyan befolyásolja.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

Úgy gondolom, hogy a régió rendelkezik azokkal a potenciálokkal, melyek következtében egy regionális repülőtér optimális működtetése a jövőben is megoldható. A jelenlegi kedvezőtlen nemzetközi gazdasági helyzet nemcsak a családok anyagi helyzetében, hanem a repülőterek, repülőjáratok működtetésében is komoly nehézségeket okoz. Valószínűsíthető azonban, hogy a turisták zöme inkább a második és harmadik utazásról, városlátogatásról mond le, mint a nyári vízparti üdülésről és gyógykezelésről, ezért a térség idegenforgalma talán nem csökken majd drasztikusan a jövőben sem. Amennyiben a külföldi küldő városokat vizsgáljuk, a nehéz gazdasági helyzet a Nyugat-Dunántúli régió, s a Balaton üdülőkörzet számára akár pozitív is lehet, hiszen valószínűleg a távolabbi desztinációk helyett a közelebbi helyeket keresik majd fel a turisták.

Véleményem szerint a FlyBalaton repülőtér jövőbeni működtetése jócskán túlmutat közvetlen környékének idegenforgalmi szerepén, s megtartása nem csupán a Nyugat-Dunántúli régiónak, hanem az egész országnak közös érdeke.

5. FELHASZNÁLT IRODALOM

- ERDŐSI F. 2000: *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- LUKÁCS F. 2009: *FlyBalaton: Hogyan tovább?* Monitor, Közéleti lap, 2009.02.04. pp. 6-7.
- Magyar Statisztikai Évkönyv, 2007*. Központi Statisztikai Hivatal, 2008. www.ksh.hu
- MARACSKÓ Média Internet: www.hungaryairport.hu/airport.php
- RÓNA I. 2009: Szóbeli közlés /2009.02.04./
- Területi Statisztikai Évkönyv, 2006*. Központi Statisztikai Hivatal, 2007
- TIBOLDI T. 2008: *A regionális repülőterek fejlesztési kilátásai a régiók nélküli Magyarországon*. Területi Statisztika, 2008. július, pp. 476-493.
- Zala Megyei Statisztikai Tájékoztató, 2003/1-2*. Központi Statisztikai Hivatal, Zala Megyei Igazgatósága, Zalaegerszeg, 2003
- ZÓKA I. 2006: *A FlyBalaton repülőtér jelene és jövője a régió gazdaságának fejlesztésében*. Tanulmány, 2006.

A VÁLLALKOZÁSOK TERÜLETI JELLEGZETESSÉGEI A BAJAI KISTÉRSÉGBEN

SZENORADSZKI ENDRE

1. BEVEZETÉS

A tömeges és tartós munkanélküliség, mint területi válság különösen súlyosan érinti a centrumtól távol lévő, határ menti térségeket (BALCSÓK I. 2005). A határmenti kistérségek gazdaságának periférikus jellege erősödött. Vizsgálatomban a Bajai kistérség vállalkozásainak területi és strukturális változásait tanulmányoztam. Fontosnak tartottam annak feltárását, hogy milyen tényezők léteznek a vállalkozások és a foglalkoztatók körében.

2. A KUTATÁS MÓDSZEREI

A kistérségi munkaerő-piaci kutatás egyik problémája az adatgyűjtés. Ennek egyik oka, hogy egyáltalán nem, vagy csak nehezen szerezhetőek be a szükséges adatok a KSH-tól, és más intézményektől. A vizsgálathoz szükséges adatbázis összeállítása alapvetően két forrásból történt. Egyrészt a már meglévő adatbázisokból, másrészt magam gyűjtöttem adatokat.

A KSH és a Foglalkoztatási és Szociális Hivatal (továbbiakban FSZH) településsoros adatait válogattam, rendszereztem, táblázatokba foglaltam. A települési szintű adatokat egyenként településhatáros térképen ábrázoltam. A 2001-es népszámlálásból a demográfia, foglalkoztatottság, munkanélküliség. alapadatait használtam fel. Egyéb adatok kerültek feldolgozásra a TeIR 2007-es és a T-STAR 2007-es adatbázisából, az interjúkból, a munkanélküliségi és foglalkoztatottsági adatokat az ÁFSZ KMSR-ből (Kistérségi Munkanélküliség Statisztikai Rendszere) válogattam.

3. EREDMÉNYEK

3.1. A Bajai kistérség a periférián

A Bajai kistérség jellemző módon hordozza a periféria összes jegyeit. A Dél-alföldi régió, a Dél-dunántúli régió, Bács-Kiskun, Tolna és Baranya megye határán helyezkedik el, egyetlen természetes határa a Duna, amely a kistérség nyugati oldalán húzódik. Déli határa a magyar - szerb országhatár). Az általam vizsgált kistérség az ország olyan periféria-területeinek egyike, ahol a munkanélküliség, mint társadalmi, gazdasági és területi probléma állandósult része a munkaügyi gazdálkodásnak.

A 2004-es csatlakozás után a schengeni határ egy része keletre és délre tolódott. Tóth József szavaival e körzetekben a határ olyan falat jelent, ami elvágva a kívánt átjárhatóságot, megcsonkítva – távolítva – határmenti hagyományos térségeket. A Bajai kistérség az eddigi multiperiférikus helyzetéből a csatlakozás után, véleményem szerint „szupermultiperiériává” vált. Ez a periférikusság vélhetően átmeneti, mivel Szerbia EU-s csatlakozása nem hogy megszüntetheti ezt az állapotot, hanem új távlatokat nyithat térség a gazdaság élénkülésében.

A Bajai kistérség a Bács-Kiskun megye tíz kistérségének egyike. Területe 1191 km², a második legnagyobb a megyében, s ugyanez a sorrendi pozíciója népessége számát tekintve (76 979 lélek) (Népszámlálás 2001) (1. ábra). Településeinek száma 20, amelyből egy város és 19 község. Területfejlesztési szempontból kedvezményezett települések száma (7/2003. Korm. rendelet szerint) 4, társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott település: 4, országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott település 3, leghátrányosabb kistérséghez nem tartozó leghátrányosabb helyzetű település 3.

1. ábra. A Bajai kistérség települései

Forrás: MEH

Baja fontos közlekedési csomópont, hiszen itt található a Dél-Alföld egyetlen Duna-hídja, amely utat nyit Dunántúl felé. Az 55. sz. főút Szegeddel, az 51. és 54. sz. főút pedig a fővárossal és a megyeszékhellyel teremt összeköttetést. A kistérség falvainak közel fele azonban csak alsóbbrendű utakon – nemegyszer kerülővel – közelíthető meg. Térkapcsolatok szempontjából Baja, mint pozí-

cióját javító középváros ma már nemcsak kereskedelmi, hanem felsőoktatási és ipari központ is. Térszerkezeti helyzete kedvező, középponti fekvésének köszönhetően – Dunafalvát kivéve – a kistérség valamennyi településéről viszonylag könnyen megközelíthető.

A Bajai kistérség 20 települése jellemzően 2-3 ezres lélekszámú, a 3500-as lélekszámot csupán Sükösd és Vaskút haladja meg, Bácsszentgyörgy és Érsekhalma népessége ugyanakkor az ezer főt sem éri el. Ebből a sorból Baja város emelkedik ki 38 ezres lakosságával. Nagy a hasonlóság a társadalmi viszonyokban, a több nemzetiségű – magyar, székely, német, bunyevác, szerb lakosság múlt századi történelmében, vallási, kulturális hagyományaiban. E tipikusan „vidéki térség” átlagos népsűrűsége 37 fő/km², lakossága előregedő és jellemző az elvándorlás. A vidék négy települése közvetlen határ menti, egyikük a megye legkisebb lélekszámú (207 fő) községe, egyben zsáktelepülés is. A hátsági területekre települt községek a jellegzetesen nagy területen fekvő, szabályos rendben települt alföldi településképet mutatják (széles utcák, nagy területű építési telkek, gazdálkodásra is alkalmas kertek, stb.)

A kistérség gazdasági bázisa a mezőgazdaság az erre épült feldolgozóipar, jelentősek a szállítási-forgalmi és a tercier-kvaterner funkciók is. Térségi jelentőségű területrendezési feladatot elsősorban a logisztikai jellegű fejlesztések jelentenek (kikötő, vasút, közút kapcsolata, raktárbázis, stb.). Hercegszántó, Nagybaracska, Dávod, Dunafalva mellett Baja is csatlakozott a mohácsi vállalkozási övezetbe, mely az euro-régiós fejlesztésekbe való bekapcsolódás lehetőségét nyújtja (MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete és a VÁTI Kht. 1998).

3.2. Baja gazdasági súlyának változásai

Baja már a 15. században mezőváros, már ebben a korai időszakban megalakultak céhei. A hódoltság után, a térség jórészt pusztá volt, 1699-ban, a már lakott 47 Bács megyei községben 298 iparos élt, ebből 199 Baján (Zomborban 31, Újvidéken 13), ami városunk jelentőségére utal a korabeli munkamegosztásban. A 18. század vége, a 19. század első kétharmada – a dunai gőzhajózás következtében - a bajai kereskedelem fénykora (RAPCSÁNYI J. 1934). A délvidéki gabonakereskedelem centruma lett a város, ahol szinte minden megyebeli, sőt számos távolabbi településnek külön raktára üzemelt. Az 1802-ben befejezett és hajózhatóvá tett Ferenc-csatorna tovább erősítette Baja pozícióit. Egyre több városi szerepkört betölteni képes piacközpont lett belőle. Baján 1890 táján összesen 1117 vállalkozás (beleértve a kismestereket is) működött, közöttük egy 25 fős gazdasági gépgyár, egy 27 fős szeszgyár és egy 21 fős szálloda. Szabadkán már 2670, Újvidéken 1484, Zomborban 1293 vállalkozás működött, Baja tehát a 19. század közepéhez hasonlítva helyzetét, veszített súlyából. Hanyatlása a XIX. századi vasútépítések következtében kezdődött. Az újonnan épülő vasúti fővonalak elkerülték a várost és a térséget. 1879-ben a vasút építéséért eljáró kalocsai, bajai, zombori,

apatini küldöttek és az 1883.évi – közlekedési miniszterhez benyújtott - kérvény kudarcot vallott, így a fővonal Budapest – Szabadka között épült meg, amelyet 1885-ben át is adtak a forgalomnak (RAPCSÁNYI J.1934). Tíz évvel később, 1895-ben épült meg a Baja-Zombor-Újvidék szárnyvonal, amely nem tudta visszaadni Bajának az időközben fővonalak mentén kiépülő gazdasági központok által elhódított szerepet. Trianon számos piaci kapcsolatot elvágott, forgalmas utakat tett zsákutcává, de a jelentős létszámú iparos, kereskedő és értelmiségi rétegek nem adták fel, s a város hamarosan stabilizálta piacközponti és intézményi centrum szerepét.

A II. világháború utáni szocialista rendszer a jugoszláv határ menti területeket jóformán erődé tette. Titó (a „láncos kutya”) elszigetelése úgyszólván a lövészárokszerrel volt egyenlő. Ahogy a vasmű nem Mohácson, hanem Dunaújvárosban létesült, úgy más beruházások is elkerülték a határzónát, s így elmaradtak az infrastrukturális fejlesztések. Az 1960-as évek közepétől gépipari beruházásokra is sor került, az 1970-80-as években a száznegyvenezer kistermelő zömét már termelési rendszerek integrálták. Az 1970-80-as években több ezer ipari munkahely létesült Baján, ezek az üzemek jórészt budapesti vállalatok leányvállalatai voltak. A 70-80-as évek legnagyobb foglalkoztatói: Finomposztó Vállalat 2000-2200 fővel, Kismotor és Gépgyár 1500 fő fölötti foglalkoztatottal, Bácsborsos Vállalat 1200-1300 fővel, a Ganz bajai üzeme 1100-1200 fővel, a BÉFA 500-600 fővel, a NETT Konfekció Gyár 700-800 fővel, a Hűtőház 400-500 fővel, az EVIG 300-400 fővel, a BLÉVISZ 700-800 fővel, a FOKA Hajógyár 350-400 fővel, Háziipari Szövetkezet 300-400 fővel, a Bácska Sütőipari Vállalat 300-400 fővel. Megemlítendő a Bajai Mezőgazdasági Kombinát, mint a térség legnagyobb mezőgazdasági üzeme, amely több ágazatában és telephelyén 2000-2200 főt, a Bács-Volán vállalat 200-250 főt, a Baja és Vidéke ÁFÉSZ 350 főt, a Bácskai Gabonaforgalmi Vállalat 200, a Gemenci Erdészeti 400-500 főt foglalkoztatott. Jelentős volt a bajai foglalkoztatók körében a Magyar Néphadsereg, ahol kb. 5-600 hivatásos katona és 100-nál több polgári alkalmazott dolgozott. A kistérség községeinek legnagyobb foglalkoztatói a helyi termelőszövetkezetek voltak, amelyek melléküzemágaikban ipari bedolgozó tevékenységet is folytattak. Néhány településen találkozhattunk a mezőgazdaságtól eltérő tevékenységgel is. Érsekhalmán és Sükösdön működött a Hosszúhegyi Mezőgazdasági Kombinát, Vaskúton működött a Bajai Mezőgazdasági Kombinát borászati üzeme, Sükösdön a kalocsai KAGE paprikafeldolgozó üzeme, Csátalján a Ganz egy kihelyezett üzemcsarnoka, Bácsborsoson a Tejüzem. Mátéházán Bácsborsoson, Csátalján és Garán a Bajai Mezőgazdasági Kombinát telephelyei működtek. A közigazgatásban, közoktatásban, egészségügyi és szociális ágazatban jelenős számú munkaerőt foglalkoztattak mind a kistérség településein, mind Baja városában. A Baján foglalkoztatottak jelentős része a településekből ingázott naponta, mivel a települési munkalehetőségek korlátozottak voltak. A bajai üzemek 1990. után felszámolásra kerültek vagy a privatizáció után jelentősen átalakultak. A magyarországi száz legnagyobb üzemből Baján és környékén volt található a Bácska Agrárpari Rt., az Elektro-Computer Rt., a Bácsker, a Reáltransz Kft., a Bács-Volán Rt., a Baja és Vidéke ÁFÉSZ, a Bácskai Gabonaforgalmi Kft. Baján, a Rémi Ke-

verő Kft., és a Hercegszántói Herz Kft. A Dél-Alföld tizenöt, a foglalkoztatottak számát tekintve legnagyobb vállalkozásából a harmadik a bajai Duna Kötöttárugyár (2003-ban megszűnt), és ötödik a Gemenci Erdő- és Vadgazdaság az árbevételt tekintve, ugyanakkor az iparban nem volt az első tizenötben bajai cég. A mezőgazdaságban viszont második a Gemenci Erdészeti. Kezelésében 33 ezer hektár erdő és hetvenezer hektár vadászterület van. A gazdaság évente harmincezer köbméter fát értékesít, fűrészüzeme működik Pörbölyön és Dávodon. A harminc kilométer hosszú fővonallal rendelkező gazdasági vasút zömmel a Duna és a Sió árterén halad, és évi hatvenezer látogatót utaztat a remek tájon át, illetve kielégíti az erdészeti és vadászat szállítási igényeit.

Azokon a településeken, ahol a II. világháború előtt is jelentősebb kisipar működött az államosítás után KTSZ-ekbe tömörültek a kisiparosok. A rendszerváltás után a KTSZ-eket jórészt felszámolták. Az ezredfordulóra a termelőszövetkezetek nagyobb része, ezzel együtt a legnagyobb települési foglalkoztatók is megszűntek. Kiemelendő Nemesnádudvar, ahol a nagyszámú német nemzetiségű lakos közül sok iparos volt. A háború után az asztalos iparág volt a szövetkezet húzóága. A kilencvenes évek elején néhány ügyes asztalos magánvállalkozásokat, alapított.(pl.:Schumacher István, Déli József, stb.) Ennek a következménye, hogy a településen fa és bútorgyártással jelenleg több mint ötszázan foglalkoznak. Öt nagyobb magánvállalkozás van, ami a települési munkanélküliséget is minimális szinten tartja.

A térség igazi traumáját nem is a rendszerváltozást követő átalakulás okozta, hiszen ez a folyamat az egész országban nagyjából hasonlóan játszódott le. A kilencvenes évek autópálya építési koncepcióiban, és az azt követő hanyatlásban szinte megismétlődött egy 100 évvel korábbi gazdaságtörténeti esemény Bajával kapcsolatban. A fejlett európai gazdasági térségek elsősorban - mint leggyorsabb és legrugalmasabb szárazföldi közlekedési infrastruktúra – az ipari és kereskedelmi csomópontokban, valamint az autópályák mentén jöttek létre.

A rendszerváltás utáni magyar közlekedés – ezzel együtt a gazdaság – fejlesztésében is első helyet kapott az autópálya építés. A kilencvenes években megépült autópályák messze elkerülték a bajai térséget és ezzel együtt a kilencvenes évek befektetései is. Várhatóan 2011 körül készül el az M6-os autópálya Szekszárd-Pécs közötti szakasza, amely 15 km-es közelségbe hozza az autópályát Bajához.

1895-ben, mire 10 évvel később megépült a bajai vasúti szárnyvonal, már behozhatatlan előnyre tettek szert a vasút menti térségek. Napjainkban mikor sokkal gyorsabb a fejlődés, mint 100 éve, az autópályához csatlakozás 15 éves késése behozhatatlan hátrányokhoz vezetett Baja és térsége gazdaságára nézve (2. ábra).

2. ábra. 2015-re tervezett gyorsforgalmi úthálózat Magyarországon

Forrás: GKM

A kistérség északi peremét érinti a – Gazdasági és Közlekedési Minisztériumban jelenleg tervezés alatt lévő, s a tervek szerint 2013-ig megépülő - M9 jelű gyorsforgalmi út (Sopron-Nagykanizsa-Szekszárd-Szeged), a transzeurópai kiegészítő elemeként, 2x2 sávós távlati kiépítésre tervezett nyomvonallal, mely a kelet - nyugat kapcsolatának javításához járul hozzá.

Az 1970-80-as években több ezer ipari munkahely létesült Baján. A 90-es évek első privatizációs hullámában a nagy bajai vállalatok közül a legtöbben megszűntek, ezek közé tartozott a Kismotor és Gépgyár, az EVIG, a NETT konfekció gyár, a FOKA Hajógyár, a Bajai Mezőgazdasági Kombinát, a BLÉVISZ vállalat. A Finomposztó Vállalatot amerikai érdekeltségű cégcsoport működtette tovább Duna Kötöttárugyár néven, kb. ezer fővel csökkentett létszámban, a Ganz bajai üzeme Ganz Ansaldo kft részeként, felére csökkentett létszámmal működött. A Bácsbús vállalat többször is gazdát cserélt, aminek következtében szintén feleződött a dolgozók létszáma. A hadsereg 1997-ben zárta be végleg a bajai laktanyákat megszüntetve ezzel közel 500 munkahelyet. A BÉFA vállalat a kilencvenes évek végére megszűnt, a Bács-Volán Vállalat, a Baja és Vidéke ÁFÉSZ, a Gemenci Erdészet napjainkban is működnek, jóllehet lényegesen kisebb létszámot foglalkoztatva. A térség településeinek legnagyobb foglalkoztatói a helyi termelőszövetkezetek, előbb melléküzem-

ágaikat, később fő tevékenységüket is sorra megszüntették, ezzel a legnagyobb települési foglalkoztatók tűntek el. A legkevesebb alkalmazottat a közigazgatásból, közoktatásból, egészségügyi és szociális ágazatból bocsátották el, a települési önkormányzatok napjainkra a legnagyobb foglalkoztatók.

A Baján foglalkoztatottak zöme naponta ingázott a kistérség településeiről, így a munkanélküliek első és legnagyobb hulláma a közülük kerültek ki. Az interjúk során elhangzott például, hogy csak a Mezőgazdasági Kombinát 20-nál több saját autóbuszával szállította dolgozóit a településekről működése fénykorában. Ennek a folyamatnak a következményeként 1993 nyarára több mint 6000 fő munkanélkülit regisztrált a Bács-Kiskun Megyei Munkaügyi Központ Bajai Kirendeltsége.

3.3. Gazdasági környezet

A Bajai kistérség általános gazdasági teljesítményét, a kistérségi jövedelmi viszonyok alakulását nem kezelhetjük elkülönítetten Bács-Kiskun megye, illetve a Dél-alföldi régió gazdaságának helyzetétől. A gazdasági folyamatok, problémák számos esetben megegyeznek, illetve többségében hasonlóak a megyében, illetve a régióban zajló folyamatokkal. A helyzet romlása a 2001-es évre megállni látszott, azonban a negatív tendencia később ismét folytatódott. Bár a Központi Statisztikai Hivatal nem közöl kistérségi GDP adatot, a Váti Kht. által kezelt TeIR rendszer közelítőleg pontos becslést tartalmaz a GDP számítás alapját képező bruttó hozzáadott érték tekintetében, kizárólag a gazdálkodó szervezetek adatai alapján (a GDP számítása termelési oldalról a bruttó hozzáadott érték + termékadók – terméktámogatások – pénzközvetítés ágazatokra fel nem osztott szolgáltatási díja alapján történik). A kistérségi szintű fejlettség e mutató alapján jól becsülhető, különösképpen az egyes kistérségekhez, illetve a magasabb szintű térségi adatokhoz viszonyítva. A Bajai kistérségben az alábbi adatok alapján az egy lakosra jutó bruttó hozzáadott érték jóval a Bács-Kiskun megyei átlag alatt van, annak 72,6%-át éri el (1. táblázat).

1. táblázat. 1 lakosra jutó bruttó hozzáadott érték (2003)

Kistérség, megye, régió	1 lakosra jutó bruttó hozzáadott érték, Ft/lakos
Bajai	127 082
Bácsalmási	107 069
Jánoshalmi	173 881
Kalocsai	133 981
Kecskeméti	257 629
Kiskőrösi	218 618
Kiskunfélegyházi	154 779
Kiskunhalasi	101 879
Kiskunmajsai	82 500
Kunszentmiklósi	70 652
Bács-Kiskun megye	175 038
Dél-alföldi régió	192 159

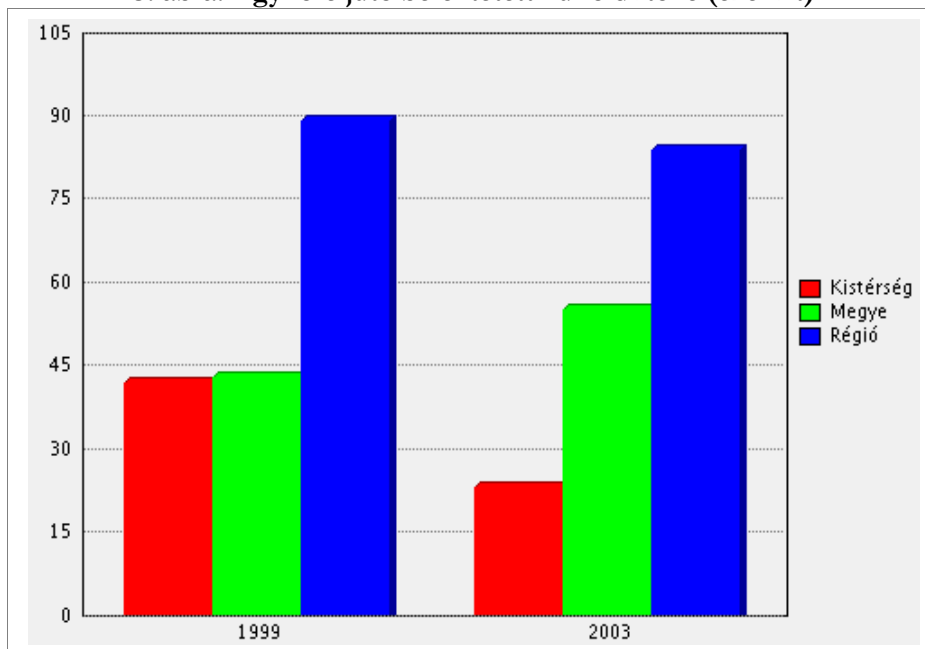
Forrás: Váti Kht., TeIR alapján

Ebből az a következtetés vonható le, az itt letelepült vállalatok kevésbé magas hozzáadott értékű termékeket állítanak elő. A szolgáltatásnyújtást is alacsonyabb hatékonyság jellemzi, akár a megyei, akár a régió átlagát vizsgáljuk. Ez nagyrészt a mezőgazdaság túlsúlyával, a feldolgozóipar kevésbé korszerű technológiájával, az innovatív tevékenységek alacsony jelenlétével magyarázható.

Érdeemes az egy főre jutó külföldi tőkebefektetéseket megemlíteni, ami a Dél-alföldi régión belül jelentősen elmarad a régiós és a megyei átlagtól, az ezredforduló utáni időszakban pedig meredeken csökkenő tendenciát mutat (3. ábra).

3. ábra. Egy főre jutó befektetett külföldi tőke (ezer Ft)

Forrás: APEH, KSH

A gazdasági szerkezet vizsgálatához szorosan kapcsolódik a foglalkoztatottak ágazatok szerinti megoszlása. A foglalkoztatottak számát tekintve a 2001. évi KSH adatok alapján a kistérségben a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya elérte az országos átlag(5,5%) kétszeresét (11%), ugyanakkor összehasonlítva Bács-Kiskun megye más kistérségeivel a Bajai kistérség értéke nem kiugró. A teljes Dél-alföldi régióhoz hasonlóan a kistérségben is az országos átlaghoz viszonyítva nagyobb a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részaránya, és kisebb a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottaké.(2. Táblázat)

2. táblázat. A foglalkoztatottak gazdasági ág szerinti megoszlása (2001)

	Mezőgazdaság	Ipar és építőipar	Szolgáltatások
foglalkoztatottak az összes foglalkoztatott %-ában			
Bajai	11,0	32,5	56,5
Bács-Kiskun megye	13,7	32,4	53,9
Dél-alföldi régió	12,5	31,6	55,9
Magyarország	5,5	32,9	61,6

Forrás: KSH, 2001.

A több mint egy évtized változása jelentősen átformálta a kistérség foglalkoztatottsági mutatóit. 33,6%-kal csökkent a foglalkoztatottság, a legfejlettebb településen, Baján is csökkent közel 12%-ot. A települések többségében 50% fölötti volt a foglalkoztatottság visszaesése. Ezzel együtt jelentősen csökkent a mobilitás, a napi ingázás. A nagy foglalkoztatók térségi dekoncentrációja után, egy Baja irányába mutató új foglalkoztatói koncentráció figyelhető meg az ezredforduló után.

3.4. A vállalkozások és a területi foglalkoztatás főbb jellegzetességei

Egy térség munkanélküliségének fontos tényezője a vállalkozói aktivitás léte, vagy hiánya. A vállalkozások számbavételkor a legfontosabb a működő vállalkozások száma, illetve – az összehasonlíthatóság érdekében – még inkább annak a lakosság számhoz viszonyított aránya, valamint a vállalkozási szerkezet vizsgálatához a vállalkozások által foglalkoztatottak létszáma (4. ábra).

4. ábra. A működő vállalkozások jellemzői

Forrás: KSH, 2006.

Az 5679 működő vállalkozásból 2189 a társas vállalkozások száma, közülük az 1225 bt., a 772 kft., a 17 rt. és a 21 mezőgazdasági szövetkezet emelhető ki. A bajai kistérség társas vállalkozásainak gazdasági forma szerinti megoszlásában egyedül a betéti társaságok aránya haladja meg a megyei átlagot (22,3%-kal), míg a korlátolt felelősségű társaságoké 12,2%-kal, a részvénytársaságoké 7,4%-

kal, a mezőgazdasági szövetkezeteké 4,1%-kal elmarad attól. A mezőgazdasági szövetkezetek aránya jelentősen, több mint 65%-kal, a betéti társaságoké 3,8%-kal magasabb az országos átlagnál, míg a korlátolt felelősségű és részvénytársaságok aránya 24, illetve 36%-kal alacsonyabb annál.

A működő vállalkozások létszám-kategória szerint azok több mint 60%-a, (3422) a 0, vagy ismeretlen számú alkalmazottat foglalkoztat, további 36%-a (2055) 1-9 főnek ad munkát (5. ábra).

5. ábra. A működő vállalkozások megoszlása létszám-kategóriák szerint

Forrás: KSH 2006.

A kistérségben ezeken kívül 156 kis-, 41 közepes- és 5 nagyvállalat volt található. Az összes működő vállalkozásból az 1-9 fős mikro-vállalkozások aránya több mint 6%-kal meghaladta a megyei átlagot. A térségben 3490 egyéni vállalkozás működött ekkor, ezer főre vetítve 44,61, amely 1-gyel elmarad az országos átlagtól, így ezzel 55. az országos, és 5. a megyei rangsorban. A működő társas vállalkozások száma 2001-ben 2189 volt, ezer főre 27,98 jut, amellyel kedvezőbb pozícióba került mind az országos (35.), mind a megyei (2.) rangsorban. A kistérségben a vállalkozások közel 31%-a a kereskedelem, javítás területén működött. Ezer lakosra 22,34 e nemzetgazdasági ágban tevékenykedő vállalkozás jut, amely az országos átlagérték 115%-a volt (6. ábra).

A térségben a mindössze 424 gazdasági szervezetet tömörítő mezőgazdasági szektor a másik olyan nemzetgazdasági ág, ahol a vállalkozássűrűség (5,42) az országos átlagot 47%-kal meghaladja. A vállalkozások jellege alapján a harmadik legnagyobb ágazat az ipar, ezer lakosra 8 ipari vállalkozás jut, mely alig több, mint 2%-kal marad el a hazai átlagtól. Negyedik az építőipar, ahol a vállalkozássűrűségi mutató 5,64, az országos átlag 79,2%-a. A legkevesebb vállalkozást tömörítő szektor a szállítás, raktározás, távközlés, posta (275). A szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás nemzetgazdasági ágak (257), ezer lakosra jutó értéke 3,52; ill. 3,29; mely mindkét szektor esetében a magyarországi átlag

6. ábra. A vizsgált működő vállalkozások gazdasági forma szerint

Forrás: KSH, 2006.

80%-át adja. A második legtöbb vállalkozást (1179) tömörítő nemzetgazdasági ág, az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatások, vállalkozássűrűségi mutatója 15,07; ami az átlagérték 63%-át közelíti (3.táblázat).

3. táblázat. Működő vállalkozások egyes adatai 2001. és 2004-ben.

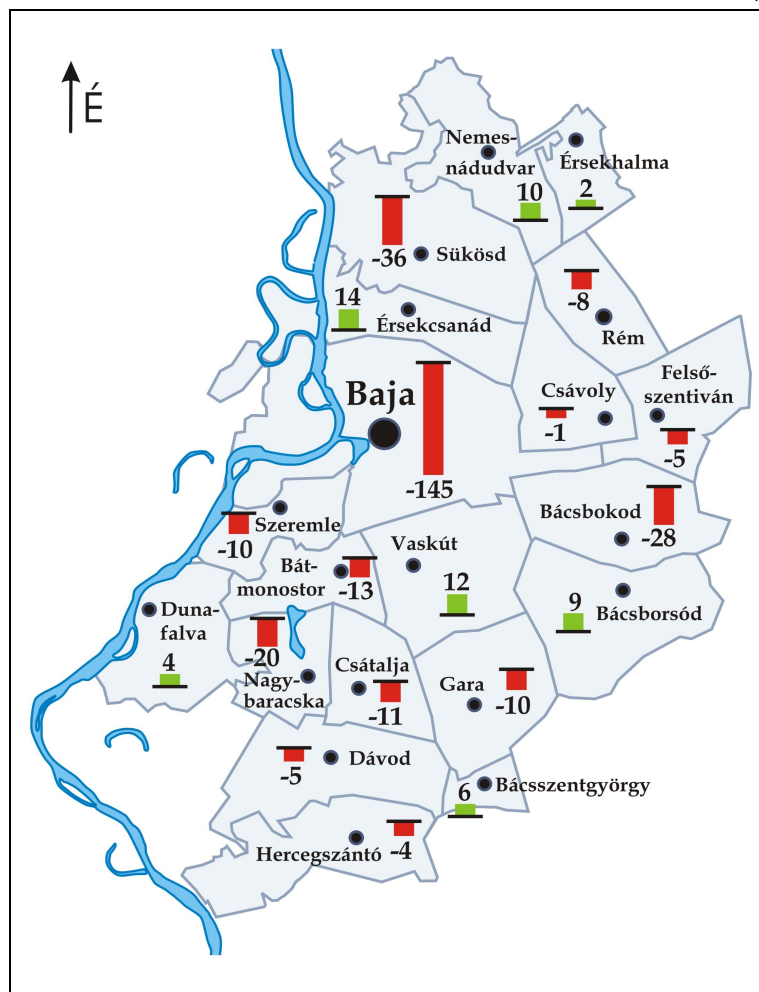
	Működő vállalkozások 2001 (db)	Népesség 2001 (fő)	1000 lakosra jutó működő vállalkozás 2001	Működő vállalkozások 2004 (db)	Népesség 2004 (fő)	1000 lakosra jutó működő vállalkozás 2004
Bajai kistérség	5 679	75 759	74,96	5 591	76 545	73,04
Bács-Kiskun megye	38 697	547 954	70,62	39 958	541 584	73,78
Dél-Alföld	97 361	1 380 387	70,53	99 216	1 360 214	72,94
Magyarország	840 261	10 200 298	82,38	871 595	10 116 742	86,15

Forrás: KSH célzott adatszolgáltatás alapján

A táblázatból látható, hogy a Bajai kistérségben működő vállalkozások 1000 lakosra jutó száma a megyei, valamint a regionális átlagértéktől nem mutat szignifikáns eltérést. Ugyanakkor a vállalkozások számában 2000. évről 2004-re a kistérségi értékben 5%-os mértékű csökkenés tapasztal-

ható (ezen belül az egyéni vállalkozások száma 10%-kal csökkent), miközben a megyei értékben kis mértékű növekedés valósult meg. A Bajai kistérségben működő vállalkozások 1000 lakosra jutó száma elmarad az országos átlagtól (az országos átlagot nagy részben Budapest és környékének kiugróan magas értéke okozza), az ország többi régiójához képest pedig nem tapasztalható nagyobb eltérés sem pozitív, sem negatív irányban. A kistérségen belül 2004-ben a vállalkozások kétharmada Baján működött, 5591-ből 3729 (7. ábra).

7. ábra. Vállalkozások számának változása 2000 – 2004 között (db)

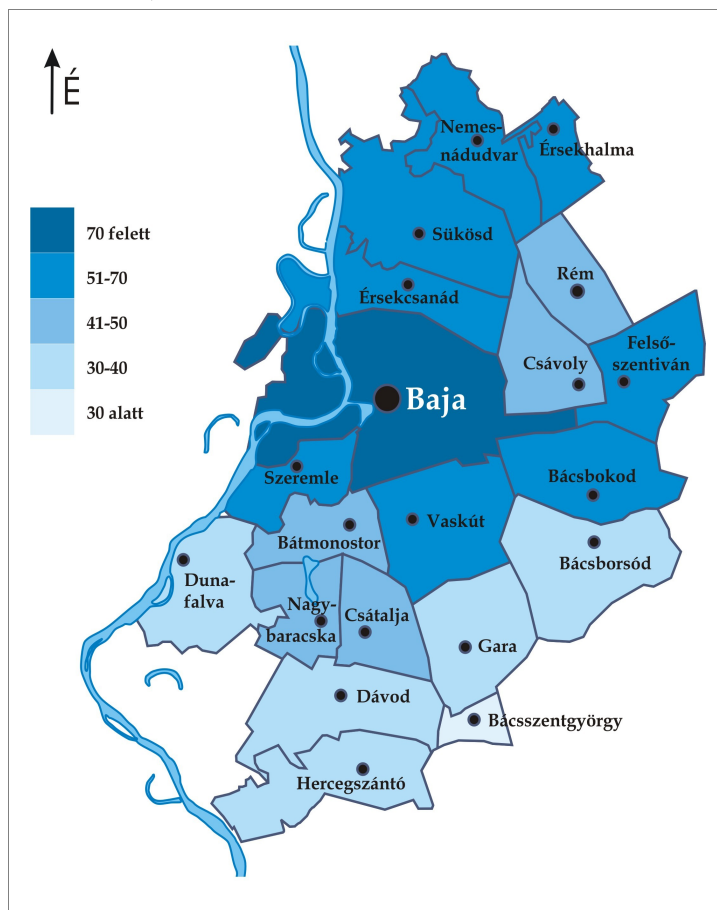

Forrás:KSH adatok alapján saját szerkesztés

Érdeemes a térségben működő külföldi érdekeltségű vállalkozások számának, illetve azok tőkéjének vizsgálata. E tekintetben kistérségi adat nem áll rendelkezésre, viszont a megyei adat jól jellemzi az adott térség külföldi, működőtőke-vonzó képességét. Bács-Kiskun megyében az utóbbi

években folyamatosan csökkent a külföldi érdekltségű vállalkozások száma. Ez a csökkenés jóval nagyobb mértékű, mint az országos átlag, ahol inkább stagnálásról beszélhetünk. Ugyanakkor a kevesebb számú külföldi érdekltségű vállalkozás saját tőkéje növekedett, de a növekedés az országos szintű növekedési tendenciától jóval elmaradt. A Dél-alföldi régióon belül 2004-ben e vállalkozások 45,9%-a Bács-Kiskun megyében működött, ami rendkívül jó arány, ugyanakkor az itt működő vállalkozások saját tőkéje csak a regionális érték 29,3%-át teszi ki. Ez arra utal, hogy zömmel mikro-, illetve kisvállalkozásokat hoznak létre a térségben külföldi érdekltséggel. Ez a megállapítás a szerb állampolgárok magyarországi cégalapításainak is betudható, mivel a balkáni háborúk elől menekülve, sokan érkeztek Bajára és környékére, akik tartózkodási engedélyük feltételül vállalkozási kényszerhelyzetbe kerültek. A vállalkozások területi eloszlását a települések lakosságának arányában vizsgáltam, tény, hogy a vállalkozói aktivitás nem egyenletes a kistérség településein (8. ábra).

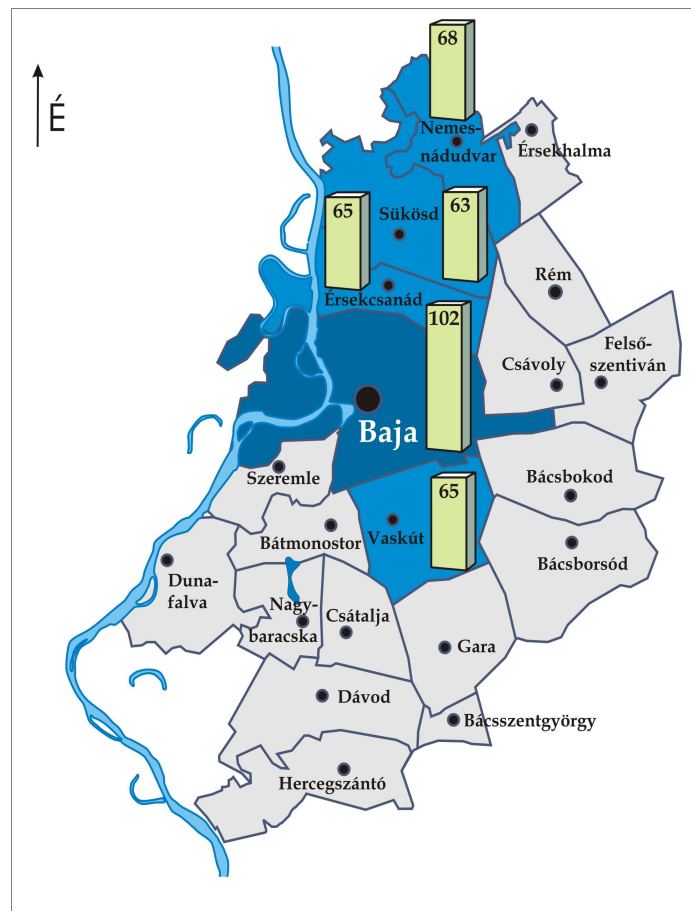
8. ábra. Ezer lakosra jutó működő vállalkozás térképe településenként (2003)

Forrás: KSH 2003-as adatai alapján saját számolás

A térségközpont Baján kiemelkedő az ezer lakosra jutó vállalkozások száma. Az adatokat Baja nélkül vizsgálva azokat a településeket emelem ki, amelyeken a vállalkozói aktivitás legalább 20%-kal eltér a térségi átlagtól. A 19 településnél 4 esetben találtam pozitív eltérést, 7 esetben negatív eltérés tapasztalható az ezer főre jutó vállalkozások számában (9. ábra).

9. ábra. A kistérségi átlagtól nagyobb vállalkozói aktivitású települések (2003)

Forrás:KSH adatai alapján saját szerkesztés

Nemesnádudvar (68 vállalkozás/ezer fő) Bajától északra fekszik, mintegy 25 km-re az 54-es számú főútvonal mentén. Az 1720 körül a Felvidékről érkező magyarok és az 1724-ben érkező német telepesek (25 család) építkeztek, a mai falu helyére. A német bevándorlás egészen 1787-ig tartott.

1947. április 18-tól a lakosságcsere értelmében megkezdődött a németek kitelepítése, helyükre bácskai és felvidéki magyarok érkeztek. Lakossága ma is túlnyomórészt német ajkú, a kitelepítések miatt jelentős számú német rokonsággal és nagyon jó németországi gazdasági és kulturális kapcsola-

tokkal. Az asztalosok az államosítás után faipari KTSZ-be tömörültek, a rendszerváltáskor innen kerültek ki a mai faipari vállalkozók. A jelentős munkaerő-kínálat és a csekély munkanélküliség napjainkban is főleg e cégeknek köszönhető.

Érsekcsanád (65 vállalkozás/ezer fő) Bajától északra 8 km távolságra, az 51. számú főút mentén fekszik. A község életmódja hasonló volt a Duna túlsó oldalán fekvő sárközi falvakéhoz. A középkorban és egészen a 18. század végéig ún. ártéri gazdálkodást folytattak. A fokgazdálkodás alkalmazásával együtt éltek a vízzel. Lakosai döntően magyar nemzetiségűek. A 19. század közepén indult el a katolikus lakosság nagyobb arányú bevándorlása, jelenleg a többi kistérségi településhez viszonyítva a legnagyobb számú nazarénus vallású közösség él a településen. A települési interjúk kapcsán kiderült, hogy a hívő közösségből sok, hagyományosan megbízható kisvállalkozó került ki.

Sükekösd (68 vállalkozás/ezer fő) Bajától északra, 13 km-re, az 51. számú főút mentén fekszik a kistérség legnagyobb lélekszámú települése. Ósükekösd területén, a Duna mellett feküdt hajdan az egész falu.

A környék mocsaras volt, ezért a kalocsai érsek a 19. században átköltöztette a lakókat a magasabb partra. Így alakult ki a mai falu. A települési népszámlálási adatokból és a lefolytatott interjúkból tudható, hogy a kistérség legnagyobb roma közössége lakik itt.

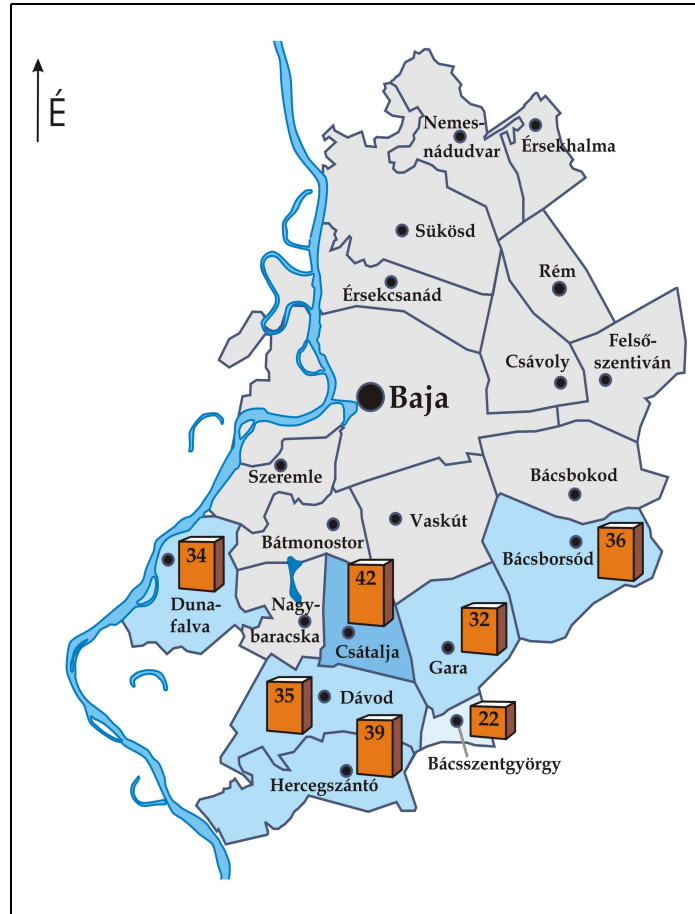
Vaskút (62 vállalkozás/ezer fő) Bajától 7 km-re délkeletre fekszik, alig 20 km-re a déli országhatártól. Kedvező természeti adottságainak köszönheti, hogy évezredes település. A térség 3. legnagyobb települése. A községbe a bajai Grassalkovich család a XVIII. század közepén németeket telepített. Az újjáépülő, betelepült falu mérnöki tervezett, széles utcás, rendezett arculatát a mai napig megtartotta. A második világháborúig a falu több mint 90%-a sváb nemzetiségű volt. A világháború után két transzporttal a vaskúti svábok 60%-át kitelepítették Németországba. A helyükre délvidéki menekültek, magyarországi nincstelen magyarok (Mezőtúr, Sarkad 82 család), bukovinai székelyek és moldvai csángók érkeztek. (73 család, 325 fő). 1947-ben, a szlovák-magyar lakosságcsere egyezménynek nevezett szerződés következtében felvidéki magyarok is érkeztek (83 család). Ennél fogva a település lakói széleskörű nemzetközi rokoni kapcsolattal rendelkeznek.

Figyelemreméltóak a kistérségi átlag alatti települések. A feldolgozott adatokból készített térképen a következő településeket emelem ki (10. ábra).

Bácsszentgyörgy (22 vállalkozás/ezer fő) Bajától 18 km-re délre, a déli országhatár közvetlen közelében fekszik. Lakossága 207 fő (2005). A déli szomszédsága két település (Rasztina, Regőce) Szerbiában, mindkettő határátkelő híján zsáktelepülés. A magyar területen északi szomszédja Gara, a legtöbb települési funkciót is átvette. A kistérség legkisebb települése. Bácsszentgyörgy háromnyelvű község, magyarok mellett bunyevácok és németek lakják.

10. ábra. A kistérségi átlagtól kisebb vállalkozói aktivitású települések (2003)

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés

Gara (32 vállalkozás/ezer fő) Bajától délkeleti irányban, mintegy 16 km-re, a szerb határ közelében fekszik. Lakossága 2579 fő (2005). Egy gyenge minőségű közúti kapcsolata van Bajával. Szilárd burkolatú közúton elérhető szomszédos falvak délről Bácsszentgyörgy, keletről Bácsborsód, északról Vaskút. 1734-ben érkeztek az első németek a faluba. Az 1941-ben még 3941 fős lélekszám csökkenés akkor kezdődött, amikor a német nemzetiségűek 37%-át, 990 főt kitelepítették a II. világháború után, kb. 400 lakost pedig „málenkij robotra” hurcoltak el. 1941-ben bukovinai székelyek települtek az Észak-Bácskába. 1947-ben a lakosságcsere-egyezmény következtében felvidéki magyarokat, szlovákokat telepítettek Garára. Ekkor a népesség száma 4534 főre nőtt, ez volt Gara legnagyobb lélekszáma, innen folyamatosan ismét csökken.

Dunafalva (34 vállalkozás/ezer fő) a Duna bal partján fekszik a kistérség nyugati határán, 17 km távolságra Bajától. Lakónépessége 1035 fő (2005). A Duna árvízi töltésén épült egy nyomtávú úton lehet Bajától leghamarabb elérni. Valamivel jobb minőségű közút köti össze Nagybaracskaival. A Duna jobb partján lévő Dunaszekcsővel komp kapcsolata van. Össze. Dunafalva 1954 óta önálló település, története így nem választható el az „anyatelepülés” Dunaszekcső történetétől. A visszamemlékezések alapján a húszas évek végén 3 kovács, 2 asztalos, 2 bognár, 1 kőműves, 2 cipész, 1 foltzóvarga, 4 borbély és 2 pék tevékenykedett a szigeten (GOSZTONYI J.). A község korábban Baranya megyéhez, 1996. január 1-jétől Bács-Kiskun megyéhez tartozik.

Dávod (35 vállalkozás/ezer fő) a kistérség déli részén, Bajától 20 km-re az 51. sz. főút mellett, 10 km-re az országhatártól fekszik. Lakossága 2260 fő (2005). A település 1315-ben mindössze 15 házból állt, lakói pedig halászzal foglalkoztak. 1699-ben 47 gazda volt a faluban. 1762-ben 100 római katolikus felekezetű magyar palóc család érkezett. Az 1880-as években Dulánszki Nándor, pécsi püspök kezdeményezésére erdőirtást végeztek, szánóföldeket vettek be, magtár, közigazgatási épületek épültek, valamint elkészült a kendergyár is. Az 1960-as években a lakosság zöme a helyi Augusztus 20. Mg. Tsz-ben dolgozott, akkor 3500 fő élt a községben.

Bácsborsod (36 vállalkozás/ezer fő) Bács-Kiskun megyében, a Bácska északi részén, Bajától 19 km-re DK-re, a határ mentén fekszik. Három számjegyű, gyenge minőségű közúton érhető el. Népesége 1287 fő (2005). 2717 fő lakossága 1910-ben magyar, német, horvát nemzetiségű volt. 1781-től a földesurak a falut magyarokkal népesítették be. A Latinovics család három kastélya még ma is áll, egyikben a híres Ószi Napfény Szociális Otthon helyezkedik el, amely a falu legnagyobb foglalkoztatója jelenleg is. Az I. világháború után a terület a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartozott (1918–21). A II. világháború után német lakóinak többségét kitelepítették Németországba.

Hercegszántó (39 vállalkozás/ezer fő) a Duna közelében, az 51. számú főút mellett, közvetlenül a szerb határnál, Bajától 30 km-re található. Lakossága 2172 fő (2005). A mohácsi vést követő törökidő idején a falu elnéptelenedett. Csak akkor népesült be újra, amikor megkezdődött a délszláv népek felköltözése. 1687-ben Petrovics Novák rác kapitány hozta magával szerb fegyvereseit, akikkel Szabadka, Szeged és Baja várát népesítették be. A lélekszám a történelmi vihar közepette is folyamatosan emelkedett. Az 1890. évi népszámláláskor 3357 lakost, és 582 házat tartottak nyilván. Az itt élők közül 1915 sokác, (valószínűleg a szerb lakosságot is ez az adat tartalmazza), 1336 magyar, 41 szlovák, 35 német. Lakossága mai is döntően délszláv nemzetiségű.

Mind a négy - ezer főre jutó vállalkozások szempontjából átlag feletti - település lakossága meghaladja a kétezer főt. A négy településből kettő Bajával közvetlen szomszédos, Érsekcsanád és Vaskút. Három település főútvonal mentén fekszik. Nemesnádudvar és Vaskút a kistérség német nemzetiségek által legnagyobb arányban lakott települései. Érsekcsanád településének egyik jellegzetessége a nazarénus vallású lakosok kiemelkedő aránya.

A tipikus, kiemelkedő vállalkozói aktivitású település ismérvei az alábbiak: kistérségi központ-hoz közel fekvő, nagy lélekszámú, átlagtól nagyobb népsűrűségű, főútvonal menti, német nemzetiségű vagy nagyarányú keresztény hívő lakosságú település.

A kisebb vállalkozói aktivitású településekre jellemző, hogy a hét - ezer főre jutó vállalkozások szempontjából átlag alatti - település a kistérség peremén, Bajától délre, több mint 15 km-re fekszik. Négy település a szerb határon található, de periféria szempontjából Dunafalva is a Duna által elválasztott kistérség határán található. Egyik település sem szomszédos Bajával, és csak két település van főútvonal mellett. A három határmenti településen jelentős számú délszláv nemzetiségű lakos él. Dávod az egyedüli település, ami nem a kistérség peremén van. Mindezek alapján a tipikus átlag alatti vállalkozói aktivitású települések a kistérség déli periferiáján fekszenek, kis népsűrűségűek, délszláv nemzetiségek által lakottak.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A Bajai kistérség magán hordozza a periféria terület összes jegyeit. A kistérség multiperiférikus helyzetéből a 2004-es csatlakozás után „szuper-multiperifériává” vált. A kevés munkalehetőségből adódik, hogy a fiatalok körében egyre jelentősebb a munkavállalási célú elvándorlás, a terület fő demográfiai jellemzője: a népesség fogyás és a népesség elöregedése.

A kistérség gazdasági bázisa a mezőgazdaság és az erre épült feldolgozóipar, de jelentősek a szállítási-forgalmi és a tercier-kvaterner funkciói is. A kistérség gazdaságának egyik problémája az, hogy a létrehozott termékek az országos átlaggal összehasonlítva is jóval alacsonyabb hozzáadott értéket tartalmaznak. Ez nagyrészt a mezőgazdaság túlsúlyával, a feldolgozóipar kevésbé korszerű technológiájával, az innovatív tevékenységek alacsony jelenlétével magyarázható. A kistérségben a foglalkoztatás túlnyomórészt az 1-9 főt foglalkoztató vállalkozásoknál történik. Az ebbe a kategóriába tartozó foglalkoztatók 66%-a Baján található. A foglalkoztatók maradék 34%-a a kistérség 19 településén nem egyenlő mértékben van jelen. A foglalkoztatás területi változásait összegezve az egyre inkább Baja irányába mutató foglalkoztatói koncentráció figyelhető meg, a kistérségi periferián lévő, határ és Duna menti településeken eltűnőben vannak a vállalkozások.

A helyzet megváltoztatáshoz szükséges, hogy a települési önkormányzatok adókedvezményekkel és egyéb ösztönzőkkel járuljanak hozzá a korszerű technológiával rendelkező, új vállalkozások betelepüléséhez, illetve a meglévők technológia váltásához. A kistérségi összefogással és célzott területfejlesztéssel, valamint települési ösztönzőkkel (kedvezményes terület átadás, infrastruktúra fejlesztési támogatások, adókedvezmények, stb.) kell az innovatív iparágakat a térségbe csábítani. Ennek a célnak az eléréséhez szükséges a bajai Eötvös József Főiskola bevonása, a vállalkozási képze-

sek fejlesztése. A Bajai kistérség összes településére lebontva célszerű a közös vállalkozásfejlesztő stratégia kidolgozása, a vállalkozás-hiányos településekre külön akciótervekkel. A soknemzetiségű térség nemzetközi kulturális kapcsolataira építve lehetséges a külföldi vállalkozások tőke bevonását serkenteni nem csak települési, hanem kistérségi ajánlatokkal is. A területi foglalkoztatás növekedéséhez vezetne, ha a jó minőségű, bácskai termékek egykori hírnevére (pl. a Kincses Bácska) és hagyományaira alapozva a Bajai kistérség kezdeményezné a szomszédos bácsalmási és jánoshalmi, esetleg a határon túli zombori térséggel az összefogást, az egységes „Bio Bácska” imázs megteremtéséhez.

5. IRODALOM

- BALCSÓK I. 2005: *A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei és legjellemzőbb folyamatainak alakulása az 1992-2002 közötti időszakban*. Kézirat. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem, 157 p.
- BRANDICSNÉ URBÁN A. - REKETYE S. - SZENORADSKZI E. 2005: *A bajai körzet munkaerő-piaci folyamatainak főbb jellemzői*. Munkaügyi Szemle 49.évf. 9, pp. 40-43.
- ERDMANN GY. 2004: *Bajai kistérség*. Szaktudás Kiadó Ház Zrt., Budapest.
- GOSZTONYI J. 1892: *Duna-Szekcső múltban és jelenben*. Pécs, 1892.
- KAPÁS F. 1995: *Kistérségi helyzetfeltárás*. NOS Kft, Szeged
- RAPCSÁNYI J. 1934: *Baja és Bács-Bodrog vármegye községei*. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatal, Budapest
- TÓTH J. 1996: *Határon innen – határon túl*. In: Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia kiadványa, Szeged, pp. 27-44.

HOGYAN VÉLEKEDNEK LADAKHBAN A MODERNIZÁCIÓRÓL?

EGY INTERJÚ-VIZSGÁLAT TANULSÁGAI

KISS-CSAPÓ GERGELY

1. BEVEZETÉS

Egy évtizeddel ezelőtt, Baktay Ervin: A világ tetején című könyvét olvasgatva határoztam el, hogy meglátogatom az indiai Himalájának legészakibb vidékét, Ladakhot és Zanszkárt. Baktay könyve azt sugallta, hogy a világ talán egyik legeldugottabb, legtávolibb és legtitokzatosabb vidékéről van szó. Turistákat 1974-ig nem is engedtek ide, a buddhizmus, a hinduizmus és az iszlám világ összeolvadó hatókörében lévő régióba. Harmincöt évvel ezelőtt India megnyitotta a terület határait a világ előtt, s ezzel elkerülhetetlenül elindultak azok a társadalmi és gazdasági folyamatok, amelyeket Ladakh lakói addig még csak hírből sem ismertek.

Ladakh egy mindössze 117 ezer főt számláló, 80-85%-ban buddhista lakosságú részleges önkormányzatisággal rendelkező körzete Dzsammu és Kasmír államnak. Területe alig nagyobb hazánkénál. Miért lehet izgalmas egy ilyen kis népességű régió vizsgálata? Úgy vélem, Ladakh sok szempontból iskolapéldája annak a folyamatnak, amit mi Európában az elmúlt két évszázadban átélünk, a társadalmi és gazdasági környezet modernizációjának. Ugyanezt a folyamatot ők mindössze egy emberöltő alatt élték át és ennek hatásait „testközelből” vizsgálni igazi kihívásokkal kecsegtető kutatói feladat.

A nyitást követően a turistákon kívül szociológusoknak, geográfusoknak is kiváló lehetőség nyílt arra, hogy a gyors ütemű és gyakran erőltetett modernizációs változásokat a helyszínen kutassák. Számos non-profit szervezet is hamar a helyszínre érkezett, hogy nyomon kövesse ezen átalakulásoknak a helyi társadalomra és a gazdaságra fejtett hatását, és lehetőségeikhez mérten segítsék a helyieket. Tudományos és ismeretterjesztő könyvek, filmek készítői szinte egymással versengve próbálták bemutatni a nagyvilágnak a ladakhi „Shangri la” sokáig elzárt világát.¹ A téma egyik legjobb ismerője, Helena Norberg-Hodge évtizedeket töltött Ladakhban, megtanulta a bodhit, a tibeti nyelv helyi változatát. Híres könyvét még dokumentumfilmként is feldolgozták, és bemutatták szinte az egész világon. (NORBERG-HODGE, H. 1991) Művében nagyon érzékletesen, szívhez szólóan mutatja be a helyi kultúra degradációját, a helyi közösségek felbomlását.

---

¹ James Hilton *A kék hold völgye* című könyvében híressé vált, valahol a Himalájában fekvő misztikus, elképzelt ország neve.

A térséggel foglalkozó nemzetközi szakirodalom általában arra keresi a választ, hogy mi történik Ladakh főként mezőgazdaságra, faluközösségek hagyományos hálózatára épülő társadalmával, önfenntartó gazdaságával, ha hirtelen rászakad a modern civilizáció minden velejárója. Mennyire képes alkalmazkodni egy premodern civilizáció a fogyasztásra épülő gazdasághoz? Ezeknek a változásoknak a okait, nyomait kutatva az elmúlt években eddig összesen öt alkalommal jártam a helyszínen. Legutóbb saját lehetőségeim korlátait maximálisan kihasználva interjúkat készítettem a ladakhiakkal, akiktől azt igyekeztem megtudni, hogy személyes életük miként változott meg az elmúlt három évtized modernizációs politikájának következtében. Milyen benyomásokkal, milyen attitűddel rendelkeznek a modernizációval és a globalizációval kapcsolatban.

Azért lehet fontos, hogy megismerjük a helyi lakosság modernizációról és globalizációról alkotott véleményét, mert gyakran lehet találkozni az európai szakirodalomban azzal a vélekedéssel, hogy a Ladakhhoz hasonló, sokáig elzárt térségeket úgymond „meg kell mentenünk” a modernizációtól. Miközben való igaz, hogy a gyors és gyakran erőltetett modernizációnak számos negatív kísérőjelensége van, a helyi lakosság véleményét erről a kutatók nem szokták megkérdezni.

Cikkemben tizenhét helyi lakossal felvett interjú tanulságairól számolok be. A modernizációval kapcsolatos vélekedésükön kívül arra is kíváncsi voltam, hogyan képzeli el Ladakh jövőjét, és benne a saját életüket. Nem törekedhettem arra, hogy a teljes helyi népességre kiterjedő reprezentatív vizsgálatot készítsek, hiszen erre sem anyagi, sem időbeli lehetőségem nem volt. Azt sem tűztem ki célul, hogy a ladakhiakra vonatkozó általánosítható eredményeket kapjak. Mindössze azt szerettem volna bemutatni, hogyan látják maguk a ladakhiak saját régiójukat és benne önmagukat a modernizáció korában. Reményeim szerint ezekből az interjúkból megismerhetjük a helyi lakosság (néhány tagjának) modernizációval kapcsolatos elképzeléseit.

2. A MODERNIZÁCIÓ FOGALMA

Amikor a modernizáció, a modernitás szavakat használjuk, e fogalmak tisztázásával kell kezdenünk. Mi a modernség, mi a modern? Teljes körű definícióra terjedelmi okokból nem vállalkozhatunk, de néhány filozófus, szociológus és történész gondolatát segítségül hívjuk, hogy árnyaltabban és világosabban kezeljük ezt a fogalmat. Milyen ismérvek különböztetik meg a modern társadalmakat a premodern társadalmaktól? Egyáltalán, mitől gondolunk egy társadalmat modernnek? Vajon tekinthetjük-e a ladakhi társadalmat egyértelműen ilyennek?

Max Weber a modernitás fogalmát egészen a felvilágosodás korától származtatja, amikor az informális hatalmat törvényekkel és átlátható intézményekkel kezdték felváltani. (WEBER, M. 1987)

Francis Fukuyama a modernitást a társadalmi tőke fogalmával köti össze és így próbálja megmagyarázni: „A nukleáris családok eltűnnek a mezőgazdaság feltalálása nyomán, aztán újra visszatérnek az iparosodás következtében, majd elkezdnek széthullani a posztindusztriális korba való átmenet idején. Az emberek idővel képesek alkalmazkodni mindezekhez a megváltozott körülményekhez, de a technológiai változás irama gyakran meghaladja a társadalmi alkalmazkodás gyorsaságát. Amikor a társadalmi tőke kínálata nem éri el a keresletet, az gyakran sokba kerül a társadalomnak.” (FUKUYAMA, F. 2000. 376. o.) Nem tudhatjuk, hogy Fukuyama járt-e valaha Ladakhban, de úgy érzem, az előbbi mondatait mintha helyszíni tapasztalatai ihlették volna.

John Lukacs a „modernitásról” így ír: „A „modern” mind eredeti latin, mind szó szerinti jelentésben: „mai”, „korunkbeli”. ... Alig hatvan éve még egyértelműen pozitív jelző volt,... Ma már az élet minden területén és minden szinten, így a művészetben is jobbára üresen kong.” Maga a modernitás eredeti jelentését elveszítette, eltűnőben van, egy korszak elmúlását és szétesését jelzi. (LUKACS, J. 2000. 294-296. o.)

Az egyik legfontosabb definíciót Samuel P. Huntingtonnál találhatjuk. Szerinte „a modernizáció magában foglalja az iparosodást, az urbanizációt, az írni-olvasni tudás növekvő szintjét, az oktatást, a gazdagodást, a társadalmi mobilitást és a komplexebb és változatosabb foglalkoztatási szerkezetet.” (HUNTINGTON, S. P. 1998. 98. o.)

Amartya Sen a társadalom fejlődésével és a tradíciók megőrzésének konfliktusával érzékelteti, hogy mit jelent számára a modernizáció. „Az-e az alapvető érték, hogy az emberek szabadon dönthessenek róla, milyen hagyományt kívánnak, illetve nem kívánnak követni; illetve ragaszkodjunk-e ahhoz, hogy a kialakult hagyományokat követni kell (bármilyen áron), vagy, ennek alternatívájaként, az embereknek engedelmessé kell a – valós vagy képzel – hagyományokat rájuk kényszerítő vállalási vagy világi vezetői döntéseinek?” A fejlődés egyik kísérőjelenségét, a modernizációt úgy tekinti, mint amelynek feladata az állandó és tartós nélkülözés megszüntetése és a hirtelen jött és súlyos nyomor megelőzése. (SEN, A. 2003. 60-61. o.)

Heller Ágnes szerint egy premodern társadalom minőségileg attól függően rendelt hozzá az egyénhez szükségleteket és szükségletkielégítőket, hogy a társadalmi hierarchia mely szintjére került születése pillanatában. Ezzel szemben a modern társadalmi berendezkedésben a piac a szükségleteket nem minőségileg, hanem mennyiségileg osztja el. Nem aszerint válogat, hogy az egyes ember milyen társadalmi szférába született bele. A premodern társadalmakban az esélyegyenlőség eszméje nem létezik, miközben a modern társadalomban az esélyegyenlőség mérce. A modernségnek az a ismérve, hogy az emberek törvény előtt egyenlők, bár sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem azok. Nem minden ember gazdag, szabad, egyáltalán nem érvényesül a társadalomban minden téren a racionalitás, vagy a jólét. Az eszme viszont az egyenlő *esély*. (HELLER Á. 2004)

Morita Tsuneo hazánkban élő japán közgazdász a modernitást és kialakult közgazdasági struktúráit a despotikus szocialista tervgazdaság jellemzőivel hasonlítja össze. Meglátása szerint a modern társadalom és gazdaság egyenlő szereplők cserekapcsolataira, miközben az paternalista államszocialista rendszer az elosztásra épül, következésképp ez utóbbi nem is lehet modern. (MORITA T. 2009. 22-30.)

A premodern társadalmakban a vallás és a metafizika a mindennapok része; ezzel szemben a modern társadalom a vallásos metafizika nélküli társadalom. (HABERMAS, J. 2008) Úgy tűnhet, hogy Ladakh nehezen elérhető vidékein egészen mostanáig a metafizika és a vallás még mindig a mindennapok része. Minél közelebb kerülünk azonban a fővároshoz, Leh-hez, vagy a modern oktatás infrastruktúrájához, ennek a jelentősége csökken.

A modern társadalomban kialakul az innovációs készség. Ladakh jelenleg a világ legnépesebb parlamenti demokráciájának, Indiának a része. Helyzetét nem csak az elmúlt évtizedek látványos gazdasági fejlődése, hanem a kialakult többpárti politikai kultúra is modernné teszi. Bár nem mondhatjuk, hogy a modern tudás boldogabbá, erkölcsösebbé teszi a társadalmat, (HELLER Á. 2004) de reakciói közé bekerül a megújulás képessége, elkezd úgy reflektálni a változásokra, hogy szüntelenül képes ezt az alkalmazkodási folyamatot létrehozni. (KERBER Z. 1998) A következőkben kiderül, hogy Ladakh mennyire volt képes reagálni azokra a politikai és gazdasági változásokra, melyek az elmúlt három és fél évtizedben érték.

3. LADAKHRÓL SZÓLÓ EDDIGI KUTATÁSOK, KIADVÁNYOK

Európa már a XIX. században is nagy érdeklődéssel fordult Tibet felé. Mind a nagyhatalmi vetélkedés, mind pedig a régió tudományos feltárásának szándéka számos nyugati tudóst, katonatisztet, kalandort és misszionáriust vonzott a térségbe. A XIX. század végéig Tibet területére nyugati utazó nem juthatott be, ezért ők inkább a kulturálisan és vallásilag is hasonló Ladakhban maradtak és ott végezték tudományos, üzleti, vagy hittérítő tevékenységüket. A teljesség igénye nélkül, csak néhányukat megemlítve: Sir Francis Younghusband, William Moorcroft, Sven Hedin, Henry Haversham Godwin-Austen, A. H. Francke.

Körösi Csoma Sándor nem Ladakh földrajzi feltárása miatt, hanem a tibeti nyelv tudományos igényű megismerése miatt érkezett a térségbe. Amikor magyar nyelvű Ladakhról szóló publikációkat keresünk, óhatatlanul szinte mindig Körösi Csoma tudományos tevékenységével találkozunk. Az ő munkásságát követően számos hazai kutató próbálta és azóta is próbálja rekonstruálni Körösi Csoma életének e szakaszát. Baktay Ervin, Duka Tivadar, Bethlenfalvy Géza, Marczell Péter nevét kell e témakörben a teljesség igénye nélkül megemlítenünk.

Dzsammu és Kasmír állam, és ezen belül Ladakh akkor került a nemzetközi tudományos élet középpontjába, amikor 1974-ben megnyílt a lehetőség a térségbe való akadálytalan beutazásra. Azóta bőségesen található a régióval kapcsolatos publikációkat. Ladakh vallásföldrajzi-, politikai-földrajzi szempontból igazi különlegességnek számít. A kultúr-antropológia, a szociológia, a politikatudomány vizsgálja Indiának e gyorsan változó, sérülékeny régióját. Évtizedek óta rendszeresen jelennek meg szerkesztett monográfiák, melyekbe a legkülönbözőbb tudomány képviselői írnak cikkeket. Terjedelmi okokból csak azokat a szakkönyveket és publikációkat sorolom fel, amelyeket viszonylag könnyen beszerezhetünk a nemzetközi könyvpiacra, vagy ha a helyszínen járunk, akkor akár egy igényesebb ladakhi könyvesboltban is.

Prem Singh Jina² Ladakh egyik legismertebb Indiában élő szakértője több mint tíz könyvet és félszáz publikációt jelentetett meg a térségről. Könyveiben általában történeti megközelítésben dolgozza fel Ladakhot, de a szerzetesrendek szerveződése is egyik kedvenc kutatási területének számít, csakúgy, mint a régió gyorsan változó társadalmi és gazdasági képe, vagy akár a turizmus hatásai.

Shridhar Kaul, kasmíri tanár, tudós szinte egész életét Ladakh kutatásának szentelte. India függetlenségének kikiáltása után nekilátott nagy munkájának, mely *Ladakh through the ages, towards a new identity* címmel 1992-ben jelent meg. A könyvet Shridhar Kaul fia, H. N. Kaul fejezte be.

John Crook és James Low a ladakhi *joginok*ról, szent remetékről szóló könyve szintén a kilencvenes években jelent meg. Izgalmas témáról és nagyon kiterjedt kutatómunkáról árulkodik könyvük.

Janet Rizvi Ladakhról írt doktori disszertációját jelentette meg *Ladakh – crossroads of High Asia* címmel 1998-ban. A szerző elsősorban történeti szempontból szintetizálja a régióról szerzett ismereteit. E kötet megjelenése után két évvel jelent meg a szerzőnek *Trans-Himalayan Caravans: Merchant Princes and Peasant Traders in Ladakh* című munkája. Legutóbb, 2009-ben *Pashmina: The Kashmir Shawl and Beyond* címmel jelent meg könyve.

Helena Norberg-Hodge munkásságáról és világhírű könyvéről már korábban szóltunk, amely *Ancient futures* címmel 1991-ben jelent meg, majd film is készült azonos címmel.

Recent research on Ladakh címmel jelenik meg három-négyévente terjedelmes tanulmánykötet, melyet sokáig Henry Osmaston, Philip Denwood és Nawang Tsering szerkesztettek. E tanulmánygyűjteménybe számos tudomány képviselői publikálhatnak. A szerkesztett monográfia készítését a hetedik kötet óta Martijn van Beek, Kristoffer Brix Bertelsen és Poul Pedersen végzik az Aarhusi Egyetemen. Legutóbb megjelent nyolcadik kötetből idézem a legjellemzőbb fejezeteket, hogy láthassuk, mennyire gazdag, szerteágazó témaköröket ölelnek fel ezek a szerkesztett monográfiák:

- Ladakh történelme, történeti kérdések
- Művészettörténeti és építészeti megközelítés

---

² Prem Singh Jina könyvei: <http://www.gojaba.com/search/qau/PREM+SINGH+JINA> vagy <http://openlibrary.org/a/OL101503A/Prem-Singh-Jina>

- Helyi kultúra és hagyomány
- A hagyományos orvoslás és a modern egészségügy
- Politikai és társadalmi változások
- A fejlesztések kihívásai
- Vallás és erkölcs

Maguk a ladakhiak közül is sokan tudatára ébredtek a gyors és erőltetett modernizációban rejlő veszélyeknek. A *Ladags Melong* (Ladakhi Tükör) címen 1994-től negyedévente megjelenő magazinban foglalkoztak a helyi társadalom és gazdaság ügyeivel. Annak érdekében, hogy ne csak a helyiek, hanem az odalátogató turisták is értesüljenek ezekről a kérdésekről, az újság egyszerre két nyelven, ladakhiul és angolul jelent meg. A 2003 óta megjelenő számokhoz ún. videó-folyóirat, DVD-melléklet is tartozott, amit az írni-olvasni nem tudó helyiek kedvéért mellékeltek a laphoz. Sajnos, a *Ladags Melong* 2006 vége óta egyáltalán nem jelenik meg.

4. A VIZSGÁLAT LEÍRÁSA

Kutatásomat 2007 júliusában és augusztusában végeztem. Igyekeztem a ladakhi társadalom legkülönbözőbb tagjait megszólaltatni. Interjúalanyaim kiválasztásánál arra törekedtem, hogy a válaszadók között legyenek nők és férfiak, fiatalabbak és idősebbek, magasan iskolázottak és kevésbé műveltek, egyesek dolgozzanak a magán szektorban, mások pedig állami munkahelyen. Összesen 17 interjút készítettem, de a kommunikációs- és technikai problémák miatt csak 12 interjú anyagát tudtam érdemben felhasználni. Minden esetben legalább 30-40 perces beszélgetése törekedtem, de voltak 50-60 perces interjúim is.

1. táblázat. A válaszadók neme, életkora, társadalmi státusza

Szám	Nem	Kor	Társadalmi helyzet
R1	Nő	40	Háztartásbeli, kisbolt- és kempingtulajdonos
R2	Férfi	56	LUTF irodavezető, politikai aktivista
R3	Férfi	83	a LEDeG nyugalmazott igazgatója, vendégház tulajdonos
R4	Férfi	34	Mérnök, környezetvédelmi aktivista
R5	Nő	23	Egyetemista, a vendégház-tulajdonos lánya
R6	Férfi	37	Kerületi oktatási bizottsági tisztviselő
R7	Férfi	26	Vendégház tulajdonos
R8	Férfi	36	A LEDeG igazgatója
R9	Férfi	70	Újságíró, publicista, nyugdíjas tudós
R10	Férfi	32	Egykori állami alkalmazott, ma üzletember
R11	Férfi	64	Nyugalmazott iskolaigazgató
R12	Férfi	58	Politikus, Parlamenti képviselő

Az meginterjúvoltak kiválasztása az ún. *bólabda mintavétel* elvei alapján történt. (SZOKOLSZKY Á. 2004. 163-164. o.) Némely esetben találmra választottam ki az interjúalanyt, de általában olyan jól informált embert kérdeztem, akit valaki név szerint ajánlott. Ez az oka annak, hogy a diplomások aránya felülreprezentált. Egy alkalommal szerettem volna elbeszélgetni egy képzetlen, analfabéta illetővel, de nyelvtudás híján az interjú csaknem meghiúsult. Az összes interjúalanyom ladakhi születésű volt, sokan közülük régebben máshol végezték tanulmányaikat, de azóta mindannyian hazaköltöztek szülőföldjükre. A meginterjúvoltak kevesebb mint hatoda volt nő. Ennek az a magyarázata, hogy a Ladakhban a nők szerepe alapvetően más, mint a modern társadalmakban. Mint távolról érkezett „nyugati” utazó nem is számíthattam arra, hogy a helyi életformáról, vagy a modernizáció mibenlétéről négyszemközt hosszasan elbeszélgethetek majd egy nővel.

Az összes interjút angolul készítettem. Tisztában vagyok azzal, hogy az interjúk megbízhatóságát némileg rontja, hogy nem az anyanyelvükön beszélgettem a személyekkel, de Indiában, ahol az angol közvetítőnyelvnek számít, általában mindenki beszél valamennyire angolul. Attól függően, hogy az illető a társadalomban hol foglal helyet, milyen oktatásban volt része, angol nyelvtudása annál kifinomultabb. Az interjúkat előre eltervezett kérdések alapján készítettem, melyek sorrendje azonban a válaszadók által mondottak alapján módosult. A kérdések újakkal egészültek ki, ha az interjúalany olyan előre nem látott témát vetett fel, amelyet a kutatás szempontjából fontosnak ítélt. Az interjú kérdéseit egy indiai származású illetővel próbáltam ki – még Budapesten – annak érdekében, hogy meggyőződjek a kérdések érthetőségéről.

Az interjúk kölcsönös bemutatkozással valamint a kutatás bemutatásával kezdődtek, és a válaszadókat ekkor biztosítottam adataik bizalmas kezeléséről is. Ez után olyan kérdések következtek, amelyek alapvető háttéradatakra kérdeztek rá, az illető életkorára, foglalkozására.

Az interjú fő vázát alkotó kérdések összeállításánál arra törekedtem, hogy az illető saját tapasztalatairól számoljon be a modernizációról és a helyi társadalmi és gazdasági folyamatokról. Az interjúk vezérfonala ennek megfelelően három fő részből állt. Az első részben arra voltam kíváncsi, hogy az illető milyennek látja a **múlt és jelen** viszonyát. Mennyiben látja másnak a harminc évvel ezelőtti élet mindennapjait, mint most. Hoztak-e valamilyen előnyt ezek a változások az életében, vagy éppen hátrányosan érintették őt? Ezek a kérdések a helyi szokások, vallási hagyományok megváltozását célozták, és azt is megkérdeztem ennek kapcsán, hogy miben látja ezen változásoknak az okát.

A kérdések másik fő csoportja a **munkát és a munkalehetőségeket** érintette. Mivel Ladakh hagyományosan egy mezőgazdaságból élő társadalom, a modernizáció többek között a városokba való költözést is magában foglalta, lényegesnek tekintettem ennek a kérdésnek a felvetését. Így került fel általában az oktatás, a képzettség fontossága, valamint a munkanélküliség és a kisvállalkozá-

sok témája. A turizmus, mint a változások egyik fő alakítója is gyakran felmerült ennél a témakörnél, különösen azért, hiszen ez a szektor kínálja az egyik legjobban fizető munkalehetőséget Ladakhban.

Ami a régió politikai helyzetét illeti, a nyolcvanas évek elején Ladakhban egy ún. *különleges jogállású szövetségi terület* (Union Territory) elismertetését szorgalmazták, ami Indiában több helyütt elismert megoldás. (KISS-CSAPÓ G. 2009) Számos esetben előfordult, hogy területileg egy tömbben élő kisebbségi népcsoportokat kivontak saját államuk joghatósága alól, és ezek közvetlenül Delhi igazgatása alá kerültek.³ Néhány helyi politikus úgy vélte, hogy Ladakh kulturális, vallási és nyelvi különállását Szrinagarból, Dzsammu és Kasmír állam fővárosából nem képesek a közösség számára maradéktalanul biztosítani, ezért a szövetségi kormány joghatósága alá szerették volna helyezni a saját régiójukat. Az elmúlt évtizedben megszületett az a politikai mozgalom, amely Ladakh politikai függetlenségét, és a szövetségi kormány közvetlen irányítását tűzte zászlajára, az LUTF.⁴ Kérdéseim harmadik csoportja tehát az *autonómiatörekvés*ről szólt. Az interjúalany mennyiben látja megvalósíthatónak e politikai törekvést, mennyiben segítené szerinte a függetlenség kivívása a helyi fejlesztéseket? Mit gondol az interjúalany a *Frontról*?

Ladakh sérülékeny ökoszisztémája igen komoly veszélyekkel néz szembe a modernizációs folyamatok közben. Az egyre gyorsabban fogyatkozó gleccserek miatt a régióban néhány évtized múlva a víz teljesen elfogyhat. A megnövekedett turizmus és a masszív katonai jelenlét komoly környezeti terheléssel jár együtt. Olyan esetekben, amikor az interjúalanyról megállapítottam, hogy érdemben hozzá tud szólni ehhez a témához, a *környezet állapotához*, a fenntartható fejlődéshez, a globális felmelegedéssel járó veszélyek témaköréhez, akkor minden esetben erre is kitértem.

A kész interjúkat először magyar nyelvre írtam át, majd az interjúk adatait kvalitatív elemzési technikával elemeztem. (SZOKOLSZKY Á. 2004. 572. o.) Többszöri átolvasás után jelentésegységekbe rendeztem a szöveget, majd a több interjúalany által is említett, kiemelendő témákat határozottam meg.⁵ Eredményeimet négy fő részre és a hozzájuk tartozó kisebb témákra bontva mutatom be: a hagyomány és a modernizáció, az oktatásban és a foglalkoztatásban megfigyelhető jelenségek, a politikai változások, valamint a környezet állapotában bekövetkezett változások.

---

³ Andaman és Nicobar szigetek, Chandigarh, Dadra és Nagar Haveli, Daman és Diu, Lakshadweep, Delhi Főváros

⁴ LUTF, Ladakh Union Territory Front

⁵ Fenomenológiai jelentéskondenzáció

5. HOGYAN VÉLEKEDNEK A LADAKHIAK A MODERNIZÁCIÓRÓL?

5.1. A hagyományról és a modernizációról alkotott vélemények

Ladakhban évszázadokon át az önfenntartó mezőgazdasági termelés volt jellemző. Az alacsonyabb, 2500 m alatti területeken a növénytermesztés, míg 4000 m felett nomád állattenyésztésből élt a lakosság. Alapvető élelmiszerek tekintetében önellátó volt, sőt évről-évre jelentős mennyiségű árpát cserélt sóra, gyapjúfonalra, húsrá. A nemzetközi kereskedelem a Selyemút kapcsán érintette. Ladakh a málháslovaival, öszvéreivel és teherhordó jakjaival vette ki részét a Selyemúton folyó kereskedelemről.

Ezt így fogalmazta meg az egyik meginterjúvoltam: „... 1936-ban születtem. Akkor még minden más volt, mint mostanában. Ladakh akkoriiban meglehetősen egyszerű társadalom volt, majdnem teljesen el volt szigetelve a nagyvilágtól. Azért nem teljesen, mert Leh már a középkor óta nagyon fontos kereskedelmi központja volt Közép-Ázsiának. ... Ez annak idején amolyan cserekereskedelem volt. ... Leh akkoriiban egy egészen kicsi városka volt, mindössze 4000 fő volt a lakosság száma.” (R09)

Ladakh elzártsága, nehéz megközelíthetősége ellenére sosem volt hermetikusan elzárt régió, mint az alábbi idézetből is kiderül: „... Mindig is a hagyományos kereskedő utak csomópontjában voltunk. A híres Selyemút például itt haladt keresztül. Keleti irányba Tibettel, vagy északabbra Kashgarral, mindig élénk kapcsolatot tartottunk fenn az elmúlt századokban. Még a bázisságkötésekben is meglátogattunk: gyakran Ladakhon kívüli társat választottak maguknak a helyiek. Az elzártság, amiről sokan beszélnek, csak a húszadik század közepén jelent meg, India függetlenné válásakor. Akkor zárultak le azok a útvonalak, amelyek Ladakh számára a külvilággal való kapcsolattartást jelentették. A régebbi korokban a lakosság 100% a mezőgazdaságból élt. A nyitottság miatt már a húszadik század elején sokan a kereskedelemről, vagy a katonaságból kezdtek megélni.” (R11)

Az életminőség nem volt magas színvonalú: idillikus, békés, de nagyon kemény élet volt. Ilyen körülmények között hamar kialakult a társadalomban az egymásrautaltság, egymás segítésének a gyakorlata, a vízelosztásra és a faluközösség belső hálózatára alapult ún. *paspu*n rendszer. Az emberek nagy része az elmaradottság ellenére boldogan és elégedetten élt. Néhány nyugati kutató, mint például Helena Norberg-Hodge ezt a korszakot nagyon idillikusnak, már-már szinte mesébe illőnek ábrázolja. (NORBERG-HODGE, H.: 1991. 204. o.) Az egyik interjúalany ezt az időszakot így mutatja be: „A faluközösségeknek, a *paspu*noknak a vízelosztási rendszer képezte, hogy úgy mondjam, a lelkét. Az egész rendszer a földművelésre épült, de a vízelosztás nélkül életképtelenek maradtak volna. A lakosság legnagyobb része

sokáig földműves volt. Ez a rendszer csak a buddhista közösségekben alakult így ki, a muszlimoknál nem. Mondanom sem kell, nálunk, keresztényeknél sem alakulhatott ki, hiszen mi mindannyian mindig városi népességnek számítottunk.” (R11)

„Régebben, a hagyományos világban az emberek sokkal büszkébbek voltak, komolyabban vették a kulturális tradíciókat, mint manapság. ... Pár éve még kölcsönösen segítették egymást – ingyen. Én is teszek neked valami szíveséget, te is teszel nekem valamit. Segíték a házad karbantartásában, te segítesz nekem a földemen, ilyesmi.” (R07)

Az alábbi idézetből kiderül, hogy a hagyományos életforma eltűnését nem mindenki véli negatív folyamatnak. „Változások voltak... Nagyon-nagyon sok változás történt azóta... Az élet sokkal könnyebbé vált. Például az élelmiszer megtermelése, elkészítése, hogy egy nagyon egyszerű példát említek. A hétköznapi élet nagyon sokat változott, vagyis bát könnyebbé vált. ... Az utazási lehetőségeket is idesorolhatjuk, az utazás is egyszerűbbé vált. ... Könnyebbé vált a vallásgyakorlat, az oktatás helyzete is jobb lett. Könyveket, tankönyveket beszerezni már nem probléma.” (R03)

Interjúalanyaim közül néhányan maguktól említették a vallás és a kultúra kapcsolatának kérdését: „A ladakhi kultúra mindenek előtt a hagyományos buddhista kultúrára épül. Maga a buddhizmus nem is kultúra, nem is vallás, hanem egy filozófia, az egész kultúránk erre a világszemléletre épül. (...) A buddhizmus befogadó szemléletű, toleráns, jól megfér a többi vallással, például itt Ladakhban évszázadok óta a muzulmán vallással. Sőt, azt kell mondanom, hogy ők is részét képezik ennek a kultúrának. (...) természetesen mások a vallásból eredő szokások, a muszlimok a mecsetbe vonulnak, mi a gompába, (kolostorba) de egyébként együtt vagyunk. Ezeknél az eseményeknél nincs buddhista, vagy muszlim, hanem egyértelműen ladakhi.” (R10)

A valláson alapuló hagyományos világszemléletnek azonban sokuk szerint már nincs hosszú jövője: „Nem mondhatnám, hogy egyáltalán érdekelné ez őket, (a fiatalokat). Nem foglalkoznak a vallással. Elég aggasztó, mert úgy gondolom, hogy a vallás meglehetősen fontos része az életünknek, és ez az övékéből teljesen hiányozni fog.” (R03)

Lesújtó véleménnyel van a felnövekvő generáció viselkedéséről az általam hetes számmal jelölt interjúalany: „... sokan közülük felveszik azokat a szokásokat, amelyek Ladakhban sokáig ismeretlenek voltak, köpködnek, cigarettáznak, isznak,... bát, előfordul már drogozás is. Szabadidejükben sem foglalkoznak a vallással, inkább helyette buliznak, jobb esetben piknikezgetnek, motoroznak.” (R07)

„Érezhető, hogy az emberek sokkal kevesebbet járnak a gompákba, kevesebbet foglalkoznak a vallással, a transzcendens, spirituális világgal, és egyre inkább a hétköznapi munkájuk és a pénz köti le őket. A kultúrájukat pedig elfelejtik. A turisták zöme azért jön hozzánk, hogy a kultúránkkal a hagyományainkkal ismerkedjen, de a modernizáció előrli a kultúránkat. Ez bizony elég szomorú (...).” (R02)

Látszólag ellentmond az előzőeknek, amit a vallásgyakorlatról és a kolostori életről mond a hármas számú meginterjúvolt személy: „... mostanában egyre több gompában van vallási ünnep, fesztivál, és ezt jónak tartom. Szinte minden kolostor igyekszik feléleszteni a régi hagyományos ünnepeket, és így sokkal több

ilyen fesztivál van Ladakh-szerte, mint évtizedekkel ezelőtt.” (R03) Ha egy ilyen kolostori misztériumjátékra ellátogatunk, úgy tűnik, hogy ezek a fesztiválok inkább látványos turistaattrakciók, bevételi lehetőségek, és céljukat tekintve valószínűleg nem a helyi lakosság vallásos elmélyülését szolgálják.

A beszélgetéseknek ennél a részénél minden esetben megkérdeztem, hogy az interjúalany milyen látja ezen változásoknak az okát. Több esetben azt a választ kaptam, hogy már a hatvanas évektől kezdve megindult a modernizáció, az indiai szövetségi kormány támogatásával. *„... minden tényező a modernizáció irányába indította el Ladakhot. Amikor India kikiáltotta függetlenségét, akkor az egész országban elindult egy lassú modernizációs folyamat. A központi kormányzat is igyekezett modernizálni az országrészt, valamint az a szrinagari kormány is, akikkel mi egy államba kerültünk. Utakat, hidakat kezdtek építeni, kórházakat, iskolákat alapítottak, elkezdték felszámolni az írástudatlanságot, nekikezdték a mezőgazdaság modernizációjának, szóval nagyon sok ilyesmi kezdődött el akkoriban.*” (R09)

Mások a politikusokat nevezték meg a változások fő mozgatóinak. *„Azt gondolom, hogy a politikusok intézkedései gyakorolják a legnagyobb hatást a modernizációra.*” (R03)

„Nem tudom megmondani, hogy mi volt előbb, a fejlesztési programok beindítása, vagy a turizmus fejlesztése. Egy valamiben viszont egészen biztos vagyok, a modernizációra és a fejlesztésekre szükség van, (...) Ladakh a leggyorsabban modernizálódó régiója egész Indiának. (...) A modernizáció végső soron mindenhol megállíthatatlannul érkezik. Okolhatjuk a turizmust, vagy a katonaságot, vagy a hatvanas évek infrastruktúrafejlesztő beruházásait, nem tudjuk kiszámolni, hogy melyiknek volt döntő szerepe abban, hogy a hagyományos élet kezd eltűnni itt Ladakhban.” (R11)

Az oktatás hatásait is megemlítették: *„Szerintem a háttérben az oktatás áll. Évtizedekkel ezelőtt a lakosság majdnem teljesen analfabéta volt, manapság pedig ez szinte teljesen megszűnt. Ma szinte mindenki végigjárja az általános iskolát, nagyon sokan érettségiznek, és egyre többen tanulnak tovább főiskolán, egyetemen. Ez alapjaiban változtatja meg az egész társadalmunkat, az életformánkat is. Mivel a felsőoktatást végzettek inkább Ladakhon kívül végzik tanulmányaikat, megismerkednek a Ladakhon kívüli világgal. Amikor hazajönnek, akkor azokat a szokásokat is magukkal hozzák. Persze nem akarom a turizmus hatását elfelejteni, mert az is új hatásokkal ismerteti meg Ladakhot, ezt én olyan 60%-nak gondolom, a többi pedig a kormány modernizációs munkája.*” (R07)

„... a ladakhi diákok többsége már nem Lebben tanul tovább, hanem egyre többen India más államaiban, vagy akár még külföldön is. Amikor visszatérnek Ladakhba, akkor magukkal hozzák az ottani szokásokat, az ottani mentalitást” (R11)

A Ladakh-kal foglalkozó szakirodalomban leginkább azzal a vélekedéssel találkozhatunk, hogy a változások egyik legfontosabb tényezője a turizmus volt. Érdekes volt szembesülni azzal, hogy maguk a ladakhiak ennek a tényezőnek nem feltétlenül érzik a fontosságát. Válaszadóim néha csak felszínes válaszokkal ütötték el ezt a kérdést:

„A turizmus sok változást hozott. Például régebben egyáltalán nem voltak errefelé vendégházak, hiszen nem volt kinek fenntartani őket.” (R05)

„Bár a turizmus a modernizációs folyamatokat csak felerősíti, még minőségileg is, a turistaszézon után a helyiek mégiscsak a mezőgazdasághoz térnek vissza. Ne felejtse el, hogy a szézon itt csak júniustól szeptemberig tart, utána nincsenek turisták.” (R12)

A vendégházak építtetésében viszont érzik az állam kiemelt szerepét: „Persze nem volt itt senkinek sem annyi pénze, ezek a vendégházak mind-mind bankkölcsönökből épültek. Nem volt bonyolult bankkölcsönhöz jutni, éveken keresztül ezt még Dzsammú és Kasmír állam is támogatta, hiszen ez kedvezően hatott a népesség anyagi helyzetére.” (R06)

Csak egyetlen szélsőséges véleményt kaptam erre a kérdésemre, ami a válaszadó szerint az egész modernizációs politika mibenlétét is kétségbe vonja: „mindenbol látja ezeket a változásokat? Mert én úgy vélem, hogy *Leben* kívül majdnem minden maradt a régiiben.” (R08)

5.2. A oktatásról és a foglalkoztatásról alkotott vélemények

Ahhoz, hogy a helyiek oktatásról alkotott véleményét jobban megértsük, ismernünk kell a ladakhi iskolák oktatási gyakorlatát, amely alig egy évtizede változott csak meg. Amennyire a szakirodalomból és a meginterjúvoltak válaszaiból megállapítható, az oktatás ügyét az elmúlt évtizedekben Dzsammú és Kasmír állam fővárosából, Szrinagárból irányították. Egészen a kilencvenes évek közepéig, amíg a helyi autonóm tanács meg nem alakult, az általános iskolákban a tanítási nyelv Kasmír állam egyik hivatalos nyelve volt, az urdu. A gyerekek minimális heti óraszámban, vagy jóformán csak a otthon tanulták a ladakhi nyelvet. Angolul kötelező volt tanulni, de ez a nyelvtanulás leginkább a nyelvtani szerkezetek elsajátítására, valamint angol idézetek gépies bemagolására korlátozódott. Ennek következményeként az tízedik osztály végi angol nyelvi alapvizsgán a diákok 95%-a megbukott, és tanulmányait középiskolában tovább nem folytathatta. (NORBERG-HODGE, H.: 1991. 126-127. o. és a SECMOL tanulmánya) A modernebb nyelvtanítási módszerek csak a kilencvenes évek második felében ütötték fel fejüket néhány magániskolában.

Azok a válaszok, amelyek a tanulás fontosságát hangsúlyozták, a világ bármely országában elhangozhattak volna. A ladakhiak tudatában vannak a tanulás fontosságának, társadalmi mobilitásban betöltött szerepének. Válaszadóim elmondták, hogy komoly áldozatokat is hoznak annak érdekében, hogy gyermekük megfelelő iskolai képzésben részesüljön. Gyakran Ladakhtól távol járatják iskolába gyermekeiket, mert abban bíznak, hogy az ottani oktatás színvonala kedvezőbben befolyásolja majd pályaválasztásukat. Ezek gyakran magániskolák, amelyek indiai viszonyokhoz képest hatalmas összegbe kerülnek.

„... a fiam, Delhiben van. Ott jár iskolába (...) Hétezer... nem... betvezezer rúpiába kerül... Egy év az iskolában (...) A Greenfield Iskolába jár. (...) Én nem jártam iskolába, a mamám azt mondta, hogy nem kell, nem fontos, így hát otthon voltam iskola helyett.” (R01)

„Nagyon sok családot ismerek, ahol észrevették, hogy a megfelelő színvonalú oktatás gyors kitörési pont lehet, és ezért bizony, sokan ezt az utat választják. Ez azt is jelenti, hogy már nem küldik őket dolgozni kicsi korukban. Erről pontos adatom is van: a ladakhi gyerekek 95%-át küldik iskolába, ami Indiában az egyik legmagasabb érték. Tudják, hogy sokkal többet jelent, ha a gyerek iskolába járhat, és az se mindegy, hogy milyenbe! Ha a szülők anyagi körülményei engedik, akkor lehetőleg magániskolába járatják a gyerekeket, mert azoknak sokkal jobb a híre. Egyedül a Lehi Körzetben összesen több mint 200 iskola található, állami és magániskola együttesen. Például átugrik ide Phyangba, a szomszéd kis faluba, ott egyedül hat iskola található. Miközben a falu lakossága alig 300-400 fő. Sok helyen még óvodát is alapítottak a legkisebbeknek.” (R11)

India más államaiban való továbbtanulás fő motivációja az, hogy Ladakhban egyszerűen hiányzik a felsőoktatás. „... állami általános iskolák vannak minden faluban, itt Hunderben is van belőlük bárom, de ha valaki tovább szeretne tanulni, akkor át kell mennie legalább Lebbe, vagy még annál is messzebb. Én például Chandigarhba járok MA képzésre, a Punjab Egyetemre, mert szociológusnak készülök. (...) A húgom a szomszéd faluba, Diszkítbe jár magániskolába, a Lamdon Schoolba. Ott sokkal jobb oktatásban részesül, mint egy átlagos állami iskolában. Jobbak a tanárok, kicsit más a tananyag, jobban felkészítik őket ott a továbbtanulásra. ... (szüleim) örültek ennek, sőt még ők szorgalmazták, hogy a Chandigarhi Punjab Egyetemre járjak, mert ott jobb és használhatóbb szaktudást kapok, mint itt Ladakhon belül. (R05)

„Aki kicsit is ad magára, vagy hogy is mondjam, jobb jövőt szeretne biztosítani a gyerekeinek, azok elküldik őket kifejezetten jó középiskolába, Szrinagarba, Chandigarhba, Delhibe.” (R07)

Egy válaszadó említette, hogy néhány évtizeddel ezelőtt Ladakh határain kívüli tanulás elképzelhetetlen volt: „Ilyen akkoriban nem sűrűn fordulhatott volna elő, nem hiszem, hogy lehetetlen lett volna, de nem volt egyszerű elintézni. Sokkal több adminisztrációs akadályba, vagy tiltásba ütközött volna az, aki ilyenell próbálkozik. Maga a kasmíri kormány lett volna az egyik fő akadály.” (R05)

Egy alkalommal merült csak fel az a gondolat, hogy így módon Ladakh fiatal értelmisége elvándorolhat a régióból: „Én személy szerint örülök annak, hogyha a ladakhi gyerekek megállják helyüket Ladakhon kívül is. Ráadásul ezek a gyerekek felnőtt korukban jobban fogják tudni támogatni a szüleiket, hiszen sikeresebbek lesznek. De ne feledkezzünk meg arról, hogyha valaki kiteszi a lábát innen és máshol tanul, akkor örökre elfelejti a ladakhi kultúrát és a hagyományokat.” (R02)

Kíváncsi voltam arra, hogy az említett diákok vajon mennyire szívesen térnek vissza szülőföldjükre. Kivétel nélkül, így még az (R02) válaszadótól is azt a választ kaptam, hogy legtöbbször visszatér, mert Ladakh sajátos kulturális-, vallási- és nyelvi közegében sokkal jobban tudnak érvényesülni. „Általában sokan hazatérnek, mintegy 30%-uk marad örökre Ladakhtól távol, India más államában. Ez is nagyon szomorú aspektusa a modernizációnak.” (R02) Ne felejtjük el, hogy a régió népessége összehasonlíthatatlanul alacsonyabb, mint India bármely más régiója, így a fiatal diplomások kedvezőbb helyzetből indulhatnak a helyi munkaerőpiacon. „Általában visszajönnek, itt érzik otthon magukat. Néhányan közülük még állami munkát is kaphatnak, ha elég képzetek, sokan pedig a turizmusban keresnek megélhetést.” (R06) Hozzá kell tennünk, hogy állami munkahely, az áhított „government job”, csak a leg-

szerencsésebbeknek, vagy a legtehetségesebbeknek jut. Több alkalommal említették interjúalanyaim, hogy az állami munkahely vonzereje miatt a fiatal diplomások képesek akár éveket is várni arra, hogy sorra kerüljenek egy-egy betöltendő álláshelyen.

Az elmúlt évtizedekben Ladakhban is megjelent a munkanélküliség. Több szerző megemlíti, mint a modernizáció elkerülhetetlen kísérőjenségét. Bár a régió munkanélkülisége sokkal alacsonyabb, mint Indiában bárhol, mégis a helyiek gyakran panaszkodnak miatta. Miközben lépten-nyomon ezzel a problémával találkozunk, mégis szembeötlő a vendégmunkások és idénymunkások nagy száma. A turizmusra épülő vállalkozások ugyanis előszeretettel alkalmaznak nem ladakhi munkaerőt, miközben rendelkezésre állnának helyiek is. *„Elmúltak már azok az idők, amikor nagyon kemény volt nálunk az élet, és csak nehéz, kemény munkával lehetett megteremteni a betevőt. Most a helyieknek sokkal jobb a helyzet, és a nehezebb munkákat inkább a nepáliak, a kasmíriak, vagy más indiai államból származók végzik el. Így a ladakhiak inkább a nyereségesebb, jobban fizető lehetőségeket keresik.”* (R08)

Egyik jellemző válasz szerint a helyi fiatalok inkább a biztos állami állásokra várnak, melyek száma meglehetősen korlátozott. *„Az állami munkahely sokkal több stabilitást nyújt, mint egy privát szektorban lévő. Lehetséges, hogy ott kicsit több a fizetés, de elsősorban az állami munkahelyeket keresik.*

A ladakhiak általában nem vágnak alantas kétkézi munkákra. Ezeket meghagyják a nepáliaknak. Ők inkább a túraszervező irodáknál helyezkednek el, mint túravezetők, segítők, vagy egyszerű lovas teherhordók. Sokan próbálkoznak azszal is, hogy hitelt vásárolnak egy dzsipet és taxiznak. (...) Mások alig kapnak többet, mint havi 4-5000 Rúpia. Mint például egy pincér. Egy ladakhi nem fog ennyiért dolgozni.” (R06)

„...A frissen végzett diákok nem akarnak elhelyezkedni a magánszektorban. Az ő helyüket kasmíriak töltik be. Talán csak a taxisofőrök között lehet sok ladakhit találni.” (R02)

Részletes magyarázatot kaptam erről a témáról (R08) válaszadótól: *„Azt hiszem, hogy nagyon sok friss diplomás ladakhiaknak viszonylag könnyű az élete. (...) Vigyázzunk azért a sommás ítéletekkel. Ha összehasonlítjuk a ladakhi munkanélküliséget India többi részének munkanélküliségi adataival, akkor az itteni mutatók sokkal-sokkal kedvezőbbek, vagyis indiai viszonylatban itt azért nem olyan drámai a munkanélküliség. Vagy vannak olyan szakmák, amelyekben a ladakhiaknak hátrányuk van, mindenki tudja pl. hogy a punjabi szabók mennyire jók. Velük nem vehetjük fel a versenyt. Vagy a borbélyok... hát ők is India más részeiről jönnek, mert egyszerűen jobbak.”* (R08)

„Az érettségi még nem jelenti azt, hogy egy átlagos ladakhi fiatal képes volna elhelyezkedni a turizmusban, hiszen nincs meg hozzá a képesítése. Sok turizmusból élő cég kifejezetten szakképzett túravezetőket, hordárokat, séfeket keres. Ezeket a szakembereket főként a nepáli vendégmunkások közt találja meg, akik ráadásul sokkal kevesebbrel is beérik. Jól főznek, ügyesek, talpraesettek, hosszú évekre nyúló tapasztalattal rendelkeznek.” (R08)

Egyik interjúalanyom – felismerően a pályakezdő ladakhi fiatalok munkanélküliségének problémáját –, néhány évvel ezelőtt egy non-profit szervezetet alapított, hogy ezt a kedvezőtlen folyamatot visszaszorítsa. *„Nem csak az a baj a fiatalokkal, hogy munkanélküliek, hanem az is, hogy bár akadna bő-*

ven munkalehetőség, valahogy a mentalitásuk olyan, hogy nem vállalnak munkát a magán szektorban. Mindannyian állami munkahelyekre várnak, azoknak a száma viszont igencsak korlátozott. (...) Ez garantált fizetést jelent, biztos nyugdíjat és egyéb állami juttatásokat, amelyek egy kezdő vállalkozásnál szóba se jöhetnek. Ezért inkább választják sokan a munkanélküliséget és a várakozást, addig is kapnak valami minimális segítyt.

Sokáig az volt a feltételezésem, hogy rangon alulinak tartják a vállalkozásokat, a magán szektort. Később tudatosodott bennem, hogy egyszerűen nem tudják elkezdni az üzletet, a vállalkozást, hiszen az iskolában ilyet nem tanultak. Ekkor alapítottam néhány barátommal ezt a szervezetet, amely jelenleg egy tradicionális ladakhi éttermet üzemeltet a főutcán. Aki ott dolgoznak, elsősorban nem a pénzért teszik, hanem a tanulásért, a tapasztalatért. A tőlünk kikérült „növendékek” hamarosan megalapíthatják saját vállalkozásaikat, és többé nem idegenkednek az üzleti világtól. Ha stabil üzleti vállalkozásba kezd egy fiatal, akkor itt Ladakhban rövid idő alatt nagyon gazdaggá válhat. Sokkal több pénzhez juthat, mint egy állami munkahelyen. Ehhez persze, keményen dolgozni is kell.” (R10)

Igazán kézenfekvő a választ adott a (R07) interjúalany, hogy miért nem alkalmaznak a ladakhiak helybélieket alkalmi munkákra:

„... ha én felbérelek valakit a faluból, hogy jöjjön a hotelbe szakácsnak, akkor neki itt kéne lennie egész nap mondjuk reggel 6-tól este 10-ig. Egyszerűen nem érne rá ilyesmire, hiszen neki otthon is volna feladata, a kertben, a földjén, a jószágai mellett, a házában. A saját családját, a gyerekeit, vagy a szüleit kéne ellátni. Miért is jönne hozzám dolgozni? Az a fizetés nem kárpótolná őt az otthoni el nem végzett munkáért. Ha pedig megbíznok egy nópálit, vagy egy bengálit, annak ez szinte talált pénz.” (R07)

Nem csak a magánszektor kínál kedvező körülményeket a fiatal pályakezdőknek: „Még a legkevésbé műveltek, legkevésbé iskolázottak is viszonylag könnyedén találnak munkát a hadseregben. A seregben jó fizetést kapnak, és ez még nem minden: nem kell rubázkodásra, élelmiszerre költeniük, amíg a seregben szolgálnak. Vagy azok a mesteremberek, akiket itt lát az udvarban, ácsok, vízvezeték szerelők is könnyen kapnak jól fizető munkát. (Itt kicsúszik a száján, hogy napi 300 Rúpiát keresnek kb. 6\$, de elharapja a mondat végét...)” (R08)

„Hogy miért sok a vendégmunkás? Egyszerű magyarázatként kínálkozna, hogy a ladakhiak lusták. Ez természetesen nem igaz. A ladakhiak számára valójában sokkal jobb munkalehetőségek kínálkoznak, például a hadsereg.” (R11)

„A helyieknek még az is hatalmas vonzerőt jelent, hogy az indiai katonaságnál helyezkedhetnek el. Aki jelesen fejezi be tanulmányait, az nem csak munkát vállalhat náluk, hanem fel is veszik a hadseregbe. Az pedig nagyon jó fizetést biztosít, meg szolgálati lakást, karrier lehetőségét, sok utazást, kalandokat, felelősséget. Aki egy kicsit is kiemelkedőbb eredményt ér el tanulmányában, az szerintem itt Ladakhban 90%-ban a hadsereg szolgálatába áll. (...) Az én korosztályomból, barátaim közül szinte mindenki a hadseregben szolgál.” (R07)

---

⁶ Indiában a kemény fizikai munka napidíja 1-2 \$, nem számít ritkaságnak.

Interjúim során ekkor találkoztam azzal a jelenséggel, amiről azelőtt sose olvastam. A Ladakhban állomásozó hadsereget természetesen mindenki észre veszi, hiszen mintegy hatvan éve van jelen a régióban. Mindenfelé lehet kisebb-nagyobb katonai támaszpontot találni. Még a turisták szabad mozgását is gyakran akadályozza egy-egy ilyen létesítmény, és Ladakh számos eldugott körzetébe emiatt turista be se teheti lábát. Arról, hogy a hadsereg jó munkaalkalmakat teremthet Ladakhban, ez a szempont számomra – és úgy tűnik, hogy az eddig megjelent szakirodalomban is –, ismeretlen volt.

„Sokan választják a hadsereget, főleg azok, akik gyenge eredménnyel végezték tanulmányukat. De ez is veszélyes folyamatokat indíthat el. Tizenöt évet kell szolgálniuk a seregben, utána nyugdíjazzák őket. Sokan még be sem töltik a harmincötödik életévüket és máris nyugdíjasok! És itt van a veszély! Amikor kikerülnek a seregből, bár kapnak nyugdíjat, életük hátralévő részében nem igazán tudnak magukkal mit kezdeni. Vannak közöttük sokan, akik mondjuk autószerelők lettek a hadseregben, ők értenek majd valamihez. De mihez kezd majd egy olyan leszerelt katona, aki csak a puskához értett?! Hosszú távon ez nagyon súlyos problémát fog jelenteni.

Ezek az emberek meg sem tudnak házasodni szolgálati idejük közben. Nem mintha tiltaná ezt bárki is, de egyszerűen nem nyílik erre alkalmuk. Kikerülnek az iskolapadból 16-17 éves korukban, miközben a velük egykorú lányok tovább tanulnak, és mire családalapításon járhatna az eszük, hatalmas műveltségi szakadék alakul ki közöttük és a lányok közt. Ezek a fiúk nem fogják náluk iskolázottabb lányokat elvenni feleségül!” (R10)

Az elmúlt hatvan év során alig vettek fel ladakhiakat az indiai hadseregbe. Ez csak 1962 után, az indiai-kínai háború után kezdődött el. Vajon miért nőtt meg az igény a helyi katonákra?

„... amikor egy ladakhi katonát szeretnének helyettesíteni mondjuk egy radzsasztánival, akkor kiderül, hogy csak a ladakhi képes megfelelő fizikai teljesítményre ezen a magasságon. Rajtuk kívül senki nem viseli el tartósan az 5000 méter körüli magasságot.” (R10)

„Az 1999-es kargili háború után kifejezetten elkezdtek toborozni a helyi fiatalokat a seregbe. Ebben a magasságban a ladakhi katonák a legjobbak. India más részéből származó katonák nem viselik el ezeket a mostoha körülményeket. Régebben csak néhány száz ladakhi katona volt az indiai hadseregben, manapság mintegy 5-7 ezer fő. Ez már egész ezred (regiment). Régebben csak egységek voltak (unit), mindössze néhány ladakhi egység, nem tudom pontosan, hogy mennyi. Ma már úgy hívják őket a seregben, hogy Ladakhi Regiment. A fiatalok között nagyon felkapottá, hogy úgy mondjam, divatos életpályává vált, hogy a seregben helyezkedjenek el.

Nagyon jó fizetést kapnak és rengeteg olyan lehetőséget, amit a civil életben nem érhetnének el egyikőnyen. A legegyszerűbb példa az ilyen juttatásokra a magas nyugdíj. Attól függően, hogy milyen volt a hadseregben a beosztásuk, a szolgálati idejük lejártá után indiai viszonyokhoz képest szép nyugdíjat és életjáradékot vihetnek haza. Ezek optimális esetben már akár mindössze 15 év katonai szolgálati idő után járnak. De a 20 év szolgálati idő se mondható hosszúnak. Ha ez letelt, akkor a megtakarításaikból és a hozzá csapott nyugdíjukból szép üzletet alapíthatnak, ha ügyesek. A

legegyszerűbb ilyen bizniszek mondjuk az, ha valaki taxis lesz, vagy mondjuk teherautó sofőr, úgy értem, saját teherautóval. Ezek a taxik, amelyek itt a hátunk mögött robognak el, a sofőrje, vagy a tulajdonosa mind-mind katona volt még pár évvel ezelőtt.

Tudja, hogy mennyi pénzt lehet spórolni a seregben? Ott minden, de minden nagyon nyomott áron van. A lakhatásért eleve nem kell fizetni, az élelmiszer (nekik) szinte ingyenes, a szolgálati utak ingyenesek, szóval gyakorlatilag nem is tudják elkölteni az ott keresett pénzüket. A megtakarításaik egy részét hazautalják, a többit félreteszik, és a végén hatalmas összeg várja őket a 15-20 év szolgálati idő végén.” (R11)

Nem csak a pályaválasztásban került kitüntetett helyre a hadsereg, hanem a élet egyéb területein is. A Ladakhban állomásozó mintegy száz ezer főnyi katonaságot el kell látni élelmiszerrel. Ennek legkézenfekvőbb módja, hogy a katonák az import élelmiszerek mellett helyi élelmet is fogyasztanak. „Van egy szövetkezet és azon keresztül értékesítjük a katonaságnak, ami itt Ladakhban a legjobb felvásárló. Hosszú távú szerződésünk van velük, gyakorlatilag mindent el tudunk nekik adni.” (R03)

„Az itt lévő katonaság nagyon jó (egyéb) álláslehetőségeket is kínál: elszegődhetnek a hadsereghez civil sofőröknek, vagy árubeszállítóknak, ezekből a katonaságnál lévő munkákból nagyon szép pénzt lehet keresni. Mi jobban viseljük a több ezer méter körüli magasságot, mint a többi indiai, ezért előszeretettel alkalmaznak minket ilyen feladatra. A fizetés pedig 14-15000 Rúpia, ami nagyon jó fizetésnek számít.” (R06)

5.3. Ladakh önállóságáról és politikai helyzetéről alkotott vélemények

Mint már a bevezetőben említettem, az elmúlt évtizedben megalakult egy Ladakh szövetségi státuszának elismeréséért indított politikai mozgalom, az LUTF⁷. Eredetileg a kérdések összeállításánál az LUTF-ről és a politikai életéről alkotott véleményeket nem vettem a vizsgálatba. Bár az elmúlt két évtizedben a helyi médiában komoly nyilvánosságot kaptak azok a viták, melyek Ladakh önállóságáról szólnak, azt gondoltam, hogy ehhez a témához az interjúalanyaim nem fognak tudni érdemben hozzászólni. Amikor a ladakhi politikát és közéletet érintő kérdéseimnél egymás után nyíltak meg válaszadóim, akkor határoztam el, hogy ezt a témát is alaposan körbejárjam velük. A megkérdezettek fele, 7 fő úgy nyilatkozott, hogy Ladakh helyzete meglehetősen alárendelt Dzsammú és Kasmír államban, ezért kellett Ladakhban a szélesebb autonómiáért síkra szállni. Mindössze egyetlen válaszadó ítélte ezeket a törekvéseket fölösleges, értelmetlen próbálkozásoknak. A többi négy interjúalany nem tudott ehhez a kérdéshez hozzászólni. Az autonómiatörekvésekről pozitívan nyilatkozó interjúalanyok között vallási hovatartozásukat tekintve vegyesen vannak buddhisták és muzulmánok is. Az önállósági mozgalmat alapjában elutasító egyetlen válaszadó keresztény volt. Mint majd látni fogjuk, ő meglehetősen csalódott a térség helyi politikai életével kapcsolatban.

---

⁷ Ladakh Union Territory Front, Ladakh önálló jogi státuszáért indított mozgalom

„Nem, nem! Nem tudom elképzelni. Jobb is, ha nem lesz ilyen. Egyszerűen nem tudom felfogni, hogy miért kellene nekik elszakadniuk Kasmírtól. Tudja, nem vagyok oda Kasmírért, de fel nem fogom, hogy miért kellene elszakadnunk. Ön tudja? (...) Ha úgy alakulna a dolog, hogy a kasmíri helyzet megoldódik, és mondjuk Kasmír Pakisztánhoz csatlakozna – amit nem hiszek -, akkor természetesen nem tartanánk velük, Indiát választanánk. (nevet) De most egyszerűen nem látom értelmét az elszakadásnak.” (R11)

A válaszadók általában rövid történelmi áttekintést adtak Ladakh közelmúltjáról, Dzsammú és Kasmír Államon belüli helyzetéről. „1948-ban, amikor a kasmíri maharadzsza az Indiai Uniót választotta, Ladakh egyszerűen a maharadzsza saját birtokaként került Kasmír Államhoz. Ennek ellenére a ladakhiakról nem is igazán vettek tudomást Szrinagarban, sem a mindennapi politikai életben, sem a modernizációban – egészen 1962-ig. Politikai képviseletünk sem volt nagyon sokáig, 1995-ig, a Ladakhi Fejlesztési Tanács⁸ megalakulásáig. Minket kihagytak a politikai döntéshozatalból, nem szólhattunk bele a saját jövőnkéről folyó vitákba; néhány szrinagari politikus döntött a sorsunkról! (...) Ladakh sosem volt elégedett, nem volt boldog a Kasmír Államon belül elfoglalt alárendelt helyzetével. Ladakh minden szempontból annyira különböző az állam többi részétől – vallásilag, kulturálisan, történelmi hagyományainkat tekintve, etnikailag, sőt nyelvileg is –, hogy a politikai döntéshozók Szrinagarban vagy Dzsammúban nem láthatják át a mi helyi ügyeinket.” (R12)

A következő interjúalany így mesél az indiai függetlenség kikiáltása utáni évtizedekről: „...Állami állás nem jutott senkinek, illetve később is csak a ladakhiaknál sokkal iskolázottabb kasmíriaknak, punjabiaknak, és dzsammuiaknak. Az egész ladakhi életszínvonalban is megmutatkozott, nagyon-nagyon szegény időszak következett, kiszolgáltatott helyzetbe kerültünk. Úgy éreztük, hogy Shylock kifoszt minket a vagyonunkból. Tudja, Shylock a Velencei kalmár című Shakespeare drámából... (R09)

A rövid történelmi „lecke” után, mintha csak már sokadszorra mesélnék, folyamatosan, jól begyakorlott szófordulatokkal, hibátlanul vezették elő az autonómiamozgalmuk céljait: „Azt akarjuk, hogy területi alapon nyilvánítsanak minket függetlenné Dzsammú és Kasmír Államtól. (...) Tehát ismétlem, területi alapon képzeljük el a függetlenné válásunkat.” (R02)

Ladakh különleges kulturális, vallási és nyelvi szerepét is többen kiemelték: „... Nos, Dzsammú és Kasmír nagyon különleges állam Indián belül. Mindhárom terület eléggé eltér mind kulturálisan, mind nyelvileg, mind vallásilag: Dzsammú, Kasmír és Ladakh. De egyedül Kasmír érdeke, hogy megmaradjon a jelenlegi helyzet.” (R10)

A vallási- és kulturális okok mellett gazdasági szempontok is felmerültek az egyik válaszadónál: „A központ lakosság alapján osztja nekünk az anyagi forrásokat, de mi területi alapon akarjuk. Ez nem egyezik Kasmír elképzeléseivel, ezért kell a különállást szorgalmaznunk annak ellenére, hogy Ladakh mindössze 1,2 lakh (120 000) fő lakossággal rendelkezik. A jelenlegi ügynevezett autonómia meglehetősen korlátozott. A

---

⁸ Ladakh Autonomous Hill Development Council

pénzeket továbbra is Szrinagárból kapjuk, és az ottaniak elosztási terve szerint. Ez már nem elegendő. Abogy már előbb említettem, a központi kormányzat népesség alapján osztja el a pénzeket, és mi területi alapon követeljük. Ha területi alapú támogatásban részesülne Ladakh, akkor sokkal több anyagi forráshoz juthatnánk.” (R02)

Arra a kérdésre, hogy ez az autonómia ötlet mennyire találkozik a szrinagári politikusok véleményével, általában ez volt a válasz: *„(Szrinagár) egyáltalán nem támogatja a szövetségi terület gondolatát! De amikor a kasmíri nép függetlenséget követel magának, akkor nekünk is felmerülhet a függetlenség kérdése. Ráadásul a ladakhiak határozottan az indiai alkotmányos berendezkedés keretein belül kívánják megoldani az önállóságot. Hangsúlyozom, mi nem Indiától akarunk teljes elszakadást, hanem szövetségi területi jogállást követelünk, az anyaországon belül. Kasmír nagyon mostohán bánt és bánik ma is Ladakh-ka, ezért akarunk Dzsammú és Kasmír Államtól elszakadni.” (R02)*

Néhány válaszadónál megpróbáltam felidézni az elmúlt évtized délszláv polgárháborúinak hasonló vonásait, de válaszaikból úgy éreztem, hogy ezeket a veszélyeket ők nem érzékelik. *„Polgárháború? Egyáltalán nem látom ennek veszélyét. Az államon belüli batárok teljesen értelmetlenek és több száz évesek. Had emlékeztessem, hogy Ladakh két közigazgatási egysége, a Lehi körzet és a Kargili körzet bár különböző vallási és etnikai háttérrel rendelkeznek, együtt lépnek fel a szövetségi terület ügyében. Ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanazok a problémáink, így közösen lépünk fel a követeléseinkkel. Attól, hogy itt egy jugoszláv típusú polgárháborús fészék alakuljon ki, egyáltalán nem tartok. Egyébként számos kasmíri politikus is megértő ez ügyben, ők sem szeretnék, hogy Ladakh Dzsammú és Kasmír állam része maradjon.” (R12)*

A politikuson és az aktivistán kívül (R12 és R02) azért volt olyan interjúalany is, aki kicsit óvatosabban fogalmazta meg az önállóság gondolatát: *„Ha mi elszakadnánk, Dzsammú is joggal kérhetné az önállóságot. Ezért nem vagyok biztos, hogy ez a legjobb, hogy minden áron a függetlenséget követeljük. Megoldható lehetne nagyobb önállósággal, nagyobb autonómiával. Ez az egész gondolat még annyira fiatal. Én csak a harmincas éveimben vagyok, de emlékszem, hogy azért másfél évtizede ez még fel se merülhetett.” (R10)*

Volt, aki tovább látott és a kérdésnek tágabban értelmezett politikai vonatkozásait is figyelembe vette: *„Számos párt összefogott, hiszen a Front ezt jelenti. Ladakh lakosságának az az érdeke, hogy ügyeit különállóan intézhesse, és ne Szrinagárból irányítsák. Ugyanakkor ez felveti Kasmír területi integritásának a kérdését is. Csak úgy lesz megvalósítható ez az álom - mert azért lássuk be, most csak egy álom -, ha komoly garanciákat kap Kasmír állam. Ez látszólag egységesen buddhista terület, de ez nem igaz. Én magam muszlim vagyok, és magam is a Fronttal értek egyet. India egy szekuláris állam, nem szabad benne vallási alapon területi egységeket kialakítani.” (R09)*

Arra a kérdésre, hogy az áhított szövetségi területi státuszt mikorra lehet elérni, meglehetősen vegyes válaszokat kaptam. Interjúalanyaim néhány évtizedre tették az áhított területi önállóság elérését. *„Úgy vélem, hogy ez még egy hosszú, nagyon hosszú küzdelem lesz. Ne felejtjük el, hogy Kasmír ügye nemzetközi politikai kérdés is; két atomhatalom osztja a területén,⁹ ez csak még bonyolultabbá teszi az egész problé-*

---

⁹ Valójában három atomhatalom, Kína a harmadik szereplő.

mát. De vannak kecsgetető példák is előtünk. Asszam állam az elmúlt 60 év során két másik államra osztódott az etnikai, vallási és kulturális különbségek következtében. Miért ne sikerülhetne ugyanez nekünk itt Kasmírban?” (R12)

„Ez egy reális igény. Azt hiszem, hogy egy évtizeden belül sikerülni fog elérni ezt a célt.” (R09)

Néhány válaszadóm azonban meglehetősen kiábrándult a helyi politikai életből. A már idézett (R11) válaszadó erről így beszél: *„Az LUTF egy alig pár éves politikai párt. Az ötlet már felmerült 2000 körül, de csak tavaly, vagy tavaly előtt alapították meg. Talán úgy tűnhet, hogy azok a politikusok az óriásplakáton békében ülnek egymás mellett, de valójában (...) 1989-90-ben ugyanezek az emberek felkelést indítottak a helyi muszlimok ellen! (...) Persze, az elmúlt 15 év alatt rájöttek, hogy ki kell egyezniük a muszlimokkal, mert nem tudnak másképp érvényesülni. (...) Politikusok voltak akkor is, most is. Ugyanezok a vezetők, akkor a muszlimok ellen, most mellettük.” (R11)*

Nem csak az önállóság kérdése, hanem a pártpolitikai is megosztja az embereket. Ebből a szempontból úgy tűnik, hogy Ladakh politikai közléte máris magán viseli azokat a modern demokráciákból ismert vonásokat, amelyekkel sokan itthon is találkozhatunk. *„Az a legborzasztóbb, hogy aki mostanában kapcsolódik be a politikai közlétebe, annak nincsenek valódi elképzelései, legtöbbször csak annyi, hogy utálni kell a másikat. Ha közeli barátokról kiderül, hogy az egyik LUTF-, a másik pedig Kongresszus párti szavazó, vagy netán aktív tag, akkor többet nem is keresik egymás társaságát, nem dolgoznak együtt. A legsúlyosabb küzdelem a falvakban volt. Sokszor még családtagok is összevesztek, hogy melyikük kit támogat. Falvanként változó, hogy a lakosság melyik jelöltet támogatja.” (R10)*

5.4. Ladakh jövőjéről és környezeti állapotáról alkotott vélemények

A beszélgetések vége felé minden alkalommal megkértem interjúalanyaimat, hogy mondják el a jövőről alkotott véleményüket. A kérdés így hangzott: *„Amikor majd húsz év múlva újra erre járok, akkor milyen Ladakhot fogok látni?”* E kérdésben nem fogalmaztam meg konkrétan, hogy a gazdasági-, politikai jövőképről, vagy a környezet állapotáról kérdezem őket. Arra számítottam, hogy interjúalanyaim – az előző témakört folytatván – a jövő politikai helyzetét kezdik majd felvázolni. Meglepetésemre a tizenkét válaszadó közül heten arról kezdtek beszélni, hogy Ladakh nem maradhat többé egy titokzatosan elzárt régió, az itt lakó embereknek is joguk van részesülni a modern világ előnyeiből. A nagyvilágra való nyitottság igényét ketten említették igen határozottan és hosszasan.

„Nekem és a LEDeGnek is az az álláspontja, hogy Ladakhot nem szabad bezárni egy kalitkába, nem szabad belőlünk rezervátumot csinálni. A globalizációnak rengeteg káros vonása van, amiktől az emberek esetleg tarthatnak, mert nem ismerik, de nagyon sok kedvező oldala is van. Ebből profitálhatnak. Arra próbáljuk megtanítani az embereket, hogy képesek legyenek kiaknázni a modernizációban rejlő lehetőségeket és közben hogyan hátrítsák el a fenntarthatatlan növekedésből származó károkat.” (R04)

„Ha mondjuk húsz év múlva visszatér, akkor addigra rengeteg dolog változik majd meg. ... India a világ legnagyobb parlamenti demokráciája. Az emberektől nem tagadhatjuk meg azt, hogy összeköttetésben legyenek a külvilággal, nem tagadhatjuk meg tőlük a modern oktatási rendszerhez, a modern orvostudományhoz való hozzáférést. Mivel még mindig eléggé elzárta világnak számítunk, ezért jobban oda kéne figyelniünk a saját erőforrásainkra, hogy modernizáción ne feltétlenül az indiai kormánytól érkező segítséget értsük. Mindig is mezőgazdaságból élünk, nem hiszem, hogy a modernizáció olyan gyökeresen megváltoztatná a gazdaságunkat, hogy erről le kellene mondanunk. Generációk óta a mezőgazdaság volt a ladakhi gazdaság lényege, ez a jövőben sem lesz másképp.” (R12)

A következő válaszadó – bár derűlátónak vallja magát, mégsem tűnt teljes mértékben annak. „Én alapvetően optimista ember vagyok, ... de a tények és a jelenlegi folyamatok nem ebbe az irányba mutatnak. Az a baj, hogy az emberek szinte öntudatlanok. Analfabéták, vakok, azt sem tudják, hogy mi zajlik körülöttük. Ha megértik egy kicsit jobban a világ működését és benne Ladakhot, akkor még fordíthatnak a helyzeten. Az elmúlt években bejártam itt az összes hivatalt, majdnem mindegyikben megfordultam. Azt kell mondanom, hogy még azok a hivatalnokok, akik a legmagasabb pozíciókban ülnek, azok sem értik, hogy milyen világban élünk, és hol van benne Ladakh. Megkapják a fizetésüket, néha esetleg hivatastudatuk is van, de semmi több. Nem ebben a világban élnek. Rosszabb esetben korrumpáltak is és nekem sokszor úgy tűnt, hogy nincs felelősségük az adott poszton.” (R10)

Ugyanez az interjúalany felhívta a figyelmemet arra, hogy létezik egy hivatalos terv, amelyben az Autonóm Tanács és a helyi civil szervezetek felvázolják a jövőképüket. „Azt mondom, hogy ezek mellett azért van okunk egy kis optimizmusra is. Néhány éve elkészítettük a „Ladakh Vision 2025” című dokumentumot.¹⁰ Nyolc hónapig dolgoztunk rajta kollégáimmal például azon, hogy hogyan csökkentjük a munkanélküliséget. A többiek más problémák megoldásának lehetőségeit vizsgálták. Kidolgoztuk ezt a jelentést, és ehhez kéne tartani magunkat. Ha betartjuk, akkor nem lesz okunk aggodalomra. Most már csak végig kellene mennünk ezen az úton. Több mint egy éve készen vagyunk, de még nem indult el semmi.” (R10)

A modern infrastruktúra további fejlődését egy interjúalany említette a jövőképpel kapcsolatban. „Az utak bizonyára jobbak lesznek, szélesebbek, eléri addigra a legtávolabbi kis településeket is. Az elektromosság addigra tényleg eléri az utolsó kis falut is, a modern eszközök használat addigra általánossá válik mindenből. A fejlett iparnak több nyomát fogja megtalálni, mint manapság... „ (R11)

---

¹⁰ Ladakh 2025 Vision Document http://leh.nic.in/vision_document.pdf

Három válaszadó a környezet állapotáról kezdett beszélni, és ebből a szempontból közelítették meg régiójuk jövőképét. „Ladakh egy ökológiailag meglehetősen tökéletes terület. A fejlődéssel együtt járó hatások egyre jobban veszélyeztetik a környezetet ebben az igen sebezhető, érzékeny vidéken. Ha csupán arra gondolunk, hogy a Leh környéki jó termőtalajjal rendelkező földeken manapság házakat, szállodákat építenek, és ezeket modern berendezésekkel látják el, már pusztán ez igen veszélyes változásokat idézhet elő a környezetben és veszélyezteti a biodiverzitást.

Bármerre is jár Ladakhban, Likirben, Alchiban, a Felső-Indus-völgyében, mindenhol ezeket fogja látni, de ne feledkezzen meg közben arról, hogy a lakosság 80-90%-a még mindig a mezőgazdaságból él, és az ő mindennapi életüket nem befolyásolják a fejlődés velejárói. Se szokásaikat, se a vallási életüket ezek a folyamatok nem veszélyeztetik.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az utóbbi időben Ladakhban eddig szokatlan jelenségek bukkantak fel, pl. az ivóvíz elszennyeződése, a bűnözés gyakoribbá válása.” (R08)

Érdekesen viselkedett az az interjúalany, aki a válasz előtt hosszasan a messzibe révedt, a hegycsúcsok felé tekintett, mintha tényleg a jövőt fürkészné. „Két Ladakhot látok... Az egyik egy gazdag és fejlett Ladakh. Lakói jómódban élnek, büszkéek, és nem szűkölködnek a természeti erőforrásokban. A másik vízióm egy egész más világról szól: a globális felmelegedés következtében elfogyó gleccserek, és kiszáradt folyók, patakok jellemzik, lakói szerencsétlenek, szegények, kiszolgáltatottak úgy a mostoha természeti körülményeknek, mint a globális világgazdaságnak. Leginkább tényleg azszal a veszéllyel nézzünk szembe, hogy a gleccserek és velük az ivóvíz, és az öntözővíz végleg eltűnik Ladakhból. Ez iszonyú természeti csapást fog jelenteni számunkra, hiszen falvaink 90%-ban a gleccserekből nyerik az öntözővizüket, sőt ez a város, Leha is a gleccserekből él. Ez a jelenség – persze -, nem csak minket érint, hanem a határ másik oldalán élő tibetieket is, rájuk is hasonló természeti veszélyek leselkednek. De - hozzá kell tennem azt is -, hogy a tibeti gleccserek olvadása és eltűnése batással lesz az itteni természeti viszonyokra is, hiszen Ladakh vízkészletének jelentős részét a határon túlról kapja.” (R09)

Ugyanez az interjúalany a környezetpusztítás hátterét is megpróbálta megvilágítani. „A hulladék az egyik legnagyobb probléma. És ezért nem csak a lakosság, és még csak nem is a turisták felelősek. A helyi önkormányzat nem tesz semmit a probléma megoldásáért. Az ivóvíz problémája is szörnyű. Az emberek ruháikat mossák a pár évvel ezelőtt még tiszta vízű patakba, néhány méterrel mellettük pedig ugyanebből a patakból szerzi családja ivóvízszükségletét. A lakosság legalább 60% szükségletét a patakokban végzi, mint mindenfelé Indiában. Nálunk sincs ez másképp. A lakosság hozzáállását kellene megváltoztatnia a helyi adminisztrációnak. Nálunk Lehaiban nincsenek közbécék.

Nagyon önző módon használjuk a környezetünket, nem úgy, mint évtizedekkel ezelőtt. Valójában tízmilliókat költenek már most is a kommunális hulladék kezelésére, de úgy tűnik, hogy ez nem elegendő. Nyitott teherautókkal szállítják a városon kívüli sivatagba a hulladékot, ott pedig egyszerűen csak ledobálják, és nem csinálnak vele semmit. Inkább úgy mondanám, hogy a lakosság és a helyi önkormányzat együttes hozzáállásán kellene valahogy változtatni.” (R09)

Ugyanez a kérdés foglalkoztatta a (R11) válaszadót is, de ő máshol látja a környezeti probléma okát. „Ez a kisváros, Leh a jelenlegi helyzetben nem képes ellátni ennyi katonát, ennyi turistát, ilyen hatalmas embertömeget. Egyszerűen nem ilyenek építették meg. Gondolom, az elkövetkező két évtizedben ezekre a problémákra jobban odafigyelünk majd. Legalább felépíthetnénk egy szennyvíztisztító üzemet, és egy hulladékhasznosító telepet.

Az alapvető gond ugyanis az, hogy Ladakhba beáramlik a sok termék, hisz igény az van mindenre. De vissza már senki nem viszi, hiszen senkinek nem érdeke visszajuttatni mondjuk a vízes palackot és az olajoshordót – üresen – a hágókon keresztül, vissza Indiába! Ezeket a hulladék anyagokat itt kell megsemmisíteniük helyben. Ladakh évszázadokon keresztül békességben, harmóniában élt a környezettel, nem hagytunk magunk után gyakorlatilag semmiféle el nem bomló hulladékot. Mindent, amit csak használtunk, azt a nagyon sovány termőföld trágyázására tudtuk fordítani. Ez ma még mindig így van falubhelyen, de a le nem bomló hulladékkal, mint pl. a nejlonzacskó, vagy a műanyag palack, nem találtunk ki semmilyen megoldást. Jobban mondvá a műanyag zacskóval már végeztünk, mert pár évvel ezelőtt betiltották a használatát. A boltban nem adhatják el az árut nejlonzacskóban. De csak a polietilént tiltották be.

Ennél azért sokkal többre volna szükség! A teljes lakosságot rá kellene szoktatni, nevelni arra, hogy csak úgy, mint 25-30 évvel ezelőtt, minden használati tárgyat újrahaznosítható anyagból készítsen. Régebben, ha egy új ház épült, akkor a régi épületnek szinte minden darabját beépítették az újba, nem ment semmi veszendőbe. Mert hát, miből is építkeztek? Vályogból, fából, és ezek még elhasználódott állapotban sem szennyezik a környezetüket, ráadásul nem igényeltek jelentős szállítást, minden helyben volt. Manapság minden cementből és betonból épül. A ház anyagait az utolsó szögig a Himaláján túlról kell ideszállítani.” (R11)

Az iménti idézetekből látható, hogy az interjúalanyok közül sokan ismerik a környezetszennyezés fogalmát, tisztában van magával a folyamattal, sőt néhányan még az okokat is képesek megfogalmazni.

„Aggasztó, hogy ma Ladakh egyszerűen fuldoklik a szemétben. Az emberek nem szokták meg a sok hulladékot, úgy értem, hogy a sok szemét egyszer majd ellepheti őket és az egész várost. Nem alakult ki bennük az, hogy tenni kellene ez ellen valamit. Persze, ezt már az általános iskolában el kellene kezdeni, hogy nem dobjuk el a szemetet az utcán, de ez csak a kezdet. Az egész ladakhi társadalom nincs rászoktatva arra, hogy a hulladékkal kezdeni kell valamit.

Azok a hegyi patakok, amelyekből Leh város nyeri a vizet, néhány év alatt elszennyeződtek. A kormány nem fordított gondot arra, hogy a szennyvízzel is kellene valamit tenni. Itt csak néhány évtizede jelent meg az első vízöblítéses WC. A hetvenes években ez a probléma még nem is létezett. Manapság már az ivóvizet is lajtos kocsikban hozzák egészen messziről.” (R11)

Meglepő volt, ahogy az interjúalanyok ilyen komoly tájékozottságot tanúsítottak a környezetszennyezésről és a vele kapcsolatos problémákról. Örvendetes volna, ha nem csak a meginterjúvoltak, hanem a helyi döntéshozók is tisztában lennének a probléma súlyosságával és szűkös anyagi forrásait annak kezelésére fordítanák.

6. ÖSSZEZÉS ÉS TANULSÁGOK

Az interjúkból viszonylag egyértelmű képet kaphattam arról, hogy a ladakhiak miként látják magukat és régiójukat a gyorsan változó és modernizálódó világban. Az általam megkérdezett helyiek általában pozitív attitűddel rendelkeznek a modernizációval kapcsolatban, többségük tisztában is van ennek a folyamatnak mibenlétéről. Nincsenek illúzióik a modernizálódó világ előnyeiről: bár képesek ezeket a saját javukra felhasználni, a hátrányokat is ismerik. A megkérdezettek többségében él valamiféle alávetettség-érzés, ami Ladakhnak Dzszammú és Kasmír Államon belül elfoglalt helyzetéből adódhat. A beszélgetések közben csak elvétve éreztem, hogy ez előítéleteken és sematikus attitűdökön alapulna, a legtöbb interjúalanynál tényszerű okokkal tudtam ezt magyarázni.

Az interjúk készítése közben sokszor gondoltam arra, hogy néhány beszélgetőtársam ugyan-ezeket a válaszokat akár Magyarországon is elmondhatná. Ezt azzal magyaráztam, hogy olyan kérdések is felmerültek – foglalkoztatás, oktatás, környezetszennyezés – amelyek globális problémaként léteznek a Föld legtöbb országában. Határozottan imponáló volt számomra, hogy az interjúalanyok az oktatás társadalmi mobilitást elősegítő hatását említették, sokan ebben látják saját és gyermekeik jövőjének zálogát. Érdekesnek tartom, hogy egyik beszélgető partneremnél sem merült fel, hogy Indián kívül képzelel el a jövőjét, bár az angol nyelv magas fokú ismeretéből fakadóan bármelyikük megállná a helyét nemzetközi környezetben is. Az angol valamennyiük számára közvetítő nyelv, segítségével a külföldi turistákkal is könnyedén tudnak kommunikálni, de bárhol elboldogulhatnának vele a világban.

Az általam olvasott Ladakhról szóló szakirodalomban eddig nem találkoztam azzal, hogy a katonai életpályát ennyire vonzóan tartják a helyi fiatalok. A hadsereg mellett való érvek között gyakran szerepelt a biztos és magas fizetés, a korai nyugdíjazási kor, valamint az, hogy ezeket a juttatásokat az állam biztosítja. Kiderült, hogy a fiatal ladakhiak sokan bíznak az állam mindenhatóságában, és emiatt képesek éveket várni egy-egy biztos közalkalmazotti állásra, ahelyett, hogy vállalkozásba fognának.

Az interjúalanyok nagy része sikeres embernek tartja magát, és megfelelő önbizalommal rendelkezik a jövőjét illetően. Csupán egyetlen alkalommal került említésre annak a kulturális degradációnak a kérdése, amelyről Helena Norberg-Hodge (1991) híres könyvében ír, és azóta is majd minden publikációjában megemlíti. (NORBERG-HODGE *Globalisation versus Community*) Úgy vélem, hogy ennek egyrészt az lehet a magyarázata, hogy az 1974-es nyitást követő „kulturális sokk” már elmúlt, és ezzel együtt a helyi közösség már nem érzi magát „kiszákmányoltnak és megaláztattnak”, ahogy azt Norberg-Hodge évtizedekkel ezelőtt tapasztalhatta. Másrészt elképzelhetőnek tartom, hogy az említett kulturális hanyatlás csak nekünk, nyugatiak számára jelenthet megütközést, a helyieknek ez csupán a mindennapok része. Harmadrészt ez az interjúkutatás sajátosságaiból is adódhat: Norberg-

Hodge ugyanis többnyire falusiakkal készített interjúkat, az én interjúim során városi embereket kérdeztem, akik a mezőgazdasággal és az ún. hagyományos életmóddal már nem találkozhattak, sőt talán már a nagyszüleik is városban laktak. Utoljára említtem a legkézenfekvőbb magyarázatot, mely szerint az elmúlt harminc évben Ladakh önkormányzatisága alapvetően átalakult: a helyi ügyek intézése a Lehi Autonóm Tanács kezében összpontosult. Dzszammú és Kasmír Államon belül Ladakh igen széles körű autonómiát harcolt ki magának, ezáltal az oktatás és a ladakhi kultúra kérdése helyi szinten rendeződött.

Az elvégzett vizsgálat számos tanulsággal szolgálhat azon társadalomkutatók, kultúr-antropológusok de akár világutazók számára is, akik eljutnak a világ egyik egykoron elzárt távoli régiójába és a helyi évszázados kultúra, valamint a modern világ „összecsapását” látják hirtelen maguk körül. A megszólaló ladakhiak véleménye alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy valóban éles ellentét mutatható ki a modernizálódó világ és a helyi évszázados hagyományok között. A megkérdezett helyiek gyors ütemű anyagi gyarapodást, a globális világba való bekapcsolódást és modern tudást szeretnének. Ezzel szemben az odalátogató turisták éppen a változatlanságot, a világtól való „*misztikus elzártságot*” keresik még mindig, ugyanis Ladakhnak éppen ez a legfőbb turisztikai vonzereje. Nem kérdéses, hogy mind a helyi közösségnek, mind nekünk, látogatóknak az a feladatunk, hogy Ladakhot megőrizzük kulturális és természeti érintetlenségében olyannak, mint amilyen volt, ugyanakkor a helyieknek biztosítsuk azokat a lehetőségeket, melyek segítségével sikeresen bekapcsolódhatnak a modernizáció folyamatába. Az interjúkból egyik leginkább kicsengő mondat így hangzott: „*nem tartatnak minket többé ketrechen, ki kell nyílnunk a világra!*”

7. FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKTAY E. 1930: *A világ tetején. Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain a nyugati Tibetbe.* Lampel, Budapest,
- BRAY, J. & SHAKSPO, N. T. 2007 (eds.): *Recent Research on Ladakh 2007.* Jammu & Kashmir Academy of Art, Culture and Languages / International Association for Ladakh Studies, Leh
- FUKUYAMA, F. 2000: *A nagy szétbomlás.* Európa Könyvkiadó
- HABERMAS, J. 2008: *A szekularizáció dialektikája.* (Magyar Lettre Internationale No. 71.) http://www.eurozine.com/articles/article_2008-12-16-habermas-hu.html; Az összes hivatkozás a cikk készítésének idején elérhető: 2009.06.29.

- Beszélgetés HELLER Ágnes filozófussal. *A modernitás kialakult struktúra*. Mindentudás Egyeteme, 2004.02.02. <http://www.mindentudas.hu/mindentudasegyeteme/20040202a-modernitas.html>
- HILTON, J. 1933: *Lost Horizon*. Macmillan.
- HUNTINGTON, P. S. 1998: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Európa Könyvkiadó
- LUKACS, J. 2000: *A XX. század és az újkor vége*. Európa Könyvkiadó
- MORITA T. 2009: *Változás és örökség*. Balassi Kiadó Budapest
- NORBERG-HODGE, H. 1991: *Ancient Futures, Learning from Ladakh*. Oxford University Press
- NORBERG-HODGE, H. *Globalisation versus Community*. <http://www.dolphinblue.com/pg-Forum-Globalization-vs-Community-Norberg-Hodge.html>
- KERBER Z. 1998: *A modernizáció és a NAT*. Kerekasztal beszélgetés Gáspár László, Mihály Ottó, Závodszy Gézával. Új Pedagógiai Szemle 1998 október; <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00020/1998-10-np-Kerber-Modernizacio.html>
- KISS-CSAPÓ G. 2009: *Az autonómia és a modernizálódás kérdései Ladakhban*. Kül-Világ 2009/1. sz. 52. o. www.kul-vilag.hu
- Ladakh 2025 Vision Document http://leh.nic.in/vision_document.pdf
- Ladags Melong http://www.reachladakh.com/other_publications.htm
- SECMOL - The Students' Educational and Cultural Movement of Ladakh <http://www.secmol.org/edureforms/>
- SEN, A. 2003 *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó.
- SZOKOLSZKY Á. 2004 *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris
- WEBER, Max 1987 *Gazdaság és társadalom: A megértő szociológia alapvonalai* Budapest Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

A KÖZPONTOSÍTOTT TELEPÜLÉSPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK EREDMÉNYE: GYŰRŰFŰ ELNÉPTELENEDEDÉSÉNEK OKAI

SLACHTA KRISZTINA

1. BEVEZETŐ

Gyűrűfű egy baranyai falu volt a Zselic keleti szélén, amelynek teljes lakossága 1970-re elköltözött. Ez az esemény akkor nagy visszhangot keltett az ország közvéleményében, társadalomtudósai körében, mivel Gyűrűfű volt az első olyan falu, ami a kormány településpolitikájának következtében megszűnt létezni.

Célom feltárni a költözés előtti falu életét, a döntés és a költözés folyamatát, rekonstruálni a falu utolsó pillanatait. Dolgozatomban szeretném bemutatni a falu természet- és társadalomföldrajzi, és 1945 előtti társadalomtörténeti helyzetét. A falu elnéptelenedésének megértéséhez fontos, hogy milyen helyet foglalt el a tájban, milyen kapcsolata volt a környező falvakkal, valamint milyen történelmi-társadalmi hagyományokkal rendelkezett, amikor a felülről irányított gazdaság- és településpolitika elérte.

Az országos folyamatok tükrében szeretném bemutatni a falut, amelyet minden történelmi, politikai esemény, döntés eltérített szerves fejlődési pályájáról: a kitelepítés, a téjeszesítés, a körzetesítés, a településfejlesztési koncepciók mind-mind mély nyomot hagytak. A kutatás elméleti hátterét jelentik a társadalomtörténet, az általános és regionális településföldrajz, a település- és a faluszociológia kutatásai, a térséget érintő szociográfiai munkák.

2. GYŰRŰFŰ TÉRBEN ÉS IDŐBEN

2.1. A Zselic

Gyűrűfű a Zselic dél-keleti szélén helyezkedett el. A falu Baranya megyéhez tartozott közigazgatásilag, de a zselici táj nagy része Somogy megyéhez tartozik. A táj pontos körülhatárolása sokáig vita tárgya volt, végül a természetföldrajzi szempontú határok döntöttek. A zselici dombvidék 260-

270 m tengerszint feletti magasságban terül el, ennek ellenére szinte középhegyvidéki klíma jellemzi. Mély völgyek, lapos dombhátak, számtalan forrás, és összefüggő érintetlen erdőrengeteg adja a táj jellegzetességét, ahol szinte észrevétlenül bújnak meg az apró falvak a patak völgyekben.

1. ábra. Gyűrűfű elhelyezkedése Magyarországon

Forrás: <http://lazarus.elte.hu/gb/maps/mo-full.gif> nyomán (ZENTAI LÁSZLÓ térképe)

A terület éghajlata sajátos, mivel szubmediterrán hatás, és az északi kitettségű völgyekben szinte hegyvidéki jellegű klíma érzékelhető. Általánosan mérsékelt meleg, télen enyhe, csapadékos éghajlatú vidékként jellemezhető. A hőmérséklet évi eloszlása kiegyenlítettnek tekinthető, az átlaghőmérséklet 10 °C. Az éves csapadék mennyisége 720 mm felett van, aminek 50-60%-a a vegetációs időszakban hullik. A táj változatos mikroklimáját a völgyek és a dombok jellegzetesen Észak-Dél irányú futásiránya adja.

A Zselic forrásokban és folyóvizekben gazdag, bár ezek kis vízhozamúak, és ingadozó vízjárásúak. A táj vízgazdálkodásának megváltozásához nagyban hozzájárult a rétek szántófölddé alakítása, a melioráció is. Az évszázadok során a nagyobb vízfolyások, patakok medrét rendezték, uradalmi halastavakat létesítettek, és 1950-től folyamatosan épültek újabb víztározók (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001).

A természetes növénytakarót alacsonyabb fekvésű cseres-tölgyesek alkotják, a dombvidék belsőjében és a magasabb fekvésű területeken gyertyános-tölgyesek, illetve ezüsthársas-bükkösök találhatóak. A Zselic területén több évezrede élők elsősorban mezőgazdasági tevékenységükkel alakították a tájat, az ehhez szükséges területhez pedig erdőirtással jutottak. Az erdőirtás következménye néhol olyan mértékű talajerózió lett, hogy az eredetileg barna erdőtalajok erodálódása után helyenként már a nyers anyakőzetet, a löszön folyik a termelés. Az erdőszűltség csökkenése hatással volt a terület mikroklímájára és vízrajzára is. Az erdővel borított területek csökkenését mutatja az az adat, miszerint az 1784-es katonai térképeken a terület 56%-os erdőszűltséget mutat, mára ez az arány 32%-ra szorult vissza (TARJÁNNÉ TAJNAPÓI A. 2001.).

A terület belsejében azonban még ma is találhatunk olyan részeket, ahol az erdőszűltség aránya meghaladja az 50%-ot, pl. Visnyeszéplak, Somogyhárság, Almamellék környéke. Az erdőgazdálkodás egyébként is jelentős tájalakító hatását fokozták az elmúlt évtizedekben helyenként alkalmazott tarvágások, ami nagymértékű talajpusztulást, és az eredeti növényvilág radikális megváltozását eredményezte.

2.2. A zselici táj és lakói

Gyűrűfű történetét azzal kell kezdenem, hogy bemutatam a zselici emberek hagyományos kapcsolatát a tájjal, mivel részben ennek tükrében nyernek értelmet a faluban lejátszódott folyamatok.

A falu lakói - szinte minden népcsoporthoz hasonlóan - szerves egységet alkotva éltek évszázadokon át egymással és a tájjal. A természeti környezet adottságai határozták meg gazdálkodásukat, településformájukat, néphagyományaikat, építkezésüket, viseletüket, mesterségeiket, tárgyi kultúrájukat és részben a világról alkotott elképzelésüket. Ma azt mondanánk, fenntartható gazdálkodást folytattak, hiszen tudatában voltak annak, hogy csak a táj adottságait, lehetőségeit szem előtt tartva lehet fennmaradni. A Zselicben szerintem jó példáját láthatjuk, illetve inkább csak láthattuk a fenntartható táj fogalmának, amikor az ember és a táj harmonikus kölcsönhatásban él együtt évszázadokon keresztül. A fenntarthatóság lényege, hogy az emberi rendszerek, - a társadalom és a gazdaság - „akkor képesek komoly zavarok nélkül, hosszú ideig fennmaradni, ha működési, szerveződési modellje hasonló a létfenntartó főrendszer modelljéhez. A társadalom fenntarthatósága modelljének ökológiai alapelvűnek kell lennie” (HAJNAL K. 2008). Ebbe a harmonikus kapcsolatba avatkozott be a központi tervezésű és irányítású gazdaság- és településpolitika, melynek drámai következménye lett az itt élő emberek életében.

A Zselic évezredek óta lakott terület, ősemberek lakóhelyeire utaló leleteket is feltártak itt. Tíz kőkori település, köztük több földvár romjait találták meg régészek, amelyek a bronzkorban is lakottak voltak. A népvándorlás korából kevés lelet került elő, valószínűleg azért, mert a sűrű erdővel benőtt táj nem kedvezett az akkori népek életmódjának. A honfoglalástól kezdve a terület része volt a király által adományozott egyházi és magánbirtokoknak. Legrégebbinek számít az 1061-ben Ottó somogyi ispán által alapított zselicszentjakabi monostor. A Zselic név először Szent László király egyik adománylevelében olvasható. Levéltári adatokból végigkövethető a Zselic története az Árpád-kortól napjainkig.

A Zselic a középkori kanászélet, a kanászfalvak és a makkoltatás mellett, sajátos betyárvilágról volt híres, ami már a középkorban és török időkben a hírhedt somogyi betyárérettel kapcsolódott össze. Legendás virágkora azonban az 1848-49-es szabadságharc és az önkényuralom idején volt. A sűrű erdőrengeteg kitűnő búvóhelyet jelentett, ami tele volt apró falvakkal, és körülbelül száz csárda várta a környékbeli betyárokat.

Néprajzi szempontból is egységes vidéknek tekintik a Zselicet, melynek központja Szenna. Itt maradt fenn legtovább a hagyományos építkezés, a népviselet és a zselici nyelvjárás is. A 20. század elején a férfiak még házi vászonból varrt bőgatyát, és inget hordtak, valamint pörge kalapot, zsinórozott mellényt, kemény szárú csizmát viseltek ünnepnapokon. A nők szintén házi szövésű vászonból készített „péntőt”, inget hordtak, és kékfestő selyemszoknyát viseltek ünnepeken. Az idősebbek még az 1940-es években is fehérben gyászoltak. Kiemelkedő volt a zseliciek szövés-kultúrája is.

A települések és a népesség gyarapodásával együtt jártak a fokozatos erdőirtások is. A zselici erdők azonban még évszázadokig megélhetést nyújtottak a települések lakóinak: kondákat makkoltattak, faszenet és fahamut égettek, a 18. századtól pedig hamuzsirt főztek. A hamuzsír melléktermékét felhasználva fejlődött ki a szappanfőzés is. Ezeket az erdei termékeket a helyi üveghutákban, a textilfehérítés és -festés, és a gyapjúmosás során használták fel. Jelentős foglalatosságnak számított még a gubacsszedés, a méhészet, a mézsör készítése. A méhészkedéshez elengedhetetlen volt a Zselic egyik őshonos fája, az ezüsthárs.

Az erdő jó alapot adott a „fás” mesterségek és a fűrészipar kifejlődéséhez is. A gyors folyású patakokra fűrészmalomokat telepítettek, aminek kezelője többnyire értett az ács-, az asztalos- és a kereszmesterséghez is. Az építkezésekhez is a helyi erdők adtak gerendát, deszkát, fűrészárut. Egyre több fát igényeltek a famegmunkálással foglalkozó iparosok is. A kaposvári fűrészüzemet nem lehetett már tovább bővíteni, ezért 1956-ban Bőszénfára telepítették át, és jelentős mennyiségű bányadeszkát, bútór- és parkettlécet termelt.

Hagyományosan gyűjtötték az erdei gombákat, gyümölcsöket, gyógynövényeket, virágokat, amiket nem csak frissen, hanem megszáritva, aszalva használtak fel, sőt a környékbeli piacokon értékesítették is. A vadalmát szárítva és ledarálva almabor készítéséhez is felhasználták, a vadkörteből pedig pálinkát is főztek. A szelídgesztenyét, a csipkebogyót, a nyír levelét és a hársfa virágját is gyűj-

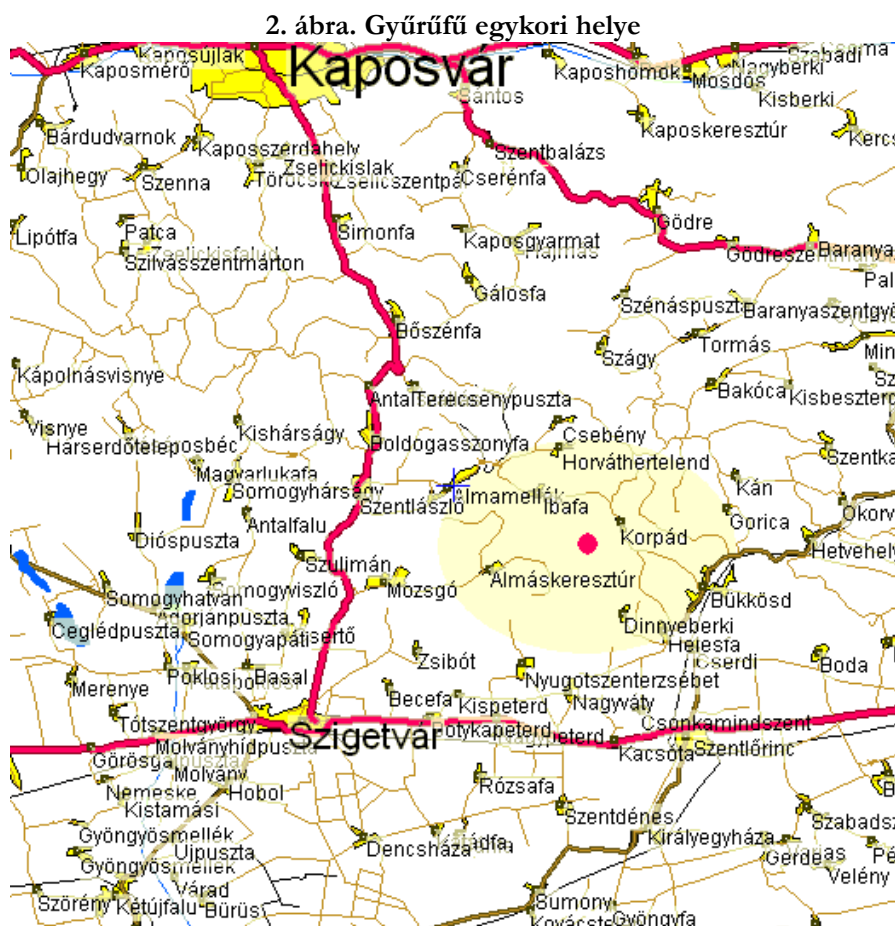
tötték. A negyvenes-ötvenes években az erdőgondnokságok gyűjtötték be a nagy mennyiségű gombát és gyógynövényt. Ebben az időben az ország gyógynövényexportjának 30%-át Somogyban, ennek jelentős részét pedig a Zselicben szedték (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001). Az évszázadokon át szőtt kelmék és szőnyegek festéséhez is a helyi növényeket használták fel. Például a diófa levele adta az aranybarna, a barna, és a zöldessárga színeket, a vörösbarnát csipkebogyó, vagy a kökény, a vadkörte, és a nyírfa kérgének főzete adta.

Az 1945-ben állami tulajdonba vett erdők szakszerű és egységes kezelése 1948-tól indult meg, addig a különböző tulajdonban lévő területeket eltérő módon hasznosították, és ápolták, aminek eredményeképpen elég sok tarvágásos terület maradt. Ezek beerdősítése is megkezdődött.

A Zselicben 20 termelőszövetkezet működött 1975-ben, a mezőgazdasági művelés alatt álló összes terület aránya mindig az országos átlag alatt volt. A nagyüzemi mezőgazdaság sosem volt itt nyereséges a nagyfokú erdőszűltség, a változatos domborzat miatt és a közepes minőségű talajok miatt, az árpa kivételével minden termény termésátlaga alacsonyabb volt az országos átlagnál.

A területen nem jellemző a bányászati tevékenység, csak üvegyártáshoz használt homokot, és a helyi tégl- és cserépgyártáshoz szükséges löszös agyagot bányászták. Ez legtöbbször külszíni bányát jelentett, amelynek tájalakító hatása hagyott kisebb nyomokat. Az ipari tevékenység sosem volt kiemelkedő a környéken. Egyetlen kivétel a hagyományos kézműipar: fa- és szövőipar. A lakosság legnagyobb része ma is az építő-, kő-, föld-, és agyagiparban dolgozik, és már csak kisebb kapacitású fafeldolgozó üzemek működnek.

Nagy közlekedési útvonalak nem érintették a területet, ami a táj egysége szempontjából hasznos, ám az emberek számára inkább hátrányos volt, mivel az agyagos talaj esős időben hónapokra elzárta az embereket a külvilágtól. Az első köves út 1845-ben épült Pécs és Kaposvár között, és ezután indult meg fokozatosan a mai közúthálózat kiépülése.

Forrás: www.terkepcentrum.hu térképe alapján

1900-ban épült a kaposvár-szigetvári, majd öt évvel később a kaposmérő-középrigóci vasútvonal (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001) Mindkettőt megszüntették a hetvenes években, ami sokak szerint hozzájárult Gyűrűfű elnéptelenedéséhez, ám a kaposvár-szigetvári vasutat, ami Almamelléknél haladt, csak később, 1977-ben számolták fel. A régi lakosok elmondása szerint a gyűrűfűiek nem ezt a vonalat, hanem a sásd-szentlőrinc-pécsi vasutat használták, aminek helesfai megállója közelebb is volt, és terményeikkel a pécsi piacra jártak, nem Szigetvárra.

2.3. A Zselic településszerkezete

A Zselic hagyományosan aprófalvas terület. Városokat és nagyobb falvakat is gyakorlatilag csak a határain találunk: Kaposvár, Sásd, Szentlőrinc, Szigetvár. A török idők előtt összesen 130 falu volt a területen, a törökdúlás idején ebből 90 véglegesen elpusztult, és csak 40 épült újjá (TARJÁNNÉ TAJNAFÓI A. 2001). Ma körülbelül 80 település tartozik a Zselic területéhez, és még mindig aprófalvas régióként számít. Ma is hatalmas területek vannak, amiken nem vezetnek keresztül köves utak, csak erdészeti földutakon járhatjuk be a vidéket, ilyen például a régi Gyűrűfű mellett Visnyeszéplak környéke is.

3. ábra. Jelenleg egy turistatérképen épp, hogy rajta van

Forrás: A Zselic turistatérképe (Chartographia) alapján

A zselici falvak jellegzetes településszerkezetűek, amit részben a földrajzi környezet, részben a gazdálkodás hagyományos formái határoznak meg. A sűrű erdővel borított tájon az emberek maguk irtották ki a mezőgazdaságra alkalmas területekről a fákat, és a maradék erdők gyakran megnehezítették a közlekedést a falvak és a földek között. Ezért építettek a földeken úgynevezett gabonás- és szénáspajtákát, amikbe behordták a learatott terményt, és a lekaszált szénát. Az ilyen típusú falvakat megosztott településeknek nevezik.

Gyakran szabálytalan halmazfalvak voltak eredetileg a dombok, völgyek között fekvő apró települések. A falu belseje zsúfolt és rendezetlen, a telkek szabálytalan alakúak, sokszögűek voltak, az épületek össze-vissza álltak bennük, és a család szaporodásával egészen elaprózódtak. Legtöbbjük kerítés nélkül állt, és egy-egy nagycsalád lakta. A gazdasági udvarok a lakótelkeken kívül eső külső telkeken, egy 1-2, esetleg 4-5 holdas kerített kertben voltak a falutól 1-2 km-re lévő kaszálókon (TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001). Itt kaptak helyet az istállók, pajták, szérűk, és pincék. A férfiak legtöbbit itt tartózkodtak, nyári munkák idején itt is aludtak.

A települések hagyományos képe az úrbéri és a tagosítási perek idején, 1837-től kezdve lassan megváltozott: a jobbágyok maguk kértek új, rendezett telket, és ragaszkodtak az utcás szerkezetű településhez. Kevés példa van az országban arra, hogy a települések lakóik akarataból ilyen gyökerelesen megváltozzanak (TIMÁR GY. 1971).

A hagyományos zselici építkezést meghatározták a helyben meglévő alapanyagok: a fa, és az agyagos föld. Ennek megfelelően leginkább boronaházakat építettek, amiket egyes vizesebb területeken kiszorítottak az úgynevezett talpas házak, mivel egyszerűen odébb lehetett húzatni ökrökkel, amikor jött az árvíz. A legtöbb ház fala sövényfonással készült, amit minden évben sárral újratapasztottak. A tetőt az irtásföldeken termelt hajdina- vagy rozsszalmából készült zsúp fedte, amit felül „szegés” díszített. A ház elején a tető „csonkafaros”, azaz sátoztetős volt, amit faragott léccsipkázat díszített. A házak beosztása is jellegzetes volt: az egyes helyiségek az udvarról, vagy a gazdagon díszített pitvarról nyíltak. Az épületek első részében volt a „ház”-nak nevezett lakószoba, középen a füstös konyha, hátul pedig a kamra. Néhány hagyományos házat a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményben láthatunk.

A 20. században már a jó minőségű agyagból égetett vályogtéglából épültek a házak, a gyűrűfűiek a korpádi tégláégetőből vették a téglát, vagy agyagból döngölt falú házakat építettek. Ezeket a falakat minden évben sárral újra kellett tapasztani, így akár száz évig is lakható volt egy ház. Az elhagyott falvakban azonban az eső hamar tönkretette ezeket a házakat, és ma már semmi nyom sem utal a régi házak helyére. Egy-egy bokor alatt véletlenül találhatunk egy nagyobb kupac agyagot, ami egykor talán egy ház volt.

3. GYŰRŰFŰ ÉS A SZOMSZÉDOS FALVAK TÁRSADALOMTÖRTÉNETE

3.1. Gyűrűfű története a kezdetektől 1945-ig

Gyűrűfű és a hozzá tartozó Szentlélek, illetve Szentlélekpuszta története az Árpád-korig vezethető vissza, a két falu első említése az 1330-as években gyűjtött pápai tizedjegyzékekben található meg. A falu neve a Gyűrű patak forrásvidékét, azaz „fő”-jét jelenti, ez a patak azonos azzal, amelyik ma is körülöleli az egykori település helyét. Szentlélek a falu hajdani templomának helyén kialakult kisebb települést jelölte a 15. századtól, a helybeliek gyakran találtak ezen a területen cserépmaradványokat, vasszerszám-darabokat szántás közben. A papi jövedelmek alapján Gyűrűfű a megye falvai közül a 20 legkisebb közé tartozott a 14. században. 1542-re plébánosát is elvesztette, és a korpádi templomhoz tartozott (TÍMÁR GY. 1971).

A török hódoltság idején készült adóösszeírásokban Gyűrűfű és Szentlélek két különálló faluként jelent meg, ami azt is bizonyítja, hogy a falvak akkoriban sem haltak ki teljesen, 1696-ban, a felszabadító harcok után négy családot írtak össze Gyűrűfűn (TÍMÁR GY., 9.p.). A falu érdekes módon ez után néptelenedett el először, miután túlélte a török időköt, a 18. században pusztaként említik, csak néhány család lakta. 1760-tól kezd nőni a falu lélekszáma, és a század végére újra benépesült Szentlélek is, ami a korabeli anyakönyvek alapján követhető nyomon (TÍMÁR GY. 1971).

Gyűrűfű története a múlt század közepe óta a rendszeresen kiadott helységnévtárakból is kirajzolódik: 1851-ben Gyűrűfűnek 74 római katolikus lakosa volt, a falu a Jeszenszky család birtoka volt. 1892-re ehhez viszonyítva nagyon nagy népességnövekedést ért el a falu: 280 lakost számláltak. Ez a népességszám nagyjából stagnált a második világháborúig, amikor a nagy népességmozgások érintették Gyűrűfűt is (TÍMÁR GY. 1971).

A falu szoros kapcsolatban élt a környék településeivel: Csebény, Horváthertelend, Ibafa, Korpád. Az előző fejezetekben említett okok mellett a falvak nehéz helyzetét fokozta az is, hogy a szigetvári és a sásdi járás, és Baranya és Somogy megye határán fekszenek. Ez egyben azt is jelenti, hogy minden központi településtől, piactól, vasúttól távol esnek, ami tovább erősíti periferiális helyzetüket. Az 1945 utáni falukörzet megegyezett a körjegyzőség területével, tehát a háború előtt sem tartották alkalmasnak a kis falvakat önálló státusra. Azonban akkor még mindegyik községnek megvolt a saját faluszerkezete, és önálló intézményekkel, funkciókkal rendelkeztek (MAGYAR 1977).

A Zselic aprófalvaira általánosságban jellemző, hogy már a török előtt is léteztek a települések, de a török időkben teljesen elnéptelenedtek. A jelenlegi helyzet kialakulása a 18. században kezdődött, horvát és német telepesek betelepítésével: Ibafát és Horváthertelendet horvát telepesek népe-

sítették be 1742-52 között. Pár évtized múlva jelentek meg a német telepesek, akik egy része a már újjáéledt falvakba költözött, más része új falut alapított, például Csebényt és Szabást. A betelepült németek vagyont nem, de a helyinél sokkal fejlettebb, árutermelő gazdálkodási módot hoztak magukkal, amivel évtizedek alatt felvirágoztatták a falvakat.

A horvát családok a 20. századra teljesen beolvadtak a német lakosságba, és nevükön kívül semmilyen sajátosságot nem őriztek meg, a falvak - Gyűrűfű kivételével - teljesen elnémetesedtek. Gyűrűfű többségben magyar lakossága mellett itt is élt egy kisszámú németség, a két nemzetiség azonban nem különült el élesen egymástól, gyakoriak voltak a vegyesházasságok is.

Az 1900-as népszámláláskor Gyűrűfűnek 305, 1941-ben 253 lakosa volt, akik akkor 99%-ban magyarnak vallották magukat. A 19. század közepétől a falu lakossága fokozatosan nőtt 1900-ig, majd attól kezdve folyamatosan csökkent. A népszámlálások Ibfán és Horváthertelenden is kismértékű népességcsökkenést mutatnak a 20. század első felében. Csebény és Korpád lakossága viszont csak olyan kis számú lakossal nőtt, hogy a falvak együttes népessége majdnem száz fővel csökkent 50 év alatt (Havas G. 1980).

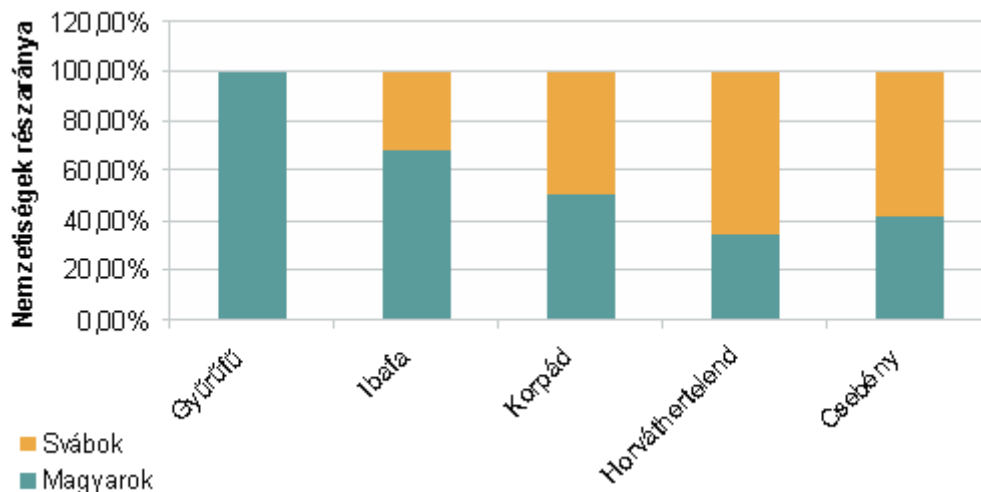
Az 1895-ös mezőgazdasági összeírás során 43, 1935-ben 47 gazdaság működött Gyűrűfűn, ami a legkevesebb birtokot és egyben valószínűleg a legnagyobb átlagos birtokméretet jelenti a falvak között. A Nagyatádi-féle földreform Csebényben és Ibfán adott kisebb birtokot földnélküli családoknak, így a két időpont között csak ezekben a falvakban nőtt jelentősen a gazdaságok száma. A lakosság csökkenésével együtt azonban arra következtethetünk, hogy a századfordulón még több volt a földnélküli családok száma a falvakban.

Az 1935-ös összeírás során Gyűrűfűn volt a legkevesebb, 23 db 5-50 kh közötti birtok, ami viszont a gazdaságok felét jelentette. A birtokos parasztság mellett iparosok és rendszeres alkalmi mezőgazdasági munkából élő szegények lakták a falut. Csak Csebényben és Ibfán volt néhány család, akik uradalmi cselédként dolgoztak, mivel itt feküdt a környék földesurainak, a Jeszenszky családnak a birtoka. A többi baranyai faluhoz hasonlóan ezen a környéken is jellemzően a magyar családok voltak a szegényebbek, ők dolgoztak cselédként, napszámosként (Havas G. 1980).

A második világháború kezdetén a falvakban lakó németek többsége belépett a Volksbundba, ám közülük is sokan vallották magukat magyar nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek az 1941-es népszámláláskor, de Gyűrűfű kivételével így is minden faluban a német lakosság volt többségben. A többi faluban a lakosságnak minimum a fele németnek vallotta magát. Gyűrűfűn viszont az emberek 91,3%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek, és 99,2%-a magyar nemzetiségűnek (Havas G. 1980).

4. ábra. Nemzetiségek részaránya a falvak lakosságában, 1941

Forrás: KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A környék agyagos talaja nem alkalmas igazán mezőgazdasági termelésre, de a háború előtti időszakban Gyűrűfű gazdáinak országosan is híresek voltak a vásárokon díjnyertes marháikról. A falubeliek az állattartásból, szőlőművelésből, az erdő nyújtotta javakból, és a felesleg piaci értékesítéséből a szomszédos falvakhoz képest viszonylagos jólétet tudtak maguknak teremteni. A családok helyzetét természetesen itt is megnehezítette a háború, néhány család férfi nélkül maradt, és csak nehezen tudta megtartani egzisztenciáját.

A falvak nehéz helyzetét fokozta az is, hogy a szigetvári és a sásdi járás, illetve Baranya és Somogy megye határán fekszenek. Ez azt is jelentette, hogy minden központi településtől, piactól, vasúttól távol estek, ami tovább erősítette periferiális helyzetüket.

3.2. Gyűrűfű története 1945 után

A falu 1945 utáni fejlődését szinte minden országos történelmi, politikai esemény, döntés befolyásolta, eltérítette szerves fejlődési pályájáról: a kitelepítés, a szövetkezetesítés, a körzetesítés, majd a településfejlesztési koncepciók. A sok kedvezőtlen adottságot felerősítették az 1945-től kiadott településpolitikai, gazdasági jellegű rendeletek, amelyek következtében gyökeresen megváltozott a falvak addigi élete.

1. kép. Gyűrűfű 1950 körül.

Képalírás: Puffler Ádámné Ilonka néni a vele készített interjúban erről a fényképről többször is elmondta: „Hát ez egy olyan rendezett, most itt látszanak a kertek, hát egy fűszálat nem lát, hogy ott milyen rend és tisztaság volt!”

1946-ban kezdődött meg hivatalosan a németek kitelepítése a nemzetközi egyezményeknek és a magyar rendelkezéseknek megfelelően. A kitelepítések alapja a Volksbund tagság és az 1941-es népszámlálási adatok voltak. Hasonlóan más magyarországi falvakhoz, Gyűrűfű környékén sem csak ezek az adatok voltak döntőek, hanem egy-egy család gazdaságát, házáat szemelték ki a kitelepítő bizottságok (ROMSICS I. 2005).

A környéken már 1944-ben, közvetlenül a szovjet csapatok átvonulása után elkezdődött a német érzelműekkel való leszámolás. Gyakran véletlenül múlt, hogy a család maradhatott-e a házában, vagy a falun belül, esetleg a környéken kellett máshová költöznie, vagy németországi kitelepítés várt rájuk. Sokan rövid idő után visszaköltöztek régi házukba, vagy egy környékbeli faluban, például Gyűrűfűn húzták meg magukat. Többen később visszavásárolták eredeti házukat.

A kitelepítésekkel párhuzamosan indult meg a szegényebbek, a helyi és környező uradalmi pusztákon élő cselédek beköltözése, és a felvidéki magyarok betelepítése a németek régi házaiba. Ez a két csoport azonban teljesen eltérő társadalmi helyzetből érkezett és eltérő gazdálkodási kultúrát hozott magával. A felvidékiek minden ingóságukat, állataikat, gazdasági felszerelésüket elhozhatták,

és a megelőző évtizedekben felhalmozódott, piacra termelő mezőgazdaság tapasztalatait és polgárosult életmódjukat is magukkal hozták. Magasabb iskolázottságúak voltak, szélesebb politikai tájékozottsággal is rendelkeztek, mint a helybeliek. Számukra egyértelműen visszalépést jelentett az áttelepülés, mivel nem csak egy új természeti, társadalmi és gazdasági környezethez kellett alkalmazkodniuk, hanem lényegesen rosszabb minőségű és kisebb földet, kisebb házat, a piacoktól pedig nagyobb távolságot jelentett, mint előző lakóhelyük.

A környékbeli cselédek viszont minden ingóság, és gazdálkodási tapasztalat nélkül érkeztek, és nem voltak képesek a megkapott földeken, esetleg a hátrahagyott eszközökkel jól működő gazdaságokat üzemeltetni. Néhány év alatt felélték, amit találtak, és vagy elköltöztek a környékről, vagy más foglalkozást kerestek maguknak. A körzetben maradt német gazdák, és a betelepült felvidékiek mindvégig egy magasabb társadalmi pozíciót foglaltak el, és ezt mindig is érzékeltették a régi cselédekkel.

Ezek a pár év alatt lezajló jelentős mozgások nagyon mélyen érintették a falvak kialakult társadalmi struktúráját, gazdasági viszonyrendszerüket, és gyökeresen megváltoztatták helyzetüket. A falvak egymással kialakult kapcsolatait is átalakultak, megszakadtak. Kicsit szerencsésebbnek mondható ebből a szempontból Gyűrűfű, mivel itt nagyon kevesen vallották magukat németnek 1941-ben, így sokkal kevésbé érintették a falut ezek a népességmozgások. A további néhány évben azonban megmutatkozott, hogy egy ilyen radikális változás a falvak társadalmának összetételében milyen hosszútávú problémákat okoz. A falvakban megsérült a sok évtizedes közösség, megszakadtak a gazdasági kapcsolatok, tapasztalatok, és eltűnt az a szervesen kialakult szabályozórendszer, ami a falvak közötti migrációt meghatározta (VALUCH T. 2001). A ki- és betelepítések következtében szinte kicserélődött a környék lakossága, és mivel a betelepült cselédek nagy része rövid időn belül továbbköltözött, a házaikból kilakoltatott németek igyekeztek visszaszerezni azokat, a felvidékiek pedig próbáltak megbirkózni az új környezet nehézségeivel, a falvak nem tudtak újra közösségekké alakulni.

3. kép. Hétköznapi élet Gyűrűfűn 1950 körül

Az elkövetkező években is folytatódott a nagyarányú népességmozgás, és már az iparosítást megelőzően folyamatosan változott a falvak társadalmi összetétele. A népességmozgásokra általában az jellemző, hogy a kisebb falvakból a nagyobbakba, és városokba irányul, de ezekben a falvakban azt figyelhetjük meg a negyvenes évek végén, hogy a legszegényebbek folyamatosan vándorolnak egyik faluból a másikba, folyamatosan keresve valamilyen hosszútávú megélhetési lehetőséget. Az 1949-től 1974-ig tartó időszakban a lakónyilvántartási adatok szerint az eredeti lakosságának 2,5-szerese fordult meg a falvakban, miközben Ibafa, Csebény, és Hertelend lakossága erősen, Gyűrűfű és Korpád lakossága pedig rohamosan csökkent. Ez a hatalmas fluktuáció szinte átmosta a falvakat, egyre inkább gyorsította a folyamatokat, és a helyi társadalom fokozatos lecsúszását eredményezte. (HAVAS G. 1980)

Az időszak elején még mindig túlsúlyban lévő hagyományos birtokos parasztság aránya egyre csökkent, és ezzel párhuzamosan egyre nőtt a betelepítettek, illetve a betelepültek száma, akik egyre inkább az alsó rétegekhez tartoztak, és egyre elmaradottabb vidékekről érkeztek. A hatvanas években jelentek meg az első családok Szabolcs megyéből, és ebben az időszakban nőtt meg a cigányok aránya is. Folyamatosan nőtt a tradicionális falusi szegények száma is, akik mindig mobilabbak vol-

tak, mivel az alkalmi munkalehetőségek követésére kényszerültek. Nem kötötte egy helyhez őket sem tradíció, sem család, sem ingatlan, és egy új lehetőség felbukkanásakor továbbköltöztek. Az uradalmi cselédek mellett közéjük tartoztak a napszámosok, summások, föld nélküli iparosok, bányákban, erdőkből munkát vállaló alkalmi munkások. Az ő életmódjuk 1945 után sem sokat változott, mivel az uradalmak helyét átvevő állami gazdaságok, állami erdészetek továbbra is biztosították munkát számukra, ami szerény megélhetést jelenthetett, de letelepedéshez, házvásárláshoz semmiképpen sem volt elég.

Az ideiglenes munkahelyek némelyike ideiglenes lakást is biztosított, így a családok egyik faluról a másikba, pusztai cselédházakba, vagy városi szegénynegyedekbe költöztek akár évente többször is. Némelyiküknek sikerült megmaradni egy ipari munkahelyen, esetleg állandó lakást szerezni egy faluban. A Gyűrűfű környékén lévő falvakban azonban egyre több, biztos egzisztenciát nem találó család költözött be, majd rövid idő múlva elhagyta a környéket. A környék folyamatos lecsúszásával párhuzamosan, és a folyamatot gyorsítva, egyre több őslakos német és magyar jómódú gazdálkodó család költözött el a falvakból, és a helyükön egyre több szabolcsi, felvidéki, és régebben cselédként dolgozó család maradt (SÁRFALVI B. 1965).

A falvakat természetesen másként érintették a ki- és betelepítések, és máshogy alakult későbbi lakosságuk is: Csebény volt 1945 előtt a legszegényebb, itt lakott már akkor a legtöbb cseléd, és itt maradtak meg leginkább az őslakosok '45 után is. Horváthertelend volt a leginkább jómódú falu, innen telepítették ki a legtöbb német családot, és ezek a porták feleltek meg leginkább a felvidékieknek. A környező uradalmakból beköltöző cselédek többsége az Ibaán megüresedett házakban telepedett le, és mivel ez a falu a környék központja, itt a legjobbak az infrastrukturális feltételek, a beköltözőknek itt sikerült a leginkább gyökeret ereszteniük, stabil egzisztenciát kialakítaniuk (FARKAS K. 1974).

Korpád a legnehezebben megközelíthető a falvak között, innen kezdtek el legelőször elköltözni a kitelepítés után maradt őslakosok, és itt váltak először teljesen értéktelenné a házak, így itt már a hatvanas években megjelentek az önkényesen beköltöző szabolcsiak és a cigányok. Gyűrűfűn volt a legkevesebb kitelepítés, így itt maradt meg a leginkább a régi közösség. A hatvanas évekig kevesen költöztek el a faluból, aminek következtében kevesen érkeztek, itt volt a legkisebb a fluktuáció. Havas Gábor szerint „nem véletlen, hogy a hasonló adottságú falvak közül Gyűrűfű néptelenedett el először, mert itt a megmaradt, egységes őslakosság urbanizáltabb településekre költözése kollektív döntés eredményének tekinthető.” (HAVAS G. 1980)

Juhász Pál szerint sem a hagyományos aprófaluprobléma „áldozata” Gyűrűfű, mert egy elmaradott, rossz közlekedési adottságokkal rendelkező falu nem néptelenedik el teljesen, mivel az emberek nagy része nem tud elköltözni a faluból. Lakói szerint nehezen elképzelhető a következő nemzedékek sorsa a faluban, de ez még nem jelent teljes elnéptelenedést a folyamatos fogyás ellenére sem. „Gyűrűfű azért néptelenedett el, mert egységesen jómódú lakossága arra a sérelemre, hogy

intézményeit elvették, emellett tudomásul véve azt az akkor szükségszerűnek hitt tény, hogy oda utat nem érdemes építeni, úgy reagált, hogy máshová települt. Megtehették, mert jómódúak voltak. A hasonló fekvésű környező falvak sorsa azonban a lassú elszegényedés volt: a tehetősek elmentek, a szegények egy része maradt, s hozzájuk újabb szegények csatlakoztak. Csökkenő, s általában egy alacsonyabb szinten stabilizálódó körforgás ez a legtöbb út végére került hegyi falu esetében, nem pedig elnéptelenedés.” (JUHÁSZ P. 1986-87)

3. - 6. kép: gyűrűfűi családok 1960 körül

Képaláírás: Puffler Ádámné Ilonka néni mesélte a 6. képről: „A férjem meg azért állt be, hogy ne más hajtsa a lovainkat, hogy ne üssék-verjék, a szomszédba volt a téesz, ha a téesznél nem volt takarmány, képes volt hazulról vinni a lovaknak kukoricát, hogy nehogy tönkremenjenek a lovaink.”

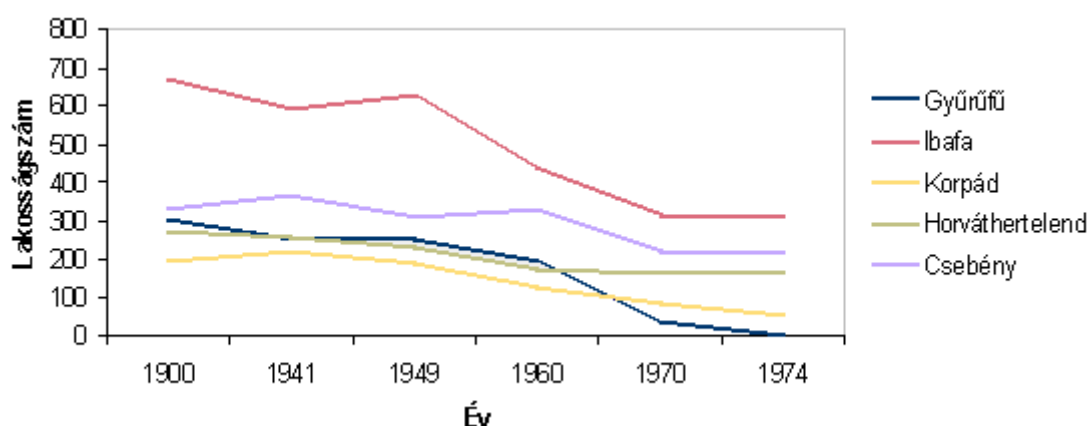
A környékre települők között nemcsak az egész országból, de még a határon túli magyar lakta területek szinte mindegyikéről is találunk beköltözőket. A német lakosságra azonban jellemző az endogámia, nem keveredtek a beköltözőkkel, házastársaik 31,9%-a helyben, 72,6%-a a környéken született. Érdekes módon a gyűrűfűi magyarok ennél kisebb endogámiát mutatnak: csak 15,6%-uk házasodott helyből, 62,5%-uk pedig a tágabb környékről. (HAVAS G. 1980)

A környék népességmozgásairól összességében elmondhatjuk, hogy 1949 és 1974 között a németek, a '49 előtt beköltözött cselédek, a magyarok, és a felvidékiek száma erősen csökkenő, a nem Magyarországon születettek aránya stagnált, míg növekedett a szabolcsiak és a cigányok száma. A falvak összes lakossága 1955-ig még nőtt, de attól kezdve folyamatosan csökkent. A helyi magyarok (vagyis főleg a gyűrűfűiek) száma 1962 után kezdett el rohamosan csökkenni (HAVAS G. 1980).

Az őslakos, jellemzően endogám német, magyar, és felvidéki közösség egy ideig még megpróbálta fenntartani kialakított egzisztenciáját, tradicionális gazdálkodását, de a környék helyzetének fokozatos romlásával egyre többen költöztek el nagyobb falvakba, kisebb környékbeli városokba, földrajzi értelemben mindenképpen felfelé mobilizálódtak (KULCSÁR V. 1971). A háború után beköltözött, nem stabil egzisztenciájú cselédek, alkalmi munkából élők egy része megpróbált élni a lehetőségekkel, de nagy részük rövid időn belül újra elköltözött, azonban ők nem tudtak olyan helyre költözni, mint a régebbi óta itt élők. A rengeteg beköltöző ellenére a környék lakossága folyamatosan, és egyre rohamosabban csökkent.

A falvak összes lakossága 1955-ig még nőtt, de attól kezdve folyamatosan csökkent. A helyi magyarok (vagyis főleg a gyűrűfűiek) száma 1962 után kezdett el rohamosan csökkenni (HAVAS G. 1980). Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy a '60-as években a falvak „C” kategóriába kerültek, ami azt jelentette, hogy az önerőből építkezéshez semmilyen építési engedélyt nem kaphattak (JUHÁSZ P. 1988). Az őslakos közösség egy ideig még megpróbálta fenntartani kialakított egzisztenciáját, tradicionális gazdálkodását, de a környék helyzetének fokozatos romlásával egyre többen költöztek el nagyobb falvakba, kisebb környékbeli városokba, azaz földrajzi értelemben mindenképpen felfelé mobilizálódtak.

5. ábra. A lakosság szám változása Gyűrűfűn és a szomszédos falvakban

Forrás: KSH adatai alapján a szerző szerkesztése

A németek és a helyi magyarok (a gyűrűfűiek) új lakóhelyéről elmondható, hogy nagy részük rögtön a környék két megyeszékhelyére (Kaposvár, Pécs), járási székhelyére (Szigetvár, Sásd), vagy a legurbanizáltabb faluba, Szentlőrincre költözött. Így ez a csoport rokonsági körén belül, az ismert tájegységen belül maradt, de a településhierarchiában képes volt erőteljesen felfelé mobilizálódni. A németek 43,9%-a, a helyi magyarok 41,7%-a, és a német-helyi magyar vegyes családok 64,1%-a költözött városba, míg ez az összes elköltözésnek csak 27,1%-ára jellemző. A falura továbbköltöző németek 76%-a, a helyi magyarok 91,7%-a, és a vegyes családok 75%-a olyan településre költözött, ahol van vasútállomás, szemben az 52,8%-os átlaggal. (HAVAS G. 1980)

Nagy közlekedési útvonalak nem érintették a területet. 1964-ig egyetlen faluba sem vezetett köves út, Ibfára '64-ben, Horváthertelendre '68-ban, Csebénybe pedig csak 1975-ben építettek köves bekötőutat (HAVAS G. - SCHIFFER P. 1983). Gyűrűfű elnéptelenedésének egyik fő okaként említették a falu régi lakói, hogy a falu nem kaphatott bekötőutat, ezért teljesen kilátástalannak érezték a helyzetüket.

3.3. Gyűrűfű elnéptelenedésének folyamata

Fontosnak tartom, hogy külön kiemeljem az iskola szerepét a faluban, mert minden régi lakos, akivel interjút készítettem, sokat mesélt a falu utolsó tanítójáról, Frei Jánosról. A falu életébe szervesen épült bele az iskola, és a tanító és a felesége évtizedeken keresztül meghatározta a falu kulturális életét. Nem csak írni-olvasni tanították a gyerekeket, hanem új gazdálkodási, háztartási, földművelési ismereteket oktattak, kirándulásokat, színi előadásokat, bálakat, majálist szerveztek az egész falu számára. A színi előadásokat a tágabb környéken is bemutatták. Érdekes volt számomra, hogy a tanítók nem csak az iskolát látták el, hanem a századfordulóig temettek is.

7. kép. A gyűrűfűi iskola 1960 körül

Tímár György szerint - aki 1966-tól volt Ibafa és Gyűrűfű plébánosa - Gyűrűfű elnéptelenedésében kiemelten fontos szerepe volt a termelőszövetkezetek összevonásának is. Gyűrűfűn a kollektivizálás ellenére valamennyire önálló gazdálkodást folytathattak a gazdák, így megőrizhették viszonylagos szabadságukat, és folytathatták a hagyományos, a helyi adottságoknak megfelelő állattartást. Tímár György szerint a gyűrűfűi gazdák a szövetkezet földjein legeltették állataikat, gyakorlatilag még jól is jártak a kollektivizálással, ami a folyamatosan elszegényedő korpádi tagokat zavart, és csak erősítette a már évtizedek óta létező ellentéteket. A szigetvári járási vezetők felismerve a helyzetet, összevonták a két falu szövetkezetét, akik ebben a kényszerházasságban sem jutottak előbbre.

A gyűrűfűiek természetesen nem akarták a saját ügyességüknek köszönhető javaikat megosztani az „ügyetlenebb” és szegényebb korpádiakkal. A termelőszövetkezetet végül az ibafaival is összevonták, ami visszafordíthatatlanul elindította Gyűrűfűt a pusztulás útján.

Érdekes, hogy a világtörténelemben fordulópontnak tekintett '68-as év Gyűrűfű életében is fordulatot jelentett: ebben az évben zárt be a helyi kisbolt, született meg az utolsó gyerek, és ez év októberében tartották a faluban az utolsó esküvőt. Az '50-es években megkezdődött és egyre rohamosabbá váló elköltözési hullám 1970 nyarán érte el végső fázisát, amikor kiderült, hogy szeptembertől már az alsótagozatos gyerekeknek is heti bentlakásos iskolába kell járniuk Ibafára. Több interjúalany is elmondta, hogy gyakorlatilag ez jelentette az utolsó lökést a költözéshez: abba még beleyugodtak, hogy nem kapnak köves utat, hogy elvitték az orvost, nem adtak ki építési engedélyeket, bezárt a kisbolt, az iskola felső tagozata is, de a 6 éves gyerekeket már nem voltak hajlandók egész hétre elengedni egy másik faluba. A családok a nyár folyamán épphogy felhúzott és lakhatóvá tett új házaikba költöztek be, hogy a szeptemberi iskolakezdést már valamelyik környező városban kezdjék a gyerekek: főleg Szentlőrincen és Pécsen. A falunak az 1970-es népszámlálás idején, az év elején még 37 lakosa volt, ugyanazon év decemberében pedig már egy sem....

8. kép. Gyűrűfű közvetlenül az elnéptelenedés előtt

A gyerekes családok elköltözése után a faluban maradt néhány lakó is a távozás mellett döntött. Az utolsó lakó 1970. november 28-án költözött el, a falu elnéptelenedéséről szóló újságcikkek pedig decemberben jelentek meg a magyar sajtóban. A cikkek többsége sajnálatosnak, de a szocialis-

ta fejlődés elkerülhetetlen velejárójának, természetes részének tekintette az aprófalvak elnéptelenedését. A vélemények teljes spektrumát megismerhetjük az újságokat olvasva, de a településfejlesztési koncepciók nyílt bírálatára ekkor még nem kerülhetett sor.

A falu maradék lakosságának egyszerre történt elköltözése azért is különösen érdekes, mert a gyűrűfűiek szinte kivétel nélkül új házat építettek maguknak új lakóhelyükön, és ehhez régi, eladhatatlan házaik minden használható anyagát elhordták, ajtókat, ablakkereteket, kútkereket és kútkávát, téglákat, köveket, szinte teljesen lebontották a falut, csak a vályogfalak maradtak. A falu lakói kollektív költözésükkel teljesen felszámolták a falut, ami minden aspektusában megszűnt létezni, betelepülésre nem volt lehetőség (BELUSZKY P. 1974).

9. kép. Gyűrűfű közvetlenül az elnéptelenedés után

1971. augusztusi újságcikkek és TV híradók számoltak be arról, hogy a régi lakosok által lebontott lakóépületek mellett még megmaradt középületeket az ibafai tanács bontatja le. A tanács felszólította a telkek tulajdonosait, hogy műveljék meg földjeiket, ha ennek nem tesznek eleget, akkor a község megszűnését kimondó jogerős Elnöki Tanácsi határozattal egyidőben a telkeket állami tulajdonba veszik, és az ibafai tanács, illetve a termelősövetkezet számára átadják művelésre. Voltak lakók, akik visszajártak még pár évig művelni a földjeiket és a temetőt, de végül 1974. december 31-vel Ibafa és Gyűrűfű községeket Ibafa néven egyesítették. A Magyar Népköztársaság Helységnévtárának 1985-ös kiadásában Gyűrűfű már nem szerepelt (TÍMÁR GY. 1971)

10-11. kép. Az egykori temető.

3.4 Gyűrűfű elnéptelenedésének története két egykori falubelivel készített interjú alapján

A kutatás során 12 egykori falubelivel készítettem interjút, ezek közül kiemelnék kettőt, mivel bennük különösen szemléletesen jelenik meg a gyűrűfűi élet, a falu utolsó pár éve és az elnéptelenedés oka, folyamata, valamint az újrakezdés az új lakóhelyen (CSÉFALVAY Z. 1990). A szó szerinti szövegből kiemeltem az általam legérdekesebbnek tartott részleteket, és saját jegyzeteimmel kötöttem össze azokat.

A Puffler Ádámné Ilonka nénivel készített interjú elején nagyon gyorsan, csak hogy követni tudjam a gondolatmenetét elhadarja, hogy mikor született, hogy édesapja a második világháborúban meghalt, nagyapja pedig az elsőben, így kiderült, hogy miért volt olyan nehéz az élet Gyűrűfűn: „Hát, tudod, faluhelyen, nehéz volt a megélhetés, és akkor mindig a családfenntartó hiányzott az életből. Hát, hát, akkor nem úgy volt ám mint máma, hogy akár öt- vagy tízszer férjhez megy valaki, éngem anyám apa nélkül nevelt föl. És faluhelyen nagyon rossz volt a megélhetés.” A házat kölcsönből vették, amit aztán az édesanyjának egyedül kellett visszafizetnie, ezért mindenféle munkát elvállalt, kisbiróságot, és a postát hordta Ibfáról, „...és nő léte re ugye kiállt bizony dobolni, hogy hát valahonnan egy kis pénz jöjjön, mert hát egy fillér fizetésünk nem volt.”

A sáros utak okozta nehézségeket többször is megemlítette, például amikor a kislányát betegesen a hátán vitte orvoshoz, majd a mondat második felében máris védekezik, hogy miért mentek ők el: „Mihelyst leesett az eső, sár volt, ott köves út nem volt, járda nem volt, hát azért akkor, mondom, de még akkor is talán maradt volna a nép tovább...” és máris ismét a kislányával átélt nehéz-

ségeknél tart: „...mikor az Ilikém is megszületett októberben, hát, (nagy sóhaj) én nem úgy voltam mint most, hogy három évig gyés, meg ilyen segély, olyan segély, egy hetes korában már ősszel vittem ki a földre, mert édesanyám akkor egymaga mindenhová ugye odaállt, répát szedni, elbújtunk a bokor mellé mikor tisztába raktam, hát szóval az is, nincs annak a határnak olyan sarka, ahol én az Ilikémet a lányomat meg ne hurcultam volna. És hát ugye legtöbbször a hátamon, amikor eső, sár volt, hát mibe, én kocsiba nem tudtam tolni, vagy valami.,,

Ennek kapcsán mondja el aztán a téeszésítést, amihez gyorsan elmagyarázza férjhezmenetelét, és máris újra édesanyja nagyon nehéz helyzetéről beszél: „Hát azért, amikor a földekre, harminc évig a téesz használta, az volt még a legnagyobb baj utána, akkor a téesz megalakult, ugye. Na, és akkor, még azért is azt is idekésztettem, édesanyám nevén voltak a földek, mert a férjem, hát én 17 éves voltam amikor édesanyám férjhez adott, mert nem volt férfi a háznál, nem volt aki egy darab fát vágjon vagy valami, nagyon nehezen tudtunk megélni. És akkor, amikor megalakult a téesz, mert összekerültem a férjemmel, hát nagyon, minden pénzt összeraktunk, mi az életbe soha nem voltunk nyaralni, nem ittam, nem cigarettáztam, nem kenyttem magamat, hát nézd olyanok a kezeim, hogy sokszor szégyenlem elővenni.” Kiderül az is, miért volt a „legnagyobb baj”, hogy a téesz megalakult, egy fényképet is mutat a gyönyörű lovakról, amiket elvettek, amikor „...már annyira föltornáztuk magunkat, hogy ezek voltak a lovaink, három éves lovak (...) Most anyukámnak azért kellett beállni a téeszbe, mert az ő nevén volt a föld. A férjem meg azért állt be, hogy ne más hajtsa a lovainkat, hogy ne üssék-verjék, a szomszédba volt a téesz, ha a téesznel nem volt takarmány, képes volt hazulról vinni a lovaknak kukoricát, hogy nehogy tönkremenjenek a lovaink. Úgy sírt édesanyám, ezek a lovak, hát most ez ugye, az erdőn fuvarozott a férjem, nem ez a kocsi volt, új volt, új kocsi, új szerszám, három éves lovak, 4800 forintba fizették ki, mikor beléptünk a téeszbe, hát mit kapna angyalom máma, 4800 forintért, és azt is, meg tudnám mutatni a papírt, mert nagyon sok papírt megőriztem, öt éven keresztül, egyenlő részletbe, nyolcszázvalahány forintokkal öt éven keresztül fizették ki ezt a szép lovakat.” Mire összeszedték magukat, elvették a téeszbe, amijük addigra lett, így Ilonka néni számára teljesen hiábavaló volt az a rengeteg munka, amit az édesanyja és ő végeztek, talán „fölösleges” volt férjhez menni is, ha a „férfi a háznál” a téesznek dolgozik és áthordja az elvett lovaknak a kukoricát.

Az elköltözés közvetlen okairól pedig a következőket mondja: „Mert ne azt mondja (senki), hogy elhagytuk a falunkat. Nem adtak engedélyt.” Következő mondatából derül ki a végső ok, amiért elköltöztek Gyűrűfűről, mert maradtak volna, kibírták a nehéz körülményeket, de „...muszáj volt valamerre indulni, most az a kislány, majd te is angyalom mire családod lesz, hát az ember a gyerekei érdekeit nézi. Most első osztályos korára Iba fára odaadom? Nyolc évig oda járjon? És ha tovább akar tanulni, akkor vagy Szigetvárra kellett volna beadnom, vagy Pécsre. Hát soha nem lett volna a családdal, igaz, mert akkor már följebb iskolába megyen, hát csak elindultunk mi is, mire az Ilikém iskolába ment, akkorra már fölépültünk, és beköltöztünk.” Az iskola megszűntetése végleg

„betett” a falunak, mások is a gyerekek miatt költöztek be nagyobb falvakba, vagy Pécsre. Ilonka néni sokszor említi édesanyja és az ő nehézségeit a lányával, de azért azt már nem hagyta volna, hogy a hat éves kislány kollégumba kerüljön a szomszéd faluba.

A másik interjú, amiből szeretnék részleteket idézni, Jech Jenőné Aranka nénivel készült. Miatán megkértem, hogy beszéljen az életéről és a gyűrűfűi életéről, rögtön ezzel kezdte: „Hát az élet, mint máshol is, éppen olyan nehéz volt, de megbírkóztunk vele, úgyhogy nem volt hiányunk, mert hála Istennek, elég jó földek voltak, megtermett minden, csak dolgozni kellett.” Egész életének mottója lehetne az a fél mondata, hogy „...csak dolgozni kellett”. Aranka néni számára az élet egy folyamatos munka, amit aztán mindig újra kell kezdeni, mert „... na, akkor megen...” történik valami nagy csapás, és nincs más hátra, dolgozni kell, és akkor újra minden rendben lesz. Ez a hullámváz jellemző egész életére, és az a „filozófia”, hogy mindig csak dolgozni kell, és akkor meg lesz mindenkünk. Ahogyan az életét röviden elmeséli mindig a munka van a központban, mindig azt emeli ki, és az a fontos. Harmadik mondata máris az, hogy „...akkor én még iskolába jártam, akkor 12 évesen már volt 60 napom az erdészethél, izéba, napszámba, akkor ilyen csemetét, ilyen nyár körül kapálni, meg mit tudom én. Azt csináltunk, aztán akkor utána, hát végig, amíg lány voltam, végig napszámba jártam, akkor férjhez mentem, akkor megszületett a fiam, akkor már, akkor is még ha volt idő, még élt a dédi, akkor ő vigyázott rá, és akkor én tudtam menni.” Úgy tűnik az elmondottakból, hogy ebben a világban attól volt valaki értékes ember, attól volt becsülete a közösség előtt, hogy hány napot dolgozott napszámban. Következő mondatában a férjhezmenetele és a fia is csak abból a szempontból kerül elő, hogy még akkor is, amikor csak tudott, ment napszámba, pár mondat után mondja ismét, mintha csak a napszám lenne az élet legfontosabb része: „És akkor ügyeskedtünk elvégezni otthon és akkor nyomás napszámba.”

Az első csapás a téesz volt, „... akkor, akkor kezdődött megen, én 56-ban mentem férjhez, 60-ig otthon voltunk, parasztkodtunk, utána jött a téesz, és akkor a téeszbe kellett dolgozni, dehát akkor is, ha nem volt olyan munka, akkor mentünk az erdészethél...” A napszám segített mindig, később is majd, a téesz rossz években is mindig volt elég, bármire, amit a városi ember megvehetett, azt ők is: „És abból éltünk, és abból hál Istennek, mert nem volt hiány, mert ami, bejöttünk ide a városba, ami itt volt divat, vagy tetszett, azt mi is meg tudtuk venni, mert igyekeztünk és dolgoztunk.” A munka úgy tölti ki az életét, hogy az old meg mindent, csak igyekezni kell és dolgozni, és akkor minden rendben lesz, ha elveszik, akkor csak újra dolgozni kell, és lesz megint. Férjéről is csak a munkáját tudjuk meg, később sem fog róla beszélni.

Megtudhatjuk az interjúból azt is, hogy a téesz okozta nehézségek miatt kezdtek az emberek elköltözni Gyűrűfűről: „És utána, akkor kezdődött az, hogy aki már jobban bírta, az már húzódott el, a nagyjá először, és mikor azok már eljöttek, azok, olyan ’62, ’60, ’61-62-be az eleje indult el.” Aztán megtudjuk, hogy ők is az iskola megszüntetése miatt költöztek be végül is Pécsre, bár az időpontra nem emlékszik jól: „És akkor, ’60, vagy ’65-be hát előtte eldöntöttük mán, hogy mi is eljö-

vünk, mert akkor megszűnt az iskola, és akkor be kellett volna adni a fiamat Ibaára kollégiumba. Első osztályos gyereket. És, akkor hát nem akartam, így akkor hát, elkezdünk mi, hogy hát eljövünk mi is.” Ezután elmeséli a gyors építkezést Pécsen, Patacson, a nehézségeiket, hihetetlennek hangzik, hogy valaki egy nyár alatt felhúzzon félig egy házat, majd a villany nélküli, földes szobába beköltözzön, és évekig a saját feje fölött építkezzen. Két évvel később szülei is beköltöznek hozzájuk „...és akkor így lassan..” újra összeszedték magukat, amihez „még itt is elkezdünk kapálni, kukoricát, meg disznót tartottunk, meg tyúkot tartottunk, meg mindent, hogy hát menjen.” Megint a napszám az, ami segít a családnak, hogy összeszedje magát, csak dolgozni kell, és minden menni fog.

Kisfia betegsége az újabb csapás, ami azért olyan rossz számára, mert emiatt nem tudott elmenni dolgozni: „És akkor én nem tudtam elmenni dolgozni, mert a nem tudom, a Jóisten is mit akart velünk, vagy miért haragudott ránk, mert már ott az én fiamat én hordtam jobbra-balra orvosokhoz, és nem találtak semmi baját nekijje, itt is iskolába járt, itt is két hétig ment, egy hétig megen nem, és akkor így nem tudtam elmenni dolgozni, hanem eljártam napszámba, ugye, onnan akkor maradtam itthon, amikor én akartam. És hát, keresni is kerestem annyit, csak hát nem volt mind-egy, villakapázni, vagy pedig elmenni valahova, abba az időbe.” Ebben a helyzetben is a napszám segít, mindig a munka az, ami segít a családon. Miután a kisgyerek meggyógyult, és elmehetett dolgozni, akkor jött a következő csapás, édesanyja halála: „Na, akkor elmentem dolgozni, rá egy évre, anyukám meghalt. Az is ilyen hirtelen, műtötték, ilyenkor Margit napjánál, Margit volt, volt benne a kórházba, az vasárnapra esett, hétfőn műtötték, másik vasárnapra már meghalt. Na, akkor megen egy csapás. Akkor az, akkor azzal el, vagy hát eltemettük, minden, hát, jó, itt maradtam a három fér., mert itt volt az öcsém, az is itthon volt, meg az én fiam, meg a papa, az én férjem, úgyhogy ennyi férfi, és egy nő.” Édesanyja halála is abból a szempontból kap hangsúlyt, hogy neki ezután sokkal több dolga lett otthon a háztartásban, mert a férfiak akkoriban „nem úgy voltak szokva”, hogy házimunkát végezzenek. Ezután meséli el, hogy hol, mit dolgozott, „aztán lejárt a váltó.” Gyorsan eljutott a mesélésben a nyugdíjig, amikor előkerül a nyaralás, sosem voltak, ennek magyarázataként visszatér a kezdetekhez: „...mi nem voltunk nyaralni, mert gondold el, azért a semmiből se, mert most így itt hagyni mindent, és elköltözni, mert ott is meg volt, jó van, mert a ház nem volt új, de az is, mert ottan az öregek azt mondták, hogy először az istálót kell, mert az, abba lehet, hát, több, gyarapodni, de a lakásból nem, mert az kész, utána gyön a lakás. Na, az kész, mire rákerült volna a sor, akkor addigra eljöttünk...”. A régi ház is olyan megvilágításban kerül elő, hogy mire kész lett az istálló, elköltöztek, egyrészt felesleges volt megcsinálni, másrészt pedig nem került már sor a házra. Pécsen aztán kezdhettek mindent előről, sosem jutott pénz és idő nyaralásra. Ezután beszél arról, hogy még pár évig visszajártak Gyűrűfűre a kertbe és a szőlőbe, de már mindent ellop-

tak, széthordták a falut, mindenki elköltözött. Ennek kapcsán mondja el, hogy amikor beköltöztek, nem tartották értékesnek a régi falusi tárgyakat, amit elhoztak később, azt is kidobálta a férje, most meg már keresik a régi tárgyakat, értékesek lennének.

Aztán újabb „csapás” következett, legalábbis a család gyarapodását megszakította fiának házassága: „...akkor mire itt kicsit helyre jöttünk, akkor itt megnősült a gyerek. Na, hát akkor megen, nem akartak itt maradni, hát jó, egyik se szeret most már otthon maradni, na akkor, de az én fiam nem akart elmenni innen ilyen ...panelházba, az, az ilyen örökké mozgó, az mindig valamit csinál, és akkor hogy építsünk a tetejére. Akkor kezdött valaki itt a fölső szomszédok, azok (...) ’85-be, akkor építettünk a tetejére. Na, akkor megen ezeknek se volt semmi, mert, 4, 5 év alatt, egy gyerek, meg a fiam katona is volt, meg minden, akkor megen ide segíteni.”

Aranka néni számára a nyugdíj volt a várva-várt megváltás, amikor mehetnek nyaralni, és lehet pihenni: „...na, mire, hát most, majd ha nyugdíjba megyünk, akkor majd jó lesz. Na, akkor nyugdíjba mentünk, az én férjem lerobban, nagy beteg volt, csontvelőrákja volt. Másfél évig kínlódott vele, végén nem bírt fölkelni, vagy fölállni se tudott, na, akkor avval voltam, akkor hagytam ott a ’92-be, akkor mehettem volna rendesen nyugdíjba, de dolgoztam rá ’93 nyaráig (...), és akkor másfél évig, igen, (...) mert ’95 január, február 3-án már meghalt.” Szegény hiába várta a nyugdíját, férje betegsége miatt már nem mehetek nyaralni, őt kellett ápolnia. Férje halála után még apját és a kertet kellett gondoznia, számára szinte egy kategória a kettő, mindegyik sok munkát ad, és nem lehet miattuk elmenni egy hétre sem: „Na, akkor itt maradtam a papával, aki 85 éves volt. Na, hát akkor, mellette volt egy 600 négyszögöles kert, azt is ellátni, ezt is, a férjemet is, de a papa is, örökké jött, ment, úgyhogy nem lehetett már elmenni. Akkor, 80..., rá két évre akkor ő is meghalt, és akkor itt maradtam egyedül.”

Aranka néni ezzel gyorsan le is darálta az életét, ami csak a munkáról szólt, és mindig egy-egy „csapás” jelentett benne tagolást, ami mindig megakasztja a család gyarapodását, és lehet szinte teljesen előről kezdeni, mint egy olyan kettőt előre, egyet hátra játékban. Mivel olyan gyorsan elmesélt mindent, a gyerekkoráról kérdeztem. Első mondatában máris megint a munkáról beszélt, még a gyerekkoráról is csak az jut eszébe, és meg is magyarázza, hogy miért volt ez így: „A gyerekkoromról, hát, énnekem nagyon sokat kellett dolgozni, míg gyerek voltam, mert négyen voltunk testvérek és a legnagyobb az a nagynénémhez került, mert annak nem lehetett gyereke, és akkor én voltam, és utána jött a húgom, az is itt lakik az izé, a Mecsek áruházzal szembe, az izé... ilyen főkönyvelő, az Szigetváron tanult gimnáziumba, engem is akart az az igazgató, aki ott tanított Gyűrűfűn, hogy menjek, de az én nagyanyám azt mondta, hogy, hát, ne menjek, mert mi lesz akkor, hogy ha senki se tud őnekik segíteni, meg ott voltak még a két húgom, vagy a húgom, meg az öcsém, azt mondja, hogy akkor ki dolgozik, ha, na, hát akkor így nem mehettem iskolába. Hanem otthon kellett maradnom és dolgozni. De a húgom is, meg az öcsém is, azok már mehetek. Na, hát aztán énneköm meg jutott a parasztélet. Hát.” Neki kellett otthon maradnia dolgozni, míg a testvérei tanulhattak, nem

csoda, hogy egész életét aztán a munka definiálja. Következő mondatában ismét a nyaralásról beszél, amiről mindig lemaradt: „De az, hogy elmenjek nyaralni, vagy mi, nem voltam még egyszerse, én nem szégyenlem, most már, mondom, mikor már oda került volna a sor, most már ráérünk, megyünk, most már nem. .... Úgyhogy.”

Aztán gyorsan visszatér a gyerekkorához, mesél a játékokról, amire csak a munkától elcsent időben volt lehetősége, de estére mindig haza kellett érnie, segíteni az állatok körül. Ismét megemlíti a napszámot, ahová még 10 kilométerre is eljártak, erről eszébe jut a klumpa, ami annyira feltörte a lábát, hogy még ma is látszik. Viszont ma is látszik a vagány szánkózások nyoma is a térdén, azt is megmutatja. Mesél aztán a bálokról, de nem nagyon ecseteli az ilyen szórakozásokat, épp csak annyit mond, hogy voltak.

Elmeséli sorban pécsi munkahelyeit is, majd a végén hozzáteszi, mintegy a történet zárásaként: „Nem volt könnyű életem, úgyhogy nem köllött körberöhögni a világot. (nevet). De hála Istennek, hogy még itt vagyok, és ilyen erőbe, úgyhogy.... hát....”

Ezután már az újabb fényképek nézegetése közben jutnak eszébe apróbb momentumok, például, hogy az ibafai találkozókra több gyűrűfűi megy el, mint helybeli, „...pedig mi oda is minden vasárnap eljártunk templomba, vagy hat kilométer volt. Hegyen föl, le, megen föl, megen le.” Erről aztán eszébe jut, hogy az állomás is kilenc kilométer volt, és amikor építkeztek a napi munka előtt még le kellett gyalogolni odáig. Még hozzáteszi, hogy „most, most már csak mosolygunk rajta, ugye, hogy hogy lehetett bírni, és kibírtam. ....”. A képekről még eszébe jut, hogy „...olyan összetartó kis falu volt, nagyon, ... mindenki, bárki ha valami bajba volt, segített egymásnak, úgyhogy, na... nem is volt nagy falu”. Elmondja, hogy minden évben elmegy rendbe tenni a sírokat is, de már nem bír gyalog kimenni a faluba. Erről megint csak a rengeteg munka jut eszébe: „... Hát. .... Hát én avval együtt, a Kisilánnal, az Ilonka nénivel (Puffler Ádámné Ilonka néni) együtt nagyon sokat dolgoztunk, nagyon sokat, olyan nem létezett, hogy valaki egy csemetével többet elültessen, mint mi. Mindig én voltam az ültető, ő volt az ásó, de nem létezett, hogy valaki eggyel többet elültessen, mert ha ott voltunk egy kicsit tovább is vagy valami, de olyan nem volt, hogy... Nagyon. De jött is segíteni, mert önáluk akkor nem volt annyi jószág, nem tudom, itt van e, hogy nekünk, ilyen nagy kerekess kutunk volt, és az, azzal felhúzni 10 darab jószágnak azzal köllött egy órát, én tekertem, az Ilonka meg kisebb volt, így segítette húzni, hát, ...”

A beszélgetés alapján az volt az érzésem, hogy Aranka néni életében Gyűrűfű nem foglal el olyan nagyon fontos helyet, inkább csak egy újabb csapás a sorban, ami után újra kell kezdeni a gyarapodást. Minden ilyen csapás után rendületlenül dolgozik tovább, attól majd minden újra rendben lesz. A munka, a napszám az, ami mindig segít, amit gondolkodás nélkül, mint egy gép csinál, megakasztja valami, jön egy újabb csapás, akkor is csak dolgozik tovább.

4. A SZOCIALISTA TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS ALAPELVEI

A szocialista településfejlesztés egyik alapvető jellemzője volt, hogy minden, az élet legapróbb részletét szabályozó rendeletet központilag, a helyi természeti és társadalmi sajátosságok ismerete és figyelembe vétele nélkül hoztak meg, és azt az ország egész területére egységesen alkalmazták (HAJDÚ Z. 1993). Ilyen döntések következtében születtek a beszolgáltatásokról, a kollektivizálásokról, az iskolák körzetesítéséről szóló rendeletek is (ROMSICS I. 2005).

A tervezés, az irányítás is központosítottan zajlott, és az intézkedések is tendenciózusan a települések egyre magasabb fokú központosítására irányultak. A kismértékű decentralizáció is csak úgy valósult meg, hogy felülről minősítettek kompetensnek egy-egy csoportot a hierarchián kívül rekedtek képviselőire (JUHÁSZ P. 1988). Jellemző, hogy a politikai elhatározások megakadályozták a szakmailag megalapozott döntéseket.

Ez a szemlélet tükröződik a települési funkciók alapján történt kategorizálásban is, amely a település különböző funkcióinak merev szétválasztásán alapult, így az egyes elemeket ágazati - gazdasági kérdésekként kezelték. Az egyes települések infrastrukturális fejlesztéseit, intézményeik bezárását, vagy létesítését kizárólag a lakosság száma, a többi hasonló funkciójú intézménytől való távolsága határozta meg. A döntések nem vették figyelembe a helyi igényeket, sajátosságokat (ENYEDI GY. 1980; LACKÓ L. 1988).

Ennek a folyamatnak az eredményeképpen az intézményrendszer és az infrastruktúra járási, megyei centrumaiba került a helyi döntéshozatal és az irányítás is. Ez tovább fokozta a területi egyenlőtlenségeket. Az ország iparosítását a falusi népesség munkaerejének felhasználásával valósították meg, az aktív falusi népesség a városokba, ipari centrumokba kényszerült vándorolni. Helyzetüket tovább súlyosbította az 1971-ben elfogadott Országos Településhálózat Fejlesztési Konceptió, ami lényegében csak a városok fejlesztését irányozta elő, és a „kiemelt funkció nélküli település” fogalom bevezetésével rengeteg apró falut (a településállomány kb. 80%-át) zárt ki a minimális anyagi támogatás köréből (ANDORKA R. 1979; BELUSZKY P. – SIKOS T. 1982; ENYEDI GY. 1980; KULCSÁR V. 1971).

A '71-es koncepció a falusi településeknek mindössze egy-ötödét tartotta fejlesztésre alkalmasnak, amelyeket alsó fokú szervezőközpontoknak neveztek el. Azonban e falvak fejlesztésére is minimális összegeket fordítottak, például Baranya megyében a támogatások 80%-át Pécs, 15 %-át a kisvárosok, és a maradék 5%-át a több száz aprófalukapta. A koncepció a '80-as évek elején a hivatalos településpolitikát ért kritikák hatására hatályát veszítette, a városcentrikus fejlesztést már nem lehetett tovább erőltetni.

A hetvenes évektől a településföldrajzi kutatóknak volt lehetőségük, ill. erre felkérték őket, hogy az országos településfejlesztési koncepciókhoz javaslatokat adjanak, véleményezzék azokat, és értékeljék a folyamatokat, a szociológiai szakirodalomban is ekkor születtek cikkek Gyűrűfűről, és az aprófalvak helyzetéről (BELUSZKY P. 1992; ENYEDI GY. (szerk.)1993; KOVÁCS T. (szerk.) 1991).

Az 1985-ben elfogadott új terület- és településfejlesztési tervben hosszú távú feladatok szerepeltek, azonban a gazdasági nehézségek a településfejlesztést súlyosan hátráltatták. A viszonylag jól-vedelmezően gazdálkodó állami gazdaságok támogatták a működésük területén fekvő települések infrastrukturális fejlesztését, azonban ez mindig is minimális szinten maradt. A koncepció ugyan megengedte a falusi tanácsok önálló kezdeményezéseit, azonban erre már nem volt anyagi fedezet, és közben „sikeresen” elsorvadt a kezdeményező képesség és bátorság (BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981; BELUSZKY P. 1999; HAJDÚ Z. 1991).

5. ÖSSZEGRZÉS

Összefoglalóan elmondható a szocialista településszerkezetről a felülről irányított politika következményeként kialakult torzult szerkezet, ebből adódóan pedig a fejlesztési lehetőségek korlátozottsága. Egy íróasztalnál tervezett településstruktúrát nagyon nehéz bármiféle településfejlesztési koncepcióval hosszú távú, szerves településhálózattá alakítani. Az erőszakos beavatkozás a magyar településszerkezet egyedi jellemzőit, a tanyákat, az aprófalvas szerkezetet szinte visszafordíthatatlannal tönkretette, nem törődve a demográfiai következményekkel sem (BELUSZKY P. 1992; HAJNAL K. 2006).

A Zselic ma is küzd az aprófalvas régiók országosan jellemző problémáival, de ma már a viszonylagos „fejletlenség” előnyeit is élvezzi, mivel az érintetlen, vagy elhagyott területek az ökoturizmus és az ökológiai gazdálkodás számára jelentenek kitűnő adottságokat. Ma a Zselic jelentős része természetvédelmi terület, ezen belül kiemelkedő védettséget élvez például az egykori Gyűrűfű is, ahol ökofalu épül (BORSOS B. 2008).

6. FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ANDORKA R. 1979: *A magyar községek társadalmának átalakulása*. Magvető Kiadó, Budapest, 1979, pp.165.
- BARTA GY. – ENYEDI GY. 1981: *Iparosodás és a falu átalakulása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981, pp.206.
- BELUSZKY P. 1974: *Gyűrűfű és ami következik*. In: Magyar Hírlap, 1974. Június 15. pp.9.
- BELUSZKY P. – SIKOS T. 1982: *Magyarország falutípusai*. MTA FKI, Budapest, 1982, pp.167.
- BELUSZKY P. 1999: *Magyarország településföldrajza, Általános rész*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 1999, pp.584.
- BELUSZKY P. 1992: *Néhány gondolat az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió felülvizsgálatához*. In: BELUSZKY P. (szerk.): *Végkiárúsítás I. Társadalomföldrajzi tanulmányok*. MTA. Regionális Kut. Központ, Budapest-Pécs, 1992, pp.231.
- BORSOS B. 2008: *Ökológiai tájértékelési elvek a fenntartható településfejlesztésben egy szelici kistelepülés, Gyűrűfű példáján*. Földrajzi Közlemények 132. 3. pp.263-276
- CSÉFALVAY Z. 1990: *Térképek a fejünkben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990, pp.156.
- ENYEDI GY. 1980: *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest, 1980, pp.183.
- ENYEDI GY. (szerk.)1993: *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1993, pp.390.
- FARKAS K. 1974: *Baranya megye aprófalvaiban végzett szociológiai felmérés tapasztalatai*. In: Állam és igazgatás, 1974/10. pp.915-921.
- HAJNAL K. 2006: *A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben*. Publikálatlan PhD disszertáció, kézirat, PTE, Pécs, 2006, pp. 170.
- HAJNAL K. 2008: *A fenntartható településfejlesztés humánökológiai elvei*. In: Nagy Imre: *Város-ökológia*. Dialóg Campus Pécs, pp. 294-302.
- HAJDÚ Z. 1991: *Rendszerváltás, berendezkedés, területiség*. In: Magyar Közigazgatás, 1991/4. pp.323-329.
- HAJDÚ Z. 1993: *Settlement Network Development Policy in Hungary in the Period of State Socialism (1945-1985)*. MTA RKK, Pécs, 1991, pp.33.

- HAJDÚ Z. 2001: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001, pp.334.
- HAVAS G. 1980: *Ibafa*. In: Kultúra és közösség, 1980/4. pp.17-33.
- HAVAS G. – SCHIFFER P. 1983: „A koncepciók születtek egymás után...” In: I., II. *Kritika*, 1983/3.-4. pp.21-30.
- JUHÁSZ P. 1986-87: *Mai képünk a parasztságról s a falusi társadalom néhány jellegzetességéről*. In: Fokasz N. – Örkény A. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete 1945-1989 II. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, pp. 230–240.*
- JUHÁSZ P. 1988: *A településfejlesztési koncepció és a faluosztályok elmélete*. In: Tér és társadalom, 1988/2. pp.3-17.
- KOVÁCS T. (szerk.) 1991: *Válság és kiút. Falukonferencia*. MTA RKK, Pécs, 1991, pp.318.
- KULCSÁR V. 1971: *Falusi település és életszínvonal*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971, pp.103.
- LACKÓ L. 1988: *Területi fejlődés, politika, tervezés*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, pp.195.
- MAGYAR L. 1977: *Ibafa*. In: Valóság, 1977/12. pp.73-80.
- PERCZEL GY. – TÓTH J. (szerk.) 1994: *Magyarország társadalmi-, gazdasági földrajza*. ELTE Kiadó, Budapest, 1994, pp.633.
- PETÓ I. – SZAKÁCS S. 1985: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. In: Fokasz N. – Örkény A. (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete 1945-1989 I.*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, pp.37–56.
- ROMSICS I. 2005: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó, pp.668.
- SÁRFALVI B. 1965: *A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, pp.122.
- TARJÁNNÉ TAJNAFŐI A. 2001: *Somogy megye természeti értékei – Zselic*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2001, pp.94.
- TÍMÁR GY. 1971: *Az ősi Gyűrűfű*. Kézirat. pp.12.
- VALUCH T. 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001, pp.389.

7. FELHASZNÁLT INTERJÚK:

- Puffler Ádámné Ilonka néni
Készítette: Slachta Krisztina
Pécs, 2003. április 03.
- Jech Jenőné Aranka néni
Készítette: Slachta Krisztina
Pécs, 2003. június 1.
- Tímár György, Gyűrűfű utolsó plébánosa
Készítette: Slachta Krisztina
Kővágószőlős, 2003. november 12.

DK-DUNÁNTÚLI KARBONÁTOS TRIÁSZ RÉTEGSOROK TERMÉSZETES GAMMA-SZELVÉNYÉNEK SZEKVENCIASZTRATIGRÁFIAI ÉRTÉKELÉSE

HAVASI SZIBILLA KORNÉLIA

1. BEVEZETÉS

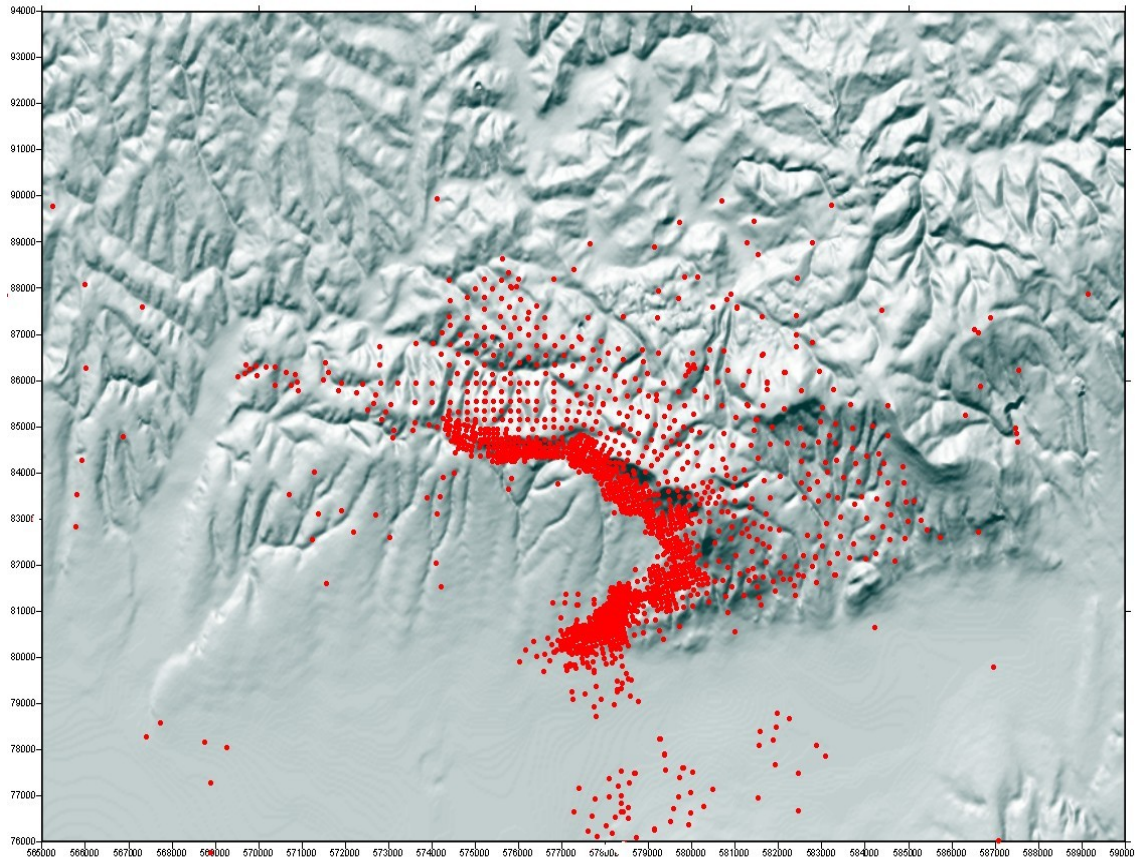
A munkában két cél vezérelt. Az első, hogy megvizsgáljam a DK-dunántúli középső-triász karbonátos rétegsorok természetes gamma potenciáljának szekvenciasztratigráfiai¹ értelmezési lehetőségét, alkalmazhatóságát.

Második cél, ha az első sikeresnek bizonyul, és párhuzamosítani lehet a vizsgált fúrások rétegsorát, esetleg eredményekkel szolgálhatok a Mecsek, és a Villányi-hegység középső-triász fejlődéstörténetének pontosításához és a távolabbi területekkel való pontosabb korrelációhoz.

---

¹ Ez a vizsgálati módszer már régóta a tudomány birtokában van, de alkalmazása nem mondható népszerűnek, mivel első publikálása óta (Sloss, L. L. et al. 1949) még mindig tartanak a viták, melyek használhatóságát, vagy önálló tudományágként való létét taglalják. Hogy alkalmazni tudjuk, ismernünk kell más sztratigráfiai ágak eredményeit is. Ezek a biosztratigráfia, a litosztratigráfia, és a kronosztratigráfia. A szekvenciasztratigráfia újdonsága az előbb felsoroltakkal szemben, hogy fizikai paramétereket használ kronosztratigráfiai egységek elkülönítésére. Ezek közül dolgozatomban a karbonátos kőzetek természetes gamma-sugárzását veszem alapul.

1. ábra. A Mecsek és környékén 2006-ig mélyült fúrások

Forrás: Konrád Gy.

2. KUTATÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT

A szekvencia kifejezést először L. L. SLOSS et al. (1949) használták. A szekvencia diszkordancia felülettel határolt tengerelöntési egységet jelent. Sloss munkásságát később, tanítványa P. R. VAIL (1977) vitte tovább. Ők alkották meg a tudományág alapjait.

A kezdetben több millió évet átölelő szekvenciákat ma már 10 000 éves tengerelöntési ciklusokra tudjuk felosztani.

A szekvenciákat időtartamuk alapján 6 kategóriába lehet sorolni:

- rendű szekvencia >50 millió év
- rendű szekvencia 50 – 5 millió év

- rendű szekvencia 5 – 0,5 millió év
- rendű szekvencia 500 – 100 ezer év
- rendű szekvencia 100 – 10 ezer év
- rendű szekvencia <10 ezer év

A vizsgált területen korábban HAAS J. et al. (2002) végeztek hasonló jellegű kutatást, ők azonban 2. és 3. rendű szekvenciákat vizsgáltak, míg én 5. rendűeket.

Jelen munka kapcsán meg kell még említeni T. AIGNER et al. (1995) munkásságát. Ők német területen végeztek vizsgáltak középső-triász karbonátos képződményeken.

3. MÓDSZEREK

Munkámat AIGNER, T. et al. 1995-ben végzett kutatásai alapján végeztem. Németország területén jól feltárt és megkutatott Muschelkalk formációt vizsgálták a szekvenciasztratigráfia elve alapján. Módszerük a természetes gamma-sugárzás mérésén alapult, aminek segítségével jól be tudták azonosítani a tengerelöntések és visszahúzódások nyomait.

A tengeri üledékek mindig tartalmaznak kisebb vagy nagyobb mennyiségben agyagásványokat. Az agyagásványok legnagyobb hányada sokáig lebeg a vízben, ezért a nagyobb vízmélységű területekig is eljut. Általánosan elmondható, hogy minél nagyobb a tengermélység, annál több az üledékben az agyag aránya. Ha tehát mérni tudjuk az üledékek agyagtartalmát, és annak változását, megkaphatjuk a tengerszint-ingadozás görbáját.

Az agyagtartalom mérésére a kálium 40-es izotópját használjuk, ami megemelkedett gamma-intenzitással jelentkezik². Minél nagyobb a mért sugárzási érték, annál több a sugárzó részecske a mért rétegben, tehát annál többnek kell lennie az agyagnak.

Az előzményeknél kell még megemlítenem PITI PÉTER PÁL, és ORODÁN GYÖRGY kutatásait (2002). Ők is ezzel a témával foglalkoztak szakdolgozatukban. Munkájuk kimondottan a Mecsek hegységben a Lapsi, és a Zuhányai Mésző Formációk vizsgálatára irányult.

Vizsgálataik annyiban térnek el az általam végzettektől, hogy amíg én karotázs mérési eredményeket elemeztem, ők felszíni méréseket végeztek az említett két formáció bükkösdi kibúvásain.

Ezeket a különbségeket is figyelembe vettem az eredmények összehasonlításakor.

---

² A modern többszörös mérési módszerek lehetővé teszik a kálium okozta sugárzás mérését.

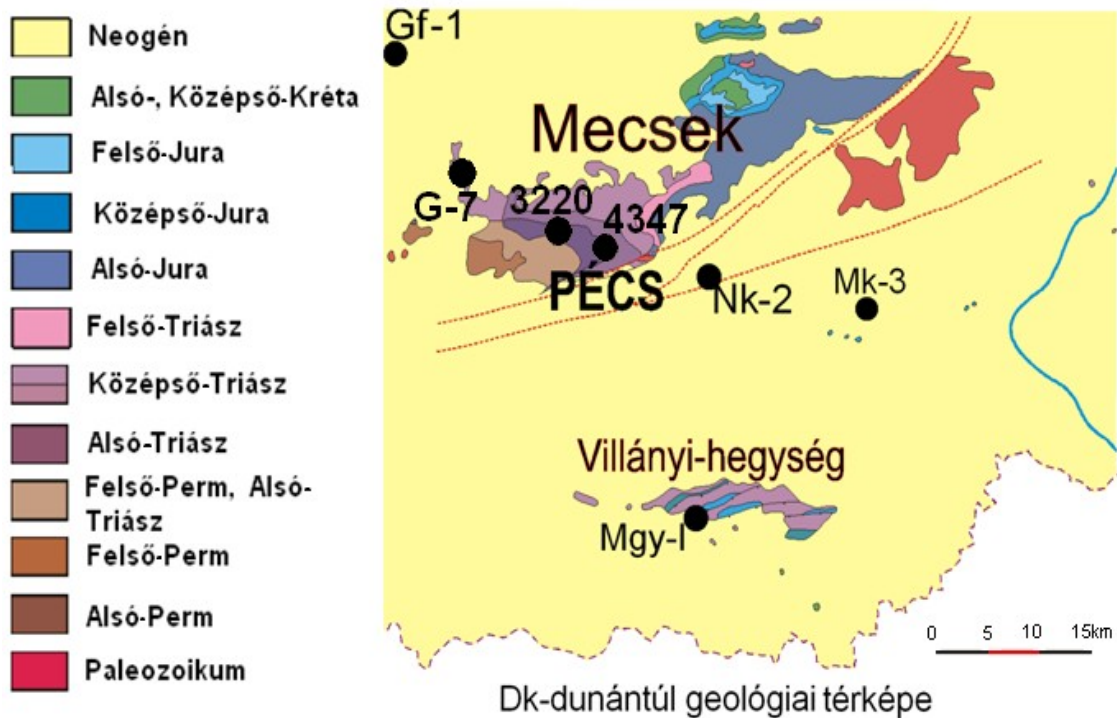
A mélyfúrások kiválasztásánál igyekeztem azokat kiválasztani, amelyek szerkezetileg legkevésbé bolygatottak, ne essenek egymáshoz túl közel, hogy a vizsgált terület — Mecsek és Villányi-hegység — minél nagyobb részéről nyerjünk adatokat.

Ezen szempontok figyelembevételével a következő mélyfúrásokat választottuk ki: Nagykozár-2, Máriagyűd-1, Gálosfa-1, majd az értékelést kiterjesztettük a 3220-as, és a 4347-es számú, valamint a Gorica-7 és a Máriakémeád-3 jelzésű ércutató fúrásokra is (2. ábra).

A fúrások eredeti karotázsszelvényeit a Mecsekérc Zrt. bocsátotta rendelkezésemre.

Az eredményeket befolyásolja, hogy a felhasznált görbék összeggörbék, vagyis tartalmazzák az urán és a tórium hatását is.

2. ábra. A vizsgált fúrások a DK-Dunántúl földtani térképvázlatán

Forrás: BARABÁS A., KONRÁD Gy. 2001 alapján)

A kiválasztott mélyfúrások karotázsszelvényeit szkenneltem, majd digitalizáltam, az így nyert adatokat grafikusán ábrázoltam. A kapott, immáron digitális görbéket kiértékeltem, összehasonlítottam egymással, és más eredményekkel is. A korreláció mellett AIGNER és munkatársainak (1995) módszerét próbáltam alkalmazni, beazonosítani az általuk meghatározott vízszintváltozási egységeket

jellegzetes lefutásait (3. ábra, lásd 7. oldal). Fontos megjegyezni, hogy a kiértékelés során nem a görbéről leolvasható értékeket kell vizsgálni, hanem a görbe lefutásának menetében lévő hasonlóságokat.

4. A VIZSGÁLT LITOSZTRATIGRÁFIAI EGYSÉGEK

Az érintett formációk vizsgálatakor elengedhetetlen az összevetés a képződmények litosztratigráfiai leírásaival. Ebben a Magyar Állami Földtani Intézet (1993, 1997) leírásaira támaszkodtam.

- **Hetvehelyi Dolomit Formáció:** Elzárt, majd nyílt lagúnában képződött evaporitból, illetve uralkodóan dolomitból és dolomitmárgából felépülő képződmény. Tagozatai a Mecsekben: Magyarürögi Anhidrit Tagozat (gipszes, anhidrites dolomit) és Vígánvári Mész-kő Tagozat (lemezes, bitumenes mészkő). Vastagsága 80-200 m. (RÁLISCHNÉ F. E. - TÖRÖK Á. - HAAS J. In: CSÁSZÁR G. 1997)
- **Vígánvári Mész-kő Formáció:** Szürke, sötétszürke, kissé hullámos lemezes, vékonyréteges, gyakran bitumenes mészkő, márga és palás-leveles agyagkő betelepülésekkel. A dolomit és dolomitmárga rétegek sokkal ritkábbak. (RÁLISCHNÉ F. E.-TÖRÖK Á. In: HAAS J. 1993)
- **Rókahegyi Dolomit Formáció:** Vörös és világos rózsaszínű, vastagpados, rétegzetlen dolomit és vékonyréteges, sárgásbarna márgás dolomitrétegek építik fel, helyenként zátonyépítő (szivacs, korall) ősmaradványokkal ("határdolomit"). Erőteljes vízcirkulációjú, nyílt self peremi fáciesű foltzátonyokkal és ooidos homokpadokkal. Vastagsága 5-100 m. (RÁLISCHNÉ F. E. - TÖRÖK Á. - HAAS J. In: CSÁSZÁR G. 1997)
- **Lapisi Mész-kő Formáció:** Sekélytengeri, uralkodóan szürke, sötétszürke színű, aprógumós, féregjáratos, esetenként laminált (wellenkalk típusú) mészkő, alsó részében vékonyréteges és dolomitos. Legfelső részén vastag réteges, pados, gumós mészkő (Tubesi Mész-kő Tagozat) települ. Vastagsága 80-300 m. (RÁLISCHNÉ F. E. - TÖRÖK Á. - HAAS J. In: CSÁSZÁR G. 1997)

- **Zuhányai Mészke Formáció:** Mélyebb nyíltvízi self-lejtő fáciesű, szürke, olykor foltosan tarka gumós mészke, mészkegumós mészmárga, brachiopodás, kagylós mészke és mészmárga („sárga betétes mészke”). A Mecsekben elkülöníthető tagozatai: Bertalanhegyi Mészke Tagozat (brachiopodás-krinoideás betelepülésekkel) és Dömörkapui Mészke Tagozat (sötétszürke, egyenetlen rétegfelszínekkel tagolt mészke, lilászvörös, sárgászvörös foltokkal). Vastagsága 50-250 m. (RÁLISCHNÉ F. E. - TÖRÖK Á. - HAAS J. In: CSÁSZÁR G. 1997)
- **Csukmai Formáció:** Vastagpados mészke és dolomit, valamint vékonyréteges márgás dolomit. A Mecsekben alsó részén ooidos, krinoideás, illetve csigás, onkoidos mészkeből (Kozári Mészke Tagozat), felső részén dolomitból (Káni Dolomit Tagozat) álló rétegsorra a nyíltvíziből a lagúna fáciesbe való átmenetet jelzi. A Villányi-hg. dolomit kifejlődése (Templomhegyi Dolomit Tagozat) elzárt lagúna fáciesű. Vastagsága 100-370 m. (RÁLISCHNÉ F. E. - TÖRÖK Á. - HAAS J. In: CSÁSZÁR G. 1997)

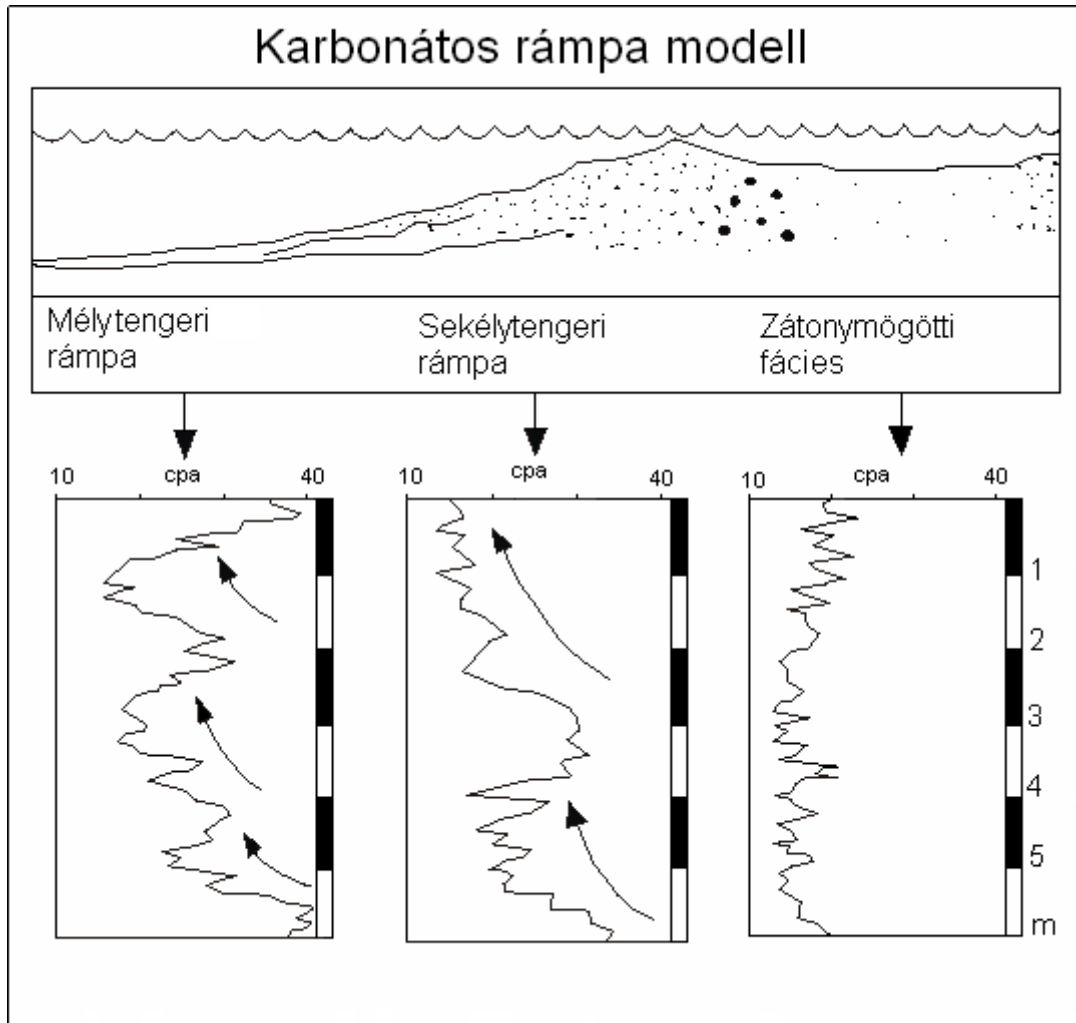
5. EREDMÉNYEK

5.1. A gammaszelvények értékelése

Az értékelés elsősorban AIGNER és munkatársainak módszere alapján történt. Ennek alapja az a három görbelefutási típus, melyeket AIGNER, T. et al. (1995) fáciesekhez tudtak társítani. Három ilyen görbeszakaszt határoztak meg (3. ábra):

- mélytengeri rámpa
- sekélytengeri rámpa
- zátonymögötti fácies

3. ábra: Aigner, T. et al. (1995) által fáciesekhez rendelt természetes gamma-eloszlási görbék.

A mélytengeri rámpára jellemző görbe a legintenzívebben, és legnagyobb határok között ingadozó. Többször és kis távolságon belül ismétlődnek benne maximumok.

A sekélytengeri rámpát jelző görbeszakasz már kevésbé változékony. Lehetnek benne nagy maximumok, de megszűnik a hirtelen ingadozás. Az előforduló csúcsok elnyújtva jelentkeznek.

A zátonymögötti fácies esetében a legnyugodtabb a görbe menete. Alacsony értékek jellemzőek, amelyek csak kis intervallumon belül ingadoznak.

Tekintettel arra, hogy a Mecsek és környéke a triász időszakban medenceperemi rámpa volt (TÖRÖK Á. 1997), és területén mélytenger nem volt jellemző, a továbbiakban a mélytengeri rámpára a belső rámpa, a sekélytengeri rámpára a külső rámpa, a zátonymögötti fáciesre pedig a sekélytenger kifejezéseket használom.

Munkám során elsősorban ezeknek a fácieseknek a felismerésére, azonosítására törekedtem.

Máriagyúd-1 számú fúrás

A Hetvehelyi Formációt nézve (4. ábra), kezdeti vízszintcsökkenésről beszélhetünk. Belső rámpa fácies jellemző. Ez esetben nem beszélhetünk igazán mélytengerről, hiszen a rétegsorban a Zuhányai Formáció képződési környezete volt a legmélyebben (BÉRCZINÉ MAKK A. et al. 2004).

A Viganvári Formációra a kezdeti alacsonyabb értékek után belső rámpa fácies jellemző és a képződmény végéig követhető.

A következő szakasz – Rókahegyi Formáció – visszaeséssel indul, ezt elnyújtott csúcs követi, majd kis intervallumon belül ingadozó értékek láthatók. Ez külső rámpa faciést jelez.

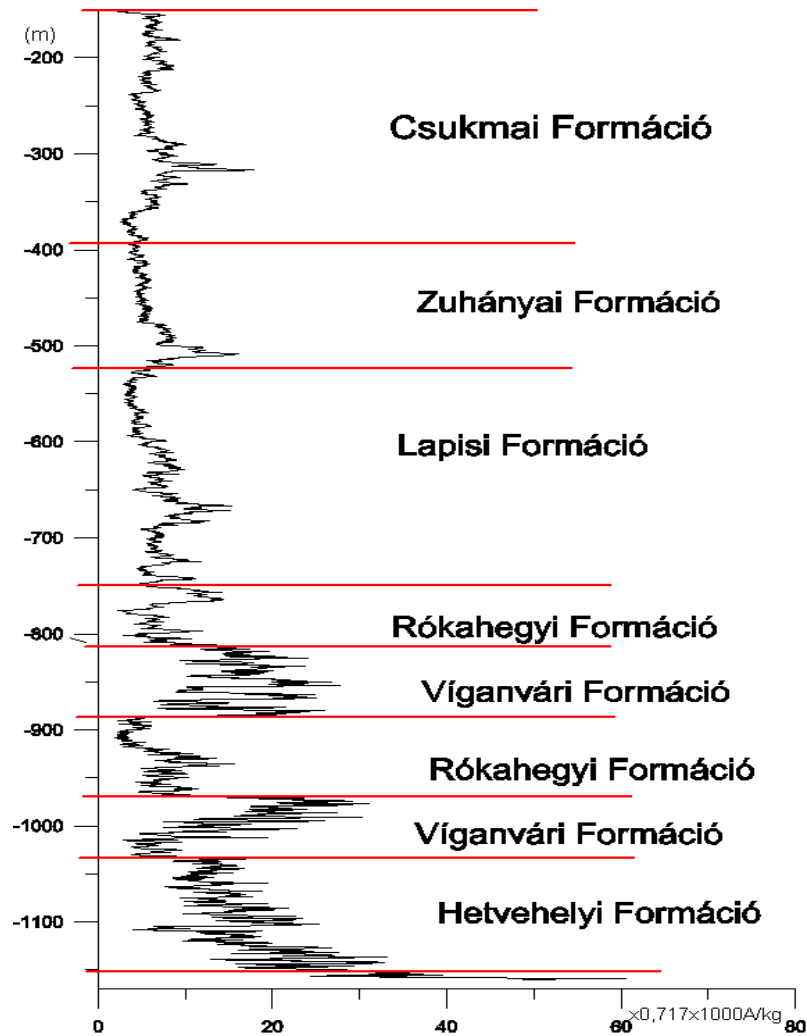
A következő rész tektonikus okok miatt, ismét a Viganvári Formációhoz sorolandó. Az előzőekhez hasonlóan itt is belső rámpa fácies a meghatározó. A formáció elvégződését mutatva, az ingadozás csökken. Ennek oka véleményem szerint, hogy lassan csökken az agyagtartalom aránya, sekélyebbé kezd válni a tenger.

Az Rókahegyi Formáció az előzőhöz képest alacsonyabb természetes gamma eloszlási értékekkel indul. A formáció felső szakaszán a gamma-sugárzás értéke megemelkedik, nyújtott csúcsot rajzolva ki. Ez külső rámpa fácies gamma-eloszlási görbéje.

A Lapsi Formáció esetében sekélytengeri görbelefutást láthatunk, de ez nem felel meg az eddigi litológiai vizsgálatok eredményeinek. Ez esetben nem használható a természetes gamma-sugárzás, faciismeghatározásra. Ugyanez igaz a Zuhányai Formációra is, mert itt is sekélytengert jelez a görbe, de az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy a valóságban ekkor volt a legmélyebb a tenger (BÉRCZINÉ MAKK A. et al. 2004).

A Csukmai Formáció esetében már valószínűsíthető a sekélytengeri fácies.

4. ábra: Máriagyűd-1 számú mélyfúrás triász karbonátos képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

4347 számú fúrás

AIGNER et al. (1995) módszere alapján a Hetvehelyi Formációban (5. ábra) belső rámpa fácies ismerhető fel. Utolsó harmad már kevésbé egyértelmű, de ennek ellenére is felismerhetőek a fácies jellemzői.

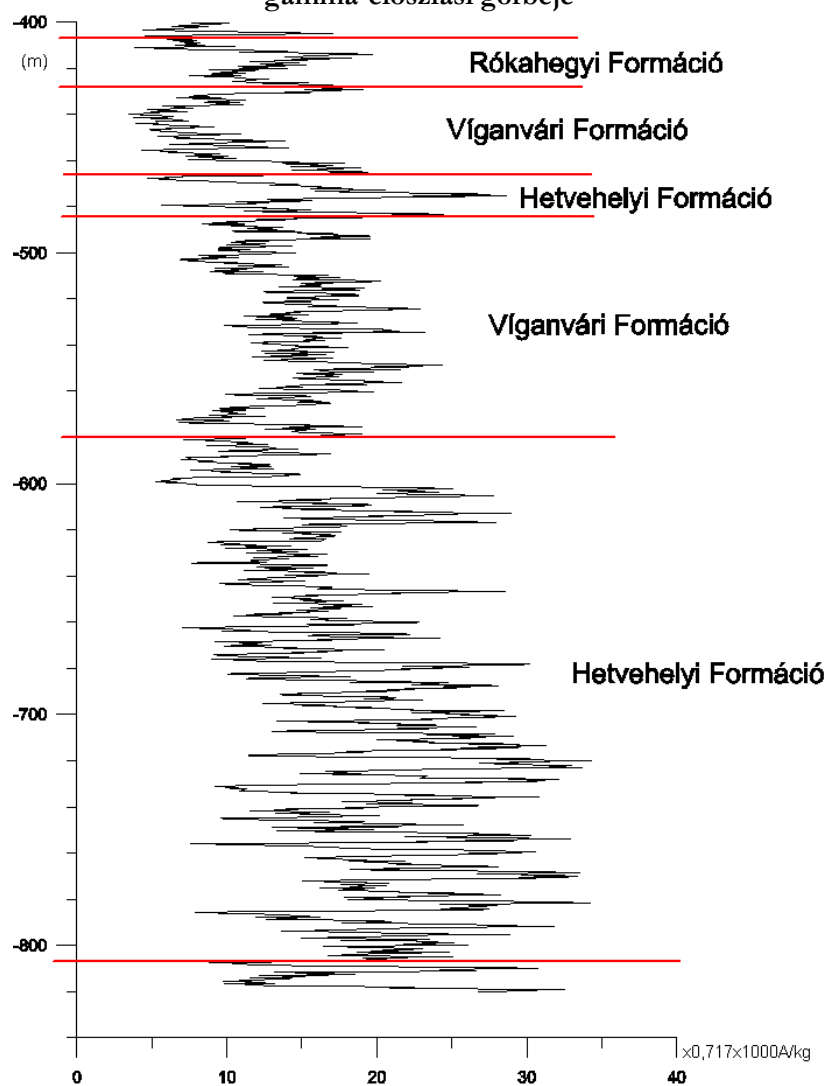
Következő a Vígánvári Formáció. Az Aigner-féle görbemenetek meghatározása nem egyértelmű. Felismerhető ugyan benne belső rámpára jellemző szakaszt, de az nem egyértelmű. A formáció tetején a görbe lefutása szabálytalanná válik.

Az következő rövid szakasz, újra a Hetvehelyi Formáció része, itt is azonosítható a belső rámpa fácies.

Újra Vígánvári Formáció következik, az előzőtől alacsonyabb értékekkel. Fáciesét tekintve külső rámpára lehet következtetni.

A Rókahegyi Formáció görbéje külső rámpára utal.

5. ábra. A 4347 számú érckutató fúrás triász karbonátos képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

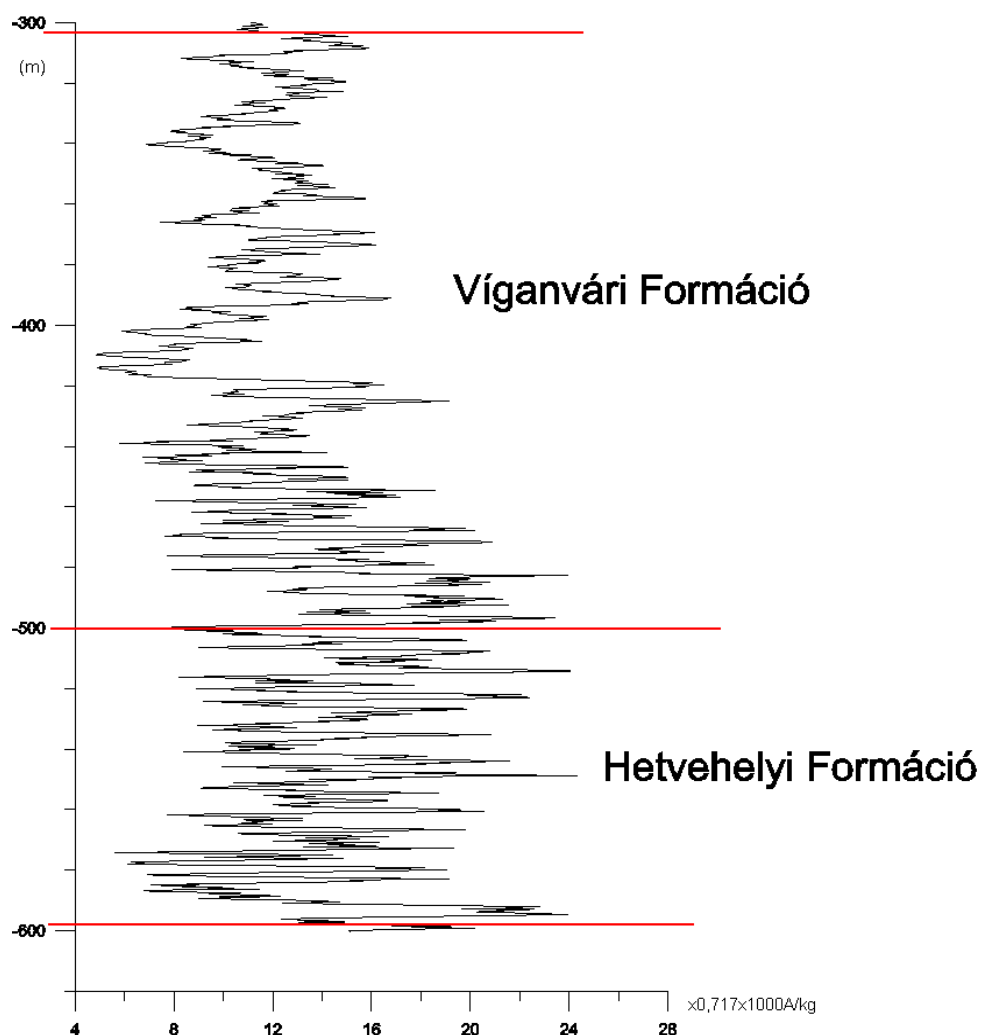
3220 számú fúrás

AIGNER et al. (1995) módszere alapján a következő megállapításokat tehetjük (6. ábra):

Elsőként a Hetvehelyi Formáció természetes gamma-sugárzási görbéje most is belső rámpára enged következtetni.

A Vígánvári Formáció rétegsorában ez folytatódik. Az értékek lassú lecsökkenése vezet át külső rámpát jelző szakaszra. Ezt jól mutatják az egymást követő elnyújtott csúcsok.

6. ábra. A 3220 számú érckutató fúrás karbonátos triász képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

Nagykozár-2 számú fúrás

A Hetvehelyi Formáció gamma-sugárzási értékei alapján (7. ábra) belső rámpa volt a terület. Ez jellemez a Vígánvári Formációra is.

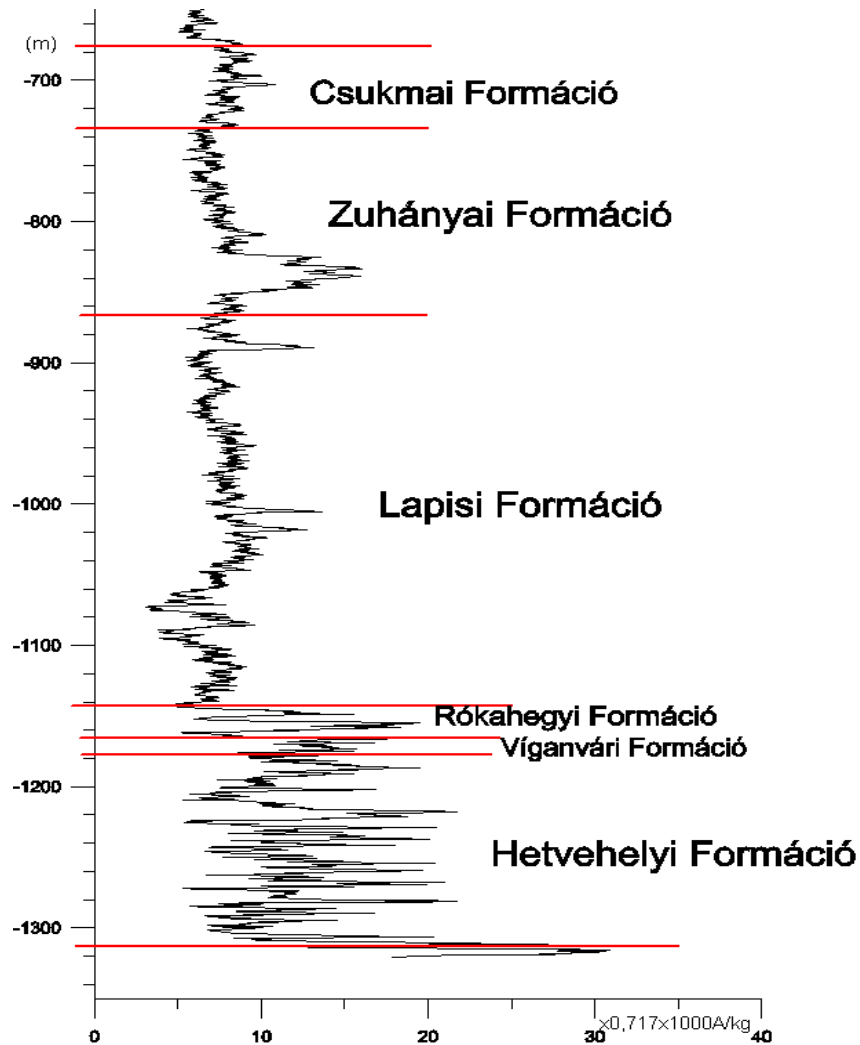
A Rókahegyi Formáció kezdetén még mindig belső rámpa jellemzői mutatkoznak, de a formáció egésze átmenetinek nevezhető, tengerszintcsökkenést vetítve előre.

A jelzett csökkenés a Lapis Formációban ki is teljeseedik. A görbe menetének állandósága több esetben megtörik, de legszembetűnőbb a középső szakaszon lévő kettős kicsúcsosodás. A formáció tetején is látható egy maximum, amit vélhetően a következő formáció első harmadában lévő nagyobb és vastagabb rétegen át jelen lévő magas sugárzási érték felé való átmenet okozhat. A görbe alapján sekélytengeri fácies állapítható meg.

A Zuhányai Formációban kicsi a sugárzási értékek ingadozása, sekélytenger jellemző, a fentebb már említett maximumot kivéve.

A Czukmai Formáció is sekélytengeri fáciest mutat. Ez esetben a fáciesről kirajzolódó kép megfelel az üledékföldtani értelmezésnek. A Czukmai Formáció képződése sekélytengerben történt.

7. ábra. A Nagykozár-2 számú mélyfúrás karbonátos triász képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

Gálosfa-1 számú fúrás

Az AIGNER és munkatársai-féle (1995) fáciesazonosítás alapján a Hetvehelyi Formációban (8. ábra) nem ismerhető fel tisztán egy általuk meghatározott tipikus görbelefutás sem. Belső és külső rámpa közötti átmenetként értékelem.

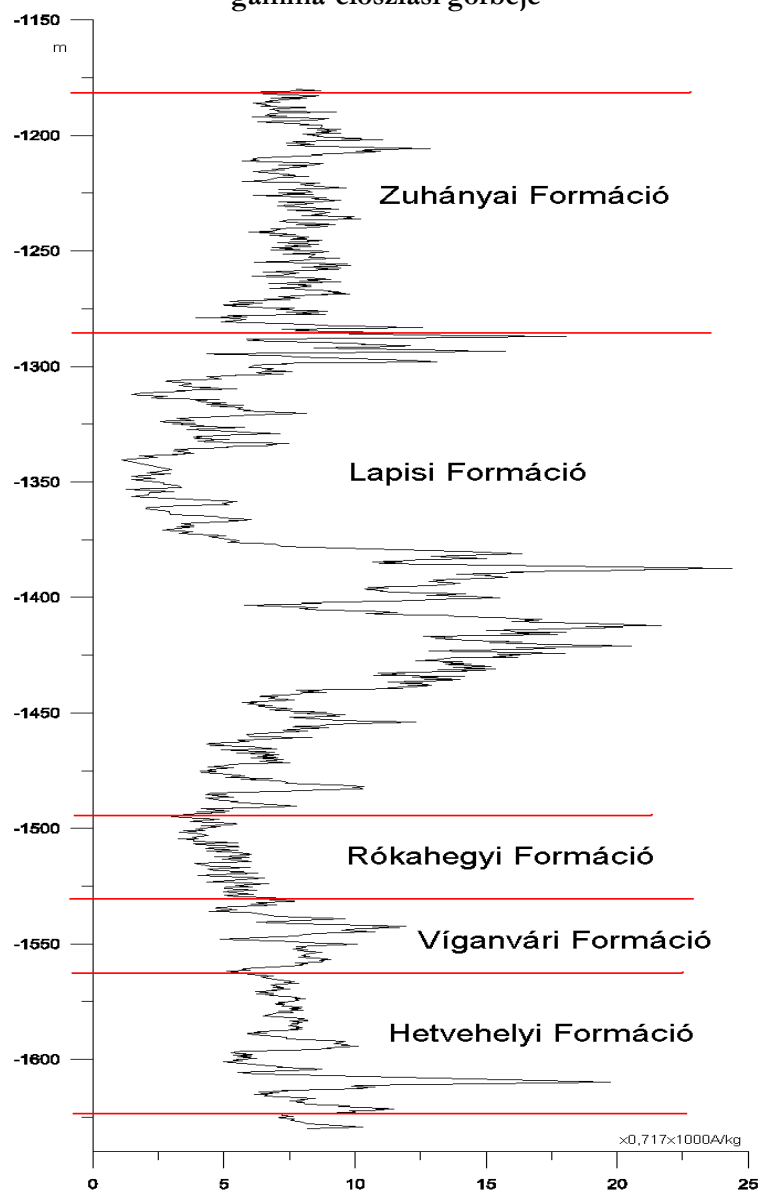
A Vígánvári Formációban már felismerhető a belső rámpa fácies.

A fedő Rókahegyi Formáció esetében sekélytengeri fácies olvasható le a természetes gamma-sugárzási görbéből. Ennél a fúrásnál is jól tükröződik a Rókahegyi Formációt jellemző kezdeti tengerszintcsökkenés.

A Lapsi Formáció belső rámpa fáciesű. A görbelefutás tendenciája többször is változik. A kezdeti emelkedés és az elnyújtott csúcsok a belső és külső rámpa közötti átmenetet jelzik. Ezután magas értékek sorakoznak, két csúcsot kirajzolva. Fentebb az értékek csökkenése több okkal is magyarázható, pl.: változott az üledékbehordás jellege, vagy klimatikus változások történtek. A görbe legalacsonyabb értékeit nézve rövid szakaszon külső rámpát mutató lefutást látunk. Ez után újra emelkedni kezd a görbe, és visszatérnek a nagy különbségek, újra mélyül a tenger, újra belső rámpa fácies jellemző a formáció tetejéig.

A Zuhányai Formáció sokkal kevésbé változékony. Fáciesét tekintve nem illeszkedik egyértelműen egyik típushoz sem. Átmeneti típusként értékelem sekélytengeri és külső rámpa fácies között.

8. ábra. A Gálósfa-1 számú mélyfúrás karbonátos triász képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

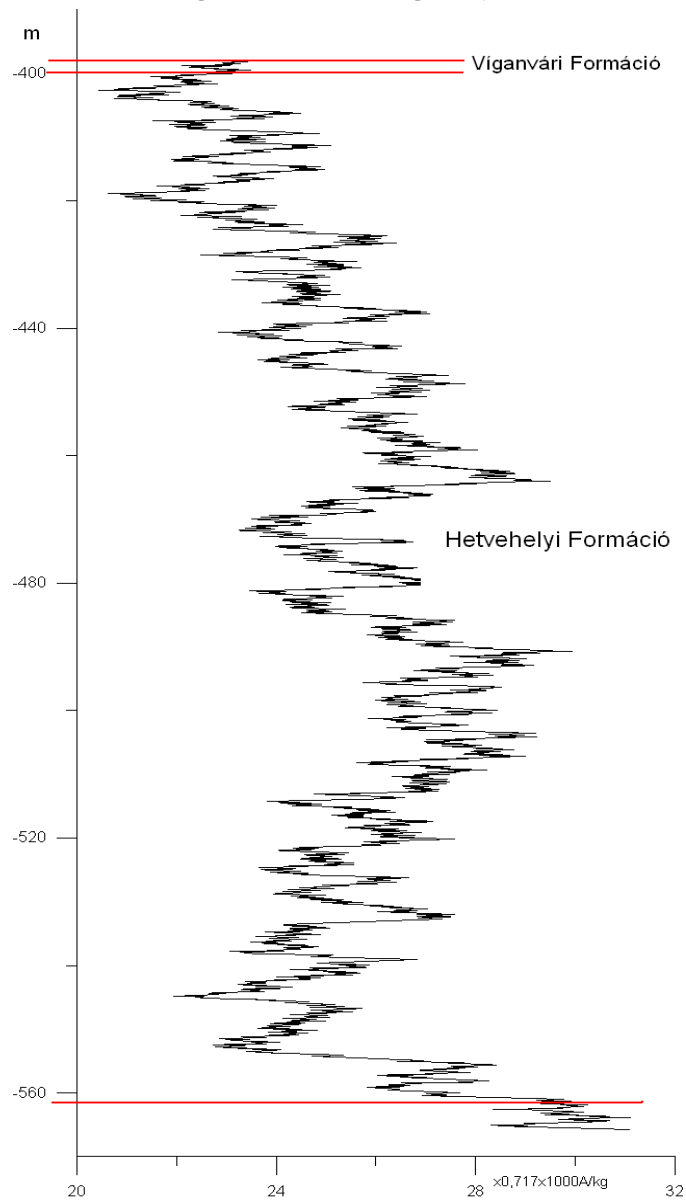

Gorica-7 számú fúrás

A Viganvári Formáció alig néhány méterét érinti a mélyfúrás, ezért – bár az ábrán jelezve van – nem térek ki rá az értékelés során.

Az Hetvehelyi Formációban AIGNER et al.-féle (1995) fáciesekhez tartozó görbeszakaszok tekintetében a belső rámpához tartozót lehet felismerni (9. ábra). Érdekes megfigyelni a görbe második felében, hogy az értékek csökkenése mellett, a lefutás menetében nincs változás, itt is belső rámpa fácies jellemző.

9. ábra. A Gorica-7 számú mélyfúrás karbonátos triász képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

Máriakéménd-3 számú fúrás

A Hetvehelyi Formáció képe (10. ábra) ez esetben is belső rámpára utal. Ez folytatódik a Vígánvári Formációban is.

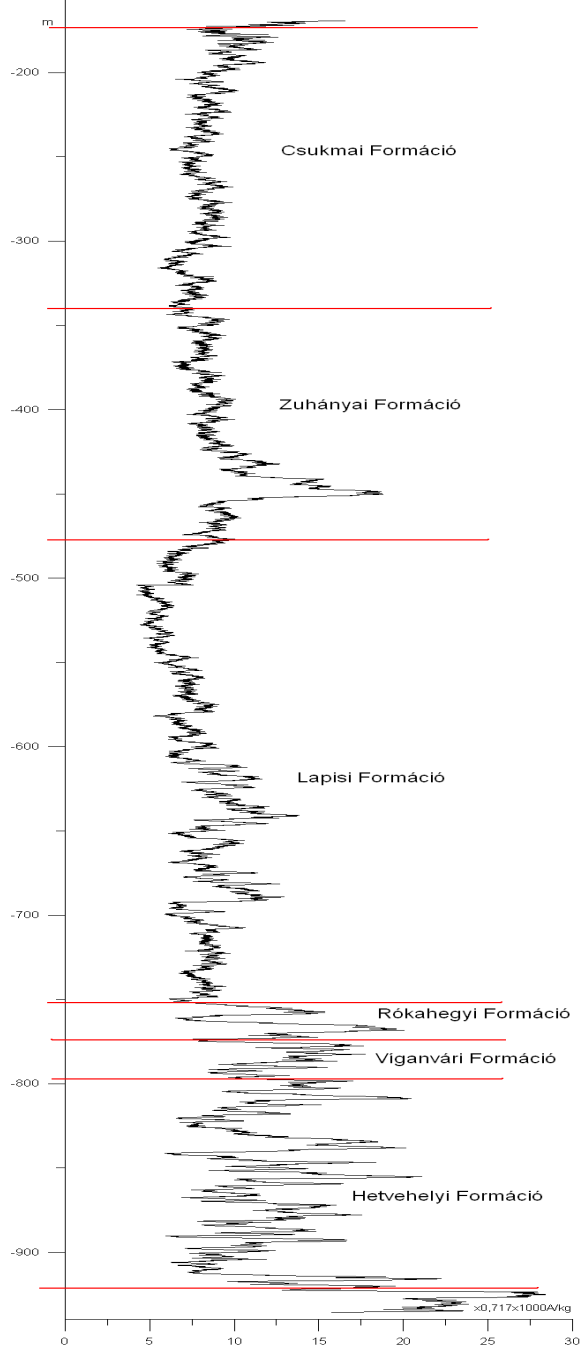
A Rókahegyi Formáció görbéje két magas csúcsból áll. Ebből egyértelmű következtetéseket levonni csak az agyagtartalom magas voltára lehetséges, a leülepedési környezetet meghatározni nehéz, legvalószínűbb egy átmeneti állapot a belső és külső rámpa fácies között. Ezt a bizonytalanságot valószínűleg az erős vízcirkuláció okozza.

A Lapsi Formáció alacsony értékei és az ingadozás csökkenése alacsonyabb vízszintet enged feltételezni. A görbe által rajzolt kép sekélytengerre utal. Ez megfelel a MÁFI által kiadott leírásnak (CSÁSZÁR G. 1997). A formáció alsó hányadában lévő, intenzívebb ingadozású szakaszt, vélhetően kisebb éghajlati változás eredménye, mivel e tényező csekély változása is befolyásolni tudja az üledékek behordását, leülepedését, amit jelen esetben ez a kisebb eltérés jelez. Ugyanez a pozitív irányba történő értékváltozás megfigyelhető a Nagykozár-2 és a Máriagyűd-1 számú mélyfúrások esetében is.

A következő a Zuhányai Formáció. Az értékek és a görbe menete sekélytengerre utal. A formáció alsó harmadában ez esetben is látható egy elnyújtott csúcs, mint a Máriagyűd-1 és a Nagykozár-2 számú fúrások esetében.

A rétegsor záró tagja a Csukmai Formáció. A kőzettani leírások, mint sekélyebbtengeri, lagúnában leülepedett formációt említik. A görbe menetét értelmezve állandó alacsonyvízi, sekélytengeri környezetet kell feltételeznünk.

10. ábra. A Máriakévend-3 számú mélyfúrás karbonátos triász képződményeinek természetes gamma-eloszlási görbéje

6. A GÖRBÉK ÖSSZEHASONLÍTÁSA

6.1. A görbék egymással való összehasonlítás

A **Hetvehelyi Formációt** minden vizsgált mélyfúrás érinti. A Gálosfa-1 számú fúrás esetében nem tudtam egyértelműen következtetni a fáciesre, a többi esetben belső rámpán képződött üledékeket jelez a görbe menete. Mivel a formáció az eddigi kőzettani leírások alapján lagúnában képződött (BÉRCZINÉ et al. 2004), az eredmény nem tekinthető elfogadhatónak. Ennek oka lehet, hogy a formációban a karbonátok mellett számottevő az agyagkő és az anhidrit jelenléte. A fácies nem állapítható meg, de a görbe lefutása a már említett kivétellel (*1. táblázat*) hasonlóságot mutat. A formáció alsó szakaszán a későbbiekhez képest alacsonyabb értékek vannak, az ingadozás intenzív és általánosan igaz a formációra, hogy a középső harmadában egy rövidebb szakaszon jól kivehetően lecsökkennek a sugárzási értékek.

A **Viganvári Formációt** is minden mélyfúrás érinti, de a Máriakéménd-3 számú fúrásban a már említett okból kifolyólag eltekintek az értékelésétől. A 4347 számú fúrásban nem tudtam a fáciest egyértelműen meghatározni. Ez valószínűleg a tektonikai zavartságra vezethető vissza. Legtöbbször belső rámpa kifejlődés jellemző.

A **Rókahegyi Formációról** öt mélyfúrás szolgáltat információt. A legtöbb esetben nem tudtam egyértelműen megállapítani a fáciest. Mindhárom környezetre jellemző görbelefutás megjelent. Véleményem szerint ez azzal indokolható, hogy előtte belső, utána pedig külső rámpára és sekélytengerre utaló gamma-sugárzási értékek vannak, e formáció kifejlődése során történt meg a váltás.

A **Lapisi Formációt** három fúrás érinti, minden esetben — Máriagyűd-1-es, Nagykozár-2 és a Máriakéménd-3 számú mélyfúrások — jól beazonosítható mind a sugárzási értékeket és a görbelefutását tekintve is. A formáció sekélytengeri kifejlődést mutat. Az általam nyert eredmények megfelelnek a litosztratigráfiai vizsgálatokkal meghatározott sekélytengeri leülepedési környezetnek.

A következő vizsgált rétegsor a **Zuhányai Formáció**. Négy mélyfúrás érinti, a Máriagyűd-1, Nagykozár-2, Gálosfa-1, és a Máriakéménd-3 számú. Három esetben sekélytengeri fáciest tudtam megállapítani. Ez azonban a valóságban nem így van. A MÁFI kőzettani leírásában a Zuhányai Formációt a többihez képest mélyebb vízben kifejlődöttként említik. Ez alapján a formációnál úgy tűnik, hogy ez a módszer nem használható fácies-azonosítás. Ugyanakkor a görbe korrelációra alkalmasnak mutatkozik. Az előfordulásoknál a formációhoz tartozó görbelefutás egyenletes és alacsony

nyabb értékeket mutat, mint az azt megelőző formáció. Három esetben látható a görbék első harmadában egy vékonyabb, értéknövekedéssel mutatkozó réteg. Ez a korrelálás során azonosító jellegzetességként használható.

Csukmai Formáció. Három mélyfúrás érinti, a Máriagyűd-1, Nagykozár-2 és a Máriaké-
ménd-3 számú. A litosztratigráfiai vizsgálatok alapján ez a formáció átmeneti jellegű, sekélytengeri-
ből megy át lagúna fáciesbe. Az általam használt vizsgálati módszer sekélytengerre utaló eredménye-
ket szolgáltatott.

1. táblázat. A formációk értékelése fúrásokként

	Hetvehelyi Formáció	Vígánvári Formáció	Rókahegyi Formáció	Lapisi Formáció	Zuhányai Formáció	Csukmai Formáció
Mgy-1	belső rámpa	belső rámpa (2x)	külső rámpa(2x)	sekélytengeri	sekélytengeri	sekélytengeri
4347	belső rámpa(2x)	bizonytalan; külső rámpa	külső rámpa			
3220	belső rámpa	átmenet belső és külső rámpa között				
Nk-2	belső rámpa	belső rámpa	belső rámpa	sekélytengeri	sekélytengeri	sekélytengeri
Gf-1	átmenet belső és külső rámpa között	belső rámpa	sekélytengeri	bizonytalan	átmeneti sekélytengeri és külső rámpa között	
G-7	belső rámpa					
Mk-3	belső rámpa	belső rámpa	átmeneti belső és külső rámpa között	sekélytengeri	sekélytengeri	sekélytengeri

Forrás: Aigner, T.et al. (1995) alapján

Összegezve, az Aigner-féle módszer fáciesek meghatározása tekintetében nem mondható sikeresnek, bár néhány formáció esetében a meghatározás megfelel a korábbi vizsgálatok eredményeinek. Ennek jó példája a Csukmai Formáció, ahol minden mélyfúrásban jól tükröződik a sekélytengeri jelleg.

Meg kell említeni, hogy a fáciesek többnyire sikertelen azonosítása mellett, hogy az egyes formációk olyan lefutással jellemezhetők, amely lehetővé teszi korrelációjukat. Ilyenek pl.: Hetvehelyi Formáció, Zuhányai vagy a Csukmai Formáció. Ezek görbéinek lefutása az előfordulások nagy többségében szinte teljesen megegyező képet mutat a természetes gamma-sugárzási görbéken. Ezt a tulajdonságukat az ércutatás során Iván László már használta rétegazonosításra.

6.2. A görbék összehasonlítása planktonsztratigráfiai vizsgálati eredménnyel

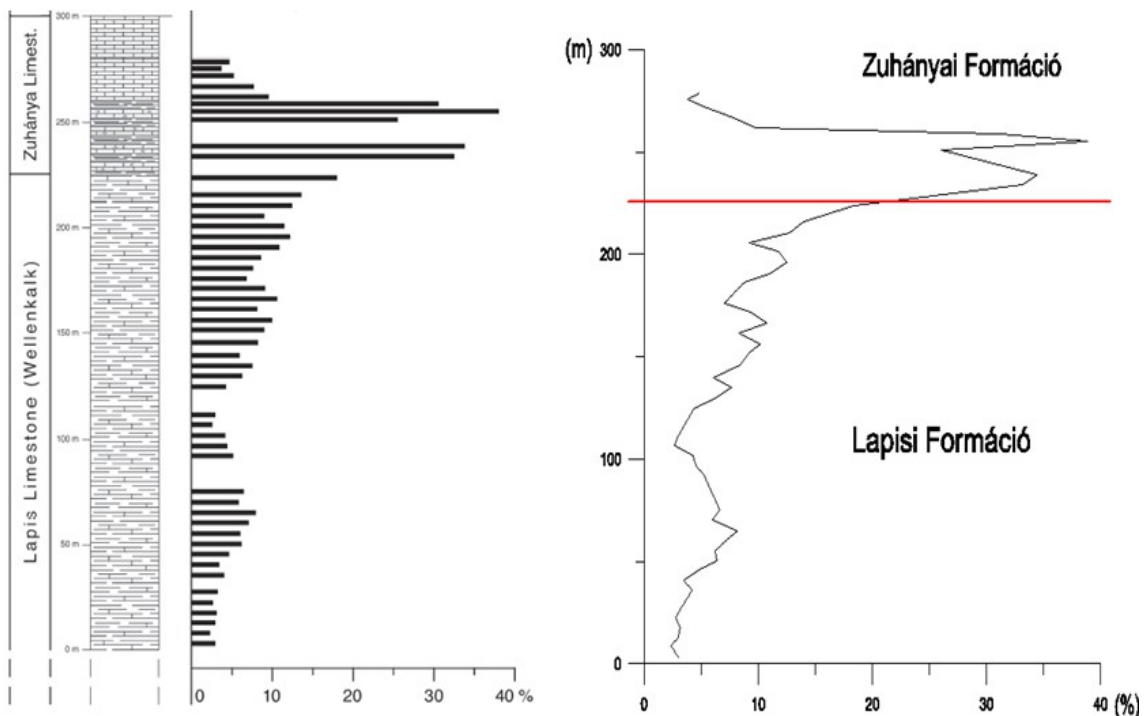
A korrelálhatóság bizonyítása érdekében planktonsztratigráfiai eredményekkel is megpróbálom összehasonlítani a természetes gamma-sugárzáson alapuló eredményeimet.

GÖTZ és munkatársai végeztek ilyen vizsgálatokat a Mecsek környékén, a Lapisi, és a Zuhányai Formáció rétegsorán (GÖTZ, A. E. et al. 2003). Módszerük elve hasonló a tengerszintnek az üledékek agyagtartalmán alapuló meghatározáshoz. A különbség az, hogy ők az üledékek planktontartalmát vizsgálták. Minél több az üledékekben a planktonmaradvány, az annál mélyebben képződtek.

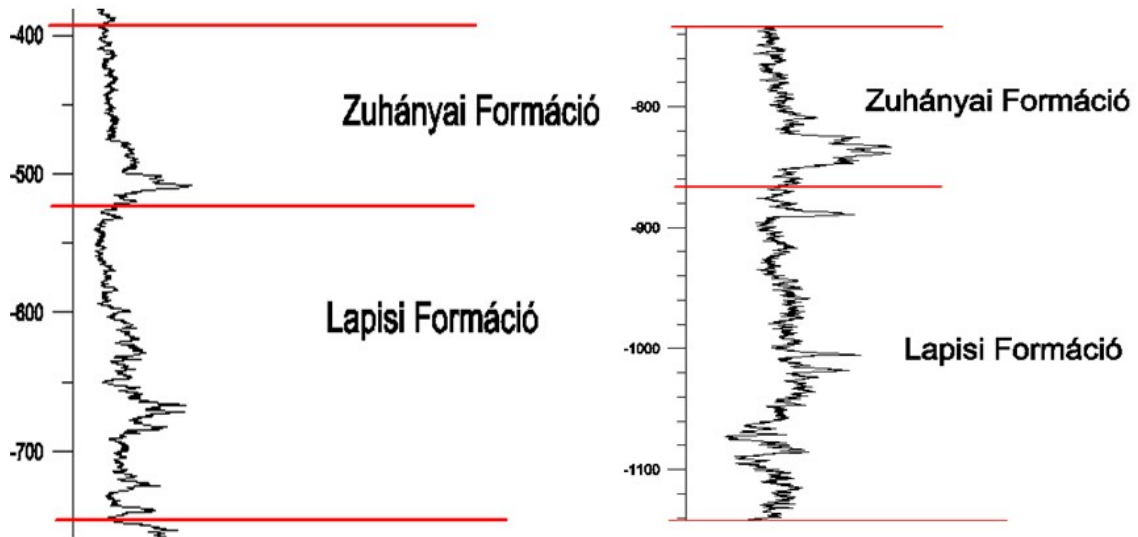
Vizsgálatuk egyik eredménye egy görbe (11. ábra), melyen a planktonmaradványok mennyiségének változása követhető nyomon az említett két formációban.

E módszerrel való korrelálás sikeresnek mondható. A Lapisi formációt tekintve teljesen, a Zuhányai Formáció kapcsán pedig részben hasonló a görbék menete (12. ábra).

11. ábra. Götz, A. E. et al. (2003) planktonsztratigráfiai görbéje és annak digitalizált változata

12. ábra. A Máriagyűd-1 és a Nagykozár-2 számú mélyfúrások természetes gamma-eloszlási görbéjének részlete

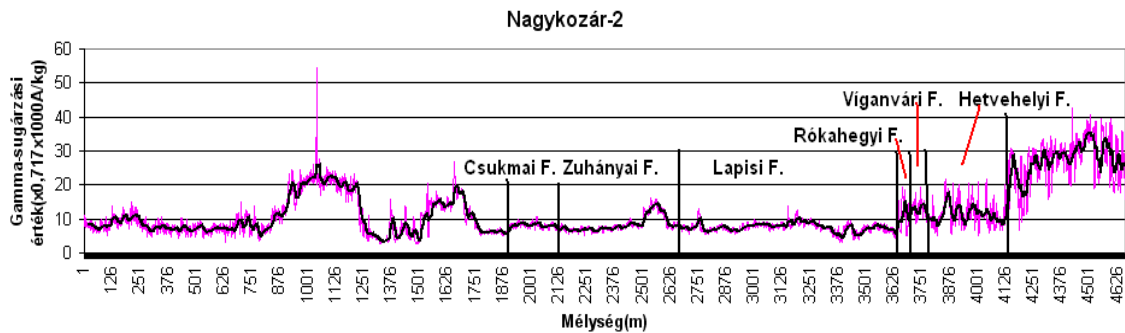

6.3. A görbék összehasonlítása statisztikai módszerrel

A korrelálás során matematikai módszert is alkalmaztam.

Az eddig ismertetett gamma-sugárzási görbéket megrajzoltam Microsoft Excel programban, és mozgóátlag görbét illesztettem rájuk. Példaként a Nagykozár-2 számú mélyfúrásról készült ábra (13. ábra), ahol színes vonallal ábrázolom a természetes gamma-sugárzás értékét és fekete a mozgóátlagot mutató görbe. Ez segítségünkre van abban, hogy jobban megfigyelhessük az egyes görbék menetét, és ezzel kiküszöbölhető a vékony rétegek következtében fellépő hirtelen és nagy intenzitású maximum vagy minimum értékek okozta zavarás.

13. ábra. A Nagykozár-2 számú mélyfúrás természetes gamma-eloszlási értékeinek mozgóátlaga

A matematikai módszer eredményesnek minősíthető, több formáció is jól korrelálható, a hozzájuk tartozó görbék lefutása igen hasonló volt minden esetben, vagy azok többségében. Megerősítette korábbi megállapításomat a formációk korrelálhatóságát illetően.

6.4. Összehasonlítás Orodán – Piti eredményeivel

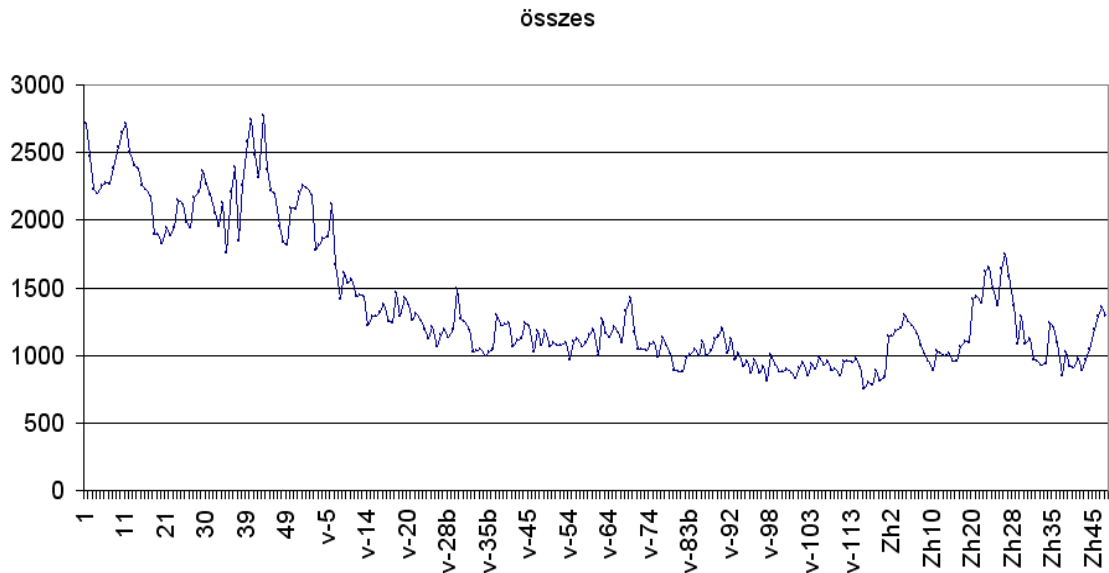
ORODÁN GY. és PITI P. P. 2002-ben végeztek kutatásokat dolgozatomhoz hasonló témában. Vizsgálataik csak a Lapsi, és Zuhányai formációkat érintik. Vizsgálati módszereink különbsége, hogy amíg:

– ők terepi természetes gamma-sugárzásmérési adatokat, addig én karotázis adatokat dolgoztam fel

A különbségek elhanyagolhatóak, ha a görbék menetének tendenciáit vizsgáljuk, nem pedig a konkrét értékeket.

Az általuk kirajzolt görbe balról jobbra mélyülő értékeket közöl (14. ábra). Ennek alapján az első kétharmad rész – az alacsonyabb értékek – mutatja a Lapsi Formációt, míg a felső egyharmad – a magasabb értékek – rész a Zuhányai Formációt.

14. ábra. Orodán P., Piti P. P. (2002) kutatásainak összesített gamma-eloszlási görbéje

Eredményeimmel való összehasonlításból (12. ábra) látszik, hogy ez esetben is helyesnek bizonyul az AIGNER, T. et al. (1995) módszere alapján Lapisi Formációra tett megállapítás, miszerint leülepedési környezete sekélytenger volt.

A Zuhányai Formáció esetében nincs tökéletes egyezés, bár a gamma-eloszlási görbéimen lévő kezdeti magas értékek, megegyeznek az Orodán és Piti görbájén lévő magas értékekkel.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A célkitűzéseket figyelembe véve, a módszer használhatósága eredményesnek bizonyult. A fáciesek meghatározása terén csak kisebb részben kaptam meg a litosztratigráfiai leírások (Császár G. 1997, Haas J. 1993) eredményeit. Ilyen szempontból eredményesnek a Csukmai Formáció vizsgálata tekinthető. A természetes gamma-sugárzás vizsgálata ez esetben tehát kevés eredményt hozott.

Pozitívum azonban, hogy a gamma-sugárzási görbék vizsgálata során bizonyos formációk esetében egyértelműen rájuk jellemző görbelefutási szakaszt tudtam társítani. Jó példa erre a Zuhányai Formáció.

Ezek az eredmények jól mutatkoztak a statisztikai módszer alkalmazása esetén is. Ennél a módszernél a zavaró tényezők csökkentésével, vagy teljes megszüntetésével tudtam vizsgálni a mélyfúrásokat, a görbékhez csatolt mozgóátlagot ábrázoló diagramok segítségével. Több formáció esetében is megegyezett a mozgóátlag görbék alakja. Ezek alapján jól párhuzamosíthatóak a különböző mélyfúrások által érintett formációk.

8. IRODALOM JEGYZÉK

- AIGNER, T., JUNGHAUS, W. D., REINHARDT, L., SCHAUER, M. (1995): *Outcrop gamma-ray logging and its applications: examples from the German Triassic*. Sedimentary Geology, 100., pp. 47-61.
- BARABÁS A., KONRÁD GY. (2001): *A magyarországi uránércutatóról és a nyugat-mecseki uránércbányászatról szóló zárójelentés*. Bányászati és kohászati lapok, Bányászat, 134. évf. 4. sz., pp. 212-219.
- BARABÁSNÉ S. Á., RÁLISCHNÉ FELGENHAUER E., NAGY E., TÖRÖK Á. (1993): *Mecseki és Villányi egység*. In: HAAS J. (szerk.) Magyarország litosztratigráfiai alapegységei. Triász. MÁFI, Budapest, pp. 223-264.
- BÉRCZINÉ MAKK A., KONRÁD GY., RÁLISCHNÉ FELGENHAUER E., TÖRÖK Á. (2004): *Tiszai Egység*. In: HAAS J. – BUDAI T. (szerk.) Magyarország geológiája, Triász, Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 303-360.
- CSÁSZÁR G. (szerk.) (1997): *Magyarország litosztratigráfiai alapegységei*. MÁFI, Budapest, 114 p.
- GÖTZ, A. E., FEIST-BURKHARDT, S., KONRÁD GY., TÖRÖK Á. (2003): *Palynofacies patterns of Middle Triassic ramp deposits (Mecsek Mts., S Hungary: A powerful tool for high-resolution sequence stratigraphy*. Mitt. Ges. Geol. Bergbaustud. Österr., 46., 84. p.
- HAAS J., BUDAI T., HIPS K., KONRÁD GY., TÖRÖK Á. (2002): *Magyarországi triász fáciesterületek szekvencia-rétegtani elemzése*. Földtani Közlöny, 132/1, pp. 17-44.
- ORODÁN GY. (2002): *Terepi radiometrikus mérések szekvencia-rétegtani értékelése a Zubányai Mészke Formáció példáján*. Pécs, 26. p.
- PITTI P. (2002): *Terepi radiometrikus mérések szekvencia-rétegtani értékelése a Lapisi Mészke Formáció példáján*. Pécs, 22. p.

- SLOSS, L. L., KRUMBEIN, W. W., DAPPLES, E. C. (1949): *Integrated facies analysis*. In: LONGWELL, C. R. (Editor), *Sedimentary facies in geology*. Geol. Soc. Am. Memoir, 39., pp. 91-124.
- TÖRÖK Á. (1997): *Triassic ramp evolution in Southern Hungary*. Acta Geologica Hungarica, 40/4, pp. 367-390.
- VAIL, P. R., BUBB, J. N., HATLEID, W. G., MITCHUM, R. M. JR., SANGREE, J. B., THOMPSON, S. III., TODD, R. G., WIDMIER J. M. (1977): *Seismic stratigraphy and global changes of sea level*. Am. Assoc. Petrol. Geol., 26., pp. 49-205.

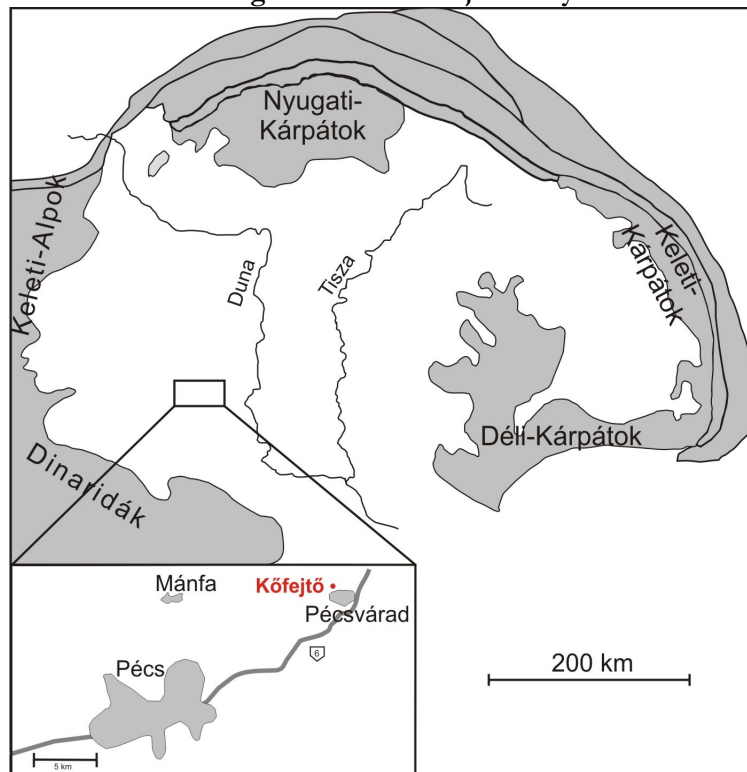
A HOSSZÚHETÉNYI MÉSZMÁRGA FORMÁCIÓ SZERVES ANYAGÁNAK VIZSGÁLATA

LUKOCZKI GEORGINA¹

1. BEVEZETÉS

Munkám során a Pécsváradtól északra (Kelet-Mecsek) található, felhagyott kőfejtőből begyűjtött minták vizsgálatát végeztem (1. ábra). A kőfejtő az alsó-jura korú Hosszúhetényi Mészmárga Formációt (HMF) tárja fel. A kőzetet a későbbi tektonikai mozgások felgyűrték és a kőzet anyagát repedések szabdalják fel, mely repedéseket kalcit ásványok töltötték ki. A repedéskitöltő kalcit erekből begyűjtött minták vizsgálata során bebizonyosodott, hogy az erek anyagában fluidumzárványok formájában olaj csapdázódott (LUKOCZKI, 2009), amely azt bizonyítja, hogy a repedésrendszerben egykor olaj migrációja zajlott (MUNZ, 2001).

1. ábra. A vizsgált terület földrajzi elhelyezkedése

¹SZTE TTK Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszék

A HMF anyagát érintő korábbi vizsgálatok is kimutatták, hogy számottevő mennyiségű szerves anyagot tartalmaz (RAUCSIK et al., 2002). Ezen vizsgálatok egyik célja a szerves anyag típusának és érettségének meghatározása volt. A márga képződési környezetének rekonstrukciója érdekében VARGA et al. (2002) paleontológiai, RAUCSIK & MERÉNYI (2000), valamint RAUCSIK & VARGA (2008) agyagásványtani vizsgálatokat végeztek.

A munkám célja a márgában található szerves anyag típusának meghatározása vizuális kerogén elemzéssel, valamint érettségének megbecslése vitrinit reflexió méréssel. BARKER & PAWLEWICZ (1994) módszere alapján a betemetődés során elért maximális hőmérsékletre következtetek. Célom ezek alapján megbecsülni, hogy a HMF szolgálhatott-e a kalcit erekben csapdázódott olaj anyakőzetként.

2. FÖLDTANI HÁTTÉR

A Mecsek hegység a jurában a Tiszai-egység részeként a kontinens déli peremén, a Tethys északi selfjén helyezkedett el. A sinemuri korai szakaszában egyrészt a kéreg süllyedése, másrészt a globális vízszintemelkedés miatt nőtt a vízmélység a területen. Emiatt a terrigén anyag forrásterülete távolabb került, s a mélyebb vízi környezetben márgás rétegek rakódtak le ott, ahol korábban lápok borították a területet. Így az uralkodó üledékképződési környezet egy nyílt, mélyebb medence lett, ahol finom terrigén törmelék és pelágikus biogén karbonátos iszap halmozódott fel együtt, ami által foltos márga alakult ki. A kőzet mállott felszínén bioturbációra utaló foltokat lehet találni, ezért szokták a fáciest foltos márgának (allgäui fácies) nevezni. Képződése a selfperem mélyebb részén, a vihar hullámbázis alatt mehetett végbe (HAAS, 1994), s a Mecseki Kőszén Formációra települt márgás rétegekből (Vasasi Márga Formáció, ún. fedőmárga) fokozatos átmenettel fejlődött ki. Az összletben felfelé haladva fokozatosan nő a mésztartalom és erősödik a foltosság (VARGA, in BÉRCZI & JÁMBOR 1998).

A foltos márga pontos korának meghatározása nehéz, mivel hiányoznak belőle a rétegtanilag értékelhető faunaelemek, valamint azért, mert a fedőmárgából fokozatos átmenettel jönnek létre a meszes márgából álló legalsó rétegek. A Magyar Rétegtani Bizottság Jura Albizottsága a Hosszúhetényi Mészmárga formációt a sinemuri felső és a plienschichi alsó részébe sorolta (HAAS, 1994).

A Hosszúhetényi Mészmárga Formáció három tagozatra osztható: Kerékhegyi Tagozat (alsó tagozat – foltos mészmárga csoport), Disznólukaki Tagozat (középső tagozat – plienschichi első rétegcsoport) és a Szénárokai Tagozat (felső tagozat – plienschichi második rétegcsoport) (VARGA, in BÉRCZI & JÁMBOR 1998; GYALOG, 2005).

RAUCSIK & MERÉNYI (2000) vizsgálataik eredményeként megállapították, hogy a HMF relative proximális, mély, külső self környezetben rakodhatott le. RAUCSIK & VARGA (2008) vizsgálataik eredményeként a Mecseki Szén és a Vasasi Márga nedves-szubtrópusi éghajlatától (rhaetitől sinemuriig) a plienschichi formációk monszunszerű felszázaz éghajlata felé tartó éghajlatváltozást mutattak ki.

3. MINTÁK ÉS VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

Terepbejárások során a felhagyott kőfejtőből a HMF anyagából két mintát vettem. Az ezekből készített két darab polírozott felületi csiszolaton az Eötvös Loránd Geofizikai Intézetben egy mikrofotométerrel felszerelt Leica DMRX optikai mikroszkóppal végeztem vizuális kerogén analízist a szerves anyag tipizálásához, valamint vitrinit reflexió méréseket a szerves anyag érettségének megállapításához. A mérések 50x-es nagyítású olajimmerziós objektív használatával történtek. Az immerziós olaj törésmutatója szobahőmérsékleten 1,518. A standardnak használt üvegprizma olajban mért reflexiója $R_o\% = 0,683$. Az $R_o\%$ a merőlegesen ráeső nem polarizált fény macerálról történő visszaverődésének mértékét fejezi ki (R = reflexió, o = olaj) a standardon mérthez képest. A vizsgálatok 546 nm-es (zöld), normál, nem poláros fényben és gerjesztő kék fényben történtek.

A mintákat tisztítás után epoxy gyantába (ARALDIT AY 103 és REN HY 956 5:1 arányú keveréke) ágyaztam, ezután lecsiszoltam és lepolíroztam.

Mikroszkóposan a különböző maceráltípusokat reflexiójuk alapján lehet megkülönböztetni egymástól. A vitrinithez viszonyítva az inertinit reflexiója magasabb, a lipitinité pedig alacsonyabb. Azért a vitrinitet használják reflexiómérés alapján a szerves anyag érettségi szintjének meghatározásához, mert a három típus közül ennek a reflexiója változik a legegységesebben az érettség növekedésével (TAYLOR et al., 1998).

4. EREDMÉNYEK

4.1. A kőzetváz jellemzése

A Hosszúhetényi Mészmárga anyagából 2 mintán végeztem vizuális kerogén elemzést és vitrit reflexió méréseket a márgában található diszperz szerves anyag vizsgálatához. A macerálok azonosítását TAYLOR et al. (1998) munkája alapján végeztem.

4.1.1. Vizuális kerogén analízis

A vizsgált mintákban a vitrit típusú macerálok közül a telinitet (*1. táblázat*) lehetett megkülönböztetni megnyúlt formája, szürke színe és sima felülete révén. Méretük általában 10-50 μm között változik. A mintákban a szerves anyagnak kb. 5 %-át teszi ki a vitrit.

1. táblázat Macerál csoportok és a főbb macerálok

Macerál csoport	Macerál
Vitrit	Telinit Kollinit Vitrodetrinit
Liptinit	Sporinit Kutinit Rezinit Alginit Liptodetrinit
Inertinit	Mikrinit Makrinit Szemifuzinit Fuzinit Szklerotinit Inertodetrinit

Forrás: Taylor et al., 1998

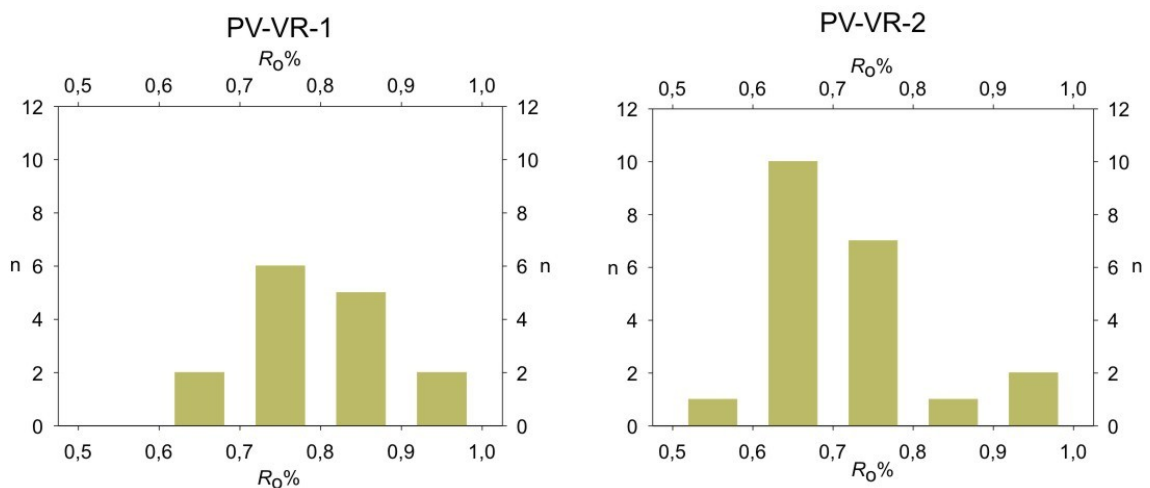
A liptinákat a vitrinethez képest az alacsonyabb reflexiója és gerjesztett fényenél okkersárga fluoreszcens színe alapján lehet elkülöníteni a nem fluoreszkáló vitrinittől. A mintákban nagy mennyiségben fordul elő liptodetrinit, ami olyan liptinit, amit kis szemcseméret jellemez, ezért a csoporton belüli elkülönítés nehézkes. Erős fluoreszcenciája alapján megkülönböztethető a mintákban alginit. Alacsony reflexiója, gyenge barna fluoreszcenciája és alaktalan megjelenése alapján el lehet különíteni a mintákban bituminitet is, valamint enyhe vöröses színű belső reflexe alapján rezinit is. A mintákban a liptinit a szerves anyagnak kb. 80-90 %-át teszi ki.

A vizsgált mintákban az inertiniek csoportjába tartozó macerált is találtam, melyek mérete kb. 20 μm , és a szerves anyagnak kb. 5-10 %-át adják.

4.1.2. Vitrinit reflexió mérések

A vitrinít reflexió mérések eredményeként a PV-VR-1 jelű minta esetén 15 mérés alapján $R_0\%=0,791$ átlagértéket, a PV-VR-2 esetén 19 mérés alapján $R_0\%=0,688$ kaptam. A mérés eredményeként kapott értékek megoszlása a 2. ábrán látható.

2. ábra. A vitrinít reflexió mérések során kapott értékek hisztogramjai

5. DISZKUSSZIÓ

5.1. A szerves anyag típusa és felhalmozódási környezete

A szerves anyag, illetve az azt felépítő macerálok vizsgálati alapján az üledékképződési környezet jellegét meg lehet határozni (TISSOT & WELTE, 1984; TAYLOR et al., 1998).

A vizuális kerogén elemzés során a különböző macerálokat vizsgáljuk. A macerálokat három osztályba lehet sorolni: liptinit, vitrinit és inertinit.

A vizsgált mintákban a diszperz szerves anyag túlnyomó hányadát liptinit alkotja. Ezek közül főként alginit és feltehetőleg planktoni eredetű liptodetrinit, valamint bituminit található a mintákban. A bituminit valószínűleg algák és zooplanktonok bakteriális bomlásterméke (TAYLOR et al., 1998). Ezek alapján tengeri üledékképződési környezet feltételezhető, azonban a mintákban vitrinit, azaz szárazföldi eredetű szerves anyag is található. A vitrinitek közül a telinitet lehetett azonosítani, mely a magasabb rendű szárazföldi növényi anyag sejtfalából őrződik meg (TAYLOR et al., 1998). A liptinitek közül a mintákban található rezinit is, melynek fő prekursorai valószínűleg a gyanták és a viaszok, melyek szintén szárazföldi eredetre utalnak (TAYLOR et al., 1998). Mivel ezek mennyisége alárendelt a tengeri eredetű szerves anyaghoz képest, olyan tengeri üledékképződési környezet feltételezhető, amely összeköttetésben állt a szárazfölddel. Ez alapján a kerogén típusa kevert, főleg II. típusú (tengeri eredetű), de III. típusú kerogén (szárazföldi eredetű) is hozzájárul a szerves anyag összetételéhez. Ez a megállapítás összhangban van RAUCSIK et al. (2002) által a márga szerves anyagból Rock-Eval pirolízis alkalmazásával, valamint biomarker elemzéssel meghatározott kerogén típussal.

RAUCSIK et al. (2002) vizsgálták a Kelet-Mecsekben a felszínen is megjelenő alsó-jura korú kőzetekben a kén/teljes szerves szén arányát (S/TOC) is, amely az alsó-pliensbachi kőzetekre 0,4-es értéket adott, ami normál tengeri környezetet jelöl.

5.2. A szerves anyag érettsége

A macerálok kémiai és fizikai tulajdonságai széles skálán változnak, amely tulajdonságokat az érettség is befolyásolja, ezért alkalmas a vitrinit reflexió az érettségi állapot meghatározására (TISSOT & WELTE, 1984). A betemetődés során a macerálok optikai tulajdonságai változnak, melyet főleg a

növekvő reflexió mutat. A vitrinit reflexióképessége nem változik jelentősen oxidáció hatására (TAYLOR et al., 1998), amely fontos tulajdonság, mivel az általam vizsgált minták a felszínről származnak.

A mérések eredményeként kapott reflexió értékek alapján a kőzet az olajképződés szakaszába eljutott (olajablak: $0,5 - 0,7 \% < R_o < 1,3 \%$, a szerves anyag típusától függően, TISSOT & WELTE, 1984).

A szerves anyag érettségére a lipitinek fluoreszcens színe alapján is lehet következtetni. A látható fluoreszcencia aromás szerkezetek, valamint nitrogén, kén és oxigén tartalmú (NSO-) vegyületek jelenlétét jelzik (BERTRAND et al., 1986, STASIUK & SNOWDON, 1997). A kerogén evolúciója során azért csökken a fluoreszcencia intenzitása, mert az érés során a kerogénből elsősorban az alifás szerkezetek távoznak el, ennek megfelelően az aromás szerkezetek viszonylagosan feldúsulnak a kerogénben (BERTRAND et al., 1986). A fluoreszcencia tehát az éretlen kőzetekben a legintenzívebb és folyamatosan csökken a diagenezis és a katagenezis során, s az olajablak végére teljesen megszűnik. A katagenezis során az UV-gerjesztés hatására kibocsátott fény hullámhossza a vörös irányába tolódik el (TISSOT & WELTE, 1984). Az általam vizsgált mintákban a lipitinit fluoreszcens színe okkersárga, ami szintén arra utal, hogy a mintában a szerves anyag az olajképződés szakaszába elért.

A RAUCSIK & VARGA (2008) által közölt Rock-Eval pirolízis alkalmazásával meghatározott T_{max} értékek, valamint a RAUCSIK et al. (2002) által végzett biológiai marker vizsgálatok eredményei szintén arra utalnak, hogy a szerves anyag az evolúciója során eljutott az olajablakba. A Rock-Evallal meghatározott teljes szerves szén tartalom (TOC) nagyon alacsony.

5.3. Maximális betemetődés hőmérséklete

Az érettségi paraméterek vizsgálatának (pl. a vitrinit reflexió) célja a felfűtés fokának meghatározása, amely a kőzetet a maximális betemetődés során érte. BARKER & PAWLEWICZ (1994) vitrinit reflexió értékek segítségével felállított egyenlete alapján megbecsülhető a kőzetet ért maximális hőmérséklet (T_{peak}). A módszert VRG-nek, azaz vitrinit reflexió geotermométernek nevezték el.

A T_{peak} -et a következő képlet segítségével határozták meg:

$$T_{peak} = (\ln R_o \% + 1,68) / 0,0124,$$

ahol $R_o \%$ a macerálra merőlegesen ráeső nem polarizált fény visszaverődésének mértéke egy standardhoz viszonyítva. Ezek alapján az átlagos reflexió értékekből a PV-VR-1 és PV-VR-2 mintákra a következő T_{peak} értékek adódtak:

$$\begin{array}{ll} \text{PV-VR-1: } R_o\% = 0,791 & T_{\text{peak}} = 117 \text{ }^\circ\text{C} \\ \text{PV-VR-2: } R_o\% = 0,688 & T_{\text{peak}} = 106 \text{ }^\circ\text{C} \end{array}$$

RAUCSIK et al. (2002) a márga karbonátjaiban stabil izotóp összetétel vizsgálat segítségével becsülte a karbonátos cementáció kikristályosodása során uralkodó hőmérsékleti viszonyokat. Az alacsony $\delta^{18}\text{O}$ értékek arra utalnak, hogy a karbonát kikristályosodása magas hőmérsékleten történt.

A szmektit $\rightarrow$ illit átalakulás hőmérsékletfüggő, ezért az átalakultságból következtetni lehet arra a hőmérsékletre, amelyet a vizsgált öszlet a betemetődés során elért (T_{peak}). RAUCSIK & VARGA (2008) VICZIÁN (1994) módszere alapján ezt a hőmérsékletet a Hosszúhetényi Mészmárga esetében 15 minta vizsgálata alapján 130-150 $^\circ\text{C}$ -nak becsülték, ami némileg magasabb, mint a VRG-vel kapott hőmérséklet. A két módszer szolgáltatotta T_{peak} -ek közötti különbség igazolása, illetve pontosítása a további minták VRG méréseinek elvégzését követeli meg.

5.4. Az olajzárványokban bezáródott fluidum eredete

A vizsgálatok során felmerült a kérdés, hogy mely kőzet lehetett a kalcit erek zárványaiban megtalálható olaj forrása. Három formáció merült fel, mint lehetséges anyakőzet. Ezek a Hosszúhetényi Mészmárga Formáció, az Óbányai Aleurolit Formáció, valamint a Mecseki Kőszén Formáció. RAUCSIK et al. (2002) vizsgálták a Kelet-Mecsek alsó-jura korú képződményeinek szerves anyag típusát és mennyiségét és megállapították, hogy az alsó-jura korú foltos márga egyes részei, mint például a pécsváradi felhagyott kőfejtőben fellelhető HMF is tartalmaz érett szerves anyagot, azonban a teljes szerves szén mennyisége alacsony. Az alsó-toarci Óbányai Aleurolit Formáció részét képező Réka-völgyi feketepala nagy mennyiségű szerves anyagot tartalmaz, azonban a szerves anyag a vizsgált mintákban éretlen, tehát nem képződhetett belőle olaj. Feltételezhető azonban, hogy lehet a képződménynek olyan része, amely a betemetődés során nagyobb mélységekbe is eljutott, ezért ott a szerves anyag érettsége magasabb szintet is elérhetett. A fent említetteken kívül lehetséges anyakőzetként felmerül a Mecseki Kőszén is, ugyanis a kőszének kialakulása során képződhetnek szénhidrogének, azonban a kőszének szénhidrogén generáló potenciálja alacsony (TISSOT & WELTE, 1984). A három felmerült lehetséges anyakőzet közül a szerves anyag tulajdonságai, valamint közelsége alapján a HMF a leginkább valószínűsíthető anyakőzet. Mind a zárványokban található olaj, mind az említett kőzetek szerves anyagának molekuláris geokémiai módszerekkel történő vizsgálatával lehetne fényt deríteni arra, hogy ezek a kőzetek lehettek-e az olaj forrásai, vagy valahonnan máshonnan került az olaj a HMF repedésrendszerébe.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

A HMF-ben található szerves anyag legnagyobb részét tengeri eredetű liptinit alkotja, ami alapján a kerogén II. típusú, de a vitrinit jelenléte alapján a felhalmozódási környezet kapcsolatban állhatott a szárazfölddel.

A vitrinit reflexió értékek alapján a márga eljutott az olajképződés szakaszába (olajablak). A betemetődés során elért maximális hőmérséklet 106-117 °C lehetett.

A HMF a szerves anyaga típusa és érettsége alapján szolgálhatott a repedésrendszerben migráló olaj anyakőzeteként, ennek pontosabb bizonyításához azonban biológiai marker vizsgálat szükséges.

7. FELHASZNÁLT IRODALOM

- BARKER, C.E. - PAWLEWICZ, M.J., 1994: *Calculation of vitrinite reflectance from thermal histories and peak temperatures*. In: Mukhopadhyay, P. K., Dow, W.G. (Eds.) ACS Symposium Series 570, Vitrinite Reflectance as a Maturity Parameter, Applications and Limitations, Chap. 14. 216-229.
- BERTRAND, P. - PITTON, J.-L. - BERNAUD, C. 1986: *Fluorescence of sedimentary organic matter in relation to its chemical composition*. Organic Geochemistry 10., 641-647.
- GYALOG L. (szerk.) 2005: *Magyarország fedett földtani térképéhez (egységek rövid leírása) 1: 100 000*. Magyar Állami Földtani Intézet Térképmagyarázói
- HAAS J. 1994: *Magyarország földtana – Mezozoikum*, ELTE egyetemi jegyzet, 92-104.
- LUKOCZKI G. 2009: *A repedezett Hosszúhetényi Mész márga Formáció szerves anyagának és cementációtörténetének vizsgálata Pécsvárad határában* Diplomamunka, SZTE TTK Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszék
- MUNZ, I.A. 2001: *Petroleum inclusions in sedimentary basins: systematics, analytical methods and applications*. Lithos 55, 195-212.
- RAUCSIK, B. - MERÉNYI, L. 2000: *Origin and environmental significance of clay minerals in the Lower Jurassic formations of the Mecsek Mts, Hungary*. Acta Geologica Hungarica, Vol. 43/4. 405-429.

- RAUCSIK, B. - VARGA, A. 2008: *Climato-environmental controls on clay mineralogy of the Hettngian-Bajocian successions of the Mecsek Mountains, Hungary: An evidence for extreme continental weathering during the early Toarcian oceanic anoxic event*. Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology 265, 1-13.
- RAUCSIK, B. - VARGA, A. - HARTYÁNYI, Z. - SZILÁGYI, V. 2002: *Changes in facies, geochemistry and clay mineralogy of a hemipelagic sequence (Pliensbachian-Toarcian, Mecsek Mts., S Hungary) - A possible palaeoenvironmental interpretation*. Geologica Carpathica, Proceedings of the XVII. Congress of Carpathian-Balkan Geological Association Bratislava, September 1st-4th 2002 and Guide to Geological Excursions
- STASIUK, L.D. - SNOWDON, L.R. 1997: *Fluorescence micro-spectrometry of synthetic and natural hydrocarbon fluid inclusions: crude oil chemistry, density and application to petroleum migration*. Applied Geochemistry, Volume 12, Issue 3, 229-241.
- G.H. TAYLOR - M. TEICHMULLER - A. DAVIS - C.F.K. DIESSEL - R. LITTKER - P. ROBERT, 1998: *Organic petrology*. Berlin & Stuttgart, Gebrüder Borntraeger, 704 p.
- TISSOT, B. - WELTE, D.H. 1984: *Petroleum formation and occurrence*. 2nd ed.: New York, Springer-Verlag, 699 p.
- VARGA Z., in BÉRCZI I. - JÁMBOR Á. (szerk.) 1998: *Magyarország geológiai képződményeinek rétegtana*. 326-327. MOL Rt. - MÁFI kiadvány, Budapest
- VARGA A. - SZAKMÁNY GY. - RAUCSIK B. - KEDVES M. - JÓZSA S. 2002: *Eocén calcrete kavicsok a nyugat-mecseki miocén konglomerátumból*. Földtani Közlöny, 132/1, 57-82.
- VICZIÁN I. 1994: *A szemektit-illit átalakulás függése a hőmérséklettől*. Földtani Közlöny. 124/3. 367-379.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom Dr. Schubert Félixnek munkám során nyújtott sok segítségével, Dr. Raucsik Bélának és Varga Andreának azért, hogy felhívták a figyelmünket a pécsváradi kalcit erekre és, hogy rendelkezésemre bocsátották a terület földtani hátterének megismeréséhez nagy segítséget nyújtó publikációikat, Hámorné Dr. Vidó Mária-nak a vitrint reflexió mérések során nyújtott segítségével, valamint az SZTE TTIK Ásványtani, Geokémiai és Kőzettani Tanszék dolgozóinak.

A TISZA-VÖLGY VÍZI TURIZMUSÁNAK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

UJVÁRI KRISZTINA¹

1. BEVEZETÉS

A Tisza Magyarország második legnagyobb folyója, a folyó közvetlen környezete, a Tisza-völgy Magyarország egyik legértékesebb természeti területe. Az egyre erősödő emberi beavatkozás ellenére a Tisza-völgy többé-kevésbé őrzi az alföldi tájra jellemző mozaikos képet, az erdők, a rétek, a vizes élőhelyek, a művelt területek és a települések sajátos, szinte csak erre a tájegységre jellemző elrendeződését (MICHALKÓ G. 2003).

A Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program készítőinek szándékai szerint ezzel a programmal a Tisza mint kifejlesztendő *Nemzeti Turisztikai Termék* alapjai is lerakhatók, bár nem hagyhatók figyelmen kívül a turizmus érdekérvényesítő képességét meghaladó külső feltételek: a Tisza nemzeti közí vízi úttá nyilvánítása, az állandó vízszintet biztosító műszaki infrastruktúra megteremtése, a Vásárhelyi Terv turisztikai hasznosulása (DÁVID L. 2004) vagy akár a Tisza törvény megalkotása.

2. A KUTATÁS MÓDSZEREI

A Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program keretein belül a Tisza-völgy megnevezés alatt a Tisza, a Bodrog, a Körös és a Maros folyók magyarországi szakaszát, és a folyók mentén a vízi turizmusban résztvevők számára elérhető távolságban (általában 5–10 km) lévő potenciális célterületeket vizsgálták.

A kutatásokat végzők a program elkészítése során több módszertani eszközt is alkalmaztak. A másodlagos kutatások során feldolgozták az érintett földrajzi területtel és témával foglalkozó szakirodalmat, vizsgálták a jogszabályi környezetet (turizmus, vízgazdálkodás és közlekedés témában), valamint turisztikai kínálat tekintetében országos és regionális adatgyűjtést végeztek.

A 2005 nyári hónapjaiban lezajlott területbejárások során vízről motoros kishajóval és partról gépkocsival egyaránt felmérték a Tisza teljes magyarországi szakaszát, a tiszabecsi 745. folyamkilométer szelvénytől a Szeged alatti 166. folyamkilométer szelvényig.

---

¹ PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem TTK Földtudományok Doktori Iskola

Jellegzetessége és kiépültsége miatt külön mérték fel a Tisza-tó tározóterét. Vizsgálták a megállási, kikötési lehetőségeket, a vízben való tájékozódás lehetőségeit, a hidak, révek, gátak és parti kiszolgáló infrastruktúra helyzetét, állapotát és megközelíthetőségét, figyelembe véve az egyes közlekedési eszközökkel naponta kényelmesen megtehető út hosszát is.

A helyzetértékelés fázisában komplex piackutatási tevékenységet is végeztek, direkt mail akció kereteiben célcsoportos kérdőíves lekérdezéssel, kérdezőbiztosok személyes közreműködésével és mélyinterjúk készítésével. A kérdőíves lekérdezés szinte minden érintett célcsoport körében megtörtént, így önkormányzatok, vízitúra szervezéssel foglalkozó cégek, klasszikus vízitúrázók és motoros kishajót használó vendégek, hajóskapitányok, szolgáltatók és létesítményüzemeltetők valamint a térségben legalább már 5 napot eltöltött turisták voltak a lekérdezés alanyai. A legalább 5 éjszakát a területen eltöltött vendégek körében 1360 darab kérdőív kitöltésére került sor. Az adat-felvételezés során a kérdezőbiztosok valamennyi, víziturizmus szempontjából jelenleg fontos településen megjelentek, és személyesen végezték el a kérdőívek kitöltését. A kérdőív összeállítása során elsődleges szempont volt, hogy a kérdések a fejlesztendő víziturisztikai ágazatok szempontjából potenciális célcsoportokra (korosztály, foglalkozási viszonyok, iskolai végzettség, stb.), területekre (települések, térségek), a döntés indokaira, az üdülés módjára (időtartam, költség, stb), az igénybe vett szolgáltatásokra és az egyéni igényekre vonatkozzanak. A felmérés két héten keresztül zajlott, a Tisza menti településeken egymással párhuzamosan, kizárva ezzel a szezonális esetleges eredményt befolyásoló hatását is.

A kutatási és programozási eredmények digitális térképi állományokon kerültek feldolgozásra.

2. A TISZA - VÖLGY VÍZI TURIZMUSÁNAK HELYZETELEMZÉSE

2.1. A víziturizmus formái

A vízi turizmus alatt jelen esetben olyan aktív szabadidős tevékenységet értünk, amely a vízben, vízben vagy vízparton (természetes vagy mesterséges, folyó- és állóvizek) történik és az utazó legalább egy olyan szolgáltatást igénybe vesz, ami a vízi forgalmat és a vízi turizmust kiszolgáló és fenntartó létesítményeknél, szervezeteknél fogyasztást eredményez. (például kikötési díj fizetése, horgászjegy váltása, vízi sporteszköz bérlete, strandbélő, hajóbérlés, hajójegy váltása stb). Ökológiai és gazdálkodási szempontból azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy a vízi turizmus sze-

replői szolgáltatások igénybe vétele nélkül is terhelhetik a parti területeket (szemetelés, növény- és állatvilág pusztulása), amelynek következményei és költségei a fenntartó hatóságokra, önkormányzatokra és a helyi lakosságra hárulnak.

A vízi turizmus tipizálása történhet a *hasznosuló terület* (közeg, vízfelület) fajtája, a *motiváció* és az igénybe vett *eszközök* alapján. Az egyes típusok azonban nem minden esetben határozhatók el konkrétan, hiszen az egyes altípusok esetében több csoportosítási tényező is szerepet játszhat (például a motorcsónakos túrához kapcsolódhat horgászat, vagy folyami evezéshez táborozás).

Az igénybe vett közeg szerinti csoportosítása alapján megkülönböztetünk *folyami és tavi* vízi turizmust. Ezen belül számos altípus lehet, így például evezés, horgászat, hajózás, fürdőzés vagy vízparti üdülés és ezek kombinációi. Ha még mindig az igénybevett közeg alapján, de más szempont szerint csoportosítjuk vizeinket, megkülönböztethetjük és osztályba sorolhatjuk őket a klasszikus vízi túrázáshoz kapcsolódó nehézségi viszonyaik szerint is. Ez a vízitúra útvonalak nemzetközi osztályozása, mely szerint vannak *szelíd vizek és vadvizek*.

A szelíd vizek további három kategóriára oszthatók (BOKODY J. 1989):

- ZW-A kategória: Állóvíz vagy lassú folyóvíz, 4 km/óránál kisebb folyási sebességgel
- ZW-B kategória: Folyóvíz 4–7 km/óra sebességgel
- ZW-C kategória: Folyóvíz 6–7 km/óránál nagyobb sebességgel

A vadvizeknek 6 kategóriája van (jelölésük (WW-I – WW-VI) a legnagyobb (WW-VI) fokozatot a nemzetközi minősítés már életveszélyesnek jelzi. Magyarországon vadvizek alig vannak, néhány folyóvízünk kisebb szakaszai tartoznak döntően a WW-I kategóriába (BOKODY J. 1989). A program során bejárt és felmért területek mindegyike a szelíd vizek kategóriájába tartozik.

A motiváció alapján történő csoportosítás a turisták azon igényeihez kapcsolódik, amelyek a vízen és vízparton történő időtöltésre ösztönzik őket. Eszerint megkülönböztetünk *vízparti táborozást* (ideértve a szabad strandok használatát is) és *kempingezést*. Előbbi esetében a táborozó helyek egyszerűbbek, míg a kempingek több szolgáltatást nyújtanak, több felszereléssel rendelkeznek. Emellett a másik típus a *horgászat*, amely kisebb természetes és mesterséges vizeken, holtágakban, morotvákban is űzhető aktív üdülési forma. A harmadik elem a motiváció alapján a *vízitúra*, amely a vízen történő aktív időtöltést jelenti, altípusait az igénybe vett eszközök alapján különíthetjük el.

A harmadik tipizálási forma az igénybe vett eszközök alapján történő csoportosítás (Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program, 2006):

- Kézi erővel hajtott vízi járművek (evezős csónak, kenu, kajak)
- Motorral hajtott, néhány személyes járművek (külmotoros csónak, jacht, motoros kishajó)

- Nagyobb csoportok befogadására alkalmas vízi járművek (kiránduló-, üdülő-, és lakóhajó)

Tekintettel arra, hogy a kutatási program a megrendelő Magyar Turizmus Zrt. elvárásai szerint a fentiekben ismertetett eszköz alapú bontásban készült el, a továbbiakban is ezt a felosztást célszerű követni.

2.1.1. Kézi erővel hajtott vízi járművek

Ennek a csoportnak a legfontosabb kategóriája a *klasszikus vízitúra*, amelynek jellemző eszközei elsősorban a kenuk és a kajakok.

A klasszikus (nem sport-teljesítményként felfogott) vízitúrák közlekedési irányára értelemszerűen a folyásirányba haladás (ereszkedés, csurgás) jellemző. A kereslet és kínálat piacát áttekintve leginkább a folyókhoz kötődik a kategória, de tavak, tengerpartok, szigetek esetén is - főleg vezetett ökotúrák formájában – is előfordul. Legtöbbször többnapos, több kikötőt vagy megállót is magában foglaló túra a jellemző. A folyón csurogva megtett többnapos túrák során a napi átlagos távolság 15–20 km, a folyószakasz jellegéből (sodrás erőssége, partszakasz talajminősége és növényzete, attrakciók és települések megközelíthetősége ill. alapszolgáltatások – ivóvíz, élelmiszer és orvos - elérhetősége) adódóan az egyes kikötők távolsága 10–35 km között célszerű. A klasszikus vízitúrák két fő változata, amikor a teljes felszerelést a túrázók a vízi járműben (kenuban) a vízen viszik magukkal, illetve amikor a felszerelést a parton gépkocsival szállítják. Az előbbi változat kevésbé kötődik kiépített kikötőrendszerhez, gyakorlatilag bármelyik alkalmas homokpadon meg tud állni éjszákára. A második változat partról is jól megközelíthető, többé-kevésbé kiépített kikötőhálózatot igényel. A kikötővel, megállóhellyel szemben támasztott igény a sátorozó hely, WC, tisztálkodási, valamint az evési, ivási és bevásárlási lehetőség. Két kikötőhely között a túrázók gyakran megállnak fürödni, pihenni, ezeken a helyeken is igénylik a büfé jellegű vendéglátóhelyeket. A kategória érdekes eleme a versenysport. Ez magán a folyón leggyakrabban edzések formájában jelenik meg, a versenyeket inkább a holtágakon kiépített versenypályákon tartják (Maty-éri evezőspálya, Alcsi-szigeti holtág). Ugyanakkor ezek a versenyek jelentős idegenforgalmi vonzerőt is jelentenek.

A klasszikus vízitúrák leginkább gátoló tényezői az időjárás és vízjárás viszonyok. Kedvezőtlen körülmények mellett a vízitúrázó csoportok száma és az egyes csoportok létszáma exponenciálisan csökken.

A klasszikus vízitúra leglátogatottabb területei a Tisza felső szakasza, a Bodrog és a Körös. A vízi turizmus lehetséges változatai közül a klasszikus vízitúrák szezonálisága a legszembetűnőbb, még a nyári hónapok közül is csak június közepétől augusztus közepéig tart a szezon.

A kézzel hajtott vízi járművek közül az evezős csónak a *horgászturizmus* eszközeként is szóba kerülhet. A folyó tulajdonságai, folyási sebessége miatt tiszai horgászturizmusra az evezős csónak nem kifejezetten jellemző, bár vannak olyan területek, ahol többnyire ebből horgásznak, de ezzel a megoldással inkább a helyiek élnek, a térségbe érkező turisták előnyben részesítik a motoros csónak bérlésének lehetőségeit.

Az *ökoturizmus* eszközei közé viszont a kézzel hajtott vízi járművek jól illeszkednek, főleg hogy több olyan ökoturisztikailag értékes és keresett terület is található a Tisza-völgyben, melyek jogszabályi korlátozások, vagy vízmélységi problémák miatt csak ilyen járművekkel közelíthetők meg. Ha a jogszabályok lehetővé teszik, a célközönség egy részének az igényei miatt egyre több helyen az ökoturizmus is a motoros csónakokhoz kötődik.

2.1.2. Motorral hajtott, néhány személy befogadó képességű járművek

Ez a csoport technikai szempontból két kategóriára bontható, mégpedig a meghajtómotor teljesítménye szerint (GKM, 2003). A kategóriák határa 4 kW motorteljesítmény. Motiváció szerint viszont ez bontható a legtöbb kategóriára, hiszen ide tartozhat a jachtturizmus, a horgászturizmus és az ökoturizmus is. A néhány személy befogadása mint meghatározó jelleg azért fontos, mert a hajó méretei, vagy a meghajtómotor teljesítménye alapján, ez a kategória könnyen összeolvadhat a következő, a hajózáshoz tartozó turisztikai kínálat alsó határán lévő vízi járművekkel. (Méreteit és teljesítményét tekintve egy jacht könnyen lehet nagyobb egy 12–15 utast befogadó kirándulóhajónál.)

A magyar jogszabályok szerint (GKM hajózási szabályzat) a 4 kW (kb. 5 LE) teljesítményt meghaladó motorral felszerelt csónakokat kishajónak tekintjük, melyek üzemben tartásához már vízsga, vezetéséhez jogosítvány szükséges. A *motoros kishajós (jacht) turizmus* azonban inkább az erősebb, minimum 20–30 LE, de akár 100 LE, vagy még nagyobb teljesítményű motorokkal szerelt kishajókhoz kötődik.

A motoros kishajós turizmusnak két változatát különíthetjük el egymástól, a *sportcélú hajózást és a túrahajózást* (Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program, 2006). A sportcélú hajózásba tartozik a vízisízés, a jet-ski. Ezek általában egy-egy szűkebb területhez kötődnek, a hajó tárolására vagy vízrebozsátására alkalmas kikötő környékén jellemzőek. Ezzel szemben a túrahajózáshoz inkább a több nap alatt megtehető nagy távolságok kapcsolhatóak. Mindkét változat a jól kiépített, fejlett infrastruktúrával rendelkező kikötőket igényli, a különbség csak az, hogy a sportcélú hajózás megoldható egyetlen kikötőből, míg a túrahajózáshoz kikötő-hálózatra van (lenne) szükség.

A kikötővel szemben támasztott egyik legfontosabb igény a tankolási lehetőség. A túrahajózás-hoz kapcsolódó kikötő-hálózatban a kikötők egymástól való távolságát a hajók benzintankjának mérete és a motor fogyasztása is jelentősen befolyásolja. Átlagos távolságként a 70–80, esetleg 100 kilométer jelölhető meg.

A motoros kishajók közlekedését elsősorban a vízjárás és az időjárás befolyásolja, használatuk szintén elsősorban a nyári szezonhoz kapcsolódik, bár a túrahajózás esetében ez a szezon minden bizonnyal nyújtható.

Vízi jármű szempontjából a tiszai *borgászturizmus* a motorral meghajtott csónakokhoz, mégpedig általában a 4 kW teljesítmény alatti motorral meghajtottakhoz kötődik. Az *ökoturizmus* leginkább fejlődő része a Tisza-tó látványosságait kínálja a kirándulóknak, elsősorban motoros csónakkal, túravezetővel. Ez a szolgáltatás az utóbbi években egyre keresettebb, a horgászati főszezonokon kívül ma már ez biztosítja a szolgáltatók számára a jövedelmezőséget.

2.1.3. Nagyobb csoportok befogadására alkalmas vízi járművek

Ebbe a csoportba tartoznak a hajók, és hozzájuk köthető kínálat a személyhajózás is. A tiszai hajózás legnagyobb lehetőségei a *kirándulóhajók*, a *rendezvényhajók* és esetlegesen az *üdülőhajók*, *lakóhajók* vonatkozásában rejlenek (Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program, 2006). A menetrendszerű, elsősorban közlekedési célú hajózás a Tisza – völgyben nem jellemző. A rendezvényhajózás még most kezd kialakulni, az üdülőhajóra pedig a Tiszán mindössze egyetlen példát lehet hozni (Victor Hugo Üdülőhajó).

A hajózáshoz kapcsolódó minimális feltétel a nagyobb méretű és merülésű hajók fogadására is alkalmas kikötő-hálózat. A kikötők földrajzi elhelyezésénél a partszakasz attrakcióit, turisztikai kínálatát kell elsősorban figyelembe venni, további szempont, hogy a hajó a víztartályait fel tudja tölteni. A hajózást az időjárás és a vízjárás kevésbé befolyásolja, de szezonális szempontjából ez is a melegebb hónapokhoz (május–szeptember) kötődik.

2.2. Kereslet és kínálat vizsgálata

A legnagyobb településállománnyal a Felső-Tisza szakasz (120 helység), legkisebbel a Közép-Tiszavidék (11 helység) üdülőkörzete rendelkezik, de méreteiktől függetlenül az egyes települések idegenforgalmi súlya között is jelentős különbségek vannak, az attrakciók száma, nagyságrendje és földrajzi közelsége, a hagyományok őrzése, a települések ill. térségek marketing aktivitása, stb. függvényében. A Tisza-völgyében fekvő településeken az utóbbi évtizedben a turizmus földrajzi diffúzi-

ója figyelhető meg, egyre több település kapcsolódik be az idegenforgalomba, viszont a települések együttesen ma a vendégforgalomból kisebb arányban részesednek, mint a kilencvenes években. Összességében a hazánk turizmusában betöltött szerepkörének komplex statisztikai megközelítése (vendégéjszakák száma, költés nagyságrendje vagy például a kínálati elemek száma) alapján a Tisza vízgyűjtőjének helyzete kedvezőtlen (Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program, 2006).

A programhoz tartozó hazai célcsoportok és szolgáltatói körök véleményét vizsgálva az 1. pontban ismertetett felmérések alapján néhány általános megállapítás tehető:

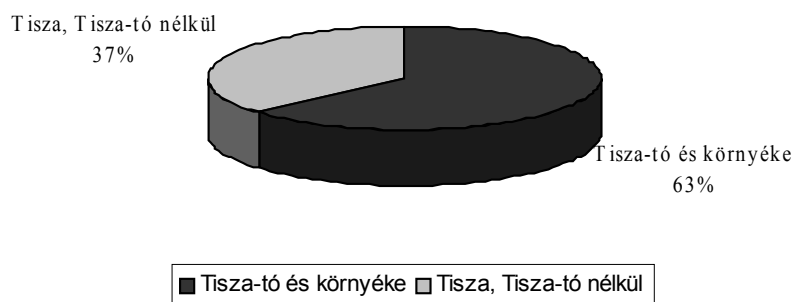
Keresleti oldalról:

- A felmérést megelőző 5 évben (2000-2005) egyre kevesebb az új vendég a Tiszán
- Speciális küldő területei a tiszai turizmusnak Kelet-Magyarország nagyvárosai és vonzásokörzetükbe tartozó települések
- A táj szépsége, a víz szeretete a tiszai vízitúra legfőbb vonzereje
- Július–augusztus hónapokra korlátozódik a főszezon
- Az evezős turizmus lassan fokozatosan kezd háttérbe szorulni
- A motoros kishajós és jachtos közlekedés fejlődésben van, de nincs összhangban a vízi turizmus többi ágával

Kínálati oldalról:

- A vizsgált területen belül a Tisza-tó a legkedveltebb üdülési célpont (1. ábra)

1. ábra. A Tisza-völgyben üdülők területi megoszlása, 2005

Forrás: Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program 2006

- A Tisza menti települések olcsók, illetve kevésbé épültek ki olyan szolgáltatások, amelyek a vendégek költségének növelését segítenék elő (átlagos napi költsésszint alacsonyabb, mint 3000 Ft)
- Kevés a kikötő, nincs lehetőség a választásra
- A kínálat alapját maga a folyó, annak jelenlegi háborítatlan természeti környezete jelenti, ezért a fejlesztések során fokozottan ügyelni kell ennek az állapotnak a megőrzésére
- A Tisza mentén fekvő települések önkormányzatai legfontosabbnak a koncepciók, hatástanulmányok, megvalósíthatósági tanulmányok elkészítését és marketing hatékonyságuk növelését tartják.

A felmérés elsődleges, másodlagos és harmadlagos célcsoportokat vizsgált. Mivel a fejlesztési program három alprogramot határozott meg, célszerűnek tűnt az egyes célcsoportok alprogramokhoz történő rendelése. Ezt a kapcsolatrendszert az 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. A tiszai vízi turizmus alprogramjai és célcsoportjai

Alprogram	Célcsoport	
	külföldi	hazai
<i>Kézzel hajtott vízi járművek alprogram</i>	Elsődleges célcsoport	Határon túli magyar fiatalok (19-25 év)
	Másodlagos célcsoport	Általános és középiskolás korosztály
	Harmadlagos célcsoport	Határon túli magyar családok
<i>Motoros kishajók és jachtok alprogram</i>	Elsődleges célcsoport	Kelet-közép-európai fiatalok (19-25 év)
	Másodlagos célcsoport	Családok
	Harmadlagos célcsoport	Nyugat-európai 20–50 éves korosztály
<i>Kiránduló, üdülő- és lakóhajó alprogram</i>	Elsődleges célcsoport	Kelet-közép-európai családok
	Másodlagos célcsoport	Nyugat-európai 20–50 éves korosztály
	Harmadlagos célcsoport	Kelet-közép-európai családok
<i>Kiránduló, üdülő- és lakóhajó alprogram</i>	Elsődleges célcsoport	Nyugat-európai 20–50 éves korosztály
	Másodlagos célcsoport	Szervezetten utazó turista csoportok, családok
	Harmadlagos célcsoport	Tehetősebb középkorosztály
<i>Kiránduló, üdülő- és lakóhajó alprogram</i>	Elsődleges célcsoport	Kelet-közép-európai családok
	Másodlagos célcsoport	Tehetősebb középkorosztály
	Harmadlagos célcsoport	Határon túli magyar családok
<i>Kiránduló, üdülő- és lakóhajó alprogram</i>	Elsődleges célcsoport	Kelet-közép-európai családok
	Másodlagos célcsoport	Tehetősebb középkorosztály
	Harmadlagos célcsoport	Általános és középiskolás korosztály

Forrás: Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program 2006

2.3. Területi jellemzők

A területbejárások során a folyamkilométer, a partszakasz jellege és a település neve szerint kerültek felmérésre és rögzítésre a területek, amelyek szerepet játszhatnak az adott folyó(szakasz) vízi turizmusának fejlesztésében. Összefoglalóan, nagy általánosságban az alábbiak jellemzik az egyes területeket:

A *Tisza felső szakaszán*, ahhoz képest, hogy régi hagyományai vannak a vízi turizmusnak, a szolgáltatói háttér mozaikos, jellemzően eltérő színvonalú. Egyes területek (például Vásárosnamény, Tivadar) kifejezetten fejlett, közvetlen közelében viszont a kiépítettség igen gyenge, elmarad a várakozástól. Szolgáltatási területen dominál a falusi turizmus.

A *Tisza-tavi* települések és szolgáltatók magasan kiemelkednek a tiszai átlagból. Itt jelentősen érződik, hogy a fizetőképes igények megjelenése olyan színvonalbeli fejlesztéseket generált, melyek egyedülállóak a Tiszán. Talán nincs egyetlen másik terület sem a Tiszán, amely ilyen sűrűn lenne lefedve kikötőkkel. A klasszikus vízi turizmus járműveit valamennyi kikötő tudja fogadni, és ugyanez igaz a horgászturizmusra is. A bejárt *középső Tisza* szakasz szolgáltatói háttere meglepően alacsony. A magánterületek, a magántulajdonú kisebb üdülők dominálnak. A közeli Tisza-tó elszívó ereje ellenére a fejlesztés mindenképpen indokolt és szükségességű.

A vízi turizmus az *alsó Tisza* szakaszon döntően a nagyobb városok köré koncentrálódik, és többnyire csillagtúra rendszerben működik. Szeged egyértelműen kiemelkedik, a többi település jobbra elmaradott, eddig kevésbé építettek a vízi turizmusra. A szolgáltatói létszám és a szolgáltatók átlagos minősége jelentősen elmarad a Tisza-tó mögött, de még a Felső-Tisza mögött is. A fejlesztések talán ezen a területen a legfontosabbak, kérdés, hogy hosszabb távon lesz-e a területnek a szolgáltatókat eltartó vendégforgalma, vagy a jelenlegi szolgáltatói szint már a beállt, átlagos vendégszám következménye.

A *Bodrog* vízi turizmusa jelenleg szinte kizárólag a klasszikus vízitúrákra épül. Jacht turizmus gyakorlatilag nincsen, és a folyó eltartóképessége, jellege, valamint a védett természeti értékek miatt nem is célszerű fejleszteni. A Bodrogzug természeti értékeinek megtekintésére a kenuk, esetleg a kis teljesítményű négyütemű motorokkal hajtott ladikok a megfelelőek. A terület környezeti adottságai miatt a bal parton minden fejlesztést ki kell zárni, a Bodrogzugot meg kellene őrizni jelenlegi állapotában, és a jobb parti szolgáltatókra alapozva megszervezni a látogatását.

A vízi turizmus a *Körösökön* több szempontból is hagyományokkal rendelkezik, de szolgáltatási háttere még mindenképpen elmarad a kívánatostól. A hullámtér védett értékeinek bemutatására olyan rendszert kell kiépíteni, mely a környezet jelentős megváltoztatása nélkül, és minimális zavarással teszi lehetővé a látogatást.

A *Maros* természeti szépsége mindenképpen indokolna fejlesztéseket, de a terület ismeretében ezeknek szinte kizárólag a klasszikus, kézi erővel hajtott kenukra, kajakokra épülő vízi turizmusra szabad épülniük.

A helyzetfeltárásban megismert tényezők általánosan a vizsgált területre és az egyes alprogramokra (kézi hajtású, motoros kishajók és kirándulóhajók kategóriában) lebontva is összefoglalásra kerültek, jelen tanulmány terjedelmi korlátai okán csak az általános analízis ismertetésére szorítkozik. A tényezők összességével jellemezhető állapot képezi a potenciális *fejlesztések kiindulópontját*.

2.3.1. A Tisza-völgy általános vízi turisztikai SWOT- analízise

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> • Kedvező, európai szinten egyedi értéket képviselő természeti adottságok, látogatható védett területek • Kiegészítő turisztikai formák (kerékpáros, öko, stb.) fejlesztésére alkalmas vízügyi létesítmények (gátkorona, hullámtér) megléte • Hagyományok, gazdag népi kultúra, falusi turizmus alapjainak megléte • Kihashználható egészségturisztikai adottságok, gyógyvíz • Kereskedelmi szállásférőhelyek számának növekedése • Állandó rendezvények, fesztiválok • Társadalmi igény a turizmusra, vendégszeretet • Sok helyen termékcsomaggá rendezhető, mozaikos vonzerők 	<ul style="list-style-type: none"> • Elmaradott és kiegyensúlyozatlan területi eloszlású általános és turisztikai infrastruktúra • Szolgáltatások alacsony színvonala • Még mindig gyenge együttműködés a civil és szakmai szervezetek között • Tőke és forráshiány • A környezetkultúra alacsony szintje, vizuális környezetszennyezés (szemetelés, úszó roncsok, stb.) • Elégtelen nyelvtudás és szakemberhiány • Rövid turisztikai szezon • Rendezvényszervezők, beutaztató utazási irodák hiánya • Hálózatos szolgáltatások, klaszter-szemlélet hiánya • A halállomány csökkenése • Szűnyogirtás elégtelensége • Kínálat aránytalan területi és minőségi megoszlása
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> • Az idegenforgalmi infrastruktúra és a megközelíthetőség javítása • Idegenforgalommal foglalkozó szervezetek működésének összehangolása • Tiszai Vízyűjtő Programrégió hatékony szerepe, erős térségi lobby • Fokozódó érdeklődés a térség iránt, törekvés • Az idegenforgalmi kapacitás decentrali- 	<ul style="list-style-type: none"> • A rossz megközelíthetőség elriasztja a vendégekört • A kiegyensúlyozatlan fejlettségi állapot miatt a fejletlenebb területekről kialakult kedvezőtlen vélemények elriasztják a vendégeket máshonnan is • A koncentrált fejlesztés miatt „egyoldalúvá” válhat az idegenforgalom • Az épített környezet elhanyagolása

zációja

- Komplex, térségi fejlesztési tervek kidolgozása
- Közös imázsformálás, erősebb marketing
- A modern turisztikai ágak (hivatás-, öko-, kulturális turizmus) előtérbe helyezése
- NFT II. EU forrásainak sikeres lehívása
- Vásárhelyi Terv tervezett tározótereinek turisztikai hasznosítása

- A Tisza és mellékfolyóinak szennyeződése elriaszthatja az ide látogatókat
- Az eredeti vonzerőt jelentő természetes környezet túlzott megváltozása
- vízminőség romlása, vízterek csökkenése
- Önkormányzatok forrásszegénysége
- Sikertelen EU pályázatok
- Jogszabályi háttér rendezetlensége és kohéziójának hiánya tovább növeli a vízi turizmus résztvevői közötti feszültségeket

Forrás: Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program 2006

3. EREDMÉNYEK

A Tisza-völgy 2007–13 időszakra szóló stratégiai fejlesztési terveinek alapja a hosszú távú jövőkép megálmodás (Tiszai Turizmus fejlesztési Program, 2006):

A vízi turizmus olyan irányú és mértékű fejlesztése a Tiszán, amely a turisták révén elősegíti a terület gazdaságát, valamint a helyi lakosság számára is kikapcsolódási-szórakozási, valamint jövedelemszerzési lehetőséget biztosít a folyó ökológiai állapotának megóvása mellett.

A fenti jövőképnek megfelelően három stratégiai cél fogalmazódott meg, melyek később prioritások, intézkedések szintjére lebontva meghatározták a fejlesztések megvalósulásának helyét, az optimálisan együttműködő partnerek körét és a finanszírozási igényt.

A három stratégiai cél:

- Ökológiai értelemben fenntartható idegenforgalom megteremtése
- A helyi lakosság életminőségének javítása
- A térségen kívüli célcsoportok vonzása

A stratégiai célokhoz kapcsolódó prioritások és intézkedések a három alcsoport bontásában a következők:

3. 1. Kézzel hajtott vízi járművekhez kapcsolódó vízi turizmus fejlesztése

Csónakkikötők kialakítása, fejlesztése tekintetében szükséges a hullámtéri úthálózat fejlesztése, a csónakkikötőkhöz vezető utak aszfaltozása, kiépítése, a már meglévő, rossz állapotú kikötők javítása, új kikötők építése, part- és tereprendezés.

A klasszikus vízi turizmust kiegészítendő fontos a *strandok fejlesztése*, új, ellenőrzött szabadstrandok megnyitása, valamint növényzetszabályozás és tiszta környezet biztosítása a parton. *Kiegészítő infrastruktúrafejlesztés* elsősorban – az alprogram célcsoportjaira jellemző viszonylag alacsony költségi hajlandóságot figyelembe véve – a kempingek, a vízparti vendéglátóhelyek és horgász kikötők esetében fontos. Ide tartoznak még költségosztónzó lehetőségként a vízi vidámparkok és egyedi esetekben, a versenysport igényeivel összehangolva a kajak-kenu, illetve evezős pályák.

3. 2. Motoros-kishajókhöz és jachtokhoz kapcsolódó vízi turizmus fejlesztése

Ebben a kategóriában a két legfontosabb feladat a kishajók biztonságos üzemeltetéséhez szükséges *javító és üzemanyagtöltő bázisok kialakítása*, valamint a motoros kishajók és jachtok fogadására alkalmas *kikötők kijelölése és kiépítése*. Csónakok, vagy kishajók, jachtok vízrebocsátására minden időjárási helyzetben használható, biztonságos rámpák kialakítása is szükséges ezeken a helyeken. *Kiegészítő infrastruktúra* tekintetében a célcsoport igényeit kielégítő vendéglátás (étterem és bár-állóhajó, illetve a parton hasonló létesítmény kialakítása, benne melegkonyhás éttermi szolgáltatással, a megfelelő hulladék- és szennyvízgyűjtési kapacitással) és a szálláshelyek létesítése, fejlesztése (magas színvonalú kempingek, turistaszállók, esetleg szállodák) szükséges.

3. 3. Kiránduló -, üdülő- és lakóhajókhöz kapcsolódó vízi turizmus fejlesztése

Elsődleges feladat itt is a kiránduló-, üdülő- és lakóhajók fogadására alkalmas *kikötők* kijelölése és kiépítése, valamint a meglévő kikötői infrastruktúra korszerűsítése a környezetvédelmi és a műszaki normák figyelembevételével. Igény van a *strandok* szolgáltatási színvonalának emelésére, új élményelemek és vízi vidámparkok kialakítására.

Kiegészítő infrastruktúrafejlesztés tekintetében magas színvonalú szálláshelyek létesítése és fejlesztése szükséges melegkonyhás éttermi szolgáltatással. Ebben a kategóriában elengedhetetlen a *szára-koztató és kulturális programok* szervezése, illetve turizmus egyéb termékei közül az *egészségturizmussal* való kombinálás lehetőségének megteremtése.

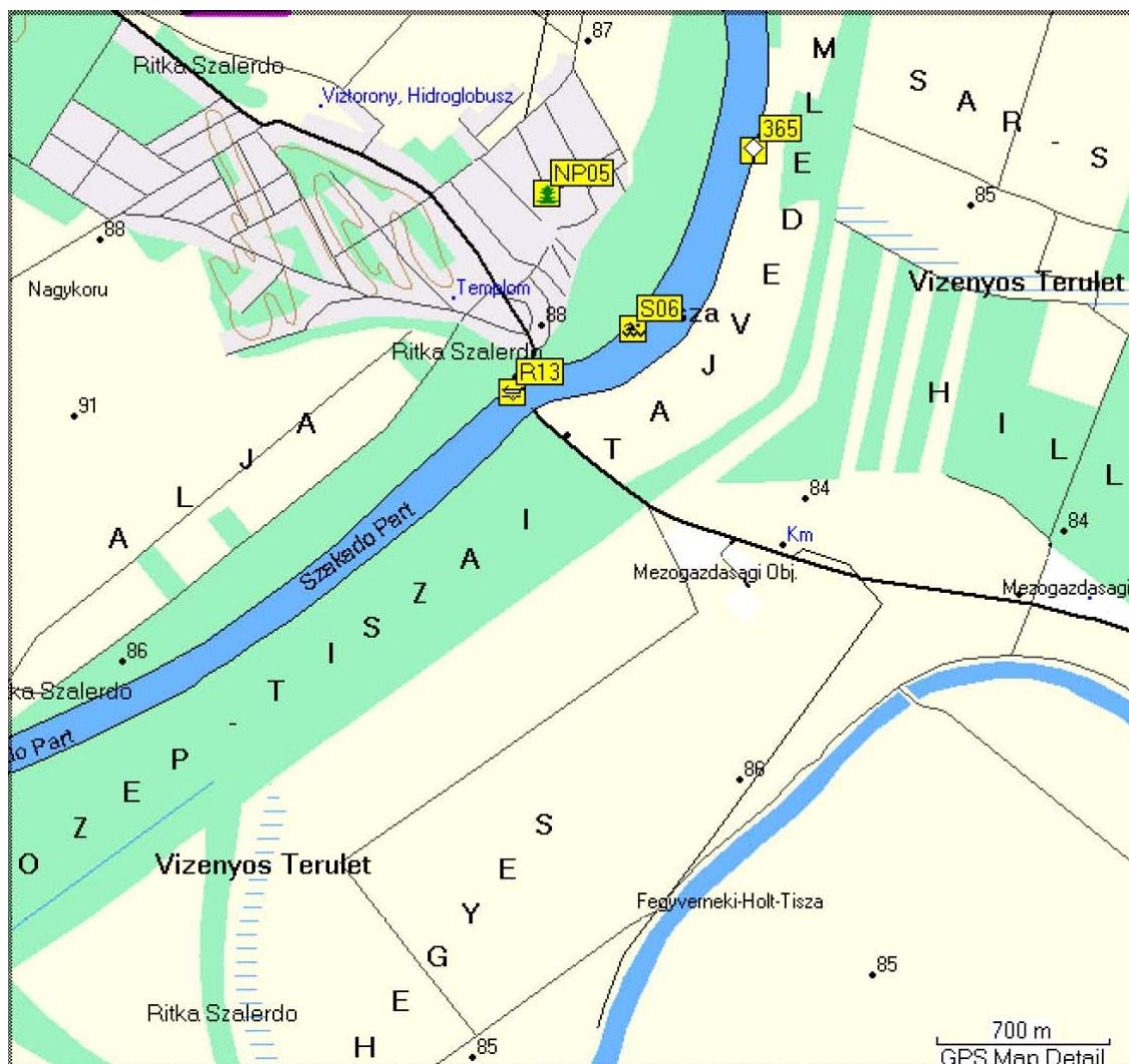
3. 4. Szektor-semleges területek fejlesztése

A turisztikai szakember-képzés erősítése mellett egyik konkrét tevékenységként szükséges a vízitúra vezetőképzés terjesztése is. Fontos feladat a vízi turizmus területén tevékenykedő *szervezetek közötti együttműködés* szorosabbá tétele, erősebb lobby, ezen belül a térség idegenforgalmi szakembereit tömörítő új szervezet létrehozása, a turizmusban szerepet vállaló települések polgármesterei tanácsának létrehozása és alkalmi jellegű tapasztalatcserék megszervezése. *Megfelelő marketing-kommunikációs eszközök kialakítása és a célcsoportok közötti hatékony terjesztése szükséges*, ide értve a terület kommunikációs stratégiájának kidolgozását, térségi public relation tevékenység és lobby program megvalósítását.

Információs és segélyhívó hálózat fejlesztése tekintetében szárazföldön és vízen való információs táblák kihelyezése, valamint egy segélyhívó központ kialakítása a legszükségesebb.

A fent vázolt intézkedések a programban a fejlesztések helyszínének konkrét megjelölésével, településenként és GPS koordináták megadásával szerepelnek (2. ábra).

2. ábra. Nagykőrű-Fegyvernek környékének fejlesztési pontjai

NP05- Nagykőrű-Közép-Tiszai TK látogatóközpont létrehozása

S06- Nagykőrű szabadstrand

R13- Nagykőrű- Fegyvernek komp

Forrás: Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program 2006

Tovább lépési javaslatként a munkacsoport indítványozta országos hatáskörű programiroda felállítását, az elkészült koncepció szerves integrálását az érintett régiók fejlesztési terveibe, illetve a fejlesztési javaslatok helyi akciótervekké való tovább bontását, külön figyelemmel a kapcsolódó turisztikai formák által elérhető szinergiahatások érvényesítésére.

4. IRODALOMJEGYZÉK:

- BOKODY, J. (1989): *Magyarországi vízi útvonalak osztályba sorolása.*
- BUJDOSÓ Z. (2002): *A vízutak típusai Magyarországon.* In: Lifelong Learning Füzetek 3 - Aktív turizmus, Lifelong Learning Központ – DE, Debrecen
- DÁVID L.(2004): *A Vásárhelyi Terv turisztikai lehetőségei.* Gazdálkodás XLVII. 9. különlkiadás. pp. 86-94.
- GKM: Hajózási szabályzat 39/2003. (VI. 13.) GKM rendelet
- MICHALKÓ G. (2003): *A Tisza szerepe az ország turizmusában.* In: Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia, Vitaanyag, 2004. április 26.
- Tiszai Vízi Turizmus Fejlesztési Program. MT Zrt. 2006, Budapest

---

A JUDAIZMUS MÚLTJA ÉS JELENE INDIÁBAN

ZAGYI NÁNDOR

1. A VIZSGÁLAT CÉLJAI ÉS MÓDSZEREI

A zsidó nép szórványba kényszerülésének és otthonkeresésének a babilóniai száműzetéssel, ill. közel fél évszázados fogsággal (i.e. 586-539) kezdődő, majd a második templom i.sz. 70-ben történt pusztulását követően felerősödő folyamata során a diaszpóra területi szerkezetében és demográfiai viszonyaiban bekövetkező változások a keleti zsidóság népességi arányának, szellemi kisugárzásának fokozatos csökkenéséhez vezettek. A 11-12. századtól kezdve előbb Közép- és Kelet-Európában, majd később Észak-Amerikában növekedésnek induló közösségek kulturális jelentősége, az ókor és a korai középkor századaiban virágzó orientális zsidósággal szemben, nagy mértékben felértékelődött. A lassan feledésbe merülő, kis létszámú ázsiai, észak-afrikai csoportok mára szinte teljesen eltűntek, a 20. század második felében, Izrael megalakulását követően, fokozatosan elhagyták lakóhelyüket.

A magyar földrajzi szakirodalom által is feldolgozott, és jól ismert európai gyökerű (*askenázi*) zsidósággal ellentétben, az egykor kiemelkedő vallási és szellemi irányító szerepet betöltő keleti szórvány közösségeinek kulturális és társadalomszerkezeti jellemvonásairól alig rendelkezünk információkkal. Különösen igaz ez India vonatkozásában, ami azért is hiányérzetre okot adó tény, mert a szubkontinens vallási vonatkozású irodalma egyébként sokrétű és részletes adatokkal szolgál az ország etnikai és vallási csoportjairól.

Az indiai zsidóság történelmi pályájának és mai helyzetének ismertetésével tehát kettős céloom volt: egyrészt bemutatni az amúgy is kevésbé ismert keleti diaszpóra helyi közösségeinek társadalom- és kultúrföldrajzi jellegzetességeit, másrészt bizonyos mértékig hozzájárulni az indiai vallásközösségekről szóló tényanyag bővüléséhez is.

Helyi tapasztalatszerzésre, személyes kapcsolatok kialakítására egyelőre sajnos még nem volt lehetőségem, így közvetett eszközökkel kellett élnem a kutatás során. Munkámat alapvetően öt különböző forrásra támaszkodva végeztem. A judaizmus történeti-földrajzi szerepéről általában, a külföldi (angol nyelvű) összefoglaló művek, monográfiák nyújtottak információt. A zsidóság mai, ill. közelmúltbeli demográfiai, migrációs jellemzőinek megismerésében az indiai és izraeli népszámlálások statisztikai adatsorai segítettek. Az egyes közösségek sajátos társadalomföldrajzi vonásairól, hitéletéről, a más vallású etnikai csoportokkal kialakult kapcsolatrendszeréről, valamint a világ zsidóságához és Izraelhez fűződő viszonyáról tájékoztattak a diaszpórában élők vallási-etnikai azonosság tudatának megőrzésével foglalkozó zsidó társadalmi szervezetek (Amisav, Savé Jiszraél, Kulanu) hon-

lapjai. Elsőrangú forrásirodalomként szolgáltak a szórványzsidóság kutatásában vezető szerepet játszó tudományos intézet, a tel aviv-i Nahum Goldmann Diaszpóra Múzeum (Bét Ha'tfucot) interneten közzétett, ill. megrendelhető szakmai publikációi. A helyi zsidóságot érintő napi közéleti és politikai aktualitások tekintetében a nemzetközi sajtó ide vonatkozó híradásai, beszámolóí szintén nélkülözhetetlenek voltak.

2. BEVEZETÉS: INDIA ÉS IZRAEL – KÜLÖNBSÉGEK ÉS PÁRHUZAMOK

A zsidóság és India kapcsolatrendszerének vizsgálata során, kezdő lépésként kézenfekvőnek tűnik a dél-ázsiai szubkontinens vezető állama és Izrael, mint zsidó állam kultúrtörténeti szerepének és geopolitikai, objektív földrajzi helyzetének összevetése.

A leginkább közismert tényekre, ill. adatokra támaszkodva, első megközelítésben a különbségek szembevetődnek. Mind területük, mind pedig népességszámuk alapján a szélső értékeket képviselik a mai államok rangsorában. 3 287 590 km²-es területével India a világ hetedik legnagyobb országa¹, de lakosainak számát tekintve (1 148 millió fő², Kína után a második legnépesebb állam), még előkelőbb helyen áll, a Földön hozzávetőleg minden hatodik ember indiai lakos. Ezzel szemben Izrael mindkét tekintetben (20 770 km², 7,1 millió fő), a kis országok közé tartozik. Abszolút gazdasági teljesítményeiket figyelembe véve, humán erőforrásának mennyiségi túlsúlya következtében India ugyancsak jóval megelőzi Izraelt, a két állam között ebből a szempontból kerekén 16-szoros különbség mutatható ki (amíg Indiában a GDP értéke a vásárlóerő-paritás alapján 2007-ben 2 966 milliárd \$³ volt, és ezzel a Föld negyedik legnagyobb gazdaságát mondhatja magáénak, Izraelben a bruttó hazai termék értéke 185,8 milliárd \$-t ért el). A munkaerő jóval magasabb átlagos képzettségi szintjéből eredően a gazdaság termelékenysége, relatív jövedelemtermelő képessége viszont egy nagyságrenddel magasabb Izraelben (az indiai 2 600 \$-nyi egy főre eső GDP az izraelinek 1/10-e). Összességében tehát, India földrajzi jelentőségének (államterület, népességszám, gazdasági összteljesítmény) túlsúlya ellenére a kevésbé fejlett, szegény államok sorát gyarapítja, Izrael pedig a magas jövedelmű, nyugati gazdaságok táborába tartozik, az Európai Unió középmezőnyének országaihoz (Görögország, Szlovénia, Ciprus, Csehország) hasonló életszínvonalat biztosít lakosságának.

A nyilvánvaló különbségek mellett azonban, főként történeti- és vallásföldrajzi jellegzetességeik alapján jó néhány hasonlóságra is felfigyelhetünk. Történelme során mindkét ország⁴ kizárólagos szuverenitásra törekvő idegen hódítók egymást követő hatalomváltásainak színhelyéül szolgált; India elsősorban kimeríthetetlennek tűnő természeti erőforrás-tartalékai, a Szentföld pedig inkább stratégiai jelentőségű kereskedelmi útvonalai és spirituális-szagrális térfunkciója miatt volt vonzó te-

rület. Függetlenségük kivívása előtt mindketten a brit gyarmati érdekszféra részei voltak, saját, modern kori államuk kikiáltása és nemzetközi elismerése pedig a II. világháború befejezése után, néhány hónapos eltéréssel, gyakorlatilag egy időben ment végbe (India: 1947. augusztus 15., Izrael: 1948. május 14.). Önállóságuk elnyerésekor a valódi polgári demokráciát, a parlamentáris köztársasági államformát választották, amit a mai napig megőriztek. De az államalapítást közvetlenül követő politikai káosz, a domináns vallási közösségek által lakott területek angol uralom alatti mesterséges egységének megbomlása, majd a rivális felek egymás kárára történő területszerzési szándékai nyomán kirobbant fegyveres harcok (palesztin-izraeli konfliktus, indiai-pakisztáni szembenállás) szintén hasonló történeti szituációt képviselnek. Kétes dicsőség, hogy az ENSZ történetének első és második békekontingense Izraelhez és Indiához köthető (WILHELM Z. – PETE J. – KISGYÖRGY P. 2006). Ezen események következményeként India és Izrael is jelentős népességcsere helyszíne lett; a dél-ázsiai államot tömegesen hagyták el Pakisztánba távozó muzulmánok, az iszlám jogrend alapján szerveződő államból pedig hindu és szikh migránsok érkeztek Indiába. Izraelből ugyancsak nagyszámú muszlim palesztin népesség távozott, amely jórészt mostoha életkörülményeket biztosító jordániai menekülttáborokba kényszerült. A magát egyszerre ellenséges iszlám környezetben találó, szinte teljes keleti diaszpóra is elvándorolt, és tovább erősítette a zsidóság izraeli tömörülését, ugyanakkor feladta addig virágzó, keleti gyökerei által az orientális kulturális környezetbe könnyen beilleszkedő, és a társadalmi felemelkedés esélyét is biztosító közel-keleti, észak-afrikai közösségeit. Rokon vonásnak tekinthetjük azt is, hogy szomszédaiakkal évtizedeken át háborús viszonyban álltak, a velük szembeni területi vitáikat a mai napig sem tudták megnyugtatóan rendezni (India: Kashmír, Izrael: Golán-fennsík, Kelet-Jeruzsálem). Érdekes topográfiai jellegzetesség, hogy mindkét állam muzulmán szomszédja közé ékelődik, és annak területi egységét megbontja. India esetében ez a hasonlat ma már nem érvényesül igazán, hiszen Pakisztán és Banglades 1971 óta de jure két önálló entitás, előtte azonban az Indiai Köztársaság valóságosan is két államtestre osztotta azokat. Izrael a Palesztin Nemzeti Hatóság által felügyelt területet vágja ketté, nyugat felől a Gázai-övezettel, keletről Ciszjordániával határos. Politikátörténeti párhuzamnak tekinthető az a más-más korszakban – 1948-ban és 1995-ben – végrehajtott, de mind az indiai, mind az izraeli társadalmat mélyen megrázó merénylet is, amelyben a két állam egy-egy karizmatikus személyisége, hiteles szellemi-politikai vezetője esett áldozatul. A vallási és etnikai csoportok közötti megbékélést hirdető *Mahatma Gandhí* (1869-1948) és *Jicchak Rabint* (1922-1995) saját nemzete radikális-szélsőséges politikai elveket valló tagja gyilkolta meg.

Az indiai szubkontinens és a Szentföld között megmutatkozó vallástörténeti egyezések még nyilvánvalóbbak. Elég csak arra utalni, hogy mindkét terület az emberiség társadalmi fejlődését alapvetően meghatározó vallások, köztük több világvallás⁵ szülőföldje és otthona. India földjén formálódott ki a hinduizmus, a buddhizmus, a dzsainizmus és a szikhizmus, Palesztina pedig a zsidó vallás és a kereszténység kialakulásának színtere. A harmadik nagy monoteista vallás, az iszlám nem itt,

hanem Arábiában kelt életre, de a legszorosabb szálakkal kötődik Jeruzsálemhez (arab neve al-Quds, azaz a Szent), hiszen a vallásalapító, *Mohamed* eredeti szándékának, a judaizmus és a kereszténység iszlámban való feloldásának megvalósulása esetén minden bizonnyal e város lett volna az új, egységes egyistenhit szakrális központja. Noha a másik két vallást nem sikerült integrálnia, Jeruzsálem Mekka és Medina után ma is az iszlám harmadik legszentebb helye. A vallásföldrajzi hasonlóságok sorába illeszkedik az a tény, hogy mindkét állam területéről gyakorlatilag kiszorult egy ott megszülető, a Föld más részein hívők százmillióit vonzó későbbi világvallás. Miközben a buddhisták létszáma Indiában a legutóbbi adatok szerint valamivel 8 millió fő alatt volt, és ezzel az össznépségg kb. 0,8%-át⁶ adta, addig főként Kelet- és Délkelet-Ázsia államaiban közel 400 millió követője él, és 5,84%-os⁷ részarányával a világ ötödik legnépesebb vallása. Még fokozottabb mértékben érvényesül ez a tendencia a kereszténység esetében, amely a mai Izraelben a lakosság 2,1%-át mondhatja magáénak, de a hívők aránya az egész Szentföldön⁸ sem magasabb 10-11%-nál, számuk pedig nem több mint 4,2-4,3 millió⁹ fő, a Földön viszont ma a különböző keresztény felekezetekhez tartozik minden harmadik ember, így összességében 2,2 milliárdnál¹⁰ is több tagjával a legnagyobb világvallásnak számít. Közös vonás a két állam között, hogy legnépesebb vallási kisebbségüket a muzulmánok képviselik, Indiában 13,4%¹¹, Izraelben 16%¹² az iszlámot követők részesedése. Az sem mellékes tény, hogy a saját hazájukban ma domináns szerepet betöltő, több ezer éves¹³ múltra visszatekintő, de a missziós hiterjesztést elutasító vallások az összlakosságnak nagyjából azonos szegmensét képviselik: Indiában a hinduk aránya 80,5%¹⁴, míg az izraeli zsidóság a népesség valamivel több mint 3/4-ét adja (76,4%)¹⁵. Ugyancsak említésre méltó hasonlóság az a hinduizmus és judaizmus esetében is kialakuló, többnyelvű közösség¹⁶, amely a környezetükben élő, más hitű népekkel szemben a lingvisztikai különbségeiken felülemelkedő, az egységet megőrző vallási alapú nemzeti ethoszt létrehozta, ill. megőrizte (zsidó vallás - zsidó nép, hinduizmus - a hinduk, mint nemzet).

3. A JUDAIZMUS UTÁNI MONOTEISTA VALLÁSOK MEGJELENÉSE INDIÁBAN

A fenti, vallási vonatkozású tények és adatok már előre jelezték azt, hogy az indiai népesség szinte teljes egésze két nagy vallásrendszerhez kötődik. Túlnyomórészt a helyi eredetű, a magasabb igazság, a mindenség végső valósága felé vezető utat járó, ún. dharmikus vallások (a hinduizmus, szikhizmus, buddhizmus vagy dzsainizmus) hívei, kisebb részben pedig a zsidóság ősatyjáról elnevezett, ábrahámi, egyistenhívő vallási közösségek (iszlám, keresztény, bahá'í, zsidó) tagjai. Az előbbiekek részaránya 83,6% körül alakul, az utóbbiaké 15,9%-ra¹⁷ tehető. Kivételt jelentenek a néhány tízezer főt számláló *párszúk*, akik az i.sz. 7. században menekültek el az iszlám által meghódított Per-

zsiából. A Jó és a Rossz, a Fény és a Sötétség párharcából a hívők helyes viselkedése, jó cselekedetei segítségével majdan győztesként kikerülő pozitív erőben bízó, dualista felfogást tükröző, ősi iráni vallás, a zoroasztrizmus követői Gujaratban telepedtek le, ma pedig csaknem kizárólag Mumbaiban és környékén élnek.

Az egyistenhit eszméjét megteremtő, ill. azt időről-időre megújító vallások délnyugat-ázsiai centrumterületükről híveik önkéntes vagy kényszer hatására történő sorozatos elvándorlása, ill. elűzése során eljutottak Földünk szinte minden tájára, így Indiába is.

A 19. századi Perzsiában alapított, és az izraeli Haifa városában központi szentéllyel rendelkező mozgalom, a világ legfiatalabb önálló monoteista vallása, a *bahá'izm* a vallások és emberek egyenlőségét, céljaik azonosságát, az emberiség egységét hirdetve a társadalmi, etnikai és vallási megkülönböztetés felszámolásáért küzd. Tanítása szerint a korunkban még civilizációs és vagyoni különbségek által megosztott földi népességnek egy egyetemes világállam keretei között kell összeolvadnia. A bahá'í hitűek úgy vélik, hogy e kívánatos társadalmi állapot elérésekor szükségszerűen megszűnnek az egyes nemzetek és vallási csoportok között ma fennálló nézeteltérések, gyűlölködések, de eltűnnek a lokális közösségek vagyoni különbségei is, nem létezik majd nélkülözés, de fölösleges felhalmozás sem. A rendkívül pozitív tartalmú, de utópisztikusnak tűnő érvelés szerint a ma háborúk által felemésztett, de a világbéke korában szabaddá váló anyagi eszközök a megélenkülő gazdasági fejlődés alapját képezik majd. A teljes univerzalitás igényével fellépő bahá'izm a fenti célok elérése érdekében, a vallások közt egyedülálló módon, kifejezetten világi, gyakorlati intézkedések bevezetését is elengedhetetlennek tartja: olyan közös, nemzetközi idegen nyelv megalkotását, és az anyanyelv melletti kötelező oktatását, amely az egyes népek közötti kommunikációt akadálytalanra teszi, egy ún. világparlament létrehozását, amelybe minden nemzet delegál tagokat, egy általános joghatóságú legfőbb bírói testület felállítását, valamint az egységes pénz-, súly- és mértékrendszer kialakítását.

A bahá'í hit a 20. század első évtizedében jelent meg Indiában. Legkorábbi képviselőjének a szikh származású *Pritham Singhet* (1881-1959) tartják. A Punjabi Egyetem későbbi közgazdász professzora és az első bahá'í hetilap kiadója 1904-ben ismerkedett meg az új vallással. A hinduk közül az egyetemes hitelveket egy *Narayanrao Rangnath Shethji* nevű jogász (megh. 1943), a később *Vakil* néven közsismertté váló és köztisztviselőként álló személyiség vette át 1909-ben. Ő maga találkozott a Szentföldön a vallásalapító *Bahá'u'lláh* „Isten Dicsősége” (1818-1892) fiával, *'Abdu'l-Bahával* „a Dicsőség Szolgája” (1844-1921), aki vallási vezetőként apja tanításait továbbörökítette. Később Shethji maga is fontos tisztséget vállalt, 1923-ban India és Burma Nemzeti Szellemi Tanácsának elnöke lett.

Ma a világ legnépesebb bahá'í közössége Indiában él, számukat 2,2 millió¹⁸ főre teszik (az összes bahá'í hitű 40%-a); több mint 10 000 településen otthonra találtak¹⁹. Tagjaikat 17 regionális, és mintegy 700 helyi tanács fogja össze. Országos szentélyük, az Isten, a vallások és az emberiség egységének szentelt, 1986-ban felépült, és évente 4 millió látogatót vonzó építészeti remekmű, a Lótusz Templom Delhiben található.

A történelmi adatok tanúsága szerint az *iszlám* a muzulmán hódító hadak betörései előtt elérte a szubkontinent. Ismert tény, hogy arab kereskedők Délkelet-Ázsia felé tartó tengeri útjaik során már új vallásuk felvételét megelőzően érintették a Malabár-partot, ahol az idővel muszlimmá váló utazók később állandó településeket is létrehoztak. A Hinduszáni-félsziget délnyugati tenger melléki vidéke, nagyjából a mai Kerala állam területe ad otthont tehát India legősibb, iszlám vallású népességének, az ún. *Mappila*²⁰ közösségnek, amelyet az arabok és a betért helyi őslakosság utódai alkotnak. A Kochitól északra fekvő Kodungallur településen 629-ben, még Mohamed életében felépült első indiai mecset (*Cheraman Juma Masjid*) az iszlám jelenlét legkorábbi emléke.

Az iszlám katonai erőre támaszkodó térfoglalása északnyugat felől érte el Indiát. Az *Omajjád Kalífátus* hadai a 710-es évek elején törtek be Dél-Ázsiába, és az Indus alsó folyása menti területek (Beludzsisztán, Sindh, Punjab déli része) Karachitól Multanig muzulmán uralom és kulturális befolyás alá kerültek. A 10. század végén megalakuló khoraszáni muszlim állam, a *Ghaznavida Birodalom* (963-1187) tovább terjeszkedett a szubkontinensen, és egész Punjabra kiterjesztette az uralmát (fővárosa 1151-től Lahore lett). A 12. század végén a térségben egy szintén közép-ázsiai eredetű, a dinasztia-alapító Mohamed Ghuriról elnevezett új hatalom váltotta fel a Ghaznavida államot. A *Ghuridák* tovább gyarapították indiai területeiket, birtokukba vették Rajasthan északi részét és Haryanát, majd Észak-Indiában a Yamuna és a Gangesz mentén egészen Bengáliig nyomultak előre. A Mohamed Ghuri halála után, egyik hadvezére által alapított, és az új fővárosról elnevezett *Delhi Szultánátus* (1211-1526) különböző muszlim dinasztiái kiterjesztették uralmukat a félsziget déli részeire is, de Rajasthan, Gujarat, a Malwa-fennsík, Bengál és a Dekkán bizonyos területeinek helyi uralkodói időről-időre függetleníteni tudták magukat Delhitől. A szultánátus korát az indiai kultúra egyik legvirágzóbb periódusának tartják, az ún. *indomuszlim* civilizáció alatt a számtalan maradandó építészeti, zenei, irodalmi és vallási mű mellett megszületett az *urdu*²¹ nyelv is. Az utolsó nagy muzulmán államalakulat India történetében a *Mughal Birodalom* (1526-1858) volt. A dinasztia-alapító Babur a török-mongol származású, de perzsa kultúrájú Timuridák örökségét képviselte, és egy minden addiginál nagyobb iszlám hatalom alapjait rakta le. A birodalom legnagyobb kiterjedését a 17-18. század fordulóján érte el, ekkor a félsziget legdélibb csücskét kivéve Dél-Ázsia több mint 4 millió km²-es területét uralta. A Mohamed Akbar trónra lépésétől Aurangzeb haláláig tartó (1556-1707) 150 év a szilárd központi államhatalom kora, a Mughalok mai napig fennmaradt tárgyi öröksége kiépülésének időszaka. A következő másfél évszázad már a belső hatalmi harcok, helyi felkelések, agrárválságok,

a növekvő vallási intolerancia és a brit gyarmati uralom előretörése által fémjelzett hanyatlásé, melynek során az egyre jelentéktelenebbé váló államhatalom szuverenitása fokozatosan szorult vissza Delhi falai közé.

E több mint ezer éves muszlim jelenlét során a társadalom legkülönbözőbb rétegeinek tagjai közül verbuválódott az iszlám növekvő tábora. A hinduk közül éppen a legalacsonyabb és legmagasabb státusú népesség, az új vallás átvételével a társadalmi felemelkedésben, ill. a hatalom megőrzésében bízók mutatták a legnagyobb hajlandóságot arra, hogy elismerjék a Mohamednek kinyilatkoztatott isteni igazságot. A muzulmánok másik nagy csoportját az idegen hódítás során Indiába került hatalmi elit és birodalmi udvartartás tagjainak, ill. a bevándorló és megtelepedő kereskedőknek helyi nőktől származó, muszlimnak születő utódai alkotják. Az eltérő korú és eredetű indiai muzulmán közösségek (Mappila, Bohra, Khoja, Nawait, Pathan stb.) ma is nyilvántartják származásuk körülményeit, és határozott identitástudattal rendelkeznek, nevüket gyakran a közös ősökre utaló jelzővel egészítik ki (Syed, Sheik, Khan stb.).

A tartós és mély nyomokat hagyó, ma is élő iszlám kulturális és politikai befolyás következménye a muszlimok (sportolók, filmszínészek, politikusok, köztük három köztársasági elnök) számáranyuk mértékét felülreprezentált közéleti jelenléte, ill. tevékenysége az Indiai Köztársaságban.

Noha létszámukat mind saját érdek-képviselői szervezeteik, mind az ún. Hindutva (hindu nacionalista) mozgalom prominens személyiségei – a muzulmán közösség valós erejének demonstrálása, a kisebbségi jogok bővítésének igénye, másrésről pedig a rohamosan terjedő iszlám fenyegető veszélye okán – igyekeznek eltúlozni (az össznépesség 20-30%-a). Ezen adatok hitelességét egzakt vizsgálati eredmények nem támasztják alá, így egyedül a legutóbbi, 2001-es népszámlálás hivatalos arányszámaira hagyatkozhatunk a muszlim lakosság számának és területi eloszlásának meghatározásakor. Az 1 148 millióra becsült (2008) mai indiai népességet alapul véve, és a muzulmánok évtizedek óta növekvő részarányának 2001 óta történt – valószínűsíthető – emelkedésétől eltekintve létszámukat napjainkban 153,8 millió főre tehetjük, azaz az ország Indonézia és Pakisztán után Földünk harmadik legnagyobb muszlim közösségével rendelkezik. A hindu többség részéről félelmek és ellenérzések által szemlélt demográfiai jellemvonásuk a népességnövekedés átlagos ütemét meghaladó produktivitásuk. Az 1991 és 2001 közötti dekádban tényleges népszaporodásuk mértéke éves átlagban 36‰ volt, a hinduk 20,3‰-ével szemben, ráadásul az 1981 és 1991 közötti évtizedhez viszonyítva ezek az értékek a muszlimok esetében növekvő, a hinduknál csökkenő tendenciát jeleznek. Megjegyzendő, hogy az ellentétes irányú folyamatok oka nem a természetes népszaporodás eltérő irányában keresendő, azt minden bizonnyal az egyes vallási közösségek vándorlási különbözetének eltérő arányai okozzák.

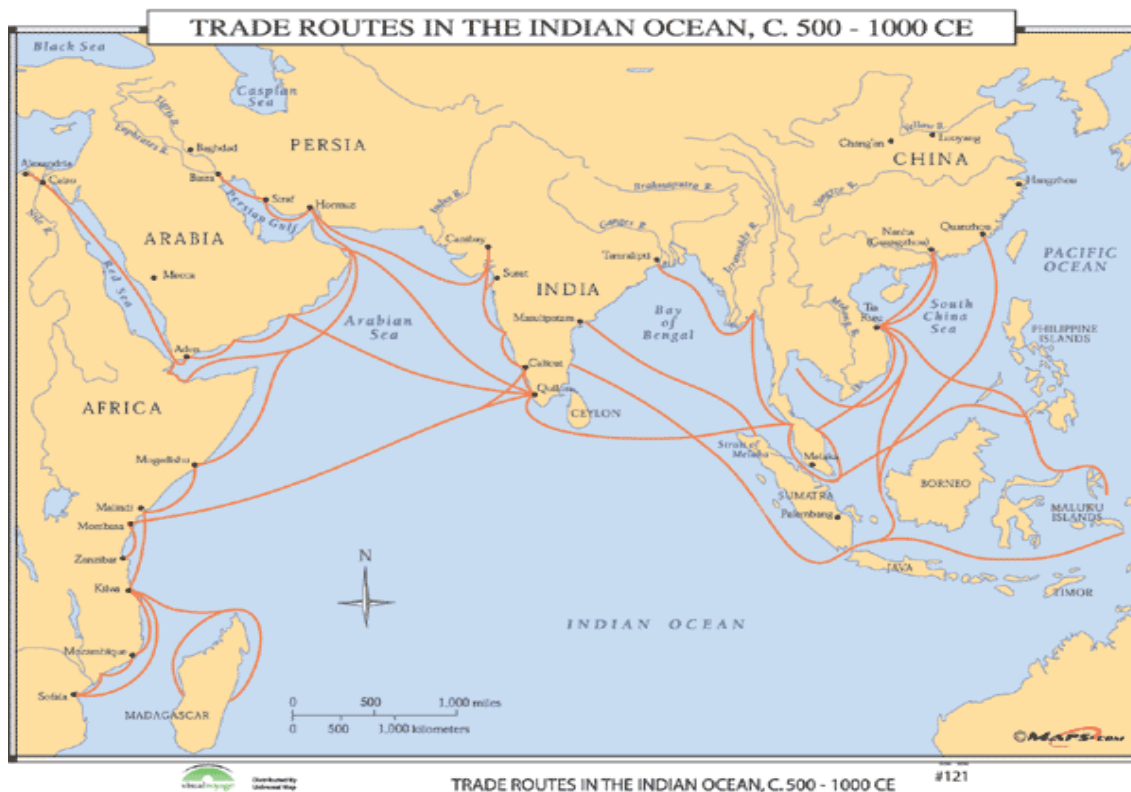
Az iszlám regionális megoszlását az államok és szövetségi területek, mint legmagasabb szintű adminisztratív egységek keretei közt vizsgálva, megállapítható, hogy az két helyen, a Malabár-part előtt fekvő szigetcsoporton, Lakshadweep (UT) területén (95,5%), valamint Jammu és Kashmir ál-

lamban (67,0%) abszolút többségben van. További hat államban részesedése meghaladja az országos átlagot (13,4%): Assam (30,9%), Nyugat-Bengál (25,2%), Kerala (24,7%), Uttar Pradesh (18,5%), Bihar (16,5%), Jharkhand (13,8%). Az össznépességhez viszonyított alacsonyabb relatív jelenlétük ellenére több milliós muszlim lakosság él még Maharashtra (10,3 M), Andhra Pradesh (7 M), Karnataka (6,5 M), Rajasthan (4,8 M), Gujarat (4,6 M), Madhya Pradesh (3,8 M) és Tamil Nadu (3,5 M) államokban. Ha a területi beosztást tovább finomítjuk, és az egyes államok legalább 10%-nyi muzulmán népességgel rendelkező körzeteit (district) vesszük alapul, Lakshadweepen kívül öt, egymástól többé-kevésbé elkülönülő iszlám tömb rajzolódik ki: északon Jammu és Káshmír, a pakisztáni határ mentén Rajasthan és Gujarat nyugati része, a Hindusztáni-alföld, a Malabár-part (Kerala) és a Dekkán középső-nyugati területe, amelyet nagyjából a Bangalore és Indore között húzódó 200-400 km széles öv alkot.

Szinte születésével egy időben a *kereszténység* is megjelent Indiában, mégpedig ugyanott, ahol, később az iszlám is először követőkre talált: Keralában. A véletlennek nem tulajdoníthatunk nagy szerepet, hiszen az Indiai-óceán északi részén futó tengeri útvonalakba beékelődő, azokat megszakító délnyugat-indiai partok lakossága nem csak a Közel-Keletről származó árukat, de az onnan érkező szellemi-kulturális hatásokat, vallási eszméket is befogadta (1. ábra). A hagyományok szerint a keresztény hitelvek első terjesztője *Jézus* egyik tanítványa, a keleti missziót felvállaló *Szent Tamás* volt, aki 52-ben érkezett a Malabár-partra. A bizonyítható források alapján valószínűbbnek tűnik az, hogy egy mezopotámiai hittérítő és kereskedő, *Canai Tamás* által vezetett néhány száz fős, menekültekből álló, 345-ben Keralába érkező csoport hozta el az evangélium üzenetét. Az idők során egyre növekvő, több egyházra, ill. felekezetre oszló, dél-indiai keresztény közösség (*Szír Malabár Nasraní²²*) történelmi emlékezetében minden bizonnyal összekeveredett a két Tamás személye, és ma a kereszténység még régebbi jelenlétét igazolandó, Jézus apostolát tekinti szellemi ősének.

1. ábra. Az Indiai-óceán kereskedelmi útvonalaira beékelődő Hindusztáni-félsziget

Forrás: http://www.worldmaponline.com/UnivHist/30299_6.gif

A kereszténység második hulláma az európai hatalmak megjelenésével érte el Indiát. Közülük a 16. század elejétől kiépülő portugál kereskedelmi telepek misszionáriusai voltak a legelszántabbak a hit terjesztésében. A latin rítusú (római katolikus) egyház befolyási övezetét egész Ázsiára érvényes pápai felhatalmazás alapján igyekeztek minél intenzívebben, egyre erőszakosabb módszerekkel is növelni. A katolikus eszme kizárólagosságának az 1961-ig portugál fennhatóság alatt álló gyarmaton, Goában sikerült leginkább érvényt szerezniük, amiben nagy szerepe volt a már *Xavéri Szent Ferenc* (1506-1552) által is szorgalmazott, 1560-ban felállított, és hivatalosan 1812-ig létező Inkvizíciónak. E kegyetlen egyházi intézmény a vallásukat nyilvánosan gyakorló, nem keresztény hitűekkel (muszlimok, hinduk, zsidók) együtt határozottan fellépett a jezsuita misszióknak behódolni kényszerülő, megalkuvó, de titokban korábbi vallásának előírásai szerint élő népességgel szemben is. A „bűnösöket” vagyonelkobzással is büntető testület a jövedelemkoncentráció hatékonyságát erősítő erőszakszervezetek mintapéldája volt.

A keresztény társadalom harmadik rétegét a brit terjeszkedést követő békés, szociális célzatú mozgalmak alakították ki. A 19. század elejétől kezdve egyre tevékenyebb, elsősorban protestáns egyházak jóval kisebb sikereket értek el az őslakosság megtérítésében, mint a portugálok, de a Jézus-követők új tábora önkéntes alapon, és nem a fegyverek ereje által növekedett. A humanitárius, emberbaráti elveket hirdető, a keresztény lelkeséget hitelesen képviselő vallási csoportok jelentős szerepet vállaltak a szociális és oktatási infrastruktúra kiépítésében. E munka sikerességének tanúja a sok iskola és kórház nevében továbbélő keresztény, ill. európai örökség.

A 2001. évi adatok alapján a harmadik legnépesebb indiai vallás; a lakosság 2,3%-a, több mint 24 millió ember vallotta magát kereszténynek, de az egyes indiai egyházak által tagjaik létszámáról közölt, minden bizonnyal felülértékelt számadatok összesítése 35 milliós eredményt ad. A szinte áttekinthetetlenül szövevényes, közel 20, időnként önállósuló, vagy egyesülő felekezetből álló egyházi struktúra legdominánsabb elemét a *katolikusok* képviselik, az ún. *sui iuris*, vagyis a pápa joghatóságát elismerő, de saját keleti rítusukat követő felekezetekkel együtt híveik részaránya kb. 50%, míg a *protestánsok* 30%-nyian vannak, az ortodox, pontosabban *ókeleti egyházak* tagjai pedig hozzávetőleg a keresztény népesség 1/5-ét adják.

A 19. század második felétől kezdve gyorsan növekvő keresztény, elsősorban protestáns közösségek alakultak a mai India északkeleti részén élő, ún. protoindokínai törzsek (khasik, mizók, nagák) területén. Mára az e népeknek otthont adó kis területű és népességű államok egy részében a keresztények abszolút többségbe kerültek: Nagaland 90%, Mizoram 87%, Meghalaya 70,3%, de Manipurban (34%) és Arunachal Pradeshben (18,7%) is viszonylag jelentős részarányt képviselnek. Az Assam keresztény lakosságával (3,7%) együtt 6,2 milliós létszámú tömbben él az indiai keresztények 1/4-e. Legnagyobb népességtömrőlésüket azonban India déli részén érik el; Goa (26,7%, 0,36 M) Karnataka (2%, 1,0 M), Kerala (19%, 6,1 M), Tamil Nadu (6,1%, 3,8 M) és Andhra Pradesh (1,6%, 1,2 M) államok főként óceánparti körzeteiben telepedett meg a teljes keresztény lakosság fele.

4. A ZSIDÓ DIASZPÓRA TÖRTÉNETI ÉS FÖLDRAJZI TAGOLÓDÁSA

A legrégebbi hagyományokkal rendelkező, ugyanakkor legkisebb létszámú monoteista vallási közösséget Indiában a zsidóság alkotja, amely azonban a globális diaszpórához hasonlóan területileg elkülönülő, valamint eltérő korú és származású, tehát különböző kultúrájú csoportokból álló „heterogén egység”. A zsidó nép ugyanis, a közös vallás és a közös haza (*Erec Jisraél, Jeruzsálem, Cion* stb.), mint szétszakíthatatlan kötelékek által összetartott egyetlen etnikum a világban való szétszóró-

dása során egymástól fizikailag eltávolodó, más és más társadalmi környezetbe kerülő részekre szakadt, az új civilizációs hatások és a genetikai keveredés következtében pedig életkörülményeik, nyelvük, külső megjelenésük megváltozott, és helyi jellemvonásokkal gazdagodott.

A diaszpóra alapvetően nyelvi-kulturális különállását kifejező, hagyományos, történeti szemléletű felosztás szerint a zsidó szórvány három fő csoportra tagolódik.

Az *askenázi*(i)²³ kultúra bázisát, kisugárzási centrumát az Alsó-Rajna vidékén megtelepedő zsidóság alakította ki az i. sz. I. évezred végére. A 11. században még viszonylag kis területű, a Párizs, Metz, Strasbourg, Speyer, Worms, Mainz és Köln, mint jelentősebb zsidó népességgel rendelkező rabbinikus központok által kijelölhető régióból az elkövetkező századokban meginduló, főként keleti irányú elvándorlás és népességgyarapodás az askenázi zsidóság szállásterületét és létszámát óriási mértékben megnövelte. E kultúra hatása a 14. században már az egész mai Németország, Csehország, Lombardia, Normandia, Burgundia és Anglia területén is érezhető volt, a 16. századra pedig nyugaton Bretagne-t és Provence-t, délen Itália középső részét, nagyjából Rómáig, keleten pedig Lengyelországot, Morvaországot, Sziléziát, Magyarországot, Litvániát, ill. az egész Baltikumot és Kelet-Európát is elérték a kereskedő-kézműves foglalkozású, sajátos liturgikus hagyományt ápoló zsidó közösségek. Az egymástól egyre távolabb kerülő csoportok közötti kapocs szerepét az askenázinak is nevezett *jiddis* nyelv töltötte be. A jiddis a német egyik változatának tekinthető, amely héber, ill. a területileg változó nyelvi környezetben más, főként szláv elemekkel is gazdagodott, de minden esetben héber betűkkel íródott.

Az askenázi létszámgyarapodása a zsidóság egészén belül kiemelkedően intenzív volt; míg a 11. századi Rajna vidéki közösségük a világ zsidó népességének hozzávetőleg 3%-át adta, az 1930-as évekre részesedésük elérte a maximumát (1931-ben 92%), de ma is a legnépesebb csoport, a 13,2 millióra (2002)²⁴ becsült összzsidóság 80%-a askenázi származású.²⁵ A déli területeket (Dél-Franciaország, Ibériai-félsziget, Dél-Itália, Balkán) leszámítva egész Európa zsidósága, és az utóbbi két évszázadban az Újvilágba kivándorló népesség túlnyomó többsége is e közösséghez tartozik. Napjainkban legnagyobb részük az Egyesült Államokban él, a 6 milliónyi észak-amerikai zsidó jelentős része askenázi gyökerekkel rendelkezik.

A diaszpóra sokszínű világának másik jelentős képviselője a *szezárd* zsidóság. Ma mindazokat a közösségeket e családba soroljuk, amelyek az ibériai latin kultúrkörből származnak. A csoport megjelölése Hispánia héber nevére, a *szezárad* szóra vezethető vissza. A szezárd jelzőt gyakran szélesebb értelemben használják, és azokat az ázsiai és afrikai eredetű zsidókat is ide sorolják, akik a szezárd vallási hagyományokat átvették.

Hispánia zsidóságának 1492-es kiűzése után a szezárdok döntő része az *Oszmán Birodalom* különböző részein talált otthonra, legnépesebb és legvirágzóbb közösségeik Isztambulban és Szalonikiben jöttek létre. Jelentős létszámú csoportok telepedtek meg Marokkó északi részén, Tanger, Tetouan, Melilla, Ceuta környékén. Kevésbé egységes réteget alkotnak a Spanyolországból elszármazó

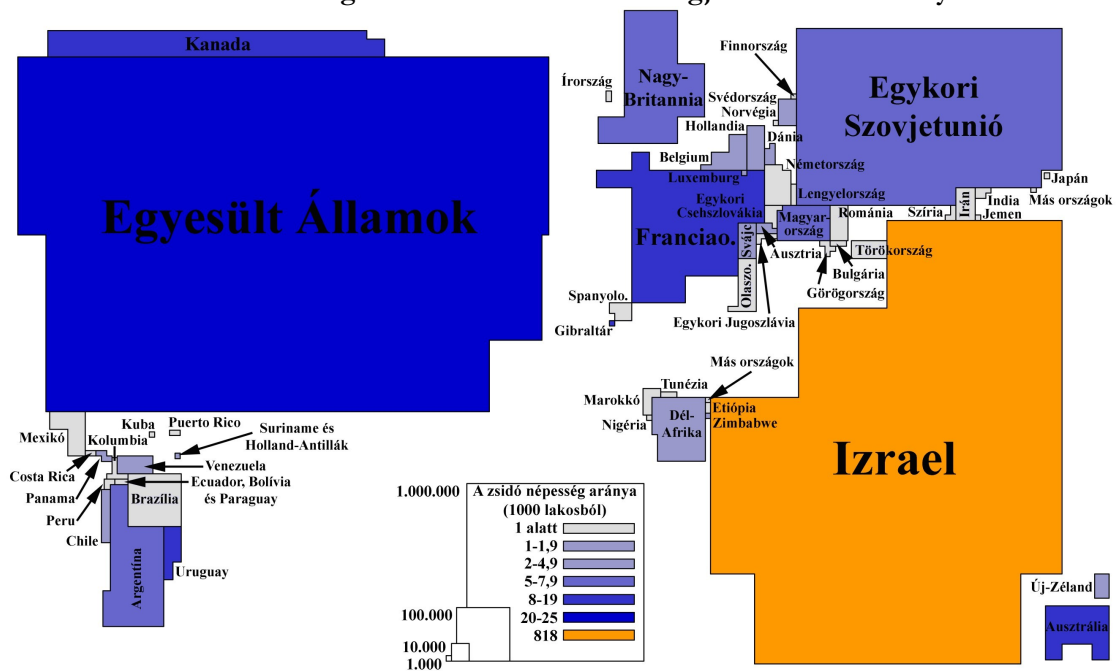
marannusok vagy *marannók*²⁶ utódai. A szefárd zsidóság saját nyelve a *ladino* volt, amely az ókasztíliai alapnyelv előbb héber és arab, később török, görög és más balkáni nyelvekből származó kifejezésekkel tarkított dialektusaként is felfogható.

A szórvány harmadik ágát az ún. *miszraci*, azaz keleti zsidóság alkotja. A hagyományos felfogás szerint az iszlám kulturális befolyása alatt álló észak-afrikai, közel-keleti, közép-ázsiai és kaukázusi területek helyi nyelveket használó zsidó népessége tartozik ebbe a körbe. Számuk mára minimumálásra csökkent, Izrael megalakulása után fokozatosan elhagyták korábbi lakóhelyüket.

E hármas tagolás azonban alkalmatlan arra, hogy a Föld teljes zsidóságát rendszerbe foglalja, hiszen pl. a fekete-afrikai, dél- és kelet-ázsiai területek népességének egy részét nem fedi le. Az Európán kívüli óvilági zsidóságot, a balkáni közösségeket is beleértve éppen ezért szokták az orientális jelzővel összefoglalni.

A fenti kényszermegoldást elkerülendő, célszerűbb a ma már politikai határokkal sokkal inkább tagolt állami térstruktúrában megjelenő diaszpóra földrajzi régiók, országcsoportok szerinti elkülönítése (2. ábra).

2. ábra. A zsidóság állami térstruktúrában megjelenő területi arányai

Forrás: BARNAVI, É. 1995 alapján szerk. WILHELM Z. – ZAGYI N.

A jelentősebb történeti múlttal rendelkező, sajátos hagyományokat ápoló közösségeket egy olyan területi rendszerben szokták vizsgálni, amelynek a részeit Amerika, Európa, a Kaukázus és Krím vidéke, Észak-Afrika, valamint Délnyugat- és Közép-Ázsia, a szubszaharai Afrika, végül Dél- és Kelet-Ázsia alkotja.

Ez utóbbi régióban India mellett három másik mai állam területén is kialakult néhány kisebb zsidó szóróvány, amelyek mára szinte teljesen eltűntek.

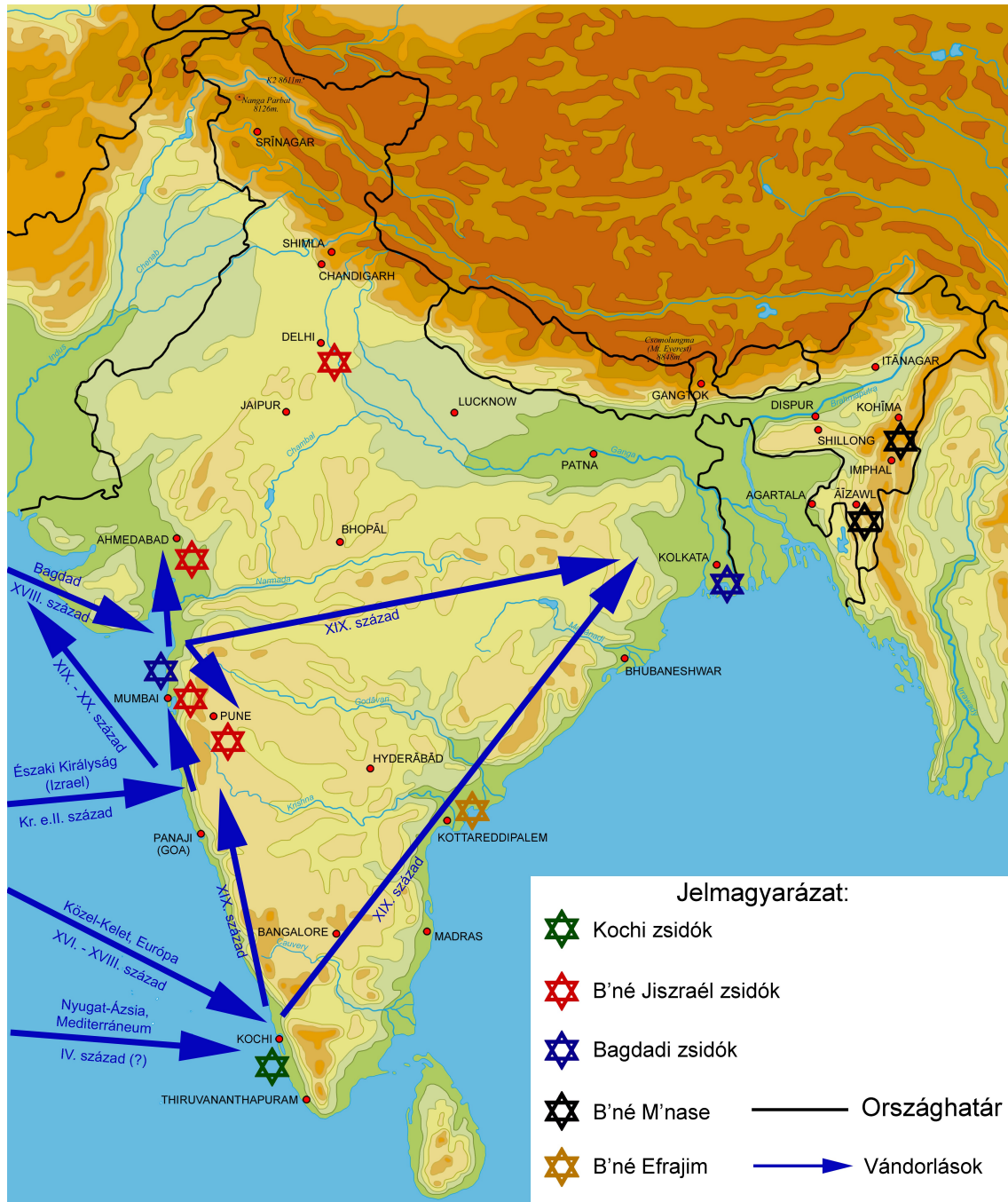
Közülük talán a legérdekesebb a Henan tartománybeli *Kaifeng* zsidó közössége, amely 1163-ból származó zsinagógája alapján legalább a *Déli Szung-dinasztia* korától (1127-1279) élt ezen a helyen, és amelynek ősei valószínűleg Közép-Ázsiából származó kereskedők voltak. A 17. század elejéig teljesen ismeretlen csoport a zsidó történelmi múlt egyik legkülönlegesebb, a 20. században teljesen el-sorvasztott, de ma újra éledező társadalmi örökségét képviseli.

A *manilai* zsidóság gyökerei a spanyol gyarmati uralom kezdetéig nyúlnak vissza. A 16. század végén letelepedő marannók voltak az első zsidók, akik azonban az Inkvizíció árnyékában továbbra sem gyakorolhatták nyíltan vallásukat. Így a közösség érzékelhető növekedése csak a 19. században indult meg, ami az USA politikai hatalomátvételét követően tovább erősödött, mára azonban újra néhány száz fős csoporttá olvadt.

A jelenlegi *Pakisztán* területének zsidó lakói valójában nem alkottak külön egységet, ők az indiai zsidóság részét képezték. Legjelentősebb központjuk Karachi volt, ahová Mumbaiból, ill. Maharashtraból érkeztek az első betelepülők a 19. században. Északnyugaton, a peshawari közösséget Buharából származó zsidók hozták létre. A 20. század második felében ellenségessé váló iszlám környezetből többségük távozni kényszerült.

Az Indiai Köztársaság területén ma a zsidóság öt eltérő eredetű, egymástól távol élő, kis létszámú csoportja különböztethető meg (3. ábra). A két legrégebbi múltra visszatekintő közösség – a *B'né Jisraél* (Izrael fiai) és a *kochi zsidók* – Indiába érkezésének pontos ideje korabeli, hiteles források hiányában nem állapítható meg, az azonban bizonyos, hogy a ma főként Mumbaiban, ill. a Kerala állambeli Kochiban és annak környékén élők már több mint egy évezreddel a brit uralom idején a Közel-Kelet különböző részeiről bevándorló, és a nagyvárosokban letelepedő, ún. *bagdadi zsidók* előtt jelen voltak a szubkontinensen. A két legfiatalabb, a judaizmushoz mindössze néhány évtizede visszatérő, származásukat a *tíz elveszett izraeli törzs*²⁷ visszavezető különleges népcsoport az északkeleti Manipur és Mizoram államokban, ill. Andhra Pradeshben élő *B'né M'nase* (M'nase fiai) és *B'né Efrájim* (Efrájim fiai).

3. ábra. India zsidó közösségeinek területi elhelyezkedése és vándorlási irányai

Forrás: szerk. WILHELM Z. – ZAGYI N.

5. B'NÉ JISZRAÉL

A saját magát Izrael fiainak nevező közösség történetének legvitatottabb elemét az Indiába érkezésük idejére és körülményeire vonatkozó bizonytalanságok jelentik. A sokáig elszigetelten élő, csak a judaizmus legősibb rétegéhez tartozó vallási tradíciókat, ill. előírásokat őrző csoport szájhagyomány útján továbbörökített, a számmisztikát is felhasználó mesés eredetmondája szerint elődeik Izrael földjéről származó kereskedők, más változatokban a *Szeleukida* hatalom elől menekülők voltak, akik Egyiptomon, ill. a Vörös-tengeren át érkeztek, de a Konkan-parton (a mai Thane és Mangalore közötti partszakasz, ill. szűkebb értelemben a Maharashtra állam tengerparti körzeteiből álló régió) hajótörést szenvedtek. A balesetet mindössze 14-en élték túl (7 férfi és 7 nő), akik partra úsztak, és eljutottak a közeli Navgaon (Naugaoon) nevű faluig, ahol letelepedtek, és partra vetett társikat is itt temették el. A hagyományok szerint az Alibagtól északra fekvő Navgaon temetője tehát a legrégebb Indiában, Izrael fiai szerint több mint 2000 éves.

Noha vannak olyan vélemények, amelyek szerint csak jóval később, az i. sz. 7. század körül érkeztek, ill. olyanok is, amelyek tagadják zsidó származásukat, több mint két évezredes jelenlétük és zsidóságuk szinte biztosan nem vonható kétségbe. Az, hogy magukat egészen a 20. századig a déli Júdai Királyságból származó hittestvéreikkel ellentétben sohasem nevezték zsidónak, csak Izrael fiainak, azt a feltételezést támasztja alá, amely az Északi Királyságból, ill. annak területéről eredezteti őket. Ha saját származástörténetük alapján Indiába érkezésüket az i. e. 2. századra tesszük, és elfogadjuk, hogy önmegnevezésük valós tényeken alapul, az egykori Izraeli Királyság területén maradó csekély számú zsidó, és a betelepített idegen népek keveredéséből kialakult, a judaizmust továbbra is gyakorló, de a később Babilóniából visszatérő zsidóság által megtagadott *samaritanusok*kal való kapcsolat is felvethető. A zsidóságtól való legalább 2200 évvel ezelőtti elszakadásukat támasztja alá az a tény, hogy a kapcsolatok újra felvételéig nem ismerték a zsidóság mindennapjait meghatározó vallási hagyományokat, szokásokat, általában a halachát, az életvitelt szabályozó jogrendet, ill. annak a második templom (i.e. 516 - i.sz. 70) kora és a 7. század között megszülető írásos forrásait (Tóra, Misna, Talmud), de nem volt tudomásuk a posztbiblikus emléknepokról sem, mint amilyen a Templom pusztulására emlékező böjtnap, *Tisa b'av* (Av hó 9-e), vagy a Szeleukidák feletti *Hasmoneus* győzelem egyik csodás eseményét megörökítő *Chanuka*.²⁸

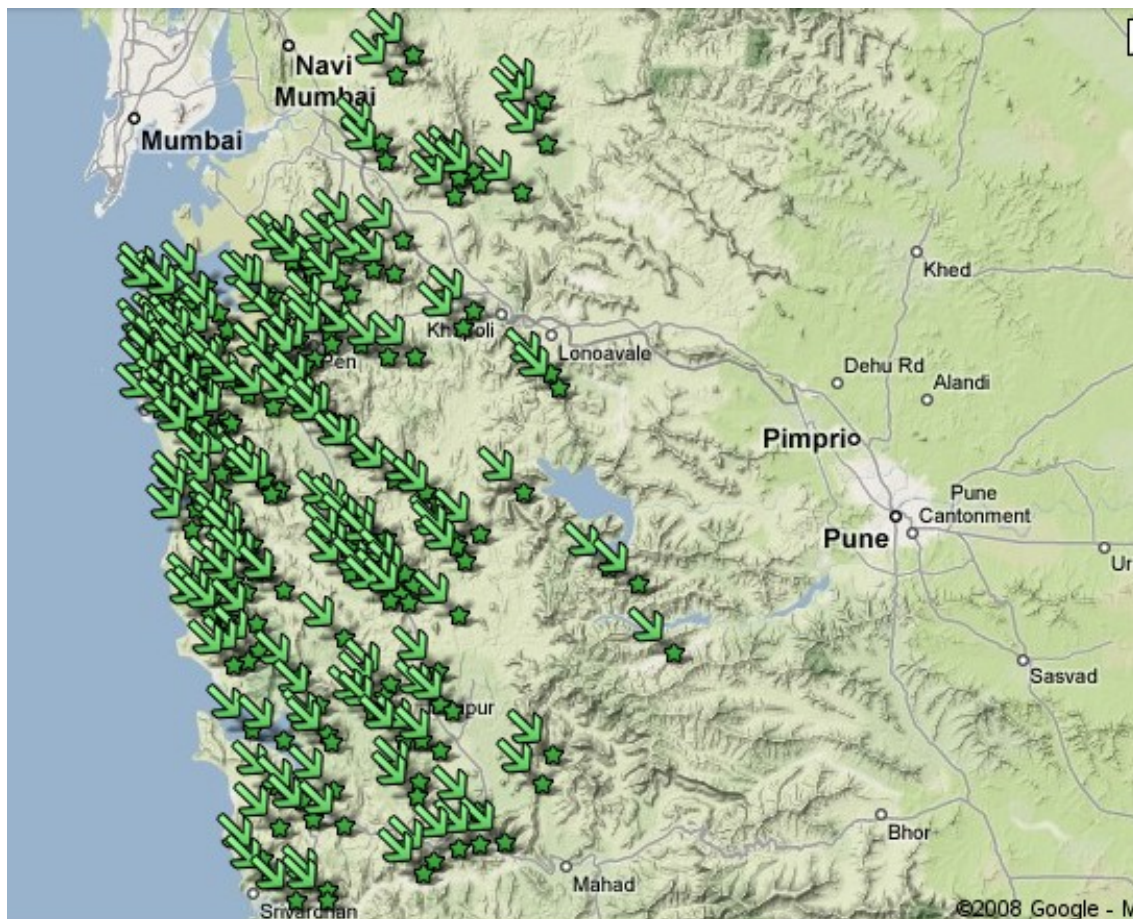
A zsidó vallási ismeretek hiányát az eredettörténet azzal magyarázza, hogy elődeik nagy részével együtt Tóra-tekerceik, kegytárgyaik, vallási irodalmuk írásos emlékei mind a tengerbe veszttek, és nem maradt más, mint a zsidóság hitvallását kifejező, szóban továbbélő egyetlen mondat, a *S'má Jiszraél Adonáj Elohénu Adonáj Echad* („Halld Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egyetlenegy”), a szombati pihenőnap emléke és a körülmetélés szertartása.

A szombat megszentelésére, munkaszüneti napként való megőrzésére, de egyben hagyományos tevékenységekre utal a szomszédai által használt *shanwar teli* („szombaton pihenő olajsajtoló”) jelző is, amellyel évszázadokon át a B'né Jiszraél közösség tagjait megnevezték. Az olajkészítés mestersege olyannyira kizárólagossá vált a körükben, hogy gyakran a falusi környezetből kiszakadt, városban élő, értelmiségi pályára lépő embereket még a 20. században is a *teli* (olajpréselő) névvel különböztették meg, pl. a *teli doktor* (ISRAEL, B. J. 2004).

Az új otthonra találó, és növekedésnek induló diaszpóra a Mumbaitól délre fekvő, mintegy 7000 km²-nyi területű *Kolaba*, mai nevén Raigadh nevű tengerparti körzet egyes részeit fokozatosan benépesítette (4. ábra). Szállásterületük lehatárolását a temetők lokalizálása mellett nagyban megkönnyíti az a tény, hogy a nyelvcsere során anyanyelvüket elvesztő és marathi nyelvűvé váló zsidók családi névként saját településük nevét használták, kiegészítve azt a „-kar” szuffixummal, pl. Nawgaonkar = Nawgaonból való, Penkar = a Pen nevű faluból való, Wakrulkar = wakruli stb. Benjamin J. Israelnek az 1961-es és 1971-es népszámlálási kézikönyvek által rögzített, -kar végű személynek alapján végzett vizsgálatai szerint több mint száz olyan település létezik, ahol korábban B'né Jiszraél zsidók éltek (ISRAEL, B. J. 2004). Megjegyzendő, hogy ezeket az ősi családneveket a mai napig is számon tartják, és vallási iratokban, hitközségi tagnyilvántartásokban stb. továbbra is alkalmazzák, de a mindennapi névhasználatban ezeket felváltották a nagyszülők, vagy még régebbi felmenők személynevei, mint új családnevek. A személynévadás módja is sokat változott az idők során: kezdetben a gyerekek egyszerűen helyi indiai neveket kaptak, mint Bapuji, Rowji, Abaji, Tanaji, Dhondba (férfi), vagy Sonabai, Aka, Saku, Byna, Ambai, Shanabai (női). Később, a 18. század közepétől, a többi zsidó közösséggel kialakított kapcsolatok, ill. a vallási kötelek megerősödésével elterjedtek a bibliai nevek, gyakran azonban nem eredeti formában, hanem a helyi névhasználatnak megfelelően átalakítva (pl. Sámuel, S'muél - Samaji), majd a brit társadalmi környezetben a héber neveket már angol formában kezdték használni, ma pedig újra visszatérnek a Bibliában szereplő névalakokhoz, sőt legújabbban már az Izraelben gyakori nem bibliai neveket is átvették.

4. ábra. A B'né Jisraél közösség településterülete a 19. század előtt

Forrás:[http://maps.google.com/maps/ms?](http://maps.google.com/maps/ms?hl=en&ie=UTF8&msa=0&msid=100727372378910613073.00044c08b13718fffe856&z=10)

[hl=en&ie=UTF8&msa=0&msid=100727372378910613073.00044c08b13718fffe856&z=10](http://maps.google.com/maps/ms?hl=en&ie=UTF8&msa=0&msid=100727372378910613073.00044c08b13718fffe856&z=10)

Vallásuknak és állandó jelzőként viselt foglalkozásuknak köszönhetően a B'né Jisraél egy, a közösséget összetartó, sajátos indiai kasztként is felfogható, amely sikeresen megőrizte különállását, de nem szigetelődött el hindu és muzulmán szomszédaitól, az általuk közvetített szociokulturális hatások nyomaí szokásrendszerükben, viseletükben jól felismerhetők. A megtelepedést követő, elkerülhetetlen etnikai keveredést bizonyító fizikai hasonlóságon, sőt azonosságon túl több, hindu hagyomány is beépült az életmódjukba. Az egyik legjellemzőbb az volt, hogy a szarvasmarhák tiszteletét bizonyos értelemben átvették, és a hindukkal szembeni megbecsülésük jeleként, de legalábbis a jószomszédi viszony fenntartása érdekében a húsát nem fogyasztották, helyette ürü-, ill. birkahúst ettek. Ugyancsak a hindu-zsidó viszonyrendszerben érvényesülő társadalmi hatás következménye lehetett az, hogy az özvegyek nem házasodtak újra, és, hogy nem gyakorolták a judaizmus egyik leg-

ősibb, minden bizonnyal általuk is ismert szokását, a *levirátus* intézményét, amely szerint a gyermek nélkül özvegyé váló nőt, a sógora, elhunyt férjének bátyja vagy öccse köteles volt feleségül venni, és számára utódokról gondoskodni.

A muszlimokkal kialakított kapcsolatok hatásai inkább nyelvi síkon érvényesültek. Sajátos keveredést mutató nyelvük, az ún. *judeo-marathi*, a Kochiból származó zsidók által közvetített malajalam, ill. a portugál elemekkel együtt a muzulmánok körében általánosan elterjedt urduból perzsa és arab jövevényszavakat is magába olvasztott. Ez utóbbi szókölcsozások a judaizmus és az iszlám közötti spirituális rokonság továbbéléseként szükségyszerűen a vallási élethez kötődő terminológiában mutatkoztak meg a leghatározottabban (abba = atya, masjid, azaz mecset = zsinagóga!, roza = böjt, namaz = ima, kazi = közösségi, vallási vezető, kabar = sír, kabrastan = temető, dolara = ravatal, kaffan = szemfedő lepel stb.).

A judaizmust nagyon archaikus és töredékes formában megőrző csoport vallási élete megújulásának első lépéseit, a zsidó ünnepekkel, böjtnapokkal és liturgikus hagyományokkal, a *kasrut*tal, vagyis az étkezési előírások szabályrendszerével kapcsolatos ismeretek kezdeteit a B'né Jisraél történeti emlékezete egy *David Rahabi* nevű kereskedő személyéhez köti, aki a zsidó világból elsőként megismerte őket, és gondoskodott arról, hogy a zsidó vallás parancsolatai szerint élhessenek.

Rahabi Konkanba érkezésének idejét néhány történész a 12. századba helyezi, és Mose ben Majmón, ismertebb nevén *Maimonidész* (1138-1204), a híres rabbinikus tudós, filozófus bátyjával, Daviddal azonosítja, aki 1173-ban egy kereskedelmi út során az Indiai-óceánon hajótörést szenvedett, és meghalt. Rahabi a középkori zsidó vallási irodalomban és költészetben Egyiptomot jelentette, így David Rahabit az Egyiptomban megtelepedő Majmón család fiával hozták kapcsolatba. Tovább erősítette ezt a feltevést Maimonidésznek a dél-franciaországi Lunel vallástudósaihoz intézett egyik levele, amelyben többek között ezt írja: „India zsidói semmit nem ismernek a Tórából és a törvényekből a szombaton és a körülmetélésen kívül” (ISRAEL, B. J. 2004). A fenti híradás egyértelműen Izrael fiára utal, forrása pedig minden bizonnyal az indiai partokon többször megforduló David ben Maimón lehetett.

Egy jóval későbbi forrás, a köztiszteltben álló kochi kereskedő, Ezekiel Rahabi által az amszterdami zsidó közösségnek címzett, 1768-ból származó beszámoló szerint keralai vallástanítók érkeztek Konkanba, hogy a judaizmus hagyományait és gyakorlatát megismertessék a helyi zsidókkal, sőt néhányukat magukkal vitték Kochiba, ahol további tapasztalatokat szerezhettek. A Rahabi család monográfiája szerint pedig, Ezékiél fia, David Rahabi, a Holland Kelet-indiai Társaság megbízásából a 18. század közepe táján a nyugat-indiai partokon tett utazása során találkozott a B'né Jisraél közösséggel és hosszabb időt töltött el körükben. Úgy tűnik, hogy inkább ez utóbbi, egyértelműen David Rahabiként azonosítható személy volt az, aki elsőként kapcsolatba került velük, és hitéleti munkássága annyira mély nyomot hagyott, hogy emlékére a későbbi generációk is megőrizték. De a kochi zsidók később is jelentős szerepet játszottak Izrael fiainak judaizmusba való integrálásában, a

19. században már szinte kizárólagos szerepet játszottak a B'né Jisraél vallási életének megszervezésében és irányításában: a legtöbb helyen délről érkezők töltötték be a tanítói, kántori (*chazan*) és mészárosi (*soché*) állásokat. Saját hittestvéreik mellett, érdekes módon a keresztények is sokat tettek zsidó azonosságtudatuk megerősödése érdekében. Az 1810-es években érkező, elkötelezett amerikai és skót misszionáriusok az általuk alapított iskolákban héber nyelvű vallási irodalom olvasására és annak megértésére tanították őket, majd néhány éven belül kiadták és rendelkezésükre bocsátották az Ótestamentum marathi nyelvű fordítását, de ekkor, a 19. század elején-közepén születtek meg az első kétnyelvű imakönyvek, a zsidóság Egyiptomból történt kivonulásának történetét megörökítő *Peszachi Haggadák*, sőt ez időtájt tűntek fel a marathi mellett héber feliratokat is tartalmazó sírkövek.

A zsidóság valódi hagyományaihoz történő visszatérés élményét azonban, már jórészt Bombayben élték át, ahová vidéki lakóhelyükről a 18. század végétől kezdtek beáramlani. Egy részük az építkezéseken kapott munkát, de jelentős számban jelentkezték a brit haderő soraiba is, ahol a hatalommal szembeni lojalitásuk elismeréseként többen magas pozícióba jutottak, néhányan megszerezték az indiai katonáknak adható legmagasabb rangot, a *Subedar Major* nevű tiszti fokozatot. A B'né Jisraél katonák bátorságuknak és elszántságuknak köszönhetően sorra kitüntették magukat az angol gyarmati háborúban (Afganisztán, Burma), de az 1857-es szipoj felkelés idején is hűek maradtak a brit erőkhöz, és Bombayben állomásozó csapataik megvédték a várost. A kiemelkedő harci sikerek ellenére a 19. század második felében kiszorultak a katonai pályáról. A hadseregben ugyanis az egyes alakulatok jellemzően azonos etnikai-vallási csoportokból álltak, amikor pedig ezeknek az egységeknek a létszámát olyan magasra állapították meg, hogy azokat nem lehetett kizárólag a B'né Jisraél tagjaival feltölteni, kénytelenek voltak polgári foglalkozásokat választani, és a civil életbe is sikeresen beilleszkedni (HACOHEN, D. R. 1986). A leszerelt katonák jellemzően a polgári közigazgatás különböző szintjein helyezkedtek el, azaz hivatalnoki pályára léptek. A családok egy jelentős részében az építőiparban szerzett tapasztalatok és készségek utódról utódra öröklődtek, ismereteiket pedig idővel a szervezett oktatás keretei között is elmélyítették, és egyre nagyobb számban foglalkoztatták őket az építkezések mellett más, műszaki képzettséget igénylő szakmákban is. Fontos kiemelni, hogy a bagdadi zsidókkal szemben nem rendelkeztek azokkal a pénzügyi-gazdasági ismeretekkel, és a tőkefelhalmozást megalapozó kereskedő múlttal, amelyek lehetővé tették volna számukra vállalkozások alapítását, így kizárólag alkalmazottak voltak, de az idők során létszámukhoz mérten egyre nagyobb részük szerzett diplomát, és az orvosok, jogászok, építészek, tanárok, magas beosztású köztisztviselők között a B'né Jisraél közösség tagjai növekvő részarányt képviseltek. Foglalkozási szerkezetük másik jellegzetessége volt az, hogy a nők is nagy számban vállaltak munkát, és elsősorban magasabb státusú, szakképzettséget igénylő (tanítónő, ápolónő, titkárnő) állásokban helyezkedtek el. A munkaerőpiacra való belépésüket alapvetően két dolog könnyítette meg: a gyermekek taníttatására nagy hangsúlyt fektető zsidó családokban, ugyanakkor a nők társadalmi felemelke-

dése előtt utat nyitó, nyugatias, nagyvárosi brit polgári környezetben felnövő lányok már a 19. században bekapcsolódtak a köz-, szak- és felsőoktatásba, másrészt nem kötötték őket azok a tilalmak, amelyek a magasabb kasztokba tartozó hindu nők számára lehetetlenné tették azt, hogy alkalmazásban álljanak, a társadalmi hierarchia alacsonyabb fokán állók pedig egyszerűen írástudatlanok voltak.

A B'né Jiszraél első, saját alapítású, a közoktatást szolgáló iskolája, az *Israelite School* egyébként 1875-ben nyitotta meg kapuit. Az alapfokú tanintézmény 1892-re középiskolává fejlődött. Az 1930-as évektől az alapító, *Elly Kadoorie* nevét viselő iskola, amely az angol és marathi mellett héberül is tanította zömében zsidó diákjait, mára tisztán marathi nyelvűvé vált, és egyetlen zsidó tanulója sincs. Hasonló sorsra jutott, az ugyancsak a 19. század végén életre hívott, és eredetileg a bagdadi zsidóság gyermekei oktatásának szándékával létrejött, de a B'né Jiszraél tagjai által is látogatott *Jacob Sassoon Free School*, ahol az 1970-es években még a diákok 30%-a zsidó volt, és ahonnan napjainkra a közösség megritkulásával párhuzamosan gyakorlatilag teljesen elfogytak Izrael fiai. A hagyományos, alap, ill. középfokú oktatást végző iskolák eltűnésével a zsidó fiatalok képzését felvállaló egyetlen intézmény az 1962-ben alapított mumbai *ORT-iskola*²⁹, amely a gyakorlati életben jól hasznosítható különféle szakmai és héber nyelvi ismeretek átadásával valójában az Izraelbe kivándorlók sikeres társadalmi beilleszkedését hivatott előkészíteni.

A 18. század végéig a Kolaba körzetben többnyire kis népességű falvakban, szétszórtan élő, szerény jövedelmű zsidóság központi intézmények köré való szerveződése még fizikai akadályokba ütközött. A vallási élet bázisát az otthonok jelentették, a közösségi imákra is a települések vezető családjainak lakóházaiban gyűltek össze. A főbb ünnepeken a kisebb falvak zsidó népessége pedig útra kelt, hogy néhány központi településen találkozhasson távolabb élő hittestvéreivel. A *brit milá* (körülmetélés), az esküvői, temetési szertartások elvégzésére, az esetleges vitás, peres ügyek megtárgyalására, az azokban való ítélezésre a kázik sorra járták a falvakat, hiszen a maroknyi közösségek nem voltak képesek saját vallási vezetőről gondoskodni. A századfordulón egyre nagyobb létszámúvá váló bombayi *Israel Moholla* (a B'né Jiszraél tagjainak lakóközössége) számára lehetővé vált egy főállású kántort foglalkoztató zsinagóga felépítése és fenntartása. A vallási intézményrendszer kiépülésének nyitányaként is felfogható, 1796-ban alapított *Saar Harachamim*, azaz a Könyörület kapuja nevet viselő zsinagóga létrejött *Samuel Ezekeiel (Samaji Hasaji) Divekar* nevéhez köthető, aki a Brit Kelet-indiai Társaság katonai csapatában harcolva a dél-indiai Mysore-i Királyság ellen vívott egyik háborúban fogságba esett, de a hagyományok szerint a muzulmán uralkodó, Tipu szultán (1782-1799), anyja kérésére (Izrael fiait – *banū Isrā'il* – a Korán számos helyen említi, mint Allah által az iszlám születése előtt kiválasztott népet) szabadon bocsátotta. A volt katonatiszt pedig, miután nyugdíjba vonult, egy korábbi fogadalmát teljesítve felépíttette a könyörületnek emléket állító zsinagógát (*1. kép*). Az elkövetkező mintegy másfél száz évben Bombayben és környékén, ill. néhány távolabbi városban több mint húsz templomot emeltek (közülük néhányat, főleg vidéken már bezártak), melyekben egy kivételével a kochi zsidóság által közvetített ortodox szefárd szertartásrendet

kövezték. A 20. század elején azonban a B'né Jiszraél közösséget is elérték a reformjudaizmus tanai, és a progresszív zsidó szellemi mozgalom, ill. a zsidó-keresztény közeledés gondolatát útjára indító *Claude Montefiore* (1858-1938) tanításainak hatására 1925-ben Bombayben megalakult a liberális eszmeiségű *Zsidó Vallási Szövetség* (Jewish Religious Union), melynek hitéleti bázisául a *Rodef Salom* zsinagóga szolgál. Noha a vallási élet megújításának szükségességét hirdető szervezet tevékenysége alapjaiban nem tudta megváltoztatni a B'né Jiszraél liturgikus és halachikus hagyományait, a főként amerikai anyagi és szellemi támogatást élvező kis reformközösség ma is élő, a mumbaii zsidóság érdekes színfoltja. Az idők során különböző szociális-jótekonysági és társadalmi intézményekkel (*Street Mandel*, 1913 – a nők társasági összejöveteleit koordináló szervezet -, a hajléktalanok és árvák otthona, 1934, sportklubok, cionista szervezetek, hitelszövetkezetek) gazdagodó, önszerveződő bombayi zsidó közösség ma már kevésbé életképes, nagymértékben rászorul a nemzetközi, elsősorban amerikai zsidó szervezetek pénzügyi támogatására.

A Konkan-partról a 18. század végétől folyamatosan Bombaybe áramló zsidóság egy része a 19. században és a 20. század első felében kisebb-nagyobb számban más városokban is megtelepedett. A hadseregből leszerelő katonák új lakóhelye lett a ma a mumbaii agglomerációhoz tartozó Thane, és az egyik katonai parancsnokság főhadiszállásának otthont adó, számos munkahelyet biztosító Pune, amely Sindhtől a mai Karnataka állam északnyugati részéig húzódó hatalmas brit tartomány (*Bombay Presidency*) ún. monszun fővárosa volt, ma Maharashtra állam második legnépesebb települése, és az ország nyolcadik legnagyobb várostömörülésének központja. Az angol gyarmati közigazgatásban dolgozó, és különféle értelmiségi, ill. szabad foglalkozásokat űző zsidók egy része a 19. század második, a 20. század első felében két jelentősebb létszámú közösséget hozott létre Ahmedabadban és Karachiban. Különösen szomorú véget ért az utóbbi, a mai Pakisztánban található nagy kikötőváros zsidósága. Az 1947-ben, a függetlenség kikiáltása előtt mintegy 2500 főt számláló csoport tagjai, Izrael megalakulása után, a fenyegető politikai környezet hatására menekülni kényszerültek. Teljes intézményrendszerük elpusztítása ellenére – 1988. júliusában utolsó, már használaton kívüli templomukat, az 1893-ban alapított *Magén Salom* zsinagógát is elbontották – időnként szárnyra kelnek hírek a zsidóság továbbéléséről, néhány család félig rejtőzködő életviteléről (NAJAM, A. 2005).

1. kép. A mumbai Saar Harachamim zsinagóga

Forrás: <http://www.haruth.com/AsianIndiaSynagogues.html>

A hosszabb történelmi múlttal rendelkező zsidó közösségek (B'né Jisraél, kochi és bagdadi) közül Izrael fiai mindig is a legnépesebb csoportot alkották, noha abszolút számuk indiai viszonylatban sohasem volt jelentős. Létszámuk nagyjából az indiai össznépesség növekedési ütemével megegyező mértékben emelkedett. Becslések szerint az 1830-as években 6000-esre tehető közösség folyamatosan növekedve a századfordulóra elérte a 10000 főt. Legtöbben 1948-ban voltak, ekkorra 20000 főre nőtt a B'né Jisraél tagjainak száma. Az ezután meginduló, Izraelbe történő elvándorlás hatására 1961-re létszámuk 16000 főre csökkent (WEIL, s. é.n.). A mai napig tartó emigráció, ill. az izraeli társadalomba való beilleszkedés folyamata nem mindig volt zökkenőmentes. Az 1950-1960-as években Izraelben még mindig sokan, főként ortodox vallási körökben kétségbe vonták zsidóságukat, az őket érintő diszkriminációs intézkedések (pl. házassági tilalom) következtében pedig jónéhányan visszatértek Indiába. Vallásjogi státusuk végleges rendeződésére 1964-ig kellett várni; ekkor az Izraeli Főrabbinátus megkérdőjelezhetetlen érvényű halachikus rendelkezést (*szmicha*) bocsátott ki, amely deklarálta, hogy a B'né Jisraél tagjai a világ zsidó közösségének részét képezik. E döntés után újra emelkedésnek indult az emigránsok száma, a korábban visszatelepülők ismét elhagyták Indiát: az 1952 és 1960 között Izraelbe bevándorlók 5380 fős létszáma a következő évtizedben, 1961 és 1971 között közel két és félszeresére, 13110-re növekedett (a kochi és bagdadi közösség tagjait is beleértve).³⁰ Ma az alig 5000 fős³¹ indiai zsidóság zömét – hozzávetőleg 4600 fő – a B'né Jisraél

adja, 85-90%-uk Mumbaiban és környékén (Thane, Alibag, Revadanda, Panvel, Mangaon, Pen), kisebb csoportjuk pedig Puneban, Ahmedabadban és Újdelhiben él. A 20. század második felében Izraelben növekedésnek indult közösség jelenleg mintegy 60000 főt számlál, az angolszász világban (USA, Nagy-Britannia, Kanada, Ausztrália) megtelepedő kb. 2000 főt is figyelembe véve tehát létszámuk ma 66-67000-re tehető (WEIL, s. é.n.). Az 1990-es évektől fokozatosan mérséklődő migrációs hajlandóság azt jelzi, hogy Indiában napjaink néhány ezres zsidó közösségében már az idősebb, ill. a hazafias-cionista eszme által kevésbé érintett, elsősorban a helyi nem zsidó népességgel való több évszázados, békés, harmonikus együttélés társadalmi hagyományait megbecsülő emberek vannak többségben.

6. A KOCHI ZSIDÓK

A Kerala államban élő, napjainkra igencsak megfogyatkozott, de nagy múltú közösség Indiában való megjelenésének idejét és körülményeit a B'né Jiszraélhez hasonlóan ma sem ismerjük pontosan. Az ókori zsidóság történetének eseményeihez, fordulópontjaihoz köthető migráció lehetséges időszakainak (Salamon kori kereskedelmi jelenlét: i.e. 10. század, asszír hódítást követő szétszóródás: i.e. 722 után, babiloni fogságból való keletre vándorlás: i.e. 6. század, a második templom pusztulását követő menekülés: i.sz. 70 után stb.) megjelölésén túl bizonyossággal csak annyit mondhatunk, hogy az i.sz. 4. században már a Malabár-parton voltak, hiszen az ekkor érkező szír keresztény hittérítők helyi zsidókat is megnyertek az új vallásnak.

A zsidóság jelenlétét megerősítő legkorábbi és közvetlen írásos forrásnak a Kochiban található Pardesi zsinagógában őrzött, két, ősi tamil nyelven íródott réztábla tekinthető. Az i.sz. 10. századra keltezett szöveg szerint a helyi uralkodó részleges autonómiát biztosít a Jozsef Rabban által vezetett közösségnek. Fontos ismereteket közvetít *Tudelai Benjámin*³² (megh. 1173) 1167-ből és *Marco Polo* (1254-1324/1325) 1293-ból származó beszámolója a délnyugat-indiai zsidóság életéről. A helyieket is megszólaltató, legrészletesebb, a közösség belső társadalmi tagozódását is feltáró történeti híradás az 1685-ben Kochiba látogató amszterdami zsidó küldöttség egyik tagja, *Moses Pereira de Paiva* munkája (DE PAIVA, M. P. 1968). Informátorai szerint őseik első hulláma, mintegy 70-80 ezer fő i.sz. 370-ben érkezett Mallorca szigetéről, ahová korábban rabszolgaként kerültek, majd őket 499-ben egy újabb nagy létszámú csoport követte. A közölt számadatok egyértelműen túlzónak tűnnek annak fényében, hogy de Paiva az egész közösséget nagyjából 500 családra teszi, de a megtelepedés 4. századra datálható kezdeteit látszik igazolni. A Hollandiából érkező, de nevéből és írásának (*Notisios dos Judeos de Cochim*) spanyol/ladino nyelvéből ítélve hispániai szefárd származású szerző arról is be-

számol, hogy e korai bevándorlók mellett jóval későbbi, a de Paiva feljegyzéseit kommentárokkal ellátó Koder szerint 1566 és 1778 között a Közel-Keletről és Európából érkező zsidók is jelen voltak a közösségben.

Ami a különféle, gyakran ellentmondásosnak és bizonytalanoknak ítélt szóbeli és írásos adatokból egyértelműen lezűrhető, hogy a korai századokban itt letelepülők alapvetően Nyugat-Ázsiából, ill. a Mediterráneumból származó kereskedők voltak, akikhez időszakonként, egészen a 18. századig nyugat felől érkező zsidó csoportok csatlakoztak. A B'né Jisraél tagjaival ellentétben soha sem szakadt meg a kapcsolatuk a világ zsidóságával, jól ismerték a halachát és annak írásos forrásait, a vallási előírásokat mindig szigorúan betartották. Izrael fiaival ellentétben e közösség különböző rasszokhoz tartozó, eltérő fiziognómiai jegyeket viselő személyekből állt.

A kochi zsidóság legjellegzetesebb szociogeográfiai sajátossága a belső ellentétek forrásául szolgáló, élesen elkülönülő státusú rétegek kialakulása volt. A három részre tagolódó társadalom alapegységeit a *fehér* vagy *pardesi*, a *fekete* vagy *malabári* zsidók és az ún. *m'such'rarim*, azaz a később felszabadított rabszolgák alkották. A megosztottság eredetét illetően az egyes csoportok természetesen eltérő magyarázattal szolgáltak. A fehérek azt állították, hogy ők a legkorábban érkezettek lezármazottai, a feketék pedig felszabadított, és judaizmusra áttért rabszolgák utódai közül kerültek ki (DE PAIVA, M. P. 1968). A két közösség de Paiva által közölt létszámában (465 fekete és 25 fehér család) megmutatkozó aránytalanságok legalábbis kétségessé teszik e feltételezést. A fekete zsidók ezzel ellentétben saját magukat tartják a 4. század óta itt élők örökösének; véleményük szerint a fehér zsidók társadalmi rétege a 16. század után, a főként Európából érkező bevándorlók megjelenésével fejlődött ki. Ez utóbbiak anyagi fölényüket kihasználva a feketéktől egyre inkább elkülönültek és kiépítették saját intézményrendszerüket, melynek legkorábbi emléke az 1568-ban felépült Pardesi zsinagóga (2. kép). Az alacsonyabb pozícióba kényszerülő malabáriaktól megtagadták a zsinagógaikba való belépést, a velük való házasodást, sőt úgy tűnik, hogy megszerezték és kisajátították a korai jelenlétet igazoló (legitimáló) fent említett réztáblákat is.

2. kép. India legrégebbi zsinagógája, a Kochiban található Pardesi (1568) belső tere

Forrás: <http://www.chss.montclair.edu/anthro/cochinsynagoginterior.jpg>

Bár minden kétséget kizáró bizonyíték e kérdés eldöntésére ma sem ismert, a kutatók többsége egyetért abban, hogy nagy valószínűséggel a sötétebb bőrű eredeti betelepülőkhez (feketék) később érkező világosabb bőrű bevándorlók (fehérek) néhány jómódú őslakos családdal együtt az európai gyarmatosítók (portugálok, hollandok, majd britek) által közvetített fehér magasabbrendűség társadalmi mintáit átveve hozták létre saját közösségüket. A két csoport határozott különállása, egymástól függetlenül működő vallási intézményeik, a köztük fennálló társadalmi feszültségek a 17. század végén, de Paiva feljegyzései alapján már világosan felismerhetőek voltak. Mind a fehérekhez, mind a feketékhez tartoztak olyan személyek, ill. családok, melyek (rab)szolga sorban éltek a 19. század közepéig. Noha ők is zsidók voltak, és az adott (fehér vagy fekete) szabad család vallásközösségéhez tartoztak, személyes szabadságuk, elsősorban nincstelenségük okán meglehetősen korlátozott volt. A fent említett szociális különbségek és ellentétek csökkenő mértékben ugyan, de egészen a 20. században történő feloldódásukig éreztették hatásukat.

A szegregáció jelensége kapcsán fontos utalni arra a tényre, hogy legalábbis a kochi zsidósággal való kapcsolatfelvétel után, azaz a 18. század közepétől kezdve a B'né Jisraél közösségben is létrejött két eltérő státusú társadalmi csoport: a *gora* (marathiul fehér) és a *kala* (fekete). Az elnevezésekben mutatkozó azonosságok ellenére tartalmi szempontból éles különbségek figyelhetők meg a szociális rétegződés e két esete között. Kochiban a feketék vallásjogi értelemben teljes értékű zsi-

dóknak számítottak (az utódok mindkét szülője zsidó volt), elkülönülésük társadalmi alapját első-sorban vagyoni helyzetük, ill. ezzel szoros összefüggésben foglalkozási szerkezetük eltérései jelentették. A B'né Jiszraél esetében viszont a feketék zsidósága bizonyos értelemben korlátozottnak számított, mert a kala közösség tagjai zsidó férfitől és nem zsidó nőtől származó személyek voltak. Miközben a gyermek anyja megtartotta eredeti vallását – legalábbis nincs olyan egyértelmű adat, amely az áttérés gyakorlatát bizonyítaná –, a megszülető utódokat zsidóként nevelték fel. Ők azonban külön csoportot alkottak, és a hátrányos megkülönböztetés egyik jeleként nem házasodhattak fehérekkel. Ugyancsak lényeges különbség, hogy amíg Kochiban a feketék képezték a közösség zömét, itt létszámuk elhanyagolható volt a fehérekhez viszonyítva, ami érthető is, hiszen a hagyományos, vallási alapon szerveződő népesség körében kivételesnek számított az eltérő kulturális környezetből származó párok kapcsolata. Nagyon fontos annak hangsúlyozása, hogy a B'né Jiszraél körében a fehér-fekete megkülönböztetéssel nem az egyes társadalmi csoportok tagjainak fizikai megjelenésére utaltak, szemben a kochi zsidósággal, ahol a pardesi, és malabári közösséghez tartozók között eltérő származási helyüknek megfelelően bőrszínük alapján is különbséget lehetett tenni. A kolabai partvidéken élő Izrael fiai a kis létszámú kala csoportnak természetesen nem tarthattak fenn külön közösségi intézményeket, a feketék a fehérek által működtetett imaházakat, később zsinagógákat használták.

Noha a keralai zsidóság megjelölésére általánosan elfogadott módon a Kochi településnév használatos, e város és környéke több mint másfél évezredes jelenlétük csupán utolsó 440-480 évének helyszíne. Eredeti lakóhelyük a keresztény, majd muszlim bevándorlóknak is otthont adó, és Kochitól mintegy 35 km-re északra fekvő tengerparti település, *Cranganore*, mai nevén Kodungallur, amely a Periyar folyó torkolatában található fontos és prosperáló kikötőváros volt (WILHELM Z. 2008).

Nemzetközi kapcsolataiknak köszönhetően jelentős szerepet játszottak a borskereskedelemben, de a helyi uralkodók hadseregeiben is vállaltak szolgálatot, ahol felmentést kaptak a fegyverviselés alól szombati napokon (ISRAEL, B. J. 2004). Általánosságban elmondható, hogy kitüntetett társadalmi pozíciót élveztek, amit a korábban említett, bizonyos fajta előjogok adományozását írásba foglaló réztáblák is igazolnak. A meglehetősen nehezen értelmezhető szöveg nem teszi lehetővé a Jozsef Rabbannak, és az általa vezetett közösségnek szóló privilégiumok pontos tartalmi meghatározását, sőt a címzett személy konkrét történelmi korának megadását sem. A de Paivának elbeszélte történelmi legendák egyenesen egy indiai zsidó királyságról szólnak, sokkal valószínűbb azonban, hogy a zsidóság fent nevezett vezetőjének biztosított, és örököseinek továbbadott részleges autonómiáról van csak szó, amelyet Cranganore környékének bizonyos területe fölött gyakorolhatott, azaz valójában egy szerény hatalmú hűbéres lehetett a közösség mindenkori vezetője, aminek a diaszpó-

rában ez idő tájt mégis nagy jelentősége volt, a középkori zsidóság történetében pedig egyedülállónak számított. Az önkormányzat létrejöttének kezdete tehát ismeretlen (a 4-10. század közé tehető), megszűnése viszont pontosan datálható, azt a calicuti zamorin³³ 1344-ben visszavonta.

A cranganore-i zsidók üzleti sikerei vezettek később ahhoz, hogy több mint egy évezred óta lakott szállásterületüket elhagyni kényszerültek. A bors- és fakereskedelemben betöltött, egyre dominánsabb szerepük ugyanis jelentős mértékben veszélyeztette a Malabár-parton hasonló tevékenységet végző arab kereskedők pozícióit, akik a zamorin hallgatólagos jóváhagyásával 1524-ben fegyveres támadást intéztek a zsidó közösség ellen. Az uralkodói védelem alól kikerülő cranganore-iaknak menekülniük kellett, és a cochini rádzsa támogatását, ill. a városban való letelepedés engedélyezését kérték. Ő a fűszerkereskedelemből való nagyobb haszon reményében támogatásáról biztosította a hozzá fordulókat, és jóváhagyta Kochiba költözésüket. A még otthon maradó kisebb csoportot hasonló okokból 1565-ben újabb támadás érte, ezúttal a portugálok részéről. Ezt követően a közösség maradéka is elhagyta korábbi lakóhelyét, csatlakozva a Kochiban élőkhez. 1566-ra a keralai zsidóság egésze e városban és annak közvetlen környékén talált otthonra.

A terjeszkedő portugálokkal szemben azonban a rádzsa sem tudott teljes védelmet nyújtani, az időközben itt is kereskedelmi telepet létesítő gyarmatosítók a város közvetlen közelében található erődből (Fort Cochin) továbbra is fenyegették lakóterületüket, a zsidóvárost (a Pardesi zsinagógát is megrongálták), és korlátozták kereskedelmi tevékenységüket.

Az aranykor, a Malabár-part zsidó közössége történelmének legfényesebb, legsikeresebb korszaka a hollandok megjelenésével vette kezdetét. A portugálokat az erődből 1665-ben kiűző újabb európai hatalom helyi képviselői nem csak fizikai védelemben részesítették, de megbecsült, és kizárólagos üzleti partnereiknek is tekintették őket. A hollandok stratégiája ugyanis a helyi viszonyokat jól ismerő közvetítő kereskedők alkalmazásában rejlett; az angolokkal ellentétben nem az óriási anyagi ráfordításokat igénylő szárazföldi hódítás, a területi hatalomátvétel módszerét követték, csupán a part menti kereskedelem nyújtotta gazdasági előnyök minél teljesebb kiaknázására törekedtek. A kochi zsidók szereztek be számukra a legértékesebb gyarmatárukat, de a helyi uralkodókkal folytatott kereskedelmi tárgyalások során tolmásként is gyakran közreműködtek a hollandok szolgálatában. A sajátjaik mellett bérelt hajókkal is dolgozó módosabb zsidó kereskedők természetesen az ún. pardesi (fehér) közösség soraiból kerültek ki, a feketék sokkal jelentéktelenebb szerepet tölthettek be a fontosabb ügyletekben, inkább kiskereskedők vagy kézművesek voltak.

A brit uralom térhódításával (1795) a zsidóság gazdasági ereje hanyatlásnak indult, fokozatosan elvesztették a helyi kereskedelem szervezésében, irányításában játszott korábbi pozícióikat. Az angolok egyre kevésbé szorultak rá a közvetítő tevékenységre, hatalmi bázisuk megszilárdításával egyidejűleg az export- és import-tevékenység koordinálása a saját maguk által kiépített és működtetett kereskedelmi hálózat feladata lett. A fehérek által felhalmozott kereskedelmi tőke további gyarapításának helyi lehetőségei beszűkültek, a Bombayben és Calcuttában letelepülő bagdadi zsidókkal

szemben nem élhettek a kontinentális, ill. kontinensközi távolsági kereskedelem és a szintén nagy haszonnal kecsegtető, ipari befektetéseket biztosító világvárosi gazdasági környezet nyújtotta előnyökkel (). Az igazán sikeres, nagy vagyonra szert tett pardesi közösség számos tagja ezt látva a 19. század elején elhagyta szülőföldjét, és a két nagyvárosban próbált szerencsét.

A kochi zsidóság által felfedezett B'né Jiszraél közösség vallási igényei már ezt megelőzően is, a 18. század második felétől kezdve ösztönzőleg hatottak a helyiek észak felé történő vándorlására, hiszen tudjuk, hogy Izrael fiait hitéletének újjászervezését Kochiból származó vallási vezetők hajtották végre, akik kezdetben szintén a fehérek közül kerültek ki. A Kolabában, majd Bombayben kibontakozó és gyorsan terjedő vallási megújulás azonban egyre nagyobb kihívást jelentett, és a számbeli fölényben lévő feketék végül átvették a szervező-irányító és oktatói feladatokat, ill. a különféle zsinagógai szolgáltatások ellátásában.

Mint a diaszpórában mindenütt a Malabár-parton élő zsidók is alkalmazkodtak környezetük nyelvi-kulturális viszonyaihoz. Anyanyelvük a helyben használt, és a dravida nyelvek közé tartozó malayalam nyelvjárási változata, a nagyszámú héber és ladino jövevényszót magába olvasztó, ún. *ju-deo-malayalam* volt. Nem feledték el azonban a hébert sem, a különféle vallási iratokban, ill. a szórványban élő zsidó közösségekkel való kapcsolattartásban, levelezésben, névaláíráskor ezt használták, és természetesen héber volt a liturgia nyelve is. A 19. században meggyökeresedő, a britek által közvetített nyugati, polgári életforma a kochi közösségre is hatást gyakorolt, de elsősorban a fehéreket érintette meg, akik közül sokan nyelvet váltottak, és az angol mellett az európai öltözködési mintákat is átvették. A feketék ezzel szemben egységesen megőrizték a malayalamot és hagyományos viseletüket.

Az Indiában hosszabb történelmi múltra visszatekintő zsidó csoportok között a keralai volt a legkisebb létszámú. A B'né Jiszraéllal szemben sohasem fejlődött több tízezres közösséggé, a 17. század végén Kochiban élő, kevesebb mint 500 családból álló (DE PAIVA, M. P. 1968) kolónia népessége a 20. század közepén sem volt több 2500-3000 főnél, a fehérek részaránya nem érte el a 10%-ot, ekkor kb. 200-an voltak.³⁴ Izrael megalapítása után kezdetét vette a kochi zsidóság utolsó, indiai jelenlétük szinte teljes megszűnéséhez vezető migrációs hulláma, őseik földjére való visszatérésük. 1961-ben 370, 1971-ben már csak 112 főt számlált a közösségük (ISRAEL, B. J. 2004). Napjainkban hozzávetőleg 50-70 fő lehet a Kerala államban élő, idősebb, fehér származású zsidók létszáma, közülük Kochi városában 18-an maradtak (2006).³⁵ A teljes kochi zsidóság ma mintegy 8500 főre tehető, az Izraelben növekedésnek induló csoportjuk kb. 8000, az Egyesült Államokba távozóké pedig néhány száz főből áll. A névadó településükön kívül a környékbéli Ernakulam, Aluvában és Parurban (North Paravur) élő maroknyi szórványt összetartó közösségi intézmény a legrégibb indiai zsinagóga, a 440 éves Pardesi.

7. A BAGDADI ZSIDÓK

Az e néven ismertté vált csoport első képviselői a 18-19. század fordulója táján érkeztek a szubkontinensre. Fontos azonban tudnunk, hogy nem csak Bagdadból, de Jementől Szírián át Perzsiáig a Közel-Kelet más térségeiből, ill. városaiából is sokan keltek ekkor útra India felé. Az itt végleges otthonra találó, üzleti sikereket elérő közösségnek később a gazdaságirányításban, a közélet szervezésében meghatározó szerepet betöltő családjai mégis többnyire a Folyamköz fővárosából származtak, így a diaszpóra e legújabb részének megnevezésére a bagdadi jelző vált általánossá. A szinte kizárólag kereskedelemmel foglalkozó emigránsokat egyértelműen gazdasági célok vezérelték az új hazában való letelepedésre, felismerték ugyanis azt, hogy a fokozatosan megszilárduló angol politikai hatalom az óriási jövedelem megszerzését lehetővé tevő és kiszámítható piaci feltételek közt működő, új területeket elérő távolsági kereskedelem koordinálásának biztos feltételeit is megteremtí Brit-Indiában. Az újonnan érkezettek első célpontja Surat, a nyugati part legnagyobb raktár-bázisa és kereskedelmi elosztóállomása volt, de hamarosan a gazdasági centrumokká váló két nagyvárosba, *Bombay*be és *Calcuttá*ba települtek át.

A calcuttai közösség alapítójának az aleppói *Moses Duek Cobent* tartják, aki utódaihoz hasonlóan, elsősorban vallási-közéleti szervező munkájával az egyre növekvő számú helyi zsidóság szociális-politikai integrációjához járult hozzá. A megerősödő társadalmi háttér biztos alapul szolgált az üzleti tevékenységek sikeréhez, elsősorban a távol-keleti és délkelet-ázsiai kereskedelmi hálózat kiépítésének végrehajtásához, a hamarosan Rangoonban, Szingapúrban, Hongkongban és Shanghai-ban is megalakuló logisztikai központok irányításához. A bombayi kolónia igazi közösséggé válásában a legnagyobb érdemeket egy Bagdadból érkezett, vagyonos kereskedő- és bankárcsalád, a *Sassoonok* tagjai szerezték, akik közül is kiemelkedik az 1832-ben megtelepedő *David Sassoon* (1792-1864), az egész bagdadi zsidóság legnagyobb formátumú személyisége. Az Arab-tenger partján fekvő kikötőváros szintén zsidók által irányított, jelentős kereskedelmi központtá fejlődött, a Perzsa-öböl, majd Kína felé irányuló, ill. onnan érkező áruk forgalmi centrumává nőtte ki magát. A tengeri kereskedelem segítségével közvetített egyre tömegesebb árumennyiség szükségképpen megkívánta a szállítás infrastruktúrális hátterét és bázisát szolgáló eszközök, berendezések, azaz a hajópark és a kikötői létesítmények mennyiségi és minőségi fejlesztéséhez szükséges tőkebefektetések növelését. E tekintetben is a Sassoonok jártak elől, ők építették fel az első modern kikötői dokkot, amely ma már jóval kisebb szerepet tölt be, de Sassoon Dock néven ma is működik, és a halászflokk kikötőhelyül szolgál.

A későbbi ipari befektetések alapját jelentő tőkefelhalmozás másik formája a kereskedelem mellett a Calcuttában és Bombayben is nagy sikerrel művelt ingatlanbefektetési tevékenység volt. Főként az Ezra, ill. Sassoon család gyűjtött nagy vagyont ezen ügyletek során. A kezdetben értékte-

lennek tűnő, periferikus helyzetű telkeket alacsony áron felvásárolták, majd amikor e területeket fejleszteni kezdték, és értékük a korábbi többszörösére növekedett, a birtokukban lévő ingatlanokat jóval magasabb összegekért értékesítették, azaz kis anyagi ráfordítás mellett óriási bevételre tettek szert, kihasználva azt is, hogy eleinte még nem terhelte adókötelezettség ezeket a jövedelmeket (ISRAEL, B. J. 2004).

A társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő gazdag tőketulajdonosok körét a viszonylag népes középosztály, és egy kisebb létszámú, alacsony státusú, munkanélküli réteg egészítette ki. Az előbbiek többnyire különféle kis- és közepes méretű vállalkozásokat irányítottak, vagy a még szintén tisztas megélhetést biztosító alkalmazotti szférába tartoztak. De idővel az utóbbiak száma is növekedésnek indult, hiszen a közösséget általánosságban jellemző anyagi jólét híre sok szegény, ill. hasznosítható szakképzettséggel nem rendelkező embert csábított az indiai nagyvárosokba a jóval alacsonyabb életszínvonalat biztosító, oszmán uralom alatt álló Közel-Keletről. A zsidó közösség jól kiépített szociális védőhálójának, a gazdag családok adományait kezelő jótékonyági szervezetek gondoskodásának köszönhetően még a nincstelének anyagi helyzete is jobb volt, mint a képzetlen, de munkából élő indiaiaké.

A Bombayben, ill. Calcuttában élő zsidóság társadalmi rétegződésében, foglalkozási szerkezetében mutatkozó hasonlóságokkal szemben a vallási és oktatási intézményrendszer kiépülésének folyamatában lényeges különbségek fedezhetők fel a két közösség esetében.

A calcuttaiak a judaizmus első képviselői voltak a városban, így rákényszerültek arra, hogy a hitélet folytatásához elengedhetetlenül szükséges közösségi épületeket, helyszíneket, elsősorban a zsinagógát és a temetőt viszonylag rövid időn belül létrehozzák. Az 1820-as évek közepén már használatba vehették első templomukat, a település egyik legelső bevándorlója, a fent említett Moses Duek Cohen apósa, *Sshalom ben Aaron ben Obadiab Ha-Koben* emlékére *N've Salom*nak (Salom hajléka) nevezett zsinagógát. A Bombaybe költözők viszont szembesültek a zsidó jelenléttel, hiszen a nem sokkal előttük vidékről beáramló B'né Jisraél tagjai már megtelepedtek itt. Bár e régóta Indiában élő, de a világ zsidóságának életét szabályozó halachához, a közös vallási-liturgikus hagyományokhoz csupán néhány évtizede visszatérő közösséget a mizrachi kultúrájú bagdadiak idegennek érezték és fenntartásokkal kezelték, eleinte mégis az ő intézményeiket használták, és közös helyre temetkeztek, bár a saját temető, ill. az ehhez szükséges terület megszerzésének igénye már az 1840-es években felmerült. Első zsinagógájuk viszont David Sassoon pénzügyi támogatásának köszönhetően csak 1861-re épült fel a *Byculla* nevű városrészben, ahol az újonnan érkezők először letelepedtek. A gazdagabbak a 19. század vége felé a település üzleti negyedébe, Fort Bombaybe költöztek, és 1884-ben *Jacob Sassoon* (David unokája) anyagi hozzájárulásának köszönhetően megalapították a tehető és tekintélyes hitközség anyagi és társadalmi befolyását tükröző, hatalmas *K'neset Eljahu* zsinagógát.

A saját iskolahálózat megszervezésének kezdeti lépéseit a bombayi közösség tette meg, hiszen a Sassoon család adományának köszönhetően már a század első felében megnyílt az alapfokú oktatást biztosító *David Sassoon Iskola*, melynek igazgatói és tanári kara, de később a diákok egy jelentős csoportja is a B'né Jiszraél tagjai közül került ki. Az oktatási intézményt Jacob Sassoon hamarosan színvonalas képzést nyújtó, angol nyelvű középiskolává (Jacob Sassoon Free School) fejlesztette. Napjainkban már többségében nem zsidó diákok látogatják, de még ma is az egyetlen hely, ahol második nyelvként oktatják a hébert. A felsőfokú tanulmányokra pályázók, elsősorban a tehetősebb családból származók az európai (brit) fiatalok számára létesített helyi főiskolákra, ill. angliai egyetemekre jelentkezettek. Calcuttában ezzel szemben a század végéig nem alakultak zsidó iskolák, a gyerekek a keresztény missziók által fenntartott oktatási intézményekbe jártak. Mindaddig így volt ez, amíg egy véletlen folytán ki nem derült, hogy az egyik diáklány a vallásos meggyőzés eredményeként már közvetlenül a kereszténység felvétele előtt állt (ISRAEL, B. J. 2004). Ez az eset ébresztette rá a zsidó közösséget, hogy elkerülhetetlen a saját oktatási infrastruktúra létrehozása. 1881-ben nyitotta meg kapuit a lányok és kisgyermek óvodai, ill. alapfokú iskolai képzését biztosító intézmény (*Jewish Girls and Infants School*), amelyet hamarosan követett a fiúk oktatását felvállaló, 1907-től középiskolaként működő tanintézet. E két iskola ma is működik, de Mumbaihoz hasonlóan már alig vannak zsidó tanulói.

A több mint másfél évezrede Indiában élő másik két történelmi közösséggel szemben a bagdadi zsidóságnak a polgárosodó, nyugati társadalmi szokásokkal gazdagodó nagyvárosi környezetbe kerülve nem volt lehetősége és elég ideje sem arra, hogy mélyebb, a kulturális minták, szokások átvételében is megmutatkozó kapcsolatokat építsen ki a helyi, őslakos népességgel.

A felső- és középosztály, melynek életét egyértelműen a (kapitalista) piacgazdaság törvényei határozták meg, létrehozta saját társadalmi szervezeteit, és a B'né Jiszraélen kívül csak a brit polgári körökkel érintkezett, a közösséget megőrző, az összetartozást erősítő vallási hagyományaihoz azonban továbbra is hű maradt. Európai kötődésük gazdasági téren is megmutatkozott, vállalkozásaik a Brit Kereskedelmi és Iparkamara tagjai voltak, sőt egy idő után a jelentősebb cégek, vállalatbirodalmak már angliai központjaikból irányították, szervezték üzleti tevékenységüket.

A bagdadiak létszamarányukat messze meghaladó mértékű befolyásra tettek szert a politikai szférában és a közélet területén is. A két város önkormányzati irányításában rendre magas pozíciókhoz jutottak, de Bengál, ill. Bombay Presidency törvényhozási testületeiben is szép számmal képviseltették magukat. Jelentős közadományaik nem csupán a helyi zsidóság kulturális és szociális igényeit kívánták kielégíteni, ezek anyagi-társadalmi érték tekintetében jóval túlmutattak a belső közösségépítés célján. A híres filantrópok, különösen a Sassoonok számos közintézmény (kórházak, iskolák, közgyűjtemények stb.) létrehozását támogatták. Közülük is kiemelkedik a ma David Sassoon nevet viselő, 1870-ben felépült, rendkívül értékes gyűjteményt őrző könyvtár Mumbaiban központ-

jában, vagy a jórészt Sir Jacob Sassoon anyagi hozzájárulásának köszönhetően megszülető Királyi Tudományos Intézet (*Royal Institute of Science in Bombay*). Az angol kormányzat, ill. uralkodóház számos nemesi címmel ismerte el a bagdadi zsidóság kiemelkedő közéleti tevékenységét.

A kultúra iránti elkötelezettségük mutatkozott meg abban is, hogy kifejezetten támogatták a nők művészi pályákon való elhelyezkedését, közösségükből többen profi zenészek, táncosok, énekesek lettek, de sok színésznő jutott szerephez a megszületőben lévő mozi világában is. Itt kezdetben jelentős sikereket értek el, de a hangosfilmek megjelenésével át kellett adniuk a helyüket, hiszen nem beszélték jól a marathi, ill. bengáli nyelvet, a brit kultúrájú polgári környezetben nevelkedő fiatalabb generáció lassan angol anyanyelvűvé vált.

A kevésbé tehető, az európaiakkal kapcsolatot nem találó, és inkább befelé forduló, a zsidó azonosságtudat által egybefogott csoportok természetesen tovább őrizték arab nyelvüket, és keleti kulturális környezetük tárgyi emlékeit, viseletét. Később ők is átvették az angolt, de számos arab szót, kifejezést továbbra is megőriztek.

A 19-20. század fordulóján kezdődött a gazdagabb, kozmopolita beállítottságú társadalmi réteg tagjainak elvándorlása. Az elsősorban Nagy-Britanniában, esetleg az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Kanadában letelepedők új hazájuk társadalmi struktúrájához is könnyen alkalmazkodtak, sőt asszimilálódtak, nagyon sokan közülük, ill. utódaik közül már elvesztették bagdadi zsidó identitásukat. A 20. század közepén még mintegy 5000 főre tehető (ISRAEL, B. J. 2004) közösség napjainkra szinte teljesen eltűnt, de az 1950-es évektől megélénkülő migráció célállomása továbbra sem Izrael volt, hanem a fenti angolszász államok. Az indiai múlt emlékét valamilyen formában őrző bagdadi közösség összlétszáma nehezen megbecsülhető, nagyjából 4-5000 főre tehető, a még Mumbaiban és Calcuttában élők pedig kb. 200-250-en lehetnek, így a közösségi élet, a vallási intézmények fenntartása ma már egyre inkább lehetetlenné válik.

8. B'NÉ M'NASE

Az 1970-es, 1980-as évek óta két olyan közösség megszerveződésének lehetünk tanúi, amelyek saját állításuk szerint pontosan meg nem határozható történeti korokban a judaizmus feladására kényszerültek, és napjainkban nagy erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy az izraeli társadalom és a vallási hatóságok elfogadják zsidóságukat, biztosítsák az országban való letelepedés jogi feltételeit.

Közülük e célok elérésében sokkal előrébb tart a magát B'né M'nasénak, azaz M'nase fiainak nevező csoport, amely tehát az azonos nevű izraeli törzs leszármazottjának tartja magát. Az Indiai Köztársaság északkeleti részén, a Mianmar és Banglades között fekvő, ún. hét nővérállam közül Mizoram és Manipur területén élő, mintegy 9000 fős³⁶ közösség tagjai a tibeto-burmai nyelveket beszélő mizo, kuki és chin népekhez tartoznak.

A bizonyítékokkal kevésbé alátámasztott, de jól kidolgozott, eredetmagyarázó vándorlástörténetük kezdetei az i.e. 8. századra nyúlnak vissza. Ekkor, a 722-ben Izraelt elérő asszír hódítás felszámolta az Északi Királyságot, és az itt élő 10 törzshöz tartozó népességet szétszórta, rabszolgaságba hurcolták. Ezzel az eseménnyel véget is ér a hiteles forrásokkal igazolható tények sora, a mesés elemeket sem nélkülöző, szóbeli hagyomány útján továbbörökített származástörténet további fejezeteiben szabadulásról és fogságba esésről, üldöztetésről és elnyomásról szóló beszámolók követik egymást. Ezek szerint az észak-mezopotámiai száműzetésből őseik kelet felé, a Méd Birodalom területére menekültek, majd úttalon utakon vándorolva, rejtőzködve az Indus völgyéig, Sindh vidékéig jutottak el. A zsidósággal való utólagos történelmi kapcsolatteremtést tovább erősítendő, úgy gondolják, hogy e területen a menekültek útjai szétváltak, és a későbbi B'né Jisraél közösség elődei Gujaráton át dél felé tartottak, így tehát nem tengeri, hanem szárazföldi úton érték el a kolabai partvidéket. Ők maguk a folyó mentén észak felé folytatták útjukat, azután Kashmíron keresztül Tibetbe, később, i.e. 240 körül Kínába, a mai Henan tartományban található, a Sárga-folyótól délre fekvő Kaifeng városába érkeztek. Úgy tartják, hogy őseik itt újra fogságba estek, sokukat megölték, és ekkor kezdődött el az az asszimilációs folyamat, amely zsidó azonosságtudatuk elhalványulásához vezetett. Az elnyomott közösséget i.sz. 100 táján innen is elűzték, előtte azonban börtengerceiket elvették és elégették azokat. Az elbeszélésnek ezen a pontján könnyű felismerni a párhuzamot abban, ahogyan e két csoport a vallási hagyományoknak az egyes generációk közötti átadásában óriási szerepet betöltő írásbeli emlékek (Tóra-tekerics) elvesztésével igyekezik igazolni a zsidó identitás elkerülhetetlen meggyengülését (B'né Jisraél: tengerbe veszett = B'né M'nase: elégették). A Kaifengből is távozni kényszerülő közösségének egysége ekkor újra megbomlott, és egy részük a Mekong folyó mentén dél felé vándorolva az Indokínai-félsziget, ill. a szigetvilág különböző államaiban, M'nase fiai pedig a mai Északkelet-Indiában találtak végleges otthonra, ahol ma a különböző törzsi szállásterületeknek megfelelően tagjaik többféle, bár egymással közeli rokonságban álló etnikai csoportba tartoznak (5. ábra).

5. ábra. A B'né M'nase közösség feltételezett vándorlási útvonala

Forrás: http://www.fazliazem.com/research/migrations_Asia.gif

Az egyistenhíthez való visszatérésük a 19. század végén következett el. Az ekkortájt erre a vidékre érkező keresztény missziók célja az volt, hogy kihasználva a nagy vallásrendszerek ideológiai befolyása által érintetlen, természeti vallású törzsi társadalmak tagjainak új eszmék iránti fogékony-ságát, egész közösségeket térítsenek saját hitükre. Törekvésüket siker koronázta, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy az északkeleti államok népességének jelentős része megkeresztelkedett, és ma itt él az Indiai Köztársaság keresztény lakosságának hozzávetőleg 25%-a, mintegy 6 millió fő. A Bibliával a századforduló körül megismerkedő M'nase fiai, annak történeteivel és személyeivel kapcsolatban jónéhány ismerős, saját szóbeli hagyományukban is meglévő tényre bukkantak, az új hit felvételét valójában rég elvesztett vallási örökségük visszaszerzéseként élték meg.

A zsidósággal való kapcsolatkeresésük szándékának első jelei a 20. század közepén mutatkoztak meg. Az egész származástörténetük hitelességét leginkább megkérdőjelező fordulat 1951-ben történt, amikor egyik törzsi vezetőjük, Challianthanga (Tchalah) látomást élt át, amelyben isteni ki nyilatkoztatásként azt az utasítást kapta, hogy népének vissza kell térnie az egykor elhagyott, ősi földre. Az Izrael megalakulása után nem sokkal bekövetkező „ébredés” legalábbis erős kétségeket kelt annak igazságtartalmát illetően, mindenesetre az időközben Manmasehben, egy legendás őszikben a M'nase nevű izraeli törzsi vezérét felfedező vallási vezető körül szerveződő kisebb csoport egyre több régi, a Bibliából ismert zsidó vallási szokás átvétele mellett döntött. Végrehajtották a körülmetélést, megtartották a levírátus szokását, sőt egyedülálló módon visszatértek a judaizmusban akkor már közel kétezer éve, a második templom pusztulása óta nem gyakorolt szertartáshoz, az oltáron való áldozatbemutatáshoz, de a vallási szinkretizmus érdekes formájaként a keresztény vallás-gyakorlat számos elemét is megőrizték.

Challianthanga az őt ért transzcendens élmények hatására hivatalosan is felvette a kapcsolatot az izraeli állam és törvényhozás, ill. a vallási hatóságok képviselőivel azért, hogy zsidóságnak elismertséget szerezzen. A rabbinátus azonban státusukat *szaféknak*, vagyis vallásjogilag kétesnek minősítette, letelepedésük tehát törvényi akadályokba ütközött. Ez az elutasítás az új vallási mozgalom erejét megtörte, fejlődését egy időre visszavetette. A „szellemi kaland” emléke azonban nem halványult el teljesen, és jó 20 évvel később, az 1970-es évek végétől kezdve újra megkísérelték, hogy a judaizmushoz közelebb kerüljenek. Az erre késznek mutatkozó, fokozatosan növekvő számú közösség karizmatikus vezetőik irányításával a zsidó szokásrend részletes és rendszeres tanulmányozásába kezdett. A zsidóságot egyre nyíltabban felvállaló és hangoztató, magát M'nase fiaiként megnevező csoport az 1980-as évek elején kapcsolatba lépett az *Amisav* (Népem visszatér) nevű társadalmi szervezettel is, amely a világban szétszóródott, esetenként elfeledett zsidó közösségek felkutatásával és Izraelbe való hazatérésének megszervezésével foglalkozik. Az Amisav alapítójának és lelkes munkatársának Elijahu Avichail rabbinak köszönhetően az egész zsidó világ megismerhette a B'né M'nasét és a judaizmus iránti elkötelezettségét tanúsító addigi erőfeszítéseit.

A M'nase fiainak ügyét felkaroló hazafias zsidó szervezetek – az Amisav mellett elsősorban a *Savé Jiszraél* (Izrael visszatérői) – támogatásának köszönhetően 1994-ben a közösség néhány tagjának végre engedélyezték az országban való letelepedést, annak ellenére, hogy helyzetük továbbra is tisztázatlan volt, a hazatéréshez szükséges törvényi feltételeknek valójában nem feleltek meg. Az elkövetkező tíz év során 800 főnek sikerült Izraelbe, pontosabban a megszállt területekre bevándorolnia, hiszen a B'né M'nase tagjai szinte kizárólag a Ciszjordániában és a Gázai-övezetben létesített zsidó telepekre kerültek.

A betelepülők jogi státusának rendezetlenségére hivatkozva, valójában a telepes-politikában *Ariel Saron* miniszterelnöksége idején bekövetkezett fordulat miatt a belügyminiszter 2003-ban visszavonta a további bevándorlást lehetővé tevő engedélyeket. A kormányzati döntésre válaszul 2004.

augusztusában a szefárd főrabbi vizsgálóbizottság kiküldése mellett döntött, hogy hivatalosan is megismerhessék az Északkelet-Indiában élő közösség által követett zsidó vallásgyakorlat és életmód szabályait, ill. további információkat gyűjthessenek a zsidósággal való történelmi kapcsolataik hitelességéről.

A legfőbb vallási hatóság a tapasztalatok alapján 2005. márciusában óriási jelentőségű döntést hozott, igazolta M'nase fiainak zsidó származását, de a több évszázados elszigeteltség és asszimiláció következtében gyökereit elvesztő csoport Izraelbe történő befogadását egy szigorú rabbinikus felügyelet mellett végrehajtott, a vallási törvények ismeretét számon kérő betérési procedúra követelményeinek sikeres teljesítéséhez kötötte. Ugyanezen év szeptemberében az első 700 ember már meg is szerezte a hazatéréshez szükséges igazoló iratokat, és elhagyta Indiát. A szervezett módon, izraeli jóváhagyással zajló tömeges áttérések azonban hamarosan kiváltották a helyi keresztény közösségek, ill. egyházak tiltakozását, ezek nyomán pedig az indiai kormány a vallásközösségek életébe való külső beavatkozással, a belügyek megsértésével vádolta meg a zsidó államot, amely novemberben kénytelen volt visszahívni Indiából a konverzióban közreműködő állampolgárainak jelentős részét. A betérési folyamat ettől kezdve lelassult, 2006-ban 100, 2007-ben pedig mintegy 200 mizorami zsidó³⁷ vált jogosulttá az izraeli állampolgárság megszerzésére, akik azonnal éltek is e lehetőséggel, és új hazájukban telepedtek le (3. kép). A közösség sorsa tehát, úgy tűnik kedvezően alakul majd az elkövetkező években, annak ellenére, hogy egyes társadalmi és politikai körök ma még gyanakvással tekintenek rájuk, és a zsidó öntudatra ébredés furcsa körülményeit kiemelve, a lakóhelyükön gyakori törzsi viszályok és anyagi nélkülözés közepette élőket egyszerűen gazdasági menekülteknek tekintik.³⁸

3. kép. Az Izraelbe érkezés boldog pillanatai (2006)

Forrás: <http://www.hindu.com/2006/11/22/stories/2006112208452200.htm>

9. B'NÉ EFRAJIM

A zsidósághoz való visszatalálását ugyancsak vallási vezetője lelki újjászületésének köszönheti az az egészen különleges, a Dekkán délkeleti részén élő, magát a bibliai Efrajim törzsétől származtató, kis létszámú közösség, amely a B'né M'naséhoz hasonlóan ősatya fiainak, azaz B'né Efrajimnak hívja magát.

Az anyanyelvük miatt telugu zsidóknak is nevezett, mintegy 350 fős³⁹ csoport Andhra Pradesh államnak a Krishna-deltához közel fekvő egyik igazgatási központja, a több mint félmillió lélekszámú Guntur vonzáskörzetébe tartozó Kottareddipalem nevű faluban, és néhány közeli kisebb településen él.

A 19. században érkező protestáns misszionáriusok térítő tevékenysége nyomán a helyi, főként az állam tengerparti körzetében lakó, és jórészt az érinthetetlenek közé tartozó népesség egy része felvette a kereszténységet. A később az új hit szellemében felnövő, és tanításainak megfelelő neveletésben részesülő generációk emlékezetében egyre jelentéktelenebb szerepet játszottak a feledésbe merülő múlt vallási hagyományai. Így volt ez a ma Efrajim fiait irányító két fivér Sadok és S'muél Jacobi családjában is: a II. világháború idején a brit hadseregben szolgálatot vállaló apjuk tanítói képesítést szerzett, az egyik fiú, S'muél pedig hitoktató lett, és az 1980-as évek elején Jeruzsálemben is eljutott.

Itt került közelebbi kapcsolatba a zsidósággal, mint a Biblia, pontosabban az Ószövetség tárgyi és szellemi tradícióit leghitelesebben képviselő közösséggel. A városban szerzett spirituális élmények, vallásos tapasztalatok hatására – elmondása szerint – arra az elhatározásra jutott, hogy elhagyja a kereszténységet, a jövőben zsidóként fog élni, és otthoni környezetének tagjait is igyekszik majd meggyőzni, hogy kövessék őt ezen az úton.

A judaizmust nyilvánvalóan intellektuális és lelki, nem pedig genetikai örökségként megélő S'muél, és bátyja, valamint a hozzájuk csatlakozó, a zsidó vallási hagyományok és tanítások befogadására késznek mutatkozó mintegy 30 család közösségének visszaemlékezéseiben, a kereszténység feladásával egyidejűleg, mégis mind gyakrabban kerültek elő olyan „tények”, melyek arra utaltak, hogy ősök egykor zsidók voltak.

Még e kis csoport vallási vezetőjének történelmi ismeretei sem voltak elegendőek azonban ahhoz, hogy a B'né Menase származását igazoló eseménysorhoz hasonló színvonalú, részletes eredettörténetet dolgozhassanak ki, a tíz elveszett törzs közül éppen Efrajimmal kapcsolatot kereső rokonságteremtés mégsem véletlen, hanem minden bizonnyal tudatos döntés eredménye lehetett. Az 1980-as években a többi zsidó közösséggel kapcsolatot kereső csoport tudomást szerezve M'nase fiairól, mint a zsidósághoz szintén az időtájt csatlakozókról, egyértelművé vált az, hogy saját múltjukat valamilyen módon hozzájuk kell kötniük. A Biblia világában jártas S'muél Jacobi ezen felül azt is

tudta, hogy Efrajim nem csak M'nase testvéreként jelent a zsidósággal való logikus kapcsolati lehetőségét (mindketten József fiai voltak), de azért is, mert választott ősük törzse nagy szerepet vállalt abban a Júda elleni harcban, amely végül az egységes salomoni birodalom kettészakadásához vezetett, a megalakuló Északi Királyságot, a tíz törzs otthonául szolgáló Izraelt pedig éppen ezért gyakran nevezték Efrajimnak is.

A Jacobi fivérek által irányított közösség életében talán mindmáig a legnagyobb jelentőségű esemény volt a Jákob fiairól elnevezett zsinagógájuk, a *B'né Jaakov* felavatása 1992-ben. A laikus, külső szemlélő első látásra úgy gondolhatja, hogy az inkább szegényes falusi viskónak tűnő épület vallási jelentősége eltörpül a korábban megismert, egykor gazdag és nagy befolyással rendelkező mumbai és calcuttai hitközségek monumentális templomai mellett. A zsinagógákat azonban nem méretük és megjelenésük, hanem közösségszervező, gyülekezeti összetartó erejük alapján hasonlíthatjuk csak össze, így nem kétséges, hogy a fenti nagyvárosok ma már szinte üresen álló, „szakrális kiállítótérként” funkcionáló épületei, vagy a B'né Efrajim kevésbé kifinomult stílusú, de élettel teli, a helyiek beszámolóí szerint esetenként lakófunkciót is ellátó, valódi közösségi háza képvisel-e nagyobb értéket (4. kép).

A liturgiát szolgáló tárgyak kezdetlegessége, ill. hiánya jelzi ugyan a maroknyi csoport erősen korlátozott anyagi lehetőségeit és támogatottságának mértékét, de nem csökkenti lelkesedésüket, nem akadályozza meg őket a vallási szokások és hagyományok megtartásában és ápolásában. Noha nincs Tóra-tekercsük, szombatonként mégis felolvassák a *parasát*, vagyis Mózes öt könyvének adott heti szakaszát egy kétnyelvű (héber-angol) *chumasból*, azaz a tórai szöveg könyv alakú Biblia-változatából. Az áldásokat ugyan ismerő és használó közösség héber nyelvi ismeretei azonban még hiányosak, az askenázi szertartásrendet követő Efrajim fiai kézzel írott, telugu fordítású imakönyveket használnak.

4. kép. A B'né Jaakov zsinagóga valódi közösségi intézmény

Forrás: <http://www.nextyearinmumbai.blogspot.com>

A főként gyapot- és dohánytermesztésből élő földművesek keményen dolgoznak megélhetésükért, szerény jövedelmük egy jelentős részét ennek ellenére gyermekeik oktatására fordítják: 2007-ben 25 fiatal járt angol nyelvű (hindu) középiskolába, az oktatásért évi 180 dollárt fizettek fejéért.⁴⁰ Nem titkolt szándékuk az, hogy gyermekeiknek a lehető legmagasabb szintű képzést, és az Izraelben történő letelepedés esélyét biztosítsák.

Az utódaik jövőjéről így módon gondoskodó közösség vallásjogi elismerése azonban úgy tűnik még sokáig várat magára. Bár Eljahu Avichail, az Amisav szakmai vezetője, és a céljaik teljesülése érdekében a legtöbb segítséget nyújtó szervezet, a *Kulanu* (Mi mindannyian) munkatársai többször is meglátogatták, és további támogatásukról biztosították a csoport tagjait, a még ma is szinte teljesen ismeretlen zsidó szórványnak egyelőre reménye sincs arra, hogy a B'né M'nase tagjainak biztosított politikai jogokkal élhessenek, és Izraelben új életet kezdhessenek.

10. ÖSSZEFOGLALÁS

A zsidóság térszerkezeti és népességföldrajzi jellemvonásainak bemutatása előtt szükségesnek éreztem a belőle kinövő rokon vallások, a kereszténység és az iszlám helyi megjelenésének és térfoglalásának, számarányának, ill. mai társadalmi helyzetének ismertetésével áttekintő képet adni a monoteizmus vallási és politikai jelentőségéről Indiában.

A judaizmus történelmi múltjának és jelenlegi állapotának feltárása előtt megkerülhetetlennek tűnt az összetett rendszerként, „heterogén egységként” értelmezett zsidóság világában való eligazodás érdekében a diaszpóra előbb hagyományos, kultúrtörténeti szemléletű felosztásának ismertetése, majd a napjainkban sokkal inkább állami térszerkezetben megjelenő szórvány földrajzi régiók szerinti elkülönítése.

Mivel a források feldolgozása során arra a megállapításra jutottam, hogy a zsidóságnak Indiában ma öt egymástól távol élő, kis létszámú csoportja különböztethető meg, amelyek szigetszerű tömbökben élnek, célszerűnek tartottam az egyes közösségek társadalomföldrajzi vizsgálatának eredményeit különálló fejezetekben közölni, nem feledkezve meg a közöttük esetenként létrejövő vallási és gazdasági kapcsolatok szerepének, jelentőségének kiemeléséről sem.

A kutatási eredmények azt jelzik, hogy a zsidóság több mint kétezer éves múltra tekinthet vissza a szubkontinens területén. Minden bizonnyal, a legrégebbi közösség a magát Izrael fiainak, héberül *B'né Jiszraél*nek hívó csoport, amelynek ősei, vallástörténeti vizsgálatok alapján legkésőbb az i.e. 2. században már Indiában voltak. A 18. század közepéig a világ zsidóságától elszigetelten élő, ismeretlen szórvány a judaizmus bevett vallási hagyományait, liturgikus szokásait szinte teljesen elfeledte, annak csak a legősibb rétegéhez tartozó, archaikus elemeit gyakorolta, a diaszpóra többi részével

semmilyen kapcsolata nem volt. A 18-19. század fordulójáig rurális környezetben élő közösség tagjai számára a legnagyobb fordulatot a zsidó vallás előírásainak megismerése, a másik, akkor már szintén majd másfél évezrede Indiában megtelepedett kolóniával, a kochi zsidósággal való kapcsolatfelvétel élménye jelentette. Az 1800-as évek elejétől kezdve fokozatosan foglalkozást váltó, a brit gyarmati haderőben, később az adminisztrációban, ill. az építőiparban elhelyezkedő B'né Jiszraél zsidók ezzel egyidejűleg a Konkan-parton található szállásterületüket is elhagyták, és a közeli igazgatói központban, Bombayben telepedtek le, ahol a kochi zsidók szellemi irányításával kiépítették saját vallási, közösségi intézményrendszerüket is (zsinagógák, iskolák stb.). Az általában szakképzettséggel rendelkező, jelentős számú értelmiségit kinevelő, tipikusan urbánussá váló szórvány a 20. század közepére a valaha élt legnagyobb, mintegy 20 ezer főt számláló indiai zsidó közösséggé vált, amely a nagyarányú elvándorlás ellenére, vagy éppen annak köszönhetően ma is a legnépesebb, indiai gyökerekkel rendelkező zsidó csoport: a Mumbaiban maradt közel 5 ezer fő mellett további 60 ezer tagja napjainkban Izraelben él.

Az előbbiektől délre, de szintén az Arab-tenger mellékén, a mai Kerala állam területén talált otthonra a második legrégebbi, az i.sz. 4. század óta bizonyíthatóan és folyamatosan a Nyugati-Ghatok előterében élő közösség, a *kochi zsidóság*. A hagyományosan part menti fűszerkereskedelmet folytató csoportnak a B'né Jiszraéllal szemben soha sem szakadtak meg a kulturális kapcsolatai a diaszpóra többi részével, hiszen az Indiai-óceán kereskedelmi útvonalain nem csak áruk, de a zsidóságról szóló hírek, sőt időnként itt letelepedő zsidó kereskedők is érkeztek nyugat felől. A gyarmatosító hatalmak 16. század elejétől kezdve megélénkülő térfoglalása közvetett módon a helyi zsidóság jellegzetes társadalm szerkezeti elkülönüléséhez, szegregációjához vezetett. Az Európából érkező újabb bevándorlók néhány módosabb helyi családdal együtt fokozatosan átvették a nyugatiak által közvetített fehér magasabbrendűség társadalmi normáit, kialakították saját intézményeiket, de a fehérnek nevezett réteg vallásjogi értelemben nem vontak kétségbe az őslakos feketék zsidóságát. A közösség fénykora, gazdaságának legvirágzóbb korszaka a holland fennhatóság idejére (1665-1795) esett, ekkor a gyarmatáru-forgalomban közvetítő kereskedőkként az amúgy is tehetős fehérek még nagyobb vagyonra tettek szert. A brit uralom gazdasági hanyatlással járt együtt, az idők során felhalmozott kereskedelmi tőke további gyarapításának lehetőségei beszűkültek, a gazdagabbak jó része a 19. század elejétől kezdve részben a bagdadi zsidóság révén jelentős kereskedelmi központtá fejlődő Bombaybe és Calcuttába költözött. A legalábbis gazdasági értelemben eljelentéktelenedő kochi közösség kiskereskedelemmel és kézművességgel foglalkozó, helyben maradó tagjainak többsége a B'né Jiszraélhez hasonlóan a 20. század második felében Izraelbe távozott. Az elvándorlás mértékére jellemző, hogy az 1951-ben is csak 2500-3000 fős csoport ma hozzávetőleg 50-70 embert számlál, akik szinte kizárólag az egykori fehér társadalmi réteg, idős tagjai közül kerülnek ki.

A régi keletű, de a másik kettővel ellentétben Indiában csak mintegy 200 éve jelen lévő, ún. *bagdadi zsidóság* Közel-Keletről betelepülő első képviselői jellemzően olyan nagykereskedők voltak, akik korábban megszerzett tőkéjüket az Indiából irányítandó, Kelet- és Délkelet-Ázsia felé irányuló távolsági kereskedelembe, ill. a stabil, kiszámítható gazdasági környezetben fejlődésnek induló ipari beruházásokba kívánták fektetni. Törekvéseiket siker koronázta, és a két nagyvárosban, Bombayben és Calcuttában megtelepedő csoportok vezető családjai jelentős pénzügyi és társadalmi tőkét felhalmozva könnyen alkalmazkodtak a nyugati, polgári értékrend elvárásaihoz és a tőkés gazdaság piaci feltételeihez. A hamarosan angol nyelvűvé váló, a politikai és közéletben is nagy befolyást szerző, jelentős szociális célzatú adományokat tevő, a keleti gyökereket hamar feladó, de a helyi indiai közösségekkel kapcsolatokat nem találó felső- és középosztály tagjai egyértelműen a brit polgári társadalomba való integrációt tekintették elérendő célnak. A 19-20. század fordulójától kezdve a nagyobb vállalkozások tulajdonosai már nem csak cégeik üzleti központjait helyezték át Angliába, de ők maguk is egyre nagyobb számban települtek le Nagy-Britanniában és más angolszász államokban, ahol többségük hamarosan feladta bagdadi zsidó identitását. A gazdag filantróp családok anyagi támogatásának köszönhető általános jólét híre a 19. század folyamán számos szegény és képzetlen embert, ill. családot csábított a két nagyvárosba a Közel-Keletről, akik megélhetésüket főként adományokra alapozták. Az igazi otthonra nem találó, túlnyomórészt arab nyelvű és az iszlám kulturális környezet társadalmi hagyományait tovább ápoló, alacsonyabb státusú népesség bezárkózott, sokáig szinte kizárólag saját vallási közösségének tagjaival tartott kapcsolatot. A 20. század közepén még Indiában élő mintegy 5 ezer bagdadi zsidó túlnyomó többsége ugyancsak az emigrációt választotta, mára csupán 200-250 fő maradt a két metropolisban.

Az indiai zsidósággal foglalkozó kutatómunka legmeglepőbb eredményeit annak a két közösségnek a vizsgálata hozta, amelyek egyedülálló módon csupán néhány évtizeddel ezelőtt csatlakoztak, saját állításuk szerint visszataláltak a judaizmushoz. Az északkelet-indiai Mizoram és Manipur államokban, ill. Andhra Pradeshben élő B'né M'nase (M'nase fiai) és B'né Efrajim (Efrajim fiai) tagjai úgy tartják, hogy az ókori Izraelből az i.e. 8. században száműzetésbe hurcolt zsidó törzsek leszármazottai. A fenti legitimitást erősítendő, a népesebb (9 000 fő) és jóval szervezettebb B'né M'nase egy utólagosnak tűnő részletes vándorlástörténeti eseménysort is megalkotott. A csupán néhány száz főből álló B'né Efrajim ilyenekkel nem rendelkezik, de abban, hogy önmegnevezését a bibliai M'nase testvértörzsének fejére Efrajimra vezeti vissza, határozott szándékosságot sejthetünk. A 19. században kereszténnyé váló közösségek furcsa körülmények között, az 1970-1980-as évek táján közösségi vezetőik transzcendens élményei, „szellemi ébredése” hatására a zsidósággal való kulturális és politikai kapcsolatteremtés és a kereszténység feladása mellett döntöttek. Legfőbb távlati céljuknak az Indiából való elvándorlást és az Izraelben való letelepedést tekintik. Ennek megvalósulása érdekében a zsidó vallás és életforma szabályainak megtartását felvállaló közösségek integrációs törekvéseinek első eredményei az 1990-es évek közepén jelentkeztek, ekkortól kezdve néhány száz

mizoramianak az elfeledett zsidó közösségek hazatérését támogató nemzetközi szervezetek segítségével sikerült Izraelben letelepednie, noha hivatalosan továbbra sem tekintették őket zsidónak. Még jelentősebb fordulatnak tekinthető az a halachikus (vallásjogi) döntés, amelyben az izraeli főrabbinátus 2005-ben M'nase fia zsidóságának elismerése mellett döntött, de annak érvényességét egy apórlékos betérési procedúra sikeres teljesítéséhez kötötte. Északkelet-Indiából ma már legális körülmények között évente 100-200 fő érkezik haza és szerez izraeli állampolgárságot. Efrajim fiainak még közel sem sikerült ilyen jelentős eredményeket elérniük, a zsidó társadalmi köztudatban is szinte teljesen ismeretlen, mintegy 350 főt számláló közösség vallási elfogadtatása belátható időn belül nem tűnik valószínűnek.

A zsidóságot képviselő vallásközösségek sajátos jellemvonásainak fenti, vázlatos bemutatása is elegendő lehet arra, hogy felismerjük azt a tényt, miszerint a judaizmus múltja és jelene Indiában nem csupán a megszokott módon, az egyes közösségek történelmi pályája és mai helyzete alapján értelmezhető, de akár úgy is, hogy az első három, régi hagyományokkal bíró, mára azonban erősen megfogyatkozó csoport képviseli a múltat, a legújabbak, a zsidósághoz csak néhány évtizeddel ez-előtt csatlakozók pedig a jelent, sőt bizonyos értelemben a jövőt is, hiszen a zsidó létet nem feltétlenül direkt módon, és rövid idő alatt megszerezhető gazdasági előnyökért felvállaló, de közvetve mégiscsak a társadalmi felemelkedés esélyében bízó legfiatalabb közösségek, különösen a B'né Efrajim vallási fejlődése és judaizmusba való integrációja korántsem tekinthető lezárt folyamatnak

11. JEGYZETEK

1. Az ország megnevezés itt általános értelemben, a közhasználatban elterjedt módon, az állam szinonimájaként jelenik meg, de nagyon fontos kiemelni, hogy a két fogalom valós földrajzi jelentése eltér egymástól. Míg az állam a határvitáktól eltekintve egyértelműen kijelölhető, nemzetközileg elfogadott, meghatározható területtel rendelkező entitás, azaz politikai tércategória, addig az ország természeti tájhatárok, ill. társadalomföldrajzi rokon vonások alapján elkülönülő természetes tér, amely csak a legkritikább esetekben feltethető meg valamely államnak. Az Indiai Köztársaság például, az Eurázsiai-hegységrendszer vonulatainak és a tengereknek köszönhetően könnyen lehatárolható nagytájnak és gazdaságföldrajzi egységnek, vagyis egy óriási országnak, az indiai szubkontinensnek a legnagyobb, de nem egyedüli állama, mert az országot megosztó etnikai és vallási különbségek, ill. ellentétek következtében létrejött, további államokkal (Pakisztán, Banglades, Nepál, Bhután, Srí Lanka) osztozik a területén, sőt nyelvi határok mentén maga is tagállamokra bomlik.
2. CIA World Factbook, 2008 est.
3. CIA World Factbook, 2007 est.

4. Az országok jelen esetben speciális értelmű terek: India tekintetében a szubkontinens („India ország”), Izrael vonatkozásában pedig az ókori zsidóság, ill. a korai kereszténység szellemi-kulturális befolyása alatt álló, több mai állam (Izrael, Jordánia, Szíria, Libanon, Egyiptom, Palesztin Hatóság, mint kvázi állam) területét részben vagy egészben magában foglaló, de természetes határok mentén, egzakt módon nehezen elkülöníthető, a Mediterráneum keleti tengermellékére kiterjedő régió, melyet éppen ezért nem lenne helyes Izraelnek hívni (nem „Izrael ország”). Jobb híján Palesztinának, Szentföldnek, esetleg Levantének nevezhetjük.
5. A világvallás fogalma nem egyértelmű, ebből eredően az e kategóriába tartozó vallások köre sem határozható meg pontosan. Általában a legtöbb hívőt vonzó, vagy kisebb létszámú, de az előbbieket kialakulására döntő hatást gyakorló, hitelveiket világirodalmi jelentőségű írásos források segítségével továbbörökítő, a Föld nagy részén elterjedt vallásközösségeket szokták ebbe a csoportba sorolni. A fentiek alapján a kereszténység, az iszlám, a hinduizmus és a buddhizmus kétséget kizáróan világvallásnak tekinthető. Az ún. kínai univerzizmust vagy kínai népi vallást, amely valójában konfucianus szertartásokra, az ősök tiszteletére, buddhista és taoista tanításokra támaszkodó filozófiai-etikai normarendszert jelent, több száz milliós tábora miatt, a judaizmust pedig a nyugati kultúrkör szellemi bázisát jelentő kereszténység, ill. közvetett módon az iszlám létrejöttében játszott szerepe, és globális jelenléte okán ugyancsak világvallásként értelmezhetjük.
6. SZEGEDI N. - WILHELM Z. 2008: India társadalomföldrajza. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, p. 409.
7. CIA World Factbook, 2007 est.
8. A keresztények száma, ill. aránya meghatározásának alapjául Izrael, Ciszjordánia, a Gázai-övezet, Jordánia, Libanon és Szíria teljes területének összlakossága szolgál. Ez viszonylag pontos eredményt ad annak ellenére, hogy Jordánia és Szíria keleti részei már kívül esnek a klasszikus értelemben vett Szentföld határain, mert a népesség túlnyomó része mindkét országban a Földközi-tenger partvidékéhez közelebbi régiókban telepedett meg.
9. CIA World Factbook, 2008 est.
10. CIA World Factbook, 2007 est.
11. Census of India, 2001.
12. CIA World Factbook, 2004.
13. A hinduizmus nyilvánvalóan a sokkal régebbi eredetű brahmanizmus szellemi örökségének tekinthető.
14. Census of India, 2001.
15. CIA World Factbook, 2004.
16. A hinduizmus esetében a szubkontinens különféle népcsoportjairól, a zsidóságnál pedig a diaszpórába kényszerülők eltérő kulturális környezetéről van szó.
17. Census of India, 2001. alapján becsült adat.
18. <http://bahai.in/> (utolsó letöltés dátuma: 2008. 07. 30.)
19. A bahá'í hit nagyarányú elterjedését Indiában valószínűleg az is segíthette, hogy Krishnát is elismerte Isten hírvivőjeként, ill. megnyilvánulásaként, így képes volt hinduk viszonylag nagy tömegeit megérinteni.

20. A malajalam nyelvből származó kifejezés eredetileg a Keralába Nyugat-Ázsiából beáramló, monoteista, sémi népesség megjelölésére szolgált, később minden, nem hindu csoportot így neveztek, de vallásuk alapján megkülönböztették őket. Így a muszlim Mappila mellett létezik keresztény (Nasrila) és zsidó (Juda) Mappila is.
21. Az Indiában és Pakisztánban is hivatalos nyelvi státust élvező hindi, ill. urdu valójában egy nyelvnek tekinthető. Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó nyelv eltérő megjelölése mögött a szóképzésükben megmutató bizonyos különbségek és az írásrendszerük eltérő volta húzódik meg. Az urduban a perzsa-arab nyelvi hatás jobban érvényesült, írásba foglalására pedig az arab ábécé egy módosított formáját használják, míg a hindit az ún. devanagari írásrendszer segítségével rögzítik. A hindi és urdu egységességét hangsúlyozandó, a kettőt együtt hindusztáninak is szokták nevezni.
22. Sajátos, etnikai-vallási alapon elkülönülő, a Malabár-parton a korai századokban a hindu és zsidó népességből kialakult, malajalam nyelvű, dél-indiai kultúrájú, alapvetően szír ortodox liturgiát követő, de mózesi és védikus hagyományokat is integráló keresztény közösség. A Nasrani elnevezés Názáretre, ill. arra a Jézust személyesen ismerő és követő csoportra utal, amely még nem kereszténynek, hanem názáretinek, azaz nacratinak, nasratinak hívta önmagát.
23. A Rajna melléki, ill. általában az egész német nyelvterület középkori héber elnevezése. A nemzetek eredetét rögzítő származástörténetben (1Móz 10,3) Jafet unokájaként megnevezett Askenázt a vallási hagyomány a németek őseivel azonosította.
24. <http://www.jafi.org.il/education/100/concepts/demography/demipop.html> (2008. 04. 17.)
25. <http://www.jcpa.org/dje/articles3/sephardic.htm> (2008. 04. 17)
26. Más néven kripto- vagy álzsidók, akik kényszer hatására látszólag feladták vallásukat és áttértek a kereszténységre, de titokban a judaizmus törvényei szerint éltek. Később ők is elhagyták Hispániát, és a világ legkülönbözőbb tájaira eljutva nyilvánosan vállalhatták zsidóságukat.
27. A 12 izraeli törzsi területből Dávid idején megszerveződő, és jelentős politikai tényezővé váló egységes birodalom (i.e. 1000-930) Salamon halála után felbomlott az északi Izrael és a déli Júda királyságára. A 9-7. század között a Termékeny Félhold területét meghódító Asszír Birodalom i. e. 722-ben az északi királyságot leigázta, és szinte a teljes lakosságot száműzte Izraelből, az itt élő tíz törzs szétszóródott, elveszett. Később számos legenda született e törzsek tartózkodási helyeiről, a valóságban azonban fogságba kerültek, létezésük nyomait pedig többé nem sikerült azonosítani, azaz az ókori zsidóság legnagyobb része nyomtalanul eltűnt a történelemből.
28. Nyolc napig tartó zsidó ünnep, a szó jelentése felavatás; annak a diadalnak állít emléket, amelyet a Makkabeusok három éves szabadságharc (i.e. 167-164) után arattak a hellenista uralkodó, IV. Antiochosz Epiphanész hadai felett. A felszabadított, és korábban megszentelt templomban a felavatási szertartás során meggyújtandó lánghoz csupán egy napra elegendő kóser, azaz a főpap pecsétjével lezárt edényben lévő olajat találtak. Csoda folytán a láng azonban egy nap helyett nyolc napig, az új olaj elkészültéig égett.
29. Az ORT a világ legjelentősebb, kormányoktól független nemzetközi zsidó oktatási szervezete, amely Földünk számos országában tart fenn óvodákat, iskolákat, kollégiumokat és szakképző központokat, ezekben évente mintegy 200 ezer ember tanul. Önmagát az 1880-ban, a szegény sorsú zsidó gyerekek oktatá-

sa és társadalmi felemelése céljából Oroszországban létrehozott **Общесезтво Ремесленново i Земледелчесзкovo Тrуда**, a Kézműves és Földműves Mesterségek Egyesülete jogutódjának tartja, a szervezet neve is az egykori egyesület orosz nevének kezdőbetűiből képzett mozaikszó.

30. <http://www.cbs.gov.il/reader/> (2007. 11. 12.)
31. A B'né M'nase és a B'né Efrajim zsidósághoz való tartozása nem általánosan elismert, így ők a mai szakirodalmi statisztikákban még nem jelennek meg.
32. A navarrai Tudelából származó zsidó világotazó, aki Marco Polót egy évszázaddal megelőzve már beszámolt ázsiai tapasztalatairól. 1165-ben kelt útra és 1173-ig bejárta Franciaország, Itália, Görögország, Szíria, Palesztina, Irak, a Perzsa(Arab)-öböl menti terület és India, valamint Egyiptom és Szicília tájait, mintegy 300 helyszínről közölve információkat. Úti élményeiből összeállított műve (Széfer hamaszaot – Utazások könyve), melyet 1543-ban adtak ki először Konstantinápolyban, a kor és az általa bejárt területek zsidó vonatkozású történelmének egyik fő forrása, de elsőrangú forrásirodalom a földrajzi tudományok számára is. Tudelai Benjámin nem csak a zsidó közösségek iránt érdeklődött, de általában a politikai és gazdasági viszonyokról is gyűjtött adatokat.
33. A zamorinok egy előkelő kasztba tartozó hindu uralkodódinasztia, a Nairok tagjai voltak, akik a 14-18. század között a mai Kerala állam területén fennálló államot, Calicutot (Kozhikode) irányították.
34. <http://adaniel.tripod.com/cochin.htm> (2007. 10. 09.)
35. <http://www.masaisrael.org/Masa/English/OUT+OF+INDIA> (2007. 09. 21.)
36. <http://www.asianews.it/index.php?art=4148&l=en> (2007. 09. 05.)
37. <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/123481> (2007. 08. 14.)
38. <http://www.asianews.it/index.php?art=4148&l=en> (2007. 09. 05.)
39. <http://www.kulanu.org/india/andhra-pradesh.php> (2008. 02. 27.)
40. <http://www.kulanu.org/india/andhra-pradesh.php> (2008. 02. 27.)

12. IRODALOMJEGYZÉK

- BARNAVI, É. 1995: *A zsidó nép világtörténete: A patriarchák korától napjainkig*. Gemini, Budapest.
- CHOPRA, P. N. 1988: *Encyclopaedia of India 1-2*. Agam Prakasham, Delhi.
- DE LANGE, N. 1996: *A zsidó világ atlasza*. Helikon, Budapest.
- DE PAIVA, M. P. 1968: *Notisios Dos Judeos De Cochín*. Published in English translation with notes by S.S. Koder in the Cochín Synagogue 400th Anniversary Souvenir Volume, Cochín.
- DUTT, A. K. 1987: *Fully Annotated Atlas of South Asia*. Westview Press, Boulder.

- EGOROVA, Y. 2006: *Jews and India: Perceptions and Image*. Routledge, New York.
- FERNANDES, E. 2008: *The Last Jews of Kerala*. Portobello Books Ltd., London.
- HACOHEN, D. R. 1986: *One People: The Story of the Eastern Jews*. Adama Books, New York.
- HARDY, F. 2005: *The Religious Culture of India: Power, Love and Wisdom*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ISENBERG, S. B. 1988: *India's Bene Israel: A Comprehensive Inquiry and Sourcebook*. Popular Prakashan, Bombay.
- ISRAEL, B. J. 2004: *The Jews of India*. Mosaic Books, New Delhi.
- ISRAEL, R. R. 2002: *The Jews of India: Their Story*. Mosaic Books, New Delhi.
- JOHNSON, G. 1998: *Az indiai világ atlasza*. Helikon, Budapest.
- KATZ, N. 1995: *Studies of Indian Jewish Identity*. Manohar Publishers, New Delhi.
- KATZ, N. 2000: *Who are the Jews of India?* University of California Press, Berkeley.
- Kurian, G. T. 1991: *Historical and Cultural Dictionary of India*. University Microfilms International, Ann Arbor.
- METCALF, B. D. 2002: *A Concise History of India*. Cambridge University Press, Cambridge – New York.
- MORAES, G. M. 1964: *A History of Christianity in India*. Bombay.
- NAJAM, A. 2005: *Where have Pakistan's Jews gone?* In: <http://fletcher.tufts.edu/news/2005/09/najam091605.shtml> (utolsó letöltés dátuma: 2008. 03. 20.)
- PUSKÁS I. 1991: *India bibliográfia*. Bibliotheca orientalis Hungarica, 35. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ROBINSON, F. (ed.) 1989: *The Cambridge Encyclopaedia of India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, Nepal, Bhutan and the Maldives*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ROLAND, J. G. 1998: *The Jewish Communities of India: Identity in a Colonial Era*. Transaction Publishers, Piscataway, New Jersey.
- ROTH, C. 1941: *The Sassoon Dynasty*. R. Hale Ltd., London.
- SLAPAK, O. 1995: *The Jews of India: A Story of Three Communities*. UPNE, Jerusalem.

- SZEGEDI N. – WILHELM Z. 2008: *India társadalomföldrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, pp. 404-440.
- TIMBERG, T. 1986: *Jews in India*. Vikas Publishing House, New Delhi.
- WEIL, S. *The Bene Israel of India. The Database of Jewish Communities, The Nahum Goldmann Museum of the Jewish Diaspora*. In: <http://www.bh.org.il/Communities/Archive/BeneIsrael.asp> (2007. 10. 09.)
- WILHELM Z. 2008: *Adatok az indiai urbanizáció folyamatának vizsgálatához*. – Modern Geográfia 2008/2. szám, pp. 1-57.
- WILHELM Z. – PETE J. – KISGYÖRGY P. 2006: *Adatok a kasmíri konfliktus politikai földrajzi elemzéséhez*. – Földr. Ért. LV. Évf. 1-2. füzet, pp. 213-237.
- <http://adaniel.tripod.com/beneisrael.htm> (2008. 03. 13.)
- <http://adaniel.tripod.com/cochin.htm> (2008. 03. 13.)
- <http://adaniel.tripod.com/jews.htm> (2008. 03. 13.)
- <http://maps.google.com/maps/ms?hl=en&ie=UTF8&msa=0&msid=100727372378910613073.00044c407994de0ae1ce7&ll=18.985153777969955,72.83227443695068> (2007. 08. 08.)
- <http://members.tripod.com/~aaronSolomon/Bene.htm> (2008. 03. 13.)
- <http://nextyearinmumbai.blogspot.com/2008/03/last-week-we-followed-one-of-our-main.html> (2008. 06. 11.)
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6218168.stm (2008. 05. 10.)
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/3228054.stm (2008. 05. 10.)
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4143106.stm (2008. 05. 10.)
- http://newswww.bbc.net.uk/1/hi/world/south_asia/3575716.stm (2008. 04. 20.)
- <http://shamash.org/trb/judaism.html> (2007. 11. 15.)
- <http://www.amijewish.info/> (2008. 02. 19.)
- <http://www.amishav.org.il/> (2008. 02. 19.)
- <http://www.ananthapuri.com/kerala-history.asp?page=jew> (2008. 06. 30.)
- <http://www.babylonjewry.org.il/new/english/nehardea/10/m1.htm> (2008. 02. 19.)
- <http://www.bneimenashe.com/> (2007. 09. 23.)

- <http://www.haruth.com/AsianIndiaSynagogues.html> (2007. 12. 14.)
- http://www.haruth.com/kochi_jews.htm (2007. 12. 14.)
- <http://www.hindu.com/2006/11/22/stories/2006112208452200.htm> (2008. 06. 30.)
- <http://www.ifcj.org/site/News2?page=NewsArticle&id=13771> (2008. 05. 10.)
- <http://www.indianchristianity.com/> (2008. 07. 08.)
- <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/123481> (2008. 05. 22.)
- <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/79370> (2008. 05. 22.)
- http://www.jewishphotolibrary.com/?page_id=3 (2007. 10. 31.)
- <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Judaism/indians.html> (2007. 08. 26.)
- <http://www.jewsofindia.org/> (2007. 09. 30.)
- <http://www.kulanu.org/india/> (2008. 01. 24.)
- <http://www.kulanu.org/india/andhra-pradesh.php> (2008. 01. 24.)
- <http://www.kulanu.org/india/indiajournal07.php> (2008. 01. 24.)
- http://www.kulanu.org/india/telugu_jews.php (2008. 01. 24.)
- <http://www.masaisrael.org/Masa/English/OUT+OF+INDIA> (2008. 07. 17.)
- <http://www.merineews.com/catFull.jsp?articleID=123968&catID=2&category=India&rtFlg=rtFlg> (2008. 07. 08.)
- <http://www.shavei.org/en/Default.aspx> (2007. 09. 30.)
- <http://www.shelterbelt.com/KJ/khjews.html> (2008. 05. 20.)
- <http://www.zimbio.com/Tourism/articles/41/COCHIN+Jew+Town+disappearing+community> (2008. 04. 29.)